LXXXII. Р. 1908 кн. II. Рік XVII.

ЗАПИСКИ

АУКОВОГО ТОВАРИСТВА ІМЕНИ ШЕВЧЕНКА

НАУКОВА ЧАСОПИСЬ,

РИСЬВЯЧЕНА ПЕРЕДОВСЇМ УКРАЇНСЬКІЙ ІСТОРИЇ, ФІЛЬОЛЬОЇЇ Й ЕТНОҐРАФИЇ,

виходить у Львові що два місяці під редакцією

МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО.

MITTEILUNGEN

DER ŠEVČENKO-GESELLSCHAFT DER WISSENSCHAFTEN IN LEMBERG.

WISSENSCHAFTLICHE ZEITSCHRIFT, GEWIDMET VORZUGSWEISE DER UKRAINISCHEN GESCHICHTE, PHILOLOGIE UND ETHNOGRAPHIE.

REDIGIERT VON

MICHAEL HRUŠEVŚKYJ.

B. LXXXII. 1908, II B. XVII Jahrgang.

Накладом Наукового Товариства імени Шевченка

З друкарні Наукового Товариства імени Шевченка
під зарядом К. Беднарского.

Вийшло 30/IV с. с.

Зміст LXXXII тому.

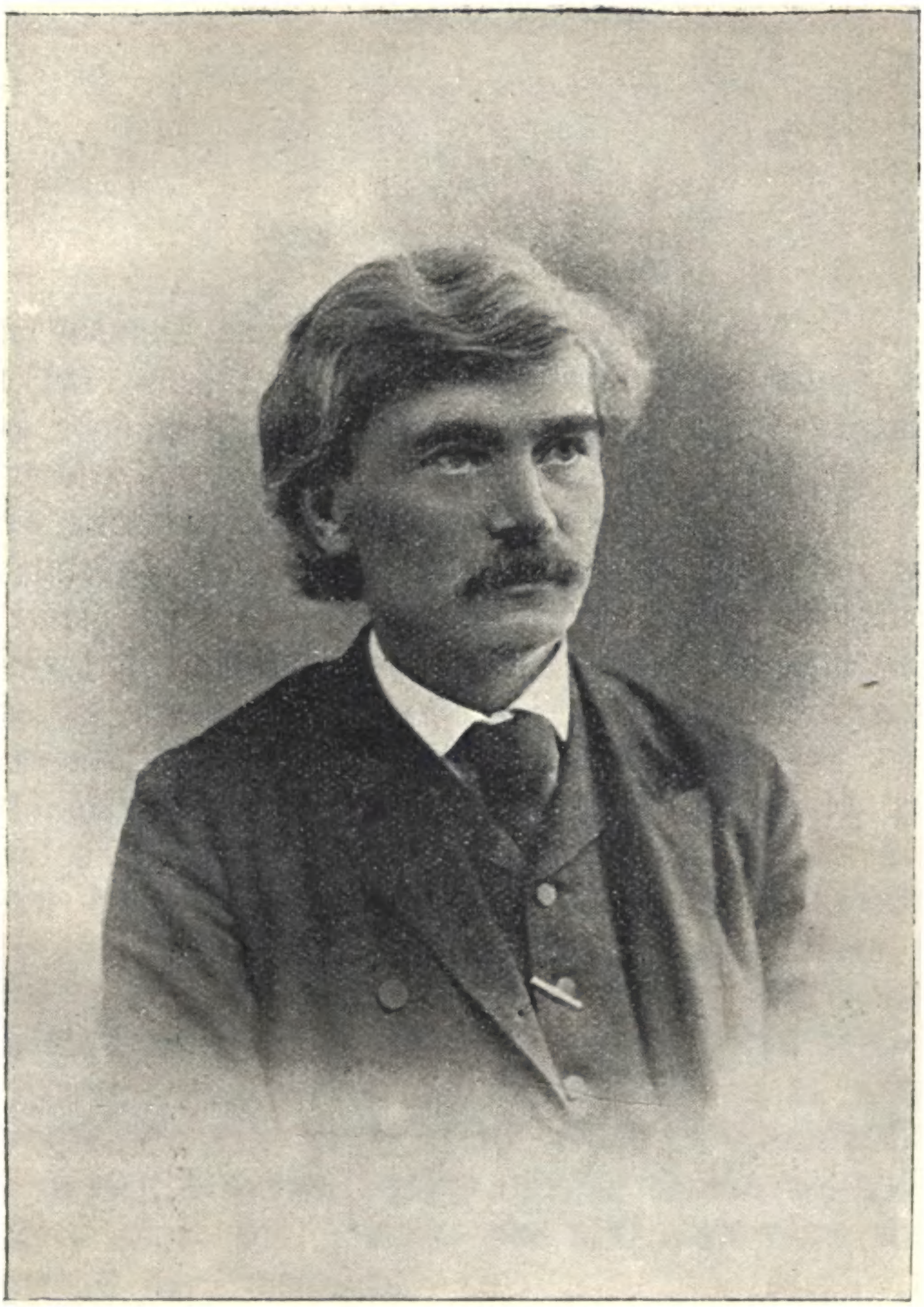
Inhalt des LXXXII Bandes.

Inhalt voriger Bände siehe den ersten Band jedes Jahrganges.

ПАМЯТИ

ВОЛОДИМИРА АНТОНОВИЧА

† 8 (21) III. 1908.



ВОЛОДИМИР АНТОНОВИЧ

(з фотоґрафії, з початків семого десятку його житя).

Згас великий світоч наукової мисли.

Він гас поволї, на наших очах, ледво горів, і тільки крайньою обережністю, уважливістю близьких, старанним усуваннєм всього, що могло б його томити або дражнити, удало ся відтягнути катастрофу на кілька літ.

Незвичайно інтензивна наукова праця разом з тяжким житєм під вічним арґусовим оком нагляду, серед внутрішньої боротьби течій і напрямів в самій громадї однодумців, заранї вичерпала його сили. Покійник був чоловіком незвичайно вразливої, мягкої, делїкатної вдачі, і сї обставини, на які був засуджений кождий Українець, котрий не хотів зрікти ся зовсїм своєї національної фізіономії — були понад силу його. Вже з середини 1880-х років, ледви перейшовши за пятий десяток житя, він почиває показувати явні знаки вичерпання й утоми. Роздвоєннє в питаннях національної тактики, яке прокинуло ся в київській громадї й доводило до гострих конфлїктів між недавнїми однодумцями, мусїло сильно відбити ся на нїм. Повна безуспішність польсько-української угоди в Галичинї, на яку покійник покладав великі надії, підлила богато гірких кропель в чашу його житя. Він починає все далї відходити від громадського житя й його інтересів.

І наукова праця його стає менш інтензивною; розвідки зявляють ся все рідше; їх заступають працї описові, збірки й інвентарізациї матеріалів; він обминає теми „дражливі", заходить в глубину археольоґії, нумізматики, історичної ґеоґрафії. Археольоґічні карти, описи нумізматичних колекций, справоздання з розкопок, матеріали до історично-ґеоґрафічного словника займають місце повних блеску і духової сили суспільно-історичних студий попереднїх десятилїть. І серед сих тихих, далеких від бурь житя зайнять тихо гас він. Уже переїздячи через

Львів в останнє, в дорозї на зиму до Італії вісім літ тому, він робив враження чоловіка вповні вичерпаного, на порозї житя і смерти. Тільки незвичайній печаливости його близьких удало ся протягнути се житє на кілька літ. І мило було бачити, чути серед себе хоч би й немічним інвалїдом сього великого чоловіка. До кінця заховав ся в нім чар духа, блеск ума, яким чарував він усїх. Заслабий до інтензивної працї, він проявляв його в розмові з близькими, яким лишив ся вступ до його тихих покоїків у старенькім його будиночку. Зачав з минулого року писати мемуари, але далї перо вже перестало його слухати. За намовою приятелїв став диктувати. І тихо згас серед сього останнього зайнятя від старечого вичерпання, не витримавши останньої зими.

Між ріжними частями української землї вість про його смерть безперечно в Галичинї особливо живо відбила ся. Для неї історичні працї покійного мали особливе значіннє. В переважній части вони були присвячені відносинам Історичної Польщі до українського народу, його становищу під панованнєм Польщі і протестам против накидуваних нею норм житя, против визиску в інтересах польсько-шляхотської верстви; вияснениє гріхів Історичної Польщі перед народом українським поставив покійник своїм завданнєм історика, і деж як не в Галичинї, що досї ще живе не пережитою, старанно консервованою спадщиною Історичної Польщі, мала бути оцінена особливо вдячно ся дїяльність покійного історика!

З другого боку покійник був одним з найбільше горячих і переконаних проповідників ідеї тїсного зближення України з Галичиною, підтримування української національної роботи на галицькім ґрунтї українськими силами в часи российського лихолїтя, щоб потім дати можність і российській Україні покористувати ся здобутками сього національного доробку. Він належав до кружка українських патріотів, що задумали заснувати українськими коштами Товариство імени Шевченка для розвою української науки іще в 1870-х роках. Пізнїйше був горячим прихильником його реформи на товариство наукове, академічного типу.

Весь наш новійший науковий український рух розвинув ся запізно для покійного, щоб він сам міг узяти в нїм діяльну участь власними науковими працями. Але він спочував йому щиро, і своїми впливами серед української суспільности не залишав робити, що міг, для того щоб знайти йому моральну

і матеріальну поміч в українських кругах. І в історії української науки зістанеть ся вічно памятним те, що зробив він для сього, аби приготовити сей національний культурний рух український останніх часів своєю горячою проповідю української національної культурної роботи, як першої підстави всяких проґрам суспільних і національних, — дарма, що сам він не війшов у сю обіцяну землю українського національного культурного житя, не переступив її границі сам особисто.

Надгробні хрести на Україні.

Написав Кость Широцький.

Протягом віків склала ся була у нас на Україні-Руси своя самобутня культура; була вже вона підросла і навіть стала досить високо. Але ось під впливом ріжних історичних та побутових умов вона вже давно уступає новим течіям. На розвалинах давніх памяток відбудовують ся нові та й нові; з красної народньої штуки лишають ся лиш деякі сліди. З сього боку дуже характеристична доля українського надгробного будівництва. Досі ніхто не заглядав ще на глухий цвинтар в українськім селї, ніхто не обізвав ся словом про характер українських надгробків — гарних по своїй ідеї і по зверхній формі. Тепер вони вже щезають; кращі зразки їх можна знайти хіба у ломі, що тліє в землї під густим заростом вишняку, божого деревця, барвінку, любистку й иньш. Нові зразки тих самих надгробників вже тяжко здибати. Та вони дуже цікаві і в них бачимо дуже цінне явище з погляду історії нашої культури. Вони заслугують повної уваги з боку археольоґічного, етноґрафічного й історично-естетичного, тим більше, що в них проглядає дуже жива течія народньої творчости. Як уважно придивити ся до поданих тут образків (1—79 мал.) взятих з надгробків на старих запущених цвинтарях на Подільщині[1]), то виходить навіть, що в укра-

[1]) Зібрані у повітах Гайсинськім, Брацлавськім, Ямпільськім й Проскурівськім. У повіті Балтянськім та Ольгопільскім здибають ся лиш камінні четверораменні хрести з поширеними до країв кінцями та звичайні подовжасті римські хрести.

їнських надгробках маємо ми окрему галузь української народньої штуки, яка виросла досить високо у своїй красї й стоїть на сильнім ґрунтї.

Не треба одначе думати, що се якісь особливі памятки з красними постументами та гарними постатями. Ні, український надгробок — се звичайний хрест, тільки спеціяльно виконаний, а саме дуже змінений у своїм історичнім розвитку та причепурений відповідно естетичному народньому смакови.

Хрест сей у нас на Україні зявив ся запевно під впливом грецьким разом з поширеннєм у нас християнства. Відомо, що з християнською вірою переняли київські князї й грецькі церковні та родинні звичаї. Живі зносини давньої Руси-України з Греччиною помагали тому дуже. Від Греків взяли ми першу науку, від них пішла й наша штука — мальованнє образів, будованнє церков, виріб церковної посудини й усяких окрас. На орнаментах українських писанок досї бачимо византийські вази, на вишивках здибаємо византийські хрести й т. ин. Тому там мусимо шукати й жерела наших надгробків.

Взагалї, хрест *(σκόλοψ)* у Греків мав широке вживаннє. Вже у VI в. Юстиніян дає наказ класти хрести всюди, де мають бути церкви[1]); хрести вживали ся на одїжи, у хатах, на мозаїцї, скульптурі[2]) й на домовинах. Домовини не були ще у могилах, а в печерах, але й там вони прикрашались хрестами й иньшими символами християнства. Від Греків перейшли хрести до всїх Словян; за Кирила й Методія клали його навіть на дорогах.[3]) Так в IX в. а може й ранїйше завитав хрест на Русь. Леґенда звязує се з подорожю ап. Андрія на гори Київські[4]), але краще покласти се на ті часи, коли між християн-

---

[1]) Айналовъ, Мозаики, IV і V в. Спб. 1895, стор. 42. Novellae, VI 1, LXVII 17, XIV 19.

[2]) Venturi, Storia dell'arte. M. 1903, III, p. 640, 891 й 895. Шляпкинъ, Древнерусскіе кресты — Записки Имп. Русск. Археол. Общ. т. VII, в. 2, стор. 32.

[3]) Археологическія извѣстія и зам. Моск. Археол. Общества 1895 г., N. 12, стор. 395. Там показана й стаття Маляшевського про придорожні хрести. Шляпкинъ, Древне-русскіе каменные кресты, Спб. 1906, стор. 11.

[4]) Преданіе о крестѣ на Кіевск. горахъ Андрея Первозваннаго — Изд. Общ. Люб. Древн. Письм. Спб. 1902, об. л. 3 (Повѣсть временныхъ лѣтъ).

ським Херсонесом та поганською Русю завязали ся торговельні й культурні звязки.

В історичних актах хрести згадують ся трохи пізнійше, напр. хрест Ольги[1]) та Володимира. В XI в. є звістка про смерть Евстратія, печерського ченця, якого Жидове розіпяли на хресті у степу[2]); друга звістка говорить про замір розіпяти блаж. Никона на степовій могилї.[3]) Під впливом християнського світогляду хрест увійшов на Руси в X в. у загальне вживаннє як у Греків. Хрести носили на тїлї, клали на межах. Але надгробки не зразу з'явили ся. Нї Греки, нї ми в X в. їх ще не знали. На Руси до того часу покійників палили, а Греки ховали їх у печерах на зразок римських катакомб. Сей самий спосіб вони передали нам й ми маємо з того часу печери київські, зиминські (на Волинї) та иньш.[4]) Небіжчика клали у берестовім завивалї або у камінній домовинї (кърста каменая), а потім ховали у печеру чи яму, яка по давньому звичаю викладала ся деревом. У такій камяній домовинї у склепу в печері було поховано, напр. князя Ярослава Мудрого.[5])

На Великоросії подібний спосіб похорону заховав ся й досї під назвою „голбецъ-голбцы" або „голубецъ-голубцы" (лїтература у Шляпкина, Записк. Отд. Русск. и Слав. Археол. Спб. 1907 р., т. VII, в. 2, стор. 5, увага 5). „Голбецъ" — подібний на склеп. Карамзін подає звістку, що „голубцы" були розповсюджені у XII в. і що в такім склепу був похований напр. Ярополк Володимирович († 1139 р.).[6]) Згадують ся ще голбцї й пізнїще: Московський князь Данило знайшовши „струбец" (голбецъ) „влѣзъ въ струбецъ той, закрыся въ немъ".[7]) У Новгороді коло 1396 р. крамар Остафій пише заповіт, щоб його по-

---

[1]) Спицынъ, Каменные кресты, Записки Отд. Русск. и Слав. Археол. Им. Р. Арх. Общ. Спб. 1903, т. V, стор. 203—234.

[2]) Памятники XII—XIII в. Яковлева, Спб. 1872, стор. CXII і XCIV.

[3]) Тамже, стор. XCVII.

[4]) Шляпкинъ, Древнерусск. каменные кресты, стор. 4, ув. 1.

[5]) Др. Рос. Госуд.; Малюнки в вид. Кіево-Софійскій Соборъ, Спб.; Арх. Общ. подъ редакц. Солнцева, IV, табл. 43 й ин.

[6]) Карамзинъ. Исторія Государства Россійскаго, т. II, прим. 269.

[7]) Временникъ Общ. Истор. и Древн. Росс. 1851, т. 40; Рыбниковъ, Пѣсни, Спб. 1867, т. IV, ст. IX, приложенія.

ховали в одній половині „голбца", а брата його у другій.[1]) Замісь склепу над похованою в землї домовиною почали скоро класти просте накритя, а під ним плиту з хрестом, чи просто один хрест.[2]) Подібне накритя можна бачити на могилї Годунових у Тройцькій Лаврі[3]) та над могилою українського гетьмана Дорошенка в Волоколамському повіті (Московськ. г.)[4]); вони виникли під впливом голбців, по анальоґії. Так зявили ся хрести на могилах.

Давнїх надгробних хрестів з України дійшло до нас дуже не багато, тому звернутись прийдеть ся і до великоруських останків хрестової старовини. З українських памяток відомо лиш кілька камінних хрестів на Поділю (у Проскурівськім та Ушицькім повітах)[5]), на Волинї (в Заславськім та Новгород-Волинськім повітї)[6]), у Сїдлеччинї (в Константинівськім повітї)[7]), и Минській й Витебський губернїях (Білорущина)[8]), на гробницї Ярослава Мудрого, в київській церкві Спаса на Берестові[9]) та у київській Софії (на фресках). В Донщинї зостав ся камінний хрест на р. Великім Ягорлику (1041 р.)[10]). З того самого часу майже хрест князя Михайла Всеволодовича, про котрого сповіщає „Степенная книга", що він: „повелѣ поставити честный крестъ на томъ мѣстѣ, на немъ же прощенъ бысть отъ тяжкаго недуга (Микитою Переяславським). Честный же крестъ и до нынѣ (XVI в.) стоитъ надписаніе лѣта 6644 (1186) цѣло

[1]) Акты юридическіе, М. 1843, N. 409, 1; Срезневскій, Матеріалы для словаря древне-русск. языка, Спб. 1893, 1 столб. 541; Софійскій временникъ, М. 1821, II, 391; Шляпкинъ, Древнерусскіе каменные кресты, Спб. 1906, стор. 7-8.

[2]) А. Свирѣлинъ, Житіе преп. Даніила Переяславскаго, Переяславъ Залѣскій 1894, 18—22.

[3]) Спицынъ, Записки Рос. и Слав. Арх., Спб. 1903, т. V, стор. 226; Шляпкинъ, Древнерусск. кам. кресты, стор. 7.

[4]) Про старі часи на Українї, М. Грушевського стор. 126.

[5]) Сѣцинскій, Археологическая карта Подольской губерніи.

[6]) Обозрѣніе Волынской губерніи въ археологическомъ отношеніи, Записки Импер. Русск. Археол. Общества, т. XI, в. I, стор. 228.

[7]) Археол. извѣстія 1897 г., 232; Спицынъ, Записки Русск. и Слав. Арх., Спб. 1903 г., т. V, стр. 204.

[8]) Тамже; Акты, относящіеся къ исторіи Южной и Зап. Россіи, т. I, 140.

[9]) Спицынъ, op. cit.

[10]) Помяловскій, Сборникъ греческихъ и латинскихъ надписей Кавказа, Спб. 1884, стор. 3—4; Спицынъ, стор. 206.

имѣя".[1]) З пізнійших українських надгробків відомий хрест на могилї Клима Христинича, дружинника кн. Данила Галицького († 1213).[2]) Сей хрест стоїть в полї коло Владимира Волинського. Він каміний, високий; має шість ямок на бокових кінцях. Иньших хрестів з української землї (крім кількох згадок про трираменники в лїтературі і збірниках) минї не відомо.

Всї згадані хрести мають по чотири або по шість кінців, які у деяких починаючи з середини поширяють ся; нижнїй кінець часом довгий й кінчаеть ся поширенем, але більшість (на св. Софії, на Берестівській церкві) рівні чотирораменники, які розділити можна на прямі та лабчасті. Такі самі форми й у давнїх новгородських хрестів. Маючи на увазї тїсні зносини Новгорода з стародавньою Київською державою, можемо й новгородські старі хрести[3]) рівняти до українських. У в. XIII в Новгородї уживали ся осьмораменники і з того часу новгородські хрести стають відмінні від наших.

Поки надгробний хрест зійшов з домовини на верх землї промпнуло чимало часу й ми лиш у XIV в. бачимо його завсїди на могилах. Швидко зявившись на полудни й заходї, він дуже помало розповсюджувавсь у Московщинї, у якій прийняв ся лише у XVII в.[4]) До того часу намогильний хрест все був звязаний з плитою на гробі.[5]) Таких плит дійшло до нас чимало; ми згадаємо лиш новгородську ромбічну плиту, знайдену на р. Мстї[6]), плиту ізборську[7]) та надгробну плиту з тверського музея (XIV в.) з іменем Степана.[8]) Плита знайдена на р. Мстї дуже цікава тим, що близько підходить до подільських надгробків. Вона покладена стоячки й в серединї має вирізаний хрест. Очевидячки, колись плити не стояли, а лежали просто, нагадуючи верх домовини; потім вони підійняли ся і злучивши ся з хрестом, стали на могилї. Ся форма надгробного памятника, як побачимо нижче, у нас затримала ся досї й навіть розвинула ся.

---

[1]) Степенная книга, М. 1775, 1, 316.

[2]) Шляпкинъ, Записки Имп. Русск. Арх. Общ., т. X, в. 1, ст. 384; Спицынъ, тамже, стор. 206, N. 348.

[3]) Образки у Спицына й у Шляпкина, т. X.

[4]) Sal. Neugebaueri a Cadano, Moscovia, Gedani 1602 p. 96.

[5]) Спицынъ, стор. 226; Шляпкинъ, т. VII, 2, стор. 9.

[6]) Тихоміровъ, Поѣздка на р. Мету, Записки Арх. Общ., Спб. 1903, т. V, стор. 7; Спицынъ, ст. 226.

[7]) Спицынъ, малюнок N. 378.

[8]) Спицынъ, мал. N. 381.

Основні форми окремих хрестів вже згаданих, а також і тих, що вирізані на плитах, геть усї можна знайти під зміненими, замаскованими надгробками з українських кладовищ. Але у нас хрести мають ще й инші форми: найпростїйшу форму давнього хреста з трьома кінцями, хреста андріївського, всіляких многоконечників та нарештї форму латинського хреста.

Хрест з трьома кінцями — се такий, що складаєть ся з двох брусків (поперечних), які перетинають ся не по серединї, а на версї. Сей хрест подібний до лїтери Т. Він зоветь ся crux commissa, або ж розбійницький чи антоніївський. Далї треба зазначити скісний хрест (crux decussata) із чотирма кінцями; він складаєть ся з двох поперечників перехрещених вже по серединї, на зразок лїтери Х; зоветь ся андріївським і бурґундським. Потім іде прямий четвероконечник (crux immissa), що походить від перехрещення двох поперечників під прямим кутом —|—. Він здибаєть ся між давнїми хрестами і тепер розповсюджений переважно у Московщинї. Як же додати до сього хреста з чотирми кінцями ще один або два поперечники у горі і в долинї, де мало бути підніже Христове (suppedaneum) чи табличка над його головою, то вийде (відомий вже нам з давнїх з давнїх зразків) новий хрест з шістьома або вісьмома кінцями. Отсї самі форми хреста як основні і лягли у підвалину українського надгробка. Хрест з трьома кінцями найдавнїйший: се найперша форма хреста. Ще до Р. Хр. вона була відома давнїм народам від яких і перейшла на катакомби під назвою „єгипетський хрест“.[1]) Від Греків та Римлян він зайшов до нас разом із християнством. Тут він згубив свою первісну назву й почав звати ся „твердо хрест“[2]), через те, що подібний на славянське твердо. Не відомо, чи був сей хрест у загальнім вживанню на півночи, бо памятників не зостало ся, а дійшла лиш назва. Відомо, що з кінця XIII в. там поширив ся вісьмораменник замісь четвероконечника та став там причиною роздору між старовірами й офіціяльною церквою. Люди поділили ся були на партії й за вісьмоконечний хрест ішли на муки, навіть на смерть. На Україні триконечник довго

---

[1]) Покровскій, Евангеліе въ памяти иконографіи, Спб. 1892.

[2]) У Новгородї звав ся „жезло крестъ“. „Русскій Паломникъ“ подає звістку, що сей хрест різав ся там на плитах. У Спицина є малюнки перекрученого хреста подібного на „жезлъ“ (N. 382 і N. 384), але він не має нічого спільного з триконечником.

тримав ся, сливе до XVII в. Про се сьвідчать знайдені від того часу (XV—XVI в.) хрести у Київщині, Харківщині та на Запорожських землях.[1])

Отже як приглянути ся до деяких поданих тут образків з надгробків, знайдених на сїльських кладовищах на Поділю, то не тяжко буде зауважити, що в деяких сторонах України архаїчний хрест з трьома кінцями істнує й досї. Він, правда, змінив ся, його вже й пізнати тяжко, але він є. Хоч би взяти першу плиту з могили, на якій уміщено образ хреста; по середині (мал. 1)[2]) на деревляній дубовій плитї, що не лежить, а стоїть, видовбано хреста; верхнїй кінець його вибігає лиш трошечки ніби закругленнє, або клинчик, иньші ж кінцї довгі, зроблені в міру; горішнїй клинчик зроблений наче не хотячи для симетрії з довшими кінцями. Насправжки, се дїйсний триконечник (crux commissa), давнїй „твердо хрест“. Се типовий староруський надгробок — плита, на якій видовбувано колись хрест або якісь орнаменти.[3]) Як раз така стрімка плита камінна, баз хреста стоїть на могилї запорожського кошового Сїрка (XVII в.)[4]) — очивидно такі плити були колись переважно камінні, про те сьвідчать і тверські плити.

Факт затримання такого надгробку на Українї дуже цікавий і треба сказати, що плита займає між подільськими надгробками значне місце. Се ми згодом побачимо (малюн. 1, 15—18, 19—25). Видовбаннє хреста на дошцї нагадує таке саме видовбаннє хрестів на плитї XVI в. знайденій Тихомировом[5]), на хрестах новгородських[6]), на хрестї Клима Христинича[7]), на хрестах шведських[8]), боснїйських та герцоґовинських.[9])

---

[1]) Русскій Паломникъ за р. 1895 дає сю звістку.

[2]) Сей хрест стоїть на старім цвинтарі над кручею коло Буга в с. Губнику Гайсинського повіту.

[3]) Спицынъ, I, ст. 226.

[4]) Поѣздка па р. Мсту, Зап. Имп. Археол. Общества, Спб. 1903, т. V, 1, стор. 7—8.

[5]) Малюнок у Еварницького Иванъ Сирко.

[6]) Шляпкинъ, Древние русскіе кам. кресты, Записки Имп. Археол. Общ., Спб. 1907, VII, 2, табл. V, XV—XXIV.

[7]) Таңже табл. VI; Спицынъ, мал. N. 348.

[8]) Спицынъ, мал. 391, 395, 396.

[9]) Труды Кіевскаго (XI) Археологическаго съѣзда, т. II, табл. XI.

Показана памятка має великий інтерес завдяки давности триконечного хреста й видко наш нарід добре знає його, бо се не єдиний зразок на українських цвинтарях — там є й иньші зразки, відмінні від показаного; з більше розвиненими формами, а значить і з більшою штучністю зроблені. Кажу про ті зразки триконечного хреста, які вже не видовбані на плиті, а самі вирізані з широкого плескатого деревляного бруса, або з дубової плити. Такий хрест видко на прикладених образках (мал. 2—6, 10—14)[1]).

На иньших образках триконечник аж бє в очи, такий він ясний, так і хоче, щоб його зобачити, а на иньших він наче закритий, замаскований ріжними додатками, що роблять його подібним до четвероконечних, пятиконечних й семиконечних хрестів.

Відомих нам памяток подібних до них дуже не багато. Лиш у геральдичних знаках є схожі до них форми вильчастого хреста. Вильчастий хрест, се трираменник подібний на вила, наче верх у мал. 11. Вильчастий хрест або стремить до гори рогами підпертими стовбом (мал. 7), або спирає ся ними на грунті (м. 8), або ж так до гори чи до низу стоїть зовсім заповнений (мал. 9). Подібні хрести є у нас між триконечниками звязаними з иньшими формами хреста (мал. 10—14). Як згадати, що на заході геральдичні хрести зявили ся не раніш XIII в., тоді саме, як у нас зявив ся надгробок, то можливо, що через Византію, куди йшли хрестоносці, або через самий захід триконечний сей хрест прийшов до нас у нових вильчастих формах й тут заховав ся до нині.

Факт знаходження на Україні хреста з трьома кінцями дуже характеристичний. Коли він не спадок чи уломок давнини, то виник, очевидно, на ґрунті національнім. На се між иньшим натякає близькість поданих образків до орнаментів на багатьох иньших творах української народньої штуки (вишивки, заткання, різьба, мальовання). Але можливо, що ся форма хреста заховала ся у нас від давна, хоч говорити про давність самих надгробків зовсім неможливо, бо зазначені тут роки життя й

[1]) Малюн. 2 стоїть на цвинтарі в с. Губнику, Гайс. повіту; малюнок 4 і 6 стоїть тамже. Мал. 5 й 3 стоять на старім цвинтарі в с. Білоусівці, Гайсинського повіту коло Ладижина.

смерти[1]) схованих під ними небіщиків ніяк не йдуть далї за 70 роки минулого (XIX) віку. До того ж надгробки сї не камінні, а через те й не могли заховати ся від давна.

Покінчуючи з триконечником, розглянемо далї чотирораменну форму хреста, яка ще у перших християн прийшла була на зміну першому. Так само було й у нас. Може справдї нерозвинений народнїй смак не міг зразу звикнути до кількох форм хреста й одну клав вище другої, доступаючи до неї з обережностю. Сліди тої несміливости заховали ся. Бачимо їх на тих образках намогильного хреста, що складають з себе хрест не то з трьома не то чотирма кінцями там, де і той і другий хрест злучений разом.

Се скупленнє кількох хрестів в однім стало ся вже на готовім ґрунті, бо чотироконечник розширив ся у нас зразу, з християнством. Безумовно, злука двох хрестів у однім має архаїчний характер. Четвероконечник сам по собі був досить широко вживаний у хатах, на одежі і т. д., але чимало дійшло до нас і таких камінних надгробників; тепер на сїльських цвинтарях деревляні й камінні четвероконечники дуже численні. Тут вони косі, рівноконечні й продовжасті. У народнїх руках сї хрести перероблювали ся і вийшли з них дуже змінені з прикрасами й додатками.

Косі хрести (crux immissa) сидять чомусь на плитах, як на 1 мал.; може се від того, що самого по собі його не зручно становити. Всї плити деревляні — се плескаті бруски, поставлені на могилах вгору, як у Жидів. Косі хрести з подільських надгробків[3]) дуже росповсюджені; вони стрічають ся часто на вишивках і иньших орнаментованих народом річах. Як і на показаних надгробках вони складають ся там до купи один коло другого, перекидають ся один за другим, впирають ся своїми кінцями в якісь основи і т. д.

Геральдика також дає знаки подібні до косих хрестів. Так звані бурґундські геральдичні хрести — се косі хрести, тільки

---

[1]) Не подаю їх, а рівно й написів на хрестах тому, що вони не мають нїякого інтересу — се лише рік смерти й імя небіщика.

[2]) Всї сї хрести деревляні з цїлих брусків. Мал. 10—13 стоять на старім цвинтарі в с. Губнику; мал. 14 у Білоусївцї, Гайс. повіту.

[3]) Малюнок 15 з хреста в с. Губнику, мал. 18 з відти ж, мал. 16 і 17 здибаєть ся у Губнику й Білоусовцї Гайс. повіту, у с. Вербові Ямпольського повіту й у с. Сільницї Брацлавського повіту.

вони обмежують ся там не простими пересіченими лініями, а ломаними, вигинчастими й пнистими. У таких образах вони попадають ся в польській Галичині, особливо у закопанській орнаментації[1]). Видовбаний косий хрест на плиті знов нагадує такий самий давний звичай.

Переходячи до прямих хрестів з чотирма кінцями, кладу на переді ті, що вирізані або видовбані на плитах[2]) (мал. 19—25). Плита буває часом не гарно обтесана, з суками та корою, ребра має часом не рівні й криві. Форма плити буває всіляка. Иньша плита пряма як дошка, а деяка витисуеть ся ромбом або якоюсь иньшою формою (мал. 23—25)[3]). Хрести в середині плити не однакові: є рівнораменні й продовжасті, з прямими кінцями і з поширеними на краях, з могилою в низу й з тростю та губою по боках й з осияннєм у горі, або з проміннєм з кутків. Сї хрести дуже нагадують собою давні хрести з новгородських софійських стін[4]). Спосіб вирізування надгробних хрестів на плитах досить далеко поширений на Волини, в Холмщині, в полудневій Славянщині (на камінних стовбах) і навіть у Швеції[5]).

Більшість хрестів із чотирма раменами зроблено так, що форма хреста надана самим надгробкам, як се бачимо з дальших малюнків (26—56). Між такими хрестами є й камінні (мал. 27, 28, 33, 34, 36, 51, 56). Сї надгробники звертають на себе увагу великим богацтвом всіляких перемін основної форми хреста. Досить кинути оком на них, щоб у тім переконати ся. Народня фантазія так змінила форму звичайного хреста, що иньшим разом і не сказати, що бачиш перед собою хрест. Найчастїйша і найтиповійша форма його в українській перерібцї — се хрест з широкими кінцями ширшими й ширшими до країв, загострених на куточках. Се власне грецький хрест. Широкий рівнораменник вивіз ще кн. Володимир з Корсуня й від тодї він зоветь ся корсунським. Основна форма прямого рівноконечного хреста вже у давній Византії мала переміни, які війшли і в геральдичні знаки. Геральдика надає кінцям хреста всіляки

---

[1]) Matlakowski, Zdobienie sprzętów ludu polskiego na Podhalu.

[2]) Така форма плити дуже часта. Перший хрест (19) прорізаний на скрізь стоїть у Губнику; мал. 20 і 21 там же; мал. 22 у с. Білоусівцї.

[3]) Мал. 23 і 24 у с. Губнику; мал. 25 у Білоусівцї і Сільницї.

[4]) Шляпкинъ, Древнерусскіе кам. кричы — Зап. Имп. Русск. Арх. Общ. Спб. 1907, т. VII, в. 2, таблицї 1, 2, 3.

[5]) Спицынъ, N. 391, 395, 396.

форми — гострі, лабчасті, трикутні й тим дає йому цілий ряд одмін.

Початок сих одмін зроблено самими Греками. Вже в V й VI в. четвероконечник мав розширені до країв кінці й се стало навіть прикметою византийського хреста. Розширені кінці мав нпр. хрест мучениці Анастазії (з Херсонесу, V—VI в.)[1]), хрест пресвитерів Стефана й Христофора (VI—VII в.)[2]), керченський камінний хрест[3]), хрести з Солуня, Никополя[4]), в константинопольській Софії і ин. Ся форма хреста перейшла на захід, де зостала ся в церквах Фльоренції, Равенни[5]) і у геральдиці, та на Русь, де зостала ся у київській Софії, в Нередицькій церкві[6]) й хрестах новгородських (graffitti)[7]), на Остромировім Євангелію[8]), у Бамберській Біблії[9]) і т. д. Геральдичні четвероконечники складали ся з ріжних фіґур, напр. шарів, ромбів і т. д. У нас вони мають майже ті самі форми, тільки що далеко численнійші.

Розглянемо попереду простий хрест з 4 прямими кінцями. Сей хрест[10]) (м. 26—30) складаєть ся з двох поперечних брусків, він цільний, деревляний і камінний (мал. 27, 28), і тодї не має значних змін, буває лиш довший або коротший, з основою або без основи. Основа робить ся або заокруглена або уступ (чисто гострий) (м. 30, 28, 69) або спускувата (мал. 27).

Далеко більше змін потерпів четвероконечник з розширеними кінцями. На показаних (мал. 33—56) образках[11]) бокові, поперечні кінці хреста вирізані в міру однакову з верхнїм та

---

[1]) Спицынъ, ст. 228.

[2]) Матеріалы по Археол. Россіи N. 9, ст. 36.

[3]) Тамже ст. 42, N. 17. Спицынъ, ст. 228.

[4]) Шляпкинъ, ст. 32. Прохоровъ, Христіанскія древности, 71_2, кн. 5, табл. 2. [5]) Н. Барсовъ.

[6]) Ханенко, Древности, К. 1900, II, т. 7, Покровскій, Труди VII Арх. съѣзда, М. 1890, т. I.

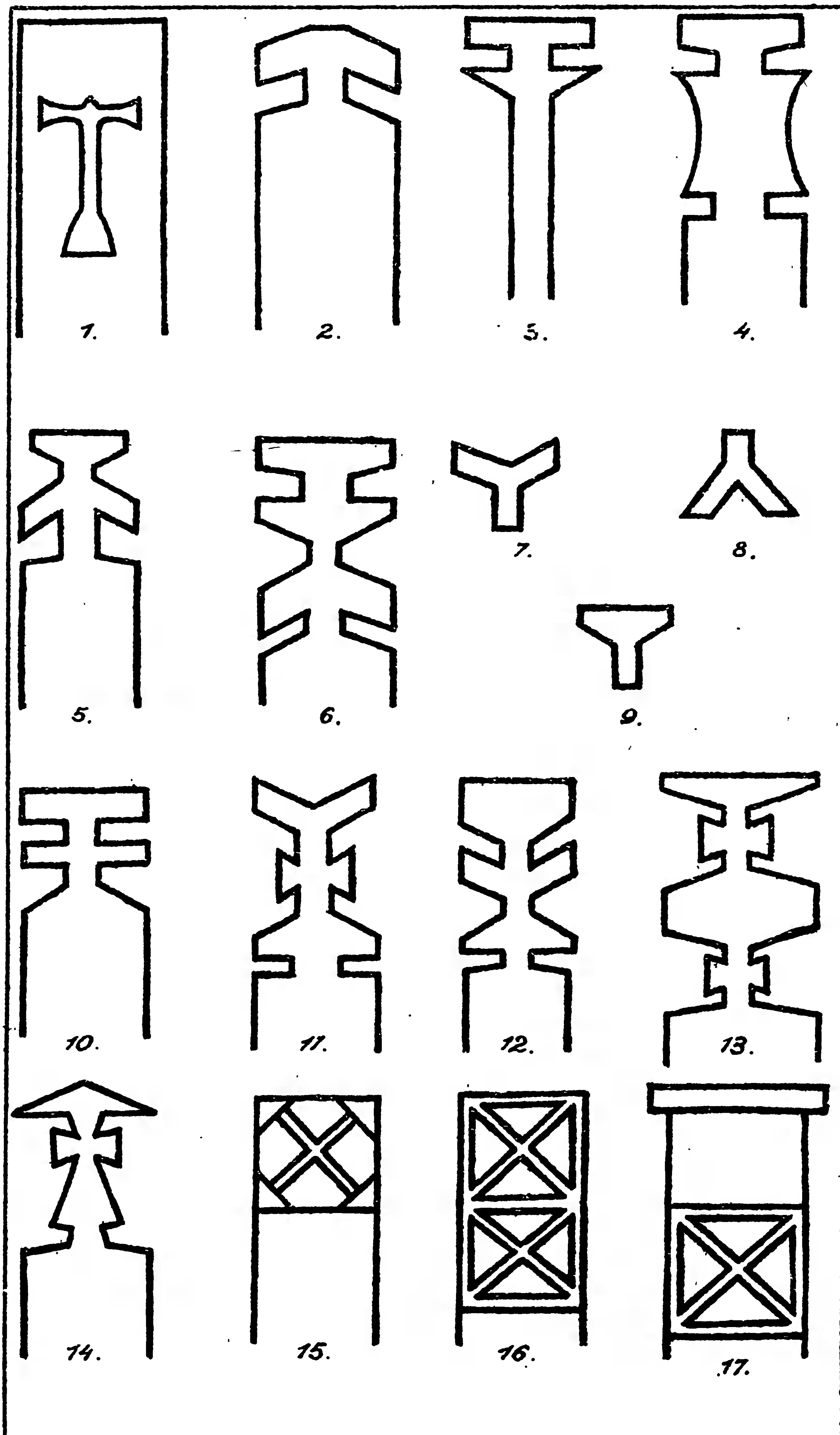
[7]) Шляпкинъ, табл. I.

[8]) Щепкинъ, Новгородскія надписи graffitti. М. 1902. Виданнє Савинкова л. 1 й 127. [9]) Шляпкинъ, ст. 132.

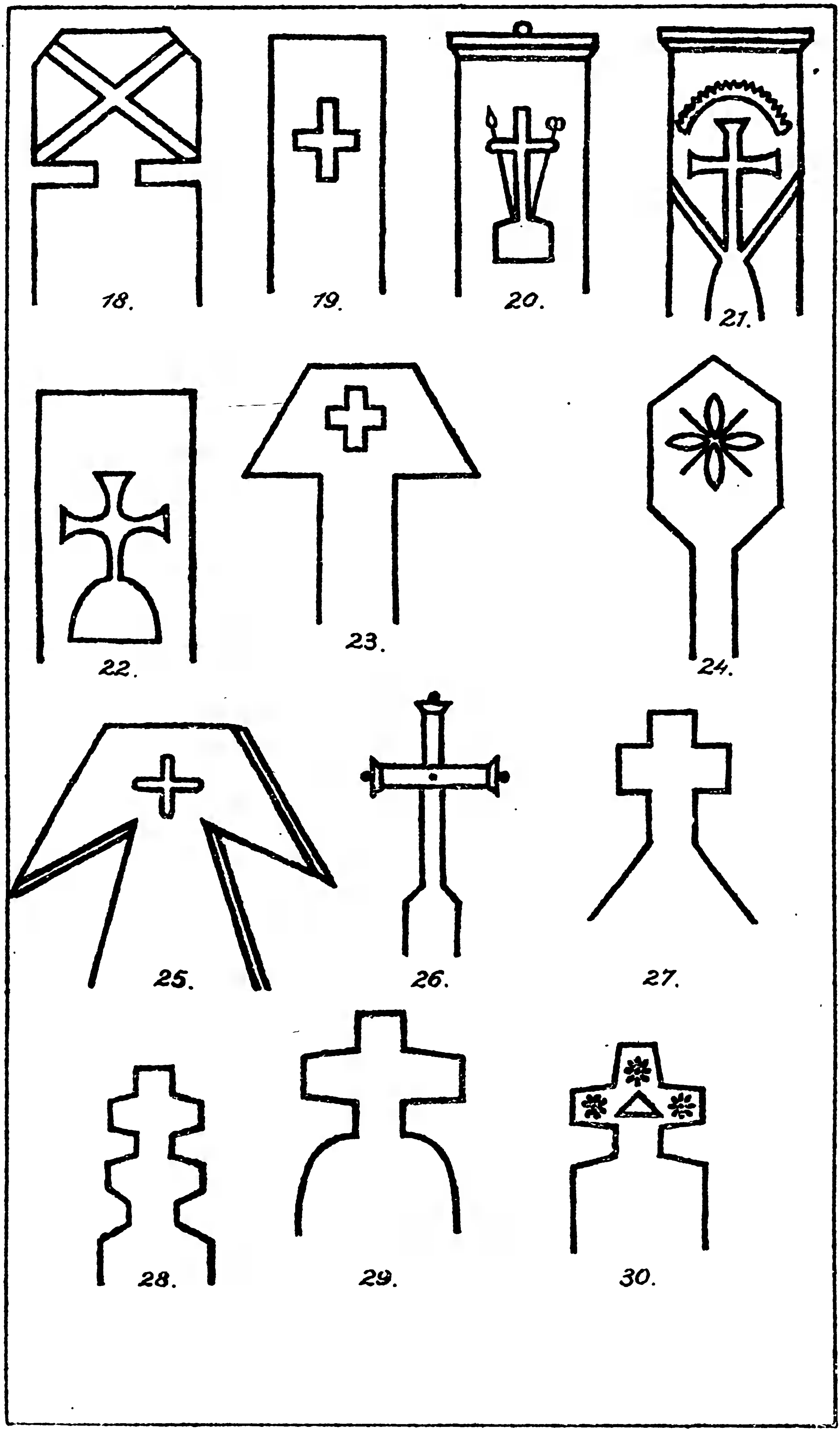
[10]) Мал. 26 всюди здибаєть ся; мал. 27 камінний у с. Білоусівці; мал. 28 також; мал. 29 у Губнику (з різьбою); мал. 30 і 31 здибаєть ся всюди; мал. 32 у Губнику.

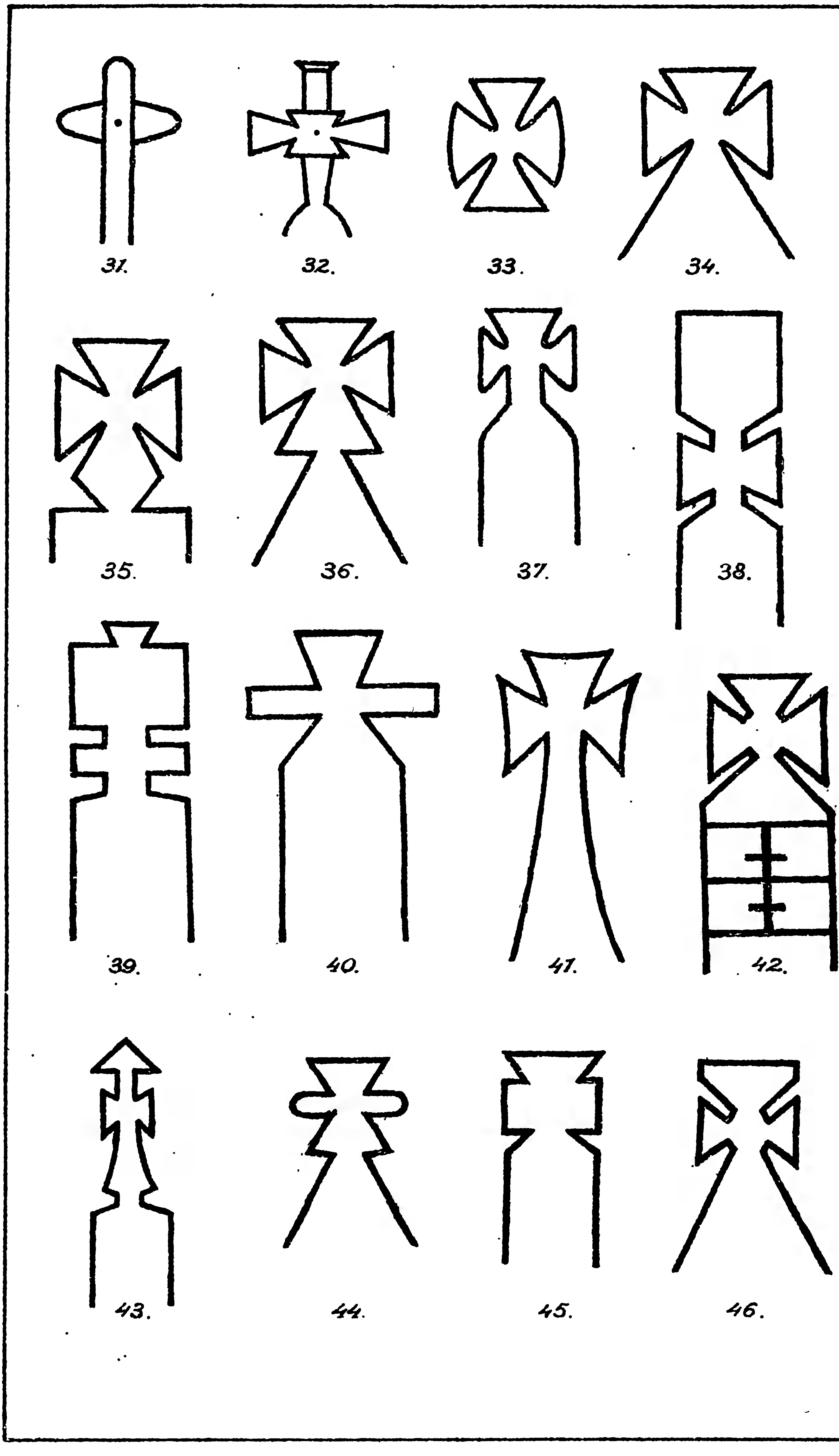
[11]) Малюнки 33—36 у с. Губнику, Білоусівці й Скибинцях Гайсинського повіту, у Вербовій Ямпільського повіту, у Богданівці й Сільниці Брацлавського повіту, в с. Котюржинцях коло Проскурівщини, на Холмщині й в Галичині; мал. 37, 34, 36 камінні стоять в с. Білоусівці.

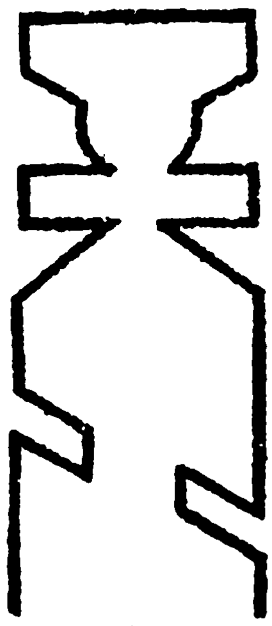
1.

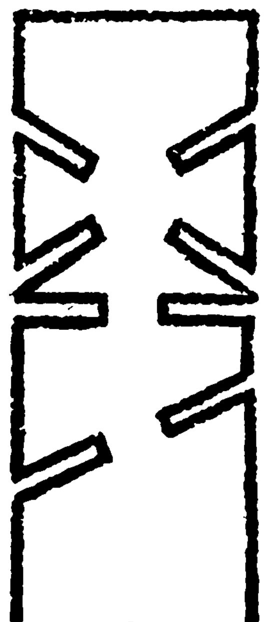


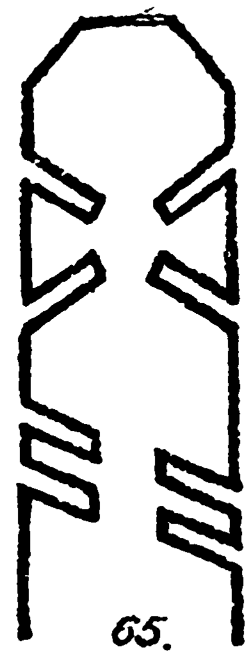
2.

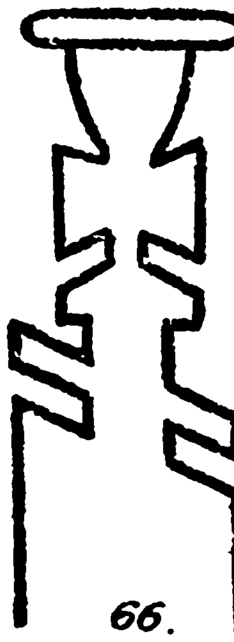


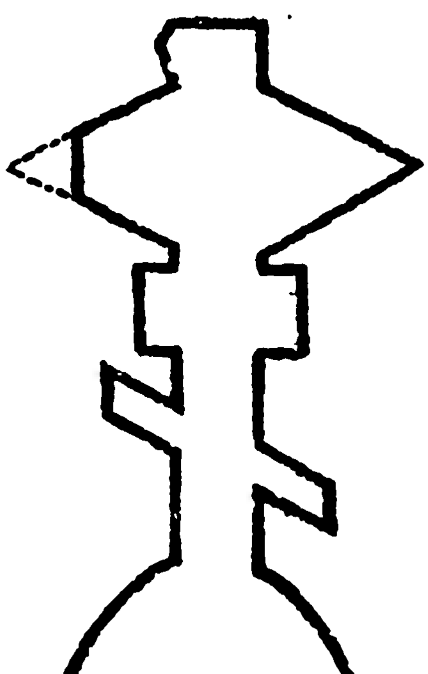

31.
32.
33.
34.
35.
36.
37.
38.
39.
40.
41.
42.
43.
44.
45.
46.

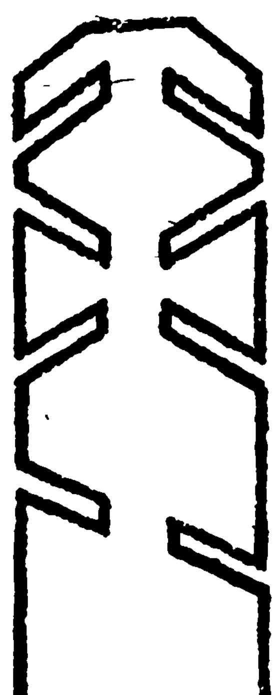

63.

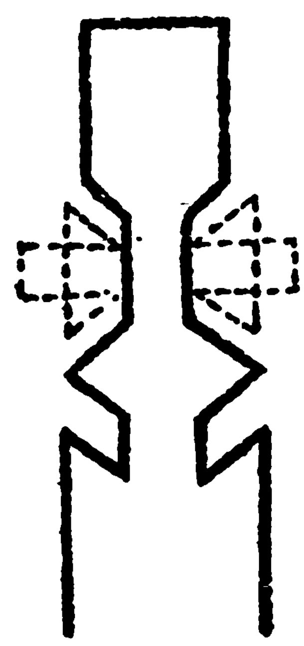

64.

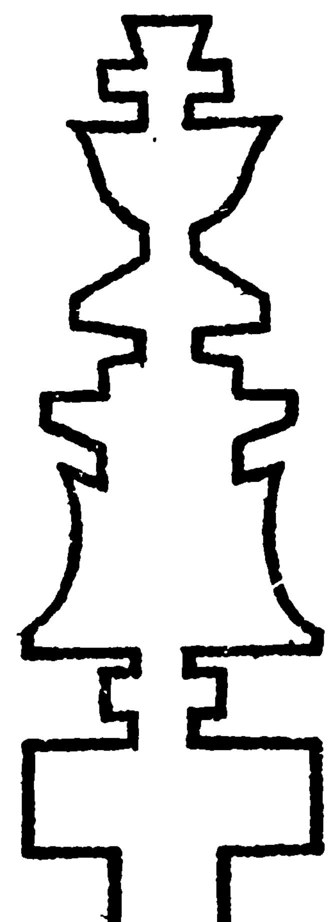

65.

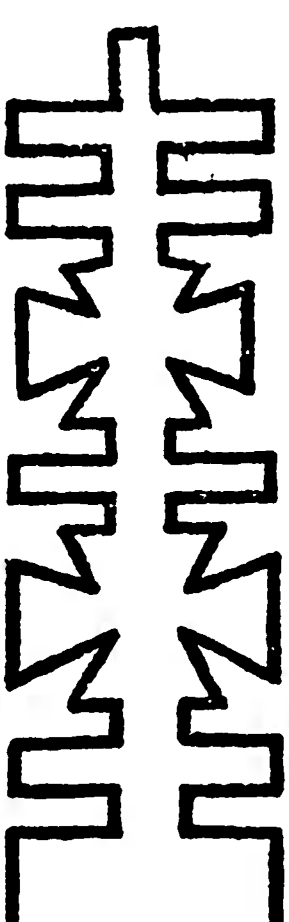

66.

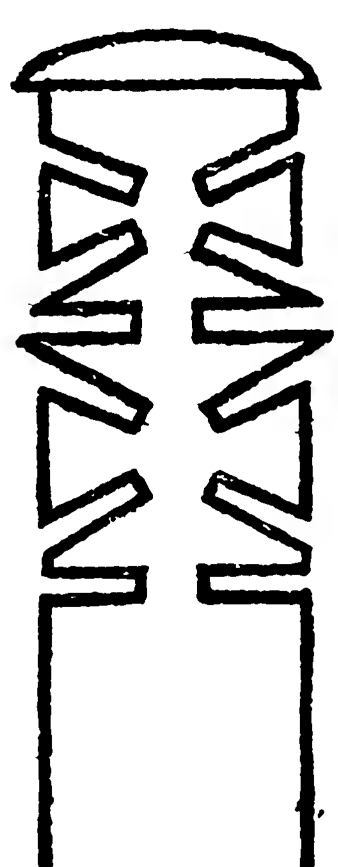

67.

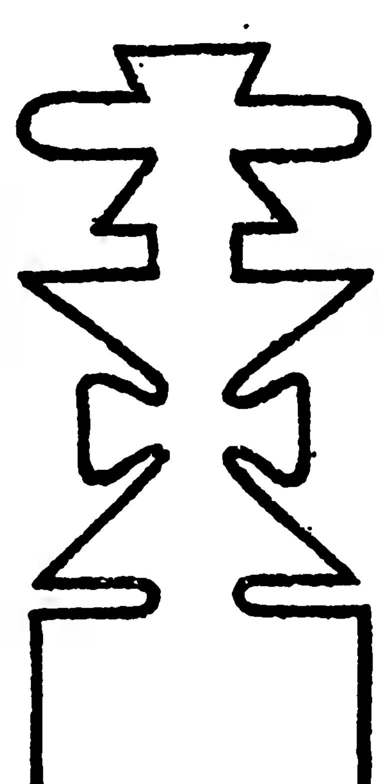

68.

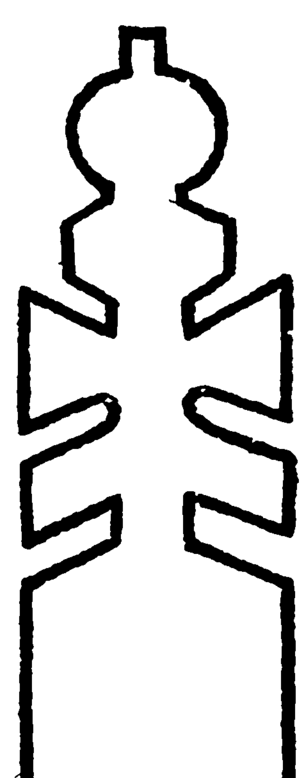

69.

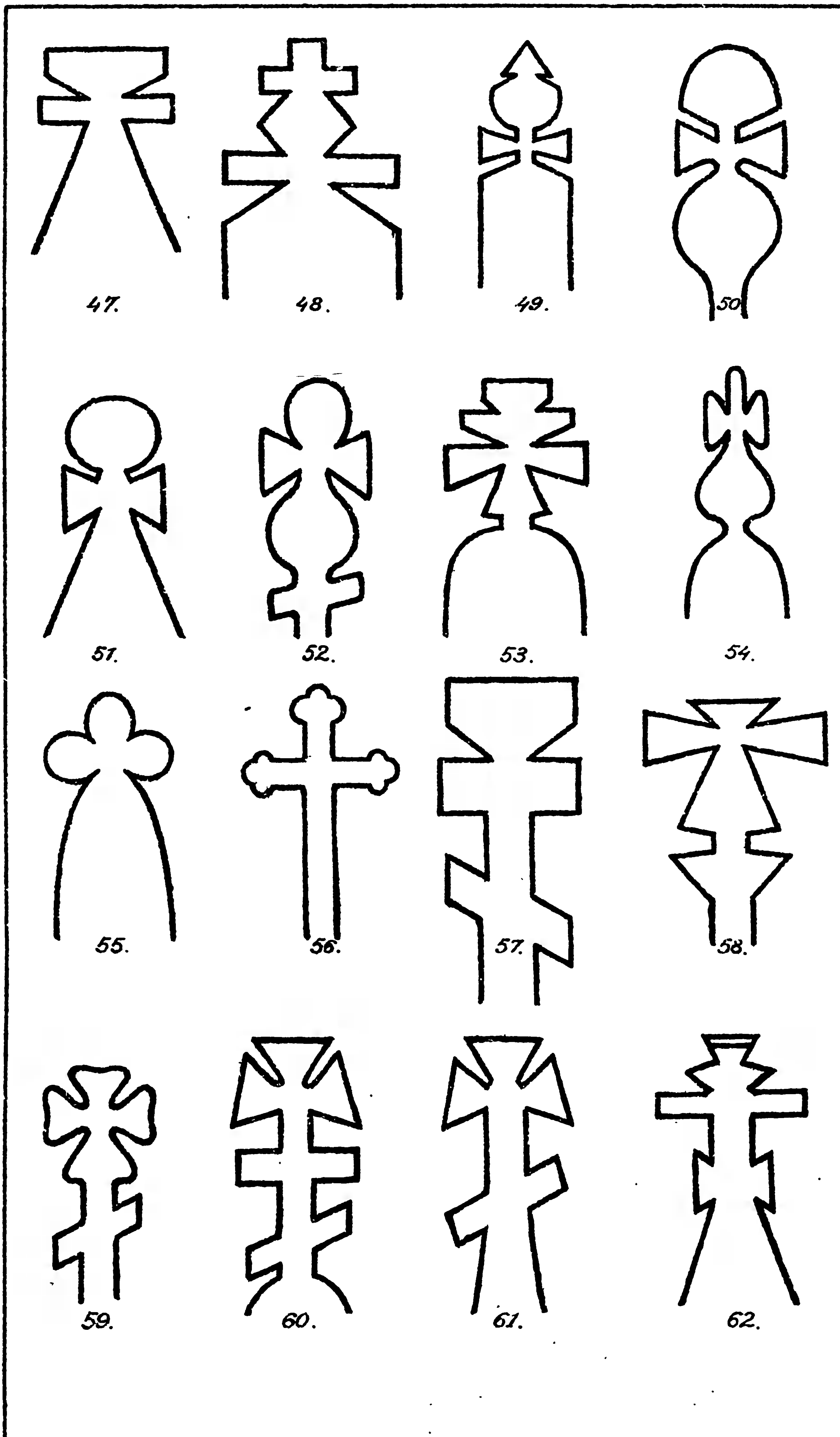

70.

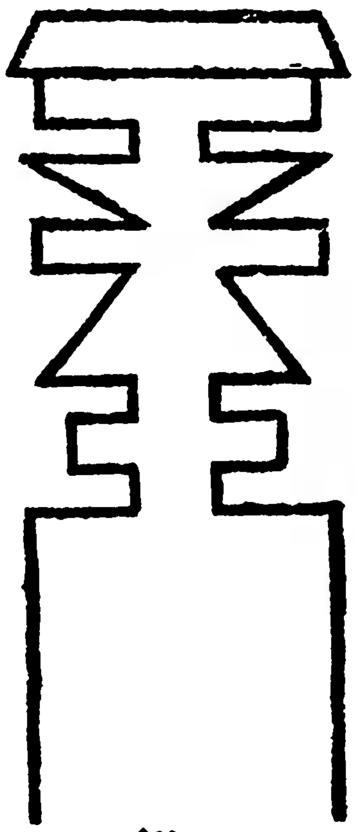

71.


72.

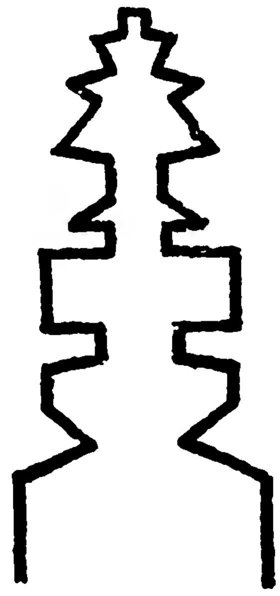

73.


74.

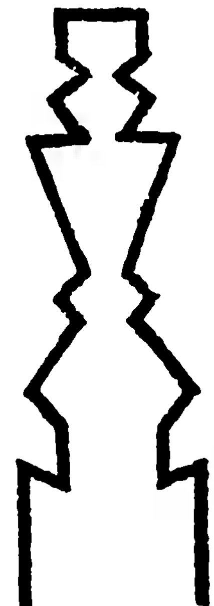

47.
48.
49.
50.
51.
52.
53.
54.
55.
56.
57.
58.
59.
60.
61.
62.



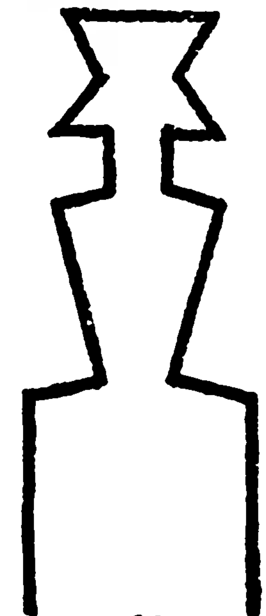
75.



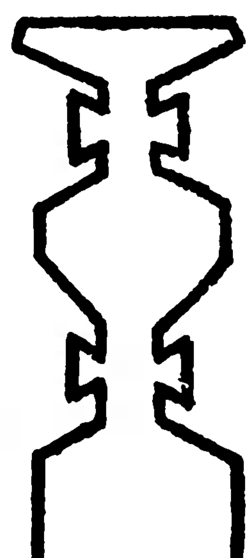
76.



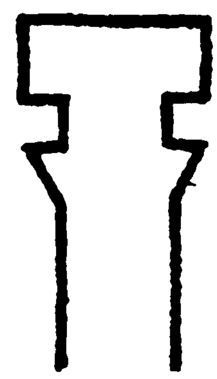
77.



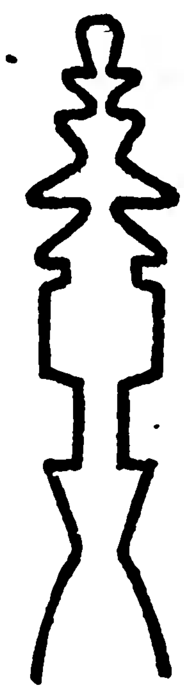
78.



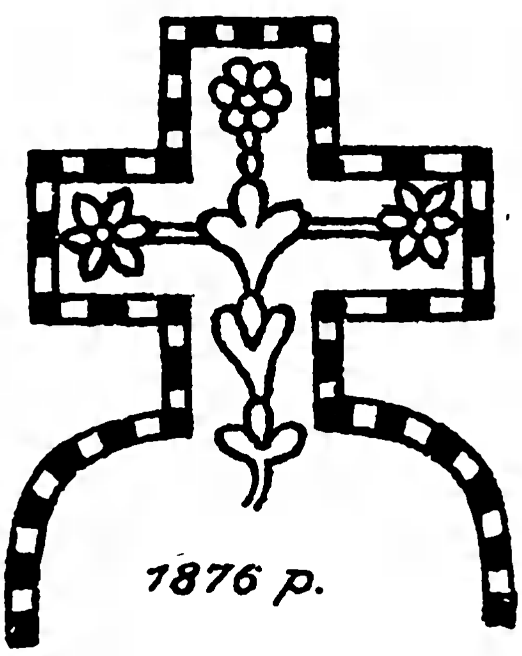
79.



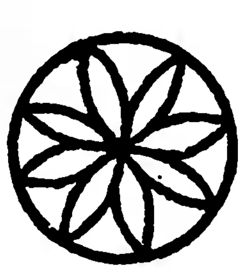
80.



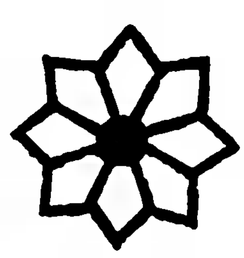
81.



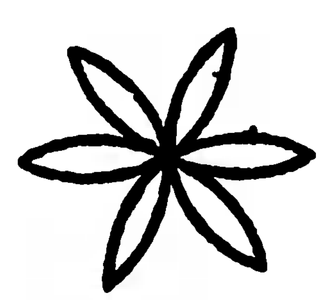
82.



83.



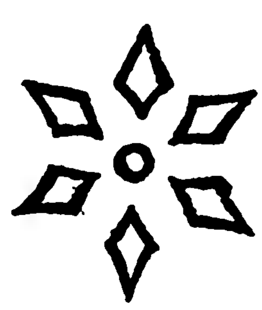
84.



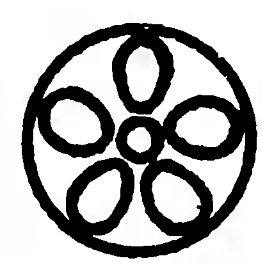
85.



86.



87.



88.

нижнїм й хрест виходить наче рівнораменний, подібний до грецького хреста св. Анастазії[1]), Стефана й Христофора[2]) та иньших давнїх хрестів у Київі й Новгородї. Далї сей досить низький четвероконечник (заввишки до 2 арш.) робить ся довшим та довшим й длягого змішуєть ся часом з прямим хрестом, кінцї витягають ся до гори, або до низу, або туди й сюди разом до висоти високого людського зросту. Така продовжаста[3]) форма хрестів (мал. 38—42) в XVI в. була відома й на заходї у Шведів, Естів[4]), й у нас могла [illegible]итись від якихось впливів з заходу.

До осібної ґрупи хрестів треба залїчити ті мішані четвероконечники, які не мають витягнених кінців, окрім основи (мал. 42—49). На таких хрестах[5]) або кінцї бувають прямі, а верхнїй гострий (м. 43, 49), або верхнїй прямий, а бокові заострені на краях (м. 41, 44, 43). На одному з таких хрестів умощено верх прямого хреста й він вже подібний до шестиконечника (мал. 43).

На багатьох четвероконечних хрестах надгробних кінцї не загострюють ся, а закруглюють ся.[6]) Такі хрести теж вирізували ся з суцільного шматка дерева, але були і з каменя (мал. 56, 51). Вони мають ріжні відміни. Деякі з поміж них мають напр. округлість лише в горі (м. 50, 51, 52, 55), а инші мають її і з боків (55) і в долинї в основі (м. 50, 53, 54, 55). В останнїм разї основа[7]) хреста стає подібною на насипану високу могилу (м. 51, 53, 54, 55), яка знаменуючи собою Голгофську гору (з IV в.), надає йому архаїзму. Деякі з прикладених на образках (напр. 51 м.) хрестів повторюють собою давні хрести з закругленими кінцями змальованими у д. Спицина.[8]) На грошах Володимира й Ярослава, на новгород-

---

1) Спицынъ, стор. 228; Матеріалы по Археологіи Россіи, N. 25, стор. 47.

2) Матеріалы, N. 9, стор. 62.

3) Здибають ся у значнїм числї в с. Білоусівцї, Сільницї й Губнику; у Вербовій є лиш м. 41, 42.

4) Спицынъ, стор. 208, N. 374—379.

5) Є у Білоусівцї, Богданівцї, Сільницї, Губнику і Котюржинцях; малюнок 43 здибаєть ся лиш у Губнику; м. 49-й у Четвертинівцї Гайсинського повіту.

6) Мал. 50, 51, 52 у Губнику, Білоусівцї й Богданівцї; 53—56 у Губнику; мал. 56 стоїть на новім цвинтарі.

7) Порівн. з мал. попереднїми.

8) Спицынъ, Записки Имп. Археол. Общ., Спб. 1903, т. V, в. I.

ських grafitti й давніх руських печатках[1]) також вживають ся такі позакруглювані хрести й се сьвідчить про давність показаної форми надгробника. Про давність її може сьвідчити й те, що вона досить значно поширена, бо крім Поділя здибаєть ся на Волині й на Холмщині.

Після згаданих надгробків з трьома та чотирма кінцями треба показати ще, як прийняли ся на українськім ґрунті восьмиконечники та взагалї всїлякі многораменники. З многоконечних хрестів на українських різьблених надгробниках здибають ся найчастїще хрести з 6 і 8 кінцями. Вже між показаними хрестами ми їх бачили (м. 48, 53). Як і звідки сї хрести у нас взяли ся, не знати. Зявили ся вони у перше на заході разом з продовжастим хрестом, але здавна були й на сходї, де вісьмоконечник звав ся хрестом патрияршим. У латинян хреста на вісїм кінців вживали при урочистих церковних службах папських та епископських[2]) і розширив ся він власне від XIII—XV в. У геральдичних знаках вісьмоконечники й шестиконечники[3]) дуже части. У досить давнї часи бачимо сї хрести й у нас на Руси. У Радзивилівській лїтописї[4]) є намальована княгиня Ольга, яка молить ся до хреста з 8 кінцями. У Сильвестрівськім списку „Сказанія о Борисѣ и Глѣбѣ“[5]) так само змальовано два хрести, з шїстьма кінцями кожен. Новгородська Софія теж заховала на своїх стїнах чимало таких хрестів. До Новгороду хрести з багатьома кінцями могли зайти із заходу; доказ тому новгородський хрест Симона Варяга (1073 р.) західного походження, хрест естляндський[6]) та иньші. До XV в. восьмиконечний хрест почав на Руси дуже ширити ся, з XVI в. відграє навіть значну ролю в житю всьої Московської сторони. За нього завзято змагали ся старовірська та урядова церковні партії.[7])

На Україну многоконечники могли йти з заходу і з сходу, тільки на українських цвинтарях вони прийняли особливі, відповідні свому призначеню форми, що взагалї не наближує їх

[1]) Шляпкинъ, Древне-русскіе каменные кресты, Спб. 1907.
[2]) И. Барсовъ.
[3]) Так званий „угорський хрест“ на коронї.
[4]) 1904, III, N. 71, л. 38.
[5]) Вид. Спб. 1860, N. 34 і 36, на л. 105 і 117.
[6]) Шляпкинъ, Спицынъ.
[7]) Денисовы, Поморскіе отвѣты.

до справжніх шестиконечних та восьмиконечних хрестів, а лиш віддаляє. Кажучи про хрест з 8 раменами на сільських цвинтарях треба памятати, що він дуже рідко здибаєть ся у чистій формі. На нїм є лиш головні прикмети восьмиконечника, які добре видко, а кінців можна налїчити тут більше або менше; майстер в однім разї зменшив число кінців, а у другім збільшив його.[1]) Тим то многоконечники й не однакові поміж собою; вони не однакові і з зверхнього боку — з боку форми й по художницькій ідеї. Ясний доказ тому дають прикладені зараз малюнки[2]) надгробників з шістьма й осьмома кінцями (м. 57—69). Тут теж кидаєть ся в очи могилоподібна основа (м. 63—69). Ся основа здибаєть ся вже у давнинї на хрестї Мстиславової церкви, в софійських, київських та новгородських спасопреображенських фресках. Така основа, очевидячки спільна всім українським надгробникам, се одна з прикмет їх. Її знайдемо й далї в помішаних многоконечниках.

Мішані многораменні хрести треба конче відділити від хрестів з 8 або 6 кінцями.[3]) Се скуплення чи злучення в одній цілости кількох хрестів триконечних, чотироконечних й т. д. Кожен з них становить з себе цілу систему хрестів, які складають ся всілякими способами, мають всілякі прямі, гострі, круглі кінцї, вінчані зверху дашками та прикрашені всілякими додатками, які дуже зміняють самий хрест і надають йому якісь фантастичні форми (70—80).

Вже лїтописець Сам. Величко пише про хист українського народу до всіляких прикрас й взагалї до штучного вироблення всіляких річей. Народ наш, як висловлюєть ся Величко, перенявши разом з вірою й грецьку церковну штуку, не занехав її, а по любови до „матки своєї Малой Руси“ розгорнув її й вніс у сю штуку свою власну душу... Але з другого боку наш нарід не лиш сам свою душу вкладав в свої утвори — він вкладав в них

---

[1]) Таке змінення форм хреста перечить часом церковній практицї: suppedaneum (підніже) на хрестї повинно напр. завше піднїмати ся в правий бік, а тут підіймаєть ся часто в лївий бік, або стоїть рівно.

[2]) Всї деревляні; N. 57—59, 61—68 здибають ся у Богданівцї, Білоусівцї, Котюржинцях, Вербові й Губнику; N. 60, 61 у Сільницї Брацлавськ. пов.; N. 62 у Білоусівцї; решта у Губнику; N. 66-й у Скибинцях Гайсинськ. повіту.

[3]) З попереднїми хрестами многоконечники зрівняти можна лише по висотї, яка не віддаляєть ся від високого людського зросту.

і те, що переймав від культурних сусідів. Очивидно, під впливом чужоземної штуки на рівні з всілякими промислами розвили ся у нас і уміліїсть виробляти багаті та штучні хрести для цвинтарів і хатнього вжитку й лиш згодом, з занепадом економічного добробуту народнього сей штучний хрест мусів змінити ся простійшими формами, а може й простійшим матеріялом. Через вроджене чи вноєне у своїй природі чутє краси наш нарід розвинув відомі йому форми хреста, розвернув їх і перетворив на своє. Буйна фантазія його, як то видко з малюнків, надала многоконечному мішаному хрестови дивні чудні форми, з всілякими „закрутами“ дуже гарними з боку чистоти й розвитку народнього стилю (м. 70—81).[1])

Ви наче бачите перед собою не хрести, а вишиті або намальовані „рожі“, „купчаки“, „голуби“ й т. иньші українські народні орнаменти. Багато таких надгробників зовсім відійшли від хрестів й уявляють з себе лиш одну стілізацію хрестів.[2]) Ідея хреста лягла лиш в їх основу, а форма від неї втікла вже далеко (м. 75—78, 80, 81).

З великим жалем приходить ся одначе ще раз зазначати, що на могилах вмерлих отакі різьблені надгробники вже майже зовсім зникають. А тимчасом багацтво форм такого надгробника справді дає йому осібне місце в народній штуці. Ся галузь штуки стала вже у певні відносини що до місця, до якого вона прикладала ся, придбала собі осібні технічні сnособи й через те повинна мати ціну у людий сьвідомих.

Ся галузь української народньої штуки звязана з певним народнім обрядом й купою леґенд, що виросли з самої ідеї хреста.

Велика всесьвітна леґенда, що починаєть ся з яблучка, яке зїв Адам-батько й кінчаєть ся смертю Христа на тім дереві, що виросло з зїденого зеренця над головою Адама, саме з хрестом і звязана. Заготовленнє хреста перед смертю, несеннє хреста на цвинтар поперед небіжчика, положенє його на гробі й навіть сама форма хреста — все те звязане з особливими леґендами, повірками та спогадами. На заході напр. в XIII—XIV вв. на основі й під впливом згаданої вище хрестної епопеї робили хрести не складані з двох або кількох поперечників, а цілі з цілого дерева. Може врешті зробило се й на

[1]) У Губнику.

[2]) Всї стоять на старім кладовищі в с. Губнику, Гайсинського повіту. Є у с. Четвертенівці того ж повіту і в Скибинцях.

нас вплив, вплинуло се й на наші хрести й їх почали вирізувати з цільних плит. Вплив сей міг також і инакше проявити ся. Величезні хрести з цільних деревин дуже нагадують наші фіґури, хоч не цільні, за те величезні, ще й зо всіма тими додатками (прилади до мучення й розпинання Христа), які чіпляли ся на середневічних хрестах...

Західноевропейський високий crux immissa — „фіґура“, складений з двох перетятих під прямим кутком брусків — се той хрест, що випирає тепер з цвинтаря старий надгробок і забирає його місце. В літературі ся продовжаста форма хреста зоветь ся латинським хрестом. Давні Московці дуже страшили ся сього хреста яко єретичого. Коли митрополит Ізидор повертав з Фльоренції з таким хрестом, то се йому покладено було у велику провину.[1] На Україні він був свій і певно завів ся тут без ніяких перешкод під впливом Заходу. Від того й назва „криж“ — звичайне імя св. хреста, яка зовсім не відбирає від нього сьвятости. В одній колядці напр. ангел божий каже до церковних будівників:

„Ізбудуйте сьвяту Софію
Сьвяту Софію в сьвятім Київі,
Би на нїй було 70 верхів
Сімдесять верхів, 70 крижів“.

або ж: „крижі робіте — верхи зводїте“.[2] У весільній пісні співають:

Ти, божий крижу,
Не обминай нашу хижу!

З верхнього боку „криж“ не подібний до московського рівноконечного хреста. Він не має на собі ні покрівців як у Великорусів, нї тих додатків, що складають хрест з 8-ма або 6-ма кінцями. Найзначнїйша його прикмета у тім, що кінцї його зовсїм не рівні й що він складаний. Криж або фіґура[3]) далеко вищий за великоруського хреста. На нїм досить часто бачимо причеплені: драбинку, молоток, кліщі, цьвяхи, копіє (спис) і тросгь з губкою. Сї річи мають нагадувати обставини

[1]) Повѣсть о Флорентійскомъ Соборѣ.

[2]) Колядка про будованнє київської Софії — Кіевск. Старина 1889, кн. I.

[3]) Криж має висоту вижчу, а часом і нижчу за чоловіка, але його кінцї з боків виглядють як високий хрест; фіґура доходить до 2-х сяжнів.

смерти Христа[1]). З самого верху на хресті кладеть ся часом вирізаний з бляхи півник, який від вітру крутить ся на своїй ніжці. Фіґуру властиво можна віддїлити від звичайного хреста. Той може бути і більший і менший, а фіґура завжди здоровенна й видовжена. У народній уяві фіґура має нагадувати справжній хрест, на якому вмер Відкупитель. Хрест голгофський мав бути дуже великий. Народня псальма, в якій співаєть ся про муки Христа каже, що хрест був зроблений із „слупів", які вбивали в землю[2]).

До речі треба сказати, що фіґури й крижі кладуть ся й на дорогах. Може вони лишили ся там від межових знаків або яких небуть памяток. Такий звичай був в старовину; про межові хрести згадуеть ся (XV в.) в статуті Владислава Ягайловича, а про зазначуваннє хрестом якоїсь памятки відомо чимало разів і з актів історичних і з написів на самих давніх хрестах[3]). Що до матеріялу, то високі хрести кладуть ся й з дерева й каміння, але більше деревляних.

Дивно те, що у Гайсинськім повіті, де знайдено найбільше різблених надгробків, не роблять їх з каміння. Село Губник, напр., Скибинці або Четвертинівка стоять над р. Бугом серед камінних круч; камінь, твердий гранит був би до хрестів добрим матеріялом. Очевидно, від давна селяне призвичаїли ся до деревляних надгробників й певно тримають ся давньої традиції. Можемо гадати з сього, що різблені надгробники були й в минулих віках і що коли ми не маємо від них ніяких зразків, то через те, що дерево, з якого вони різали ся, не могло довго тримати ся й від часу перетлївало.

Переглянувши різані надгробні хрести й нерізані хрести — фіґури, себто переглянувши й старі образки народніх надгробників й нові, можемо нарештї зазначити якийсь певний характер українського сільського надгробника. Надгробний хрест має у нас певні розміри, осібні форми свої та взагалї певний характер, який ні на яких иньших хрестах не здибаєть ся. Зазначуємо, що се деревляна або камінна плита вузка, на зріст лю-

[1]) Сей звичай пішов від часів західно-европейського відродження.
[2]) Головацкій, Народныя пѣсни Галицкой и Угорской Руси. М. 1878 г.
[3]) Стерженський хрест посадника Івана Павловича покладений 1133 р. на місцї, де він почав копати якийсь канал (Извѣст. Имп. Арх. Общ. Спб. 1859, II, 2, стор. 84); хрест чернигівського князя Михайла 1186 р. (Степенная книга, М. 1775, I, 316) і др.

дини заввишки, або ж се звичайний високий деревляний чи камінний хрест. У першім разї він цільний й вперто тримаєть ся різбленої форми, яка видовбуєть ся на плитї або вирізуєть ся з плити. Звичайна форма хреста буває пряма на високім хрестї (римськім), а гостроконечна з країв в рівнораменнім четвероконечнику й многоконечниках на хрестї різьбленім. Ся ж форма причіплена до певного місця, бо завсїди має під собою подібну до могили основу, яка показує у нїй форму хреста намогильного. Остання прикмета українського надгробка та, що він колись густо вкривав ся всїлякими орнаментами й прикрасами, які й розглянемо зараз, щоб закінчити сей огляд.

Більша частина надгробників нїякого орнаменту не має, але на деяких повирізуваний рослинний орнамент у образї повийковатих лїнїй в серединї й трилисників, рож і всїляких зубчиків й ріжних листочків на краях, що має певний звязок з леґендами про смерть Христову й відкуплення нас людей від смерти. Хрест з орнаментом і з могилою — се взагалї хрест архаїчний. Такими хрести були до V віку, коли зявив ся на них образ розпятого. До тої пори на хрестї так саме як і на стїнах в хатах й всюди були инші прикраси. Відомо про Єлену — мати Константина Великого, що вона прикрасила була хрест знайдений нею на Голгофі (326 р.)[1]. Від тодї прикрашений хрест перейшов і в иконографію і в церковний та иньший вжиток. Такими прикрасами були, як кажуть, багаті й наші сїльські надгробники. На деяких з них сї прикраси заховали ся. Прикрашені хрести на надгробниках трохи нагадують назву „писані хрести", які стоять коло Збаража й иньших місцях України[2]). Про колишнє роспоусюдженнє орнаментованих надгробників свідчать давнї люди[3]). Щезаннє прикрас на хрестах всеодно як і різблених хрестів має якусь значну причину в упадку народнього добробуту матеріяльного й естетичного понївечіння.

Колись такі чи иньші форми надгробників й такий чи

---

[1]) Малюнок сього хреста заховав ся у храмі св.Пуденціяни в Римі.

[2]) Кіевская Старина 1887, кн. IX, 586.

[3]) З історичних орнаментованих надгробників відомий деревляний Людогощинський хрест 1359 р. з рослинним орнаментом — Спицынъ, Зап. Имп. Р. Археол. О., Спб. 1903, N. 355, стор. 214. На могилї Михайла Верижника († 1422 р.) „положенъ камень, и крестъ вырѣзанъ на доскѣ и образъ штилистовой — Сергій, Полный мѣсяцесловъ Востока, М. 1876, т. II. Надгробна плита (з тверськ. муз.) з ім. Степана теж має плетений орнамент.

инший характер прикрас на них не дурно звертав на себе народню увагу: вони мали стати для нього якимись символами — знаками й взагалї мати якийсь зміст, — вони мали відповідати якимось певним настроям і думкам народу.

Що до самого хреста, який обовязково здибаєть ся на всїх надгробниках, то значіннє його ясне. Він з одного боку нагадувати має спасительний хрест, на якім вмер Христос і який довело ся нести на собі в своїм житю кожному похованому під ним християнинови (Мѳ. XVI, 24); з другого боку він служить знаком надії на небесну радість. Таке значіннє напр. у Єгиптян мав хрест з трьома кінцями (crux commissa) й християни перейняли його як емблему будучого небесного житя.

Подібне значіннє — осягати безмірність небесного щастя й одолївати дух безсмертністю можна надати й величезним розмірами фіґурам. Півник на фіґурі має завжди нагадувати смерть людську, а інструменти, якими мучено Христа — смерть Божого сина. Подібна до могил основа під крижом і хрестом різбленим се Голгофська гора, на якій був похований Адам й гріхи якого обмила кров Христова. Ся основа пішла від Єлени й Константина (Ист. Евсевія); сучасний їм малюнок горбка під хрестом досї є на фресцї в церкві Пуденціяни (396—398 р.) в Римі[1]).

Звязок з упокоєннєм в Бозї (in domo Patris, in paradiso) стоять прикраси хрестів з рослинних орнаментів, се образи того самого небесного раю, котрий змальовували на своїх гробницях давні християни. Коло сих образів компонували ся майже всї сюжети давнїх фресок і різаних образів в катакомбах[2]), коло них ґрупувала ся середньовічна християнська штука[3]), до них гуртуєть ся й наш рослинний орнамент на надгробних хрестах. Всїлякі рожі й зорі на краях хрестів служать образами сього небесного раю[4]), тої вічної рожі листочки, яку складають там собою спасені душі. На се показує перш за все розмір рожі, який відповідає часом священним числам — пяти, семи або девяти (мал. 83—88). Число сїм має символїзувати сїм тайн цер-

[1]) Айналовъ, Византийскій Временникъ, VI, в. 1—2, стор. 66—72. Його ж Мозаики IV и V вв., стор. 44.

[2]) Архаїчний спосіб взятий від античного маляра Дмитра часів Птоломеїв.

[3]) Тен, Фільософія штуки, вид. Видавн. Спілки, Львів.

[4]) Там саме. Про Константина відомо, що у нього на стелї був хрест з зорями й се нагадувало йому небо, а в нїм божого Сина. Увага автора.

ковних або сім соборів, пять — Христа й чотири євангелії, девять — девять ангельських чинів і т. д. На те, що рожі — образи раю, показує й те, що вони причіплені бувають до змальованого дерева[1]) (мал. 82) й взагалї звязані з зубчиками, листочками та иншими стилїзованими рослинками. Змальовані на стїнах Царгородської Софії рослини — краще рослинні прикраси — зробили були на руських посланців князя Володимира таке враження, наче вони стояли не на землї, а на небі (в раю — in paradiso). Рослина на хрестї — се знак вічного життя. Таке значіннє вона мала у перших християн і в нас вже від найдавнїйших часів з такім значіннєм вживаєть ся[2]).

Загалом на формах надгробного хреста слїдні впливи настрою народньої душі на фантазію, що його породила. Творцї сих памятників на цвинтар не инакше вступали як з сумним серцем і думками повними болю. Житє сповнене муками й посмертна доля, невідома доля, отсе певно мало займати їх мисли. Не диво, що їхня фантазія звертала ся лише до релїґійних мотивів і виливала їх в творчости відповідним способом. Під таким натхненнєм релїґійного чутя й під впливом власної трівоги, вони кладовища мали прикрашувати якимось способом відповідним до свого настрою. І, дійсно, риси наших намогильних хрестів не сяють радістю; се наче які намогильні тїни, від котрих віє скорше мороком смерти та печалю. Треба лиш звернути увагу на сї гострі кутки на хрестах, на сї могилоподобні основи хрестів, на саму ідею хреста — і се буде ясне.

Як би воно там не було, ми маємо на очах факт зникання народньої творчости, досить розмаїтої й навіть натхненої. Та чи инша форма надгробника зявила ся не сама по собі, а пройшла цїлу дорогу загального розвитку, виказала у собі певний настрій, була відбитєм характеру народу — свого творця. Ся галузь штуки заслугує повної уваги. Се памятки культурного житя нашого народу.

[1]) Може се знаменує терновий вінок, адже рожа в рідні з тернистою шипшиною.

[2]) Строгановъ, Дмитровскій Соборъ (XII в.) въ Владимірѣ, л. 4, 1, 3 й 8.

Нові матеріяли до історії українського вертепа.

Подає **Др. Іван Франко.**

Вертепні гри в остатнїх часах зацікавили широкі круги освіченої громади як питанєм про їх повстанє, так і можливістю їх відновленя і впливаня ними на народні маси по приміру Чехів, які ляльковими грами Копецкого і иньших подібних діячів навчили чеський народ чеської історії і чеського патріотизму. Наш вертеп доси так мало ще прослїджений, так мало зібрано для нього матеріялу, що тут властиво ще лише початки, а значнїйшого впливу треба хиба сподївати ся.

I. Р а й о к.

Наші старі вертепи називано також райками, і ся назва розширена по всїй Европі і вживаєть ся доси в значіню найвисшої ґалєрії в великих театрах, де збираєть ся найбіднїйша публїка, по польськи парадиж, по нїмецьки Paradais, по французьки paradou. Назва пішла очевидно з того, що вистави середньовікової містерії починали ся в раю, упадком і прогнанєм Адама і Еви. У нас містерія не розвинула ся і одинокі її взірцї можна бачити хиба в двох віднайдених мною драмах, а власне в містерії страстий Христових, опублїкованій в „Кіевской Старинѣ“ і в пасійній драмі свіжо надрукованій у „Записках“. Всї пізнїйші українські драми належать уже до єзуїтського типу шкільної драми, заповнені аллеґоріями та символїстикою. Я найшов у бібліотецї „Нар. Дому“ декілька драматич-

них сценок, між ними також і такий „райок“ і публікую її як причинок до історії нашого вертепного театру. Сценка має титул „Антипрологъ“, видно, що при якійсь иньшій драмі служила вступом, підготованєм для дальшої драми, і має ось який текст:

Адам.

Что дѣеш, возлюбленная Єво,
Что любезнѣ зриши на сіе древо?
Вѣси яко створител нам заповѣда
От древа того ясти, на немже бѣда
Нам враждебнѣ, о Єво, утаи ся,
Сего ради плода на нем не косни ся.

Єва.

Аще бис вѣдал сего древа таину,
Адаме, и вещь о нем преславну,
Сам бис велѣл древа сего сласти
Взяти мнѣ купно же и ясти.

Адам.

Никакоже, безумна, сего твори Єво,
Неже поглядай на сіе заказанное древо.

Єва.

Не вѣси, яко Бог премудрость от нас оутаи,
Да не ѣдше от древа яко наємни будем в раи.
Аз слишах, яко аще от древа сего ями,
Уже не умрем, но вѣчне будем богами.
Вся убо будем знати, яже сут на свѣтѣ
Злая и благая, а нынѣ єсмы аки в клѣтѣ.
Слушай убо мя Адаме, яжь от сего плода
И сице преславно пойдем от рода в рода.

Адам.

Добрѣ, о Єво, ямы сего древа сласти,
Точію во многия да не впадем напасти.

Єва.

Дерзай, не бойся, возлюбленне женише,
Мнѣ сіе премудрость до серца дыше.

Адам.

Даждъ ми яблко, любимая невѣсто,
Будем ясти, то ймо, да не погубим сіе мѣсто.

Ангелъ.

Что дѣета? Яко заповѣдь преступиста.

Адам.

Не аз, но сія здрадливая невѣста.

Ангелъ.

Ты еси глава и строителъ в сем мѣстѣ,
Како ся дал звести той здрадливой невѣстѣ?
За тое южъ ту не маешъ в раи части,
Южъ не будеш уживати райскои сласти.
Южъ будешъ оттол нынѣ изгнаный,
Южъ будешъ за раемъ жити окаянний.
Изийди, изийди отсюду прелщенний,
Євиными сластемъ порабощенный.

Адам.

О Єво, какос мя прелстила,
Какос мя от рая отдѣлила!
Чим ти не мовил, же то утаена
Зрада, а тысь, о никчемна
Так тое ябко уривала,
Ґдысми го исти подавала.
Отожъ тераз по той роскоши панской
Оуживаю бѣды и неволѣ подданской.

Єва.

Не азъ, Адаме, но той, которій мя наустилъ,
Змій, и самъ мнѣ з древа яблко спустилъ.
Азъ розумѣла, же рѣчъ правдива,
Же буду богом, а то вижу фалшива.
Тераз же юж Адаме мусиш робити,
А я во болѣзни мушу чада родити.

Ангелъ.

Досить южъ тои, Адаме, розмови,
Изійди из раю, а буд готовый
До риля, до мотыки землю копати,
И такъ будешъ преступство оплакивати.

Адам зъ Евою думае:

Увы мнѣ ѡкрадену,
От раю удалену.
Увы недоумѣнну,

Человѣку южъ тлѣнну.
Быхъ во раи ѩко царъ,
Ах якій погубихъ даръ!
Всей царствуя вселеннѣй,
Ажъ с всего удаленный.
Юж буду работати,
Ридлем землю копати.
Рай погубих без ума,
Не вслишу его шума,
Не уздру содѣтеля,
Бога благодѣтеля.
В той бѣдѣ южъ оумрѣти,
По яблцѣ вкушу смерти.

Ангелъ до Адама мовит:

Слыши, Адаме, яже ангели спѣваютъ:
Христос воскресе, всему миру повѣдаютъ.
Изійди з отхлани дре́вом согрѣшивий,
Христос зоветъ, древом ада изпразнивый.
Изійди Адаме, ликуй весело,
Зови и Єву з отхлани в ангелское коло.
Изійди з пекла, въсели ся в ангелскіє лики,
А спѣвай весело Христос воскрес на вѣки.

Адам (напротив раю).

О древо жизни красне, райское древо!
Пріиди и виждъ, смиренная Єво,
Се побѣдитель Христос нас з работы откупивый
Сим древом ада оупразнивый.
Сад, Єво, видящи нашего содѣтеля,
Вижъ нас ради пострадавша откупителя.
Иже плоть пріємъ нашу волею
И много протерпѣвъ страсти нею,
Да нас от клятвы древныя возведет,
А погибшее овча ко отцу приведет.

Давид.

Воста яко сия Христос нас ради пробужденный,
Вовродивъ из ада род отриновенный.
Древле звахомъ до содѣтеля своего,
Да нас возведетъ погибших из ада сего.
Ное, Єнох там волали с нами,

Ієремія, Ісаия землю обливали слезами.
Людиє во тмѣ видѣли свѣтъ велий,
Гды маютъ воскресенія день веселый.
Вижу нынѣ конецъ пророчества моего,
Гды оглядаю Христа воскресшаго.

Самуил пророкъ.

Христос воскрес, о котором повѣдалемъ давно,
Которій смерть и Ада побѣдил преславно.
Збуривъ всю вражію державу
И самаго Люципера пышну стер главу.
Нас виводит всѣх пророкъ з пекла весело,
Жебисмо осѣли в небѣ ангелское коло.

Що ся сценка написана нечистою мовою, з деякими польонізмами, се вказує на її галицьке походжене; можливо навіть, що вона просто перекладена з польського, де таких райків мусіло бути чимало, хоч доси не знайдено мабуть анї одного.

Порівнюючи нашу сценку з иньшими подібними[1]) бачимо одну характерну особливість: скрізь виступає на сцену Бог у людській подобі, творить Адама, говорить до нього і виводить його з раю. У нас нічого того нема, все робить ангел, божий післанець. Се мабуть стара традиція православної церкви — не персоніфікувати Бога, не малювати його, а тілько означувати якимсь символічним знаком в роді „недріманого ока“, пентаґрама (безконечний), трикутника (трійця), меандра (все той сам) і т. и. Знаємо, що перший Балабан епископ львівський велів у Рогатинї намалювати Бога отця і написати під ним „Ветхій деньми“ і яке се обурене, майже розрух викликало серед ставропігійських братчиків, так що справа оперла ся аж о царгородський патріархат. Отсе саме мусїла бути причина того, що в вертепній сценї також не вільно було профанувати Бога.

II. Лазарь.

Євангельська притча про Лазаря і богача, захована тілько в однім євангелію Луки XVI, 19—31, належить до перлин усесвітної лїтератури і збуджувала в перших віках християнства

[1]) Пор. Julius Feifalik, Volksschauspiele aus Mähren. Olmütz 1864, стор. 74—81; Bartoš, Nove nar. pisně lídu Moravskeho, 1882, стор. 187; Schröer, Deutsche Weihnachtspiele und Lieder, Graz 1853.

деякі важні питаня що до місця пробутку душ по смерти. Бо коли загал теольоґів хилив ся до думки, що по смерти Бог збирає людські душі і держить їх „в якімось укритім місці“ аж до дня загального суду, то тут маємо виразне свідоцтво Ісусове, що душі людий зараз по смерти ідуть одні до неба, другі до пекла. Не вдаючи ся в деталї сего спору зазначимо, що між иньшими письменниками старої церкви особливо Іван Золотоустий присвятив їй сім гомілій, у яких дуже реалїстично змалював житє тодїшнього богача, а потім не менше гарно показав радощі раю і страховища пекла.

І пізнійше, в середнїх віках і аж до наших часів вона була одною з найлюбійших тем для ріжних людових співаків, скоморохів та лїрників, одним із могутнїх способів будженя почутя соціяльних контрастів житя людського і соціяльної свідомости всїх бідних і покривджених. Ширше на тій лїтературі зібраній Американцем Чайльдом зупинимо ся в статї про наші Лазареві піснї, а тут зазначимо лише, що тема сеї притчі була оброблювана нераз і в драматичній формі, починаючи XIV віком. У Флоренції виставлювано таку драму в 1304 р. (див. Klein, Geschichte des Dramas IV, 155). У середновіковій Франції гра про богача і Лазаря належала до улюблених; її виставляли і в формі містерій і в формі moralité (диспути між роскішю сего світа і поздержливістю і т. и.)[1]). В Нїмеччинї маємо з XVI в. цїлий ряд латинських шкільних драм про богача й лазаря: Ґеорґія Макропедія з р. 1541, Вільгельма Базея з р. 1589, Мінцера 1575 і т. и.[2]) З пізнійших авторів обробляв євангельську притчу Айрер 1598 р., а 1608 подібну драму анґлїйського походженя грала трупа анґлїйських комедіянтів, що в початку XVII в. їздила по Нїмеччинї і уперве познайомила нїмецьку публїку між иньшим і з творами Шекспіра.

В початку XVIII в. в Москві указом царя Петра заведено „ученія латинскія“ і тут же 1701 р. була виставлена драма „Комедія ужасная измѣна сластолюбиваго житія съ прискорбнымъ и нищетнымъ, въ евангельскомъ пиролюбцѣ и Лазарѣ изображенная, нынѣ же при запустныхъ пированіяхъ дѣйствіемъ благородныхъ великороссійскихъ младенцовъ въ новосіяющихъ славено-латинскихъ Афинахъ въ царствующемъ и богоспаса-

[1]) Пор. L. Petit de Julleville, Les Mystéres, Paris 1880, т. I, 405, т. II, 105.

[2]) Див. Gödecke, Grundriss, II (Mittealter), 136, 142, 343, 349, 367 і д.

емомъ великомъ градѣ Москвѣ явленная". Драма очевидно південно-руська, написана в звичайнім тодї шаблонї безконечних диспут між ріжними абстрактними чеснотами і блудами (Сластолюбіе, Прелесть, Милость, Помощь божія, Воздаяніе і т. и.). Драма, сценічно дуже ефектовна, була знайдена І. А. Шляпкіним і опублікована в виданях Общества Любителей древней письменности в Петербурзї 1882 р.[1]). Тіхонравов догадував ся, що ся траґедія або перекладена просто з польського, або має значні виписки з ріжних езуітсько-польських траґедій.

Лазар.

О Боже правдивый, котрій на высокости,
Рачъ припомнѣти тые злости,
Котрій надомною милости не показал,
Из своего двору выгнати мя казал.
О Боже, абыс мя з того свѣта взял
И ему пановати на долгіе лѣта дал.
Волю южъ на тамтомъ свѣтѣ спочивати,
Абым ся не моглъ людемъ оуприкрати.
О Боже, змилѹй ся о души моей,
Прийми духъ мой до руки твоей!
Рачъ мя Христе до себе приняти
И с тобою вѣчную радост заживати.

(*Умирає*).

Ангелъ.

Горе тобѣ богачу немилостивый,
А на нищих нелитостивый.
Самъ ся на многый час увеселяешъ,
А того оубогого на единъ час не пріймаешъ.
О горе тобѣ, щос не мал над Лазарем милости,
Ото пойдешъ за тое до вѣчнои темности,
Где будеш ся з Люципером мучити,
А он нищій оу Авраама покармъ мѣти.
А ґды его будешъ оглядати,
Тогда его будешъ о ратунокъ прохати.

---

[1]) Див. П. О. Морозовъ, Очерки изъ исторіи русской драмы XVII—XVIII столѣтій. С. Петербургъ 1888, стор. 309—312.



Ты ему милосердія на свѣтѣ не показал,
А он ти также будетъ одповѣдалъ.

(*Лазара понесетъ*).

Ангелъ Ѓ.

Пойди Лазар нищій на Авраамово лоно,
Вже будешъ овладати в нѣдрах невялое ґроно.
Жесъ былъ от богачовъ поруганий,
Таможъ маешъ покой зготованый,
Где будешъ Авраама, Ісаака, Якова овлядати [sic!],
На лонѣ ихъ вѣчне спочивати.
Я ти то яко посланецъ божій повѣдаю,
И сіе еже ми ест откровенно, извѣщаю.
И вамъ розказую, бысте тѣло взяли,
Ведлугъ звычаю христіянского поховали.
Того богача ви не слухайте якъ живо,
Бо и вы з ним будете в пеклѣ мати живо.

Богачъ.

Я тому не вѣру, жебы они от Бога были,
Жебы тую трудовату душу до неба взяли,
Котрій в жадной сѹкнѣ не ходил,
То бы Богъ по его душу ангеловъ послати мѣлъ?

Братъ.

Брате, и я тебе тут отиду,
А за тым трудоватым пойду.
До тебе знову прійдѹ,
Правду там обачу, ци кривду.
Буду ся там приглядати,
А вѣрне вшитко я тобѣ буду повѣдати.

Музика.

И я ся своего ремесла одрѣкаю
И скрипку свою покидаю,
А того нищого буду випроваджати,
Бы моглъ за мною неизныло до Бога прозбу вношати.

Богач.

Що ся за чуда такіе стали,
Же ми ся всѣ поодрѣкали?
Не тилко слуги моя не хотѣли ми служити,
Леч и цорка моя не хотѣла ми ся покорити.

За тим трудоватим пошла мертвцем,
А мене южъ не хотѣла звати отцемъ.
Я о ню не буду дбати,
Буду на сем свѣтѣ роскоши заживати.
Вшакъ менѣ немашъ ровнаго
И в моємъ панствѣ немашъ богатшаго.

Смерть (*выходитъ и мовитъ до богача*).

А на що себе, богачу, такъ вывышаєшъ,
Же наддер себе над всѣх маєшъ?
А тепер що мѣ отповѣдаєшъ,
Же над собою косу огнистую маєшъ?
Жес на сем свѣтѣ гордый такъ был,
А теперъ з Люципером будешъ в пеклѣ жил.
Став ся до коснаго стинаня, став ся,
А до Люципера поспѣшай, бынамнѣ не бав ся.

Богач.

Тепер ся не могу южъ откупити богатством моим,
Гды юж Бог посла смерть со страхом своим.
Не слухалем пророкъ анѣ оучителей церковныхъ,
Тепер ся не могу омыти зmаз грѣховных.
Приятелѣ, южъ з того свѣта одхожаю,
А вам чипити такъ не позволяю.
Вы милостыню нищим и оубогим давайте,
А з дворовъ своихъ не выпихайте.
Юж ся тепер, други, жегнаю,
На тамтомъ свѣтѣ вас очекѹваю.

Смертъ.

Ну, южъ, богачу, ничого не здрыгай ся,
Моєй косы не велми лякай ся.
Можешъ тым свѣтомъ погордѣти,
А в пеклѣ з Люципером весѣля мѣти.

Чорт а҃.

Го, го, го, востю [sic!] нашъ пожаданый,
Сусѣде милый и брате коханый,
Давносмо тя к собѣ пожадали,
Жебысмо тя в своихъ рѹкахъ мали.
Прийди южъ до нас, будемо оутѣхи заживати,
Смолою, сѣркою будемо перепивати.

Я юж твою понесу до пекла душу,
А своих товаришовъ по твое тѣло запрошу.

Чорт є̃.

Стуй, брате, почекай,
А менѣ тую душу в руки дай!
Я перед своимъ старшимъ нех похвалю ся
И на вишший вонор́ [sic!] возпесу ся.
Бо я тое все оучинил,
Жебы он з нами братерство мѣл.

Чорты (*богача берутъ*).

Ходи, южъ тя Люципер жадаетъ,
А Церберъ давно з смолою тя чекаетъ.
Наготовалисмо тобѣ з дохтем сѣрку,
Налялисмо красную муздѣрку.
Знаю, жес такого напою не пивал,
Якого тепер з нами будешъ заживал.

Душа богачева.

Былъ час тѣлу во всемъ оугажати,
Лечъ тая розкошъ що вробила?
До аду мя з тѣломъ струтила.
Вижду Адама з тамтот возведена,
А я хожу бѣдна отриновена.
Тутъ гроши, слава, достатки, дружини,
А я в пеклѣ мушу . . . .

Ангелъ.

Чому, душе, ро . . . .
Южъ ты . . . .
Бо убогим гордѣла
Лазарем, тилко своего тѣла
Роскошем завше догажала,
За тось ся в. пекло достала.

Душа богача.

Христос воскресъ, всѣмъ откупленя дарует,
Нехай и мене в том пожалуетъ.
Вшакъ за всѣхъ терпѣлъ муки,
Нехай и мене вырветъ з вражои руки.

Ангелъ.

В надѣю тую не треба грѣшити,
Же Христос нас мѣлъ свободити.
Ты злу надѣю мѣла,
Жес в ню смѣло грѣшила.
Вийдѣте, слуги пекелные,
Возмѣти в мѣста темные!
Что ти богатство, душе, преобрѣло,
Что же и роскошъ тучащая тѣло,
Что мятежъ рабовъ?
Дало ти в пеклѣ па вѣки мешкане,
Плачъ по веселю, по роскоши воре [sic!],
По всѣхъ достаткахъ сѣрчистое море.
Мало поживши будет тѣло гнити,
Ти душе в пеклѣ ах на вѣки жити.
По смерти не машъ жаднои попусты,
Ґды ся достанеш во пекелныи вусты.

Язик тої коштовної сценки цікавий і обік деяких церковнославянських слів близький до народної мови, навіть з деякими діялектичними відтїнками в родї вонор, востю, тамтот (польське tamtąd). Діяльоґ дуже живий, без довгих тірад і без монольоґів. Композиція простенька, але переведена льоґічно й консеквентно.

III. Доброгостівський вертеп.

Записав Вол. Левінський.

Козак: Dobry wieczór, moji miły państwo. Przyszedłem od pana hrabiego Steckiego, aby jakieś porządki porobić w pokojach. (Кричить:) Kominiarczyku, chodź tutaj, aby pokoji pozamiatać. (Відходить).

Коминар входить з мітлою, замітає і співає:

Kominiarczyk, wstań malutki,
Wytrzyj komin, goldnij wódki,
I do tego, by zawczasu,
Już kominiarczyk na dachu.

Грабя Стецкі:

Jestem sobie pan hrabia Stecki,

Dawnych czasów składałem do pieca klecki,
A teraz jestem sobie panem,
Bo mam na sobie czapkę z baranem.

(Музика грає).

Німець співає:

Niemiec bieży — marsz w ty tropy,
Do tyj szopy.
Ach, ach, meine Kinder,
Ist er grosser Winter,
Ist geboren, nicht erfroren
In Betleem-Stal.

Русин співає:

Русин каже: алилуя, помилуя!
Одних закликати і всїх поспрашати,
Аби всї сї посходили,
Книші, пироги повносили,
Пану давали.

Циган співає:

Cyhan bieży z dary swemi
Za druhymy.
Furdyt sołonynka
Do bożoho synka.
Pryjdy i gzia i dolina
Pereskoczy i dolinu
Aż do Betlejem.

Голендерчик співає:

Holenderczyk gdy przybywa
I tak bywa
Hojno przystraszony,
Wolno przerażony,
Niby jegis mydy tedys
W Betlejem stajnie.

Жид: Żydzi mówią: skąd Mesiasz?!
To pan ni nasz!
Ni tak imu chodzi,
Jak nam się chodzi,
My gy czykamy wielkiegi,

Wy go macie maleńkiegi
Kinder dzieciątko.

Два кракуси з шаблями:

Dobry wieczór, miły panowie!
Przysłali mi tu trzy patrunkowie,
Którzy jedli, pili
I mie ozdobili.
Żebyście, państwo, wiedzieli, jakiego ja rodu,
Tobyście mi, państwo, przysłali do swego stołu.
Jezdem rodu króleskiego, hrabieskiego,
A jednak zwyczaj mój taki,
Że muszy na pojedynek stać z swoim bratem.

Цілують ся і бють ся. Один відтинає другому голову. Входить перший дідько, бере голову і біжить з нею в кут.

Чарівниця кланяєть ся:

Dobry wieczór, moji państwo!
Jezdem sobie czarowniczka rodu swego,
Robie masełko dla braciszka mego.

Робить масло. Входить другий дідько з вилами, зазирає в »masniczke« і штуркає. Чарівниця до нього: pu, pu, pu. Дідько втікає а вона зачинає співати:

Czarowniczka wygrała, wygrała,
Że sie diabła nie bała, nie bała,
Żeby jeszcze jednego,
Toby lepiej na niego.

Входить перший дідько, бере чарівницю на вили і несе до пекла. Прибігає другий і шукає за нею. Входить смерть.

Смерть до дідька:

Ty przeklęta duszo!
Co ty powiadasz tu rozkazy
I wszystko zabierasz
Taj do piekła prowadzisz?
Jak cię zacznę dusić,
To ty, diable, umierać musisz. (Бють ся.)

Смерть: Ja ci swoją kosą głowę zetne!
Дідько: A ja ci swemi widłami paszczeki rozjade!

Смерть стинає дідька. — Входить старий дідуньо з двома торбами:

A ja dziadunio po dwie torby noszę,
Za pańskie zdrowie pana boga proszę.

Кидають в торбу гроші. — Співають коляду.

Записав в Доброгостові, дрогобицького пов. в серпні 1906 від боднаря Михайла Кравчука зі Львова.

Звізда (gwiazda).

Входять три королї: Мельхіор, Бальтазар і Каспер. Найстарший король — Каспер, чорний, замазаний сажою. Мельхіор тримає звізду. Всї при мечах.

Каспер: Kasper, Kasper ich bin genant,
Ich bin der Könik aus Szwarzeland
Wollt mir nicht geben, so geh' ich hinein,
So lass mir auf Himmel hinein.

Те саме говорять два иньші королї, з тим, що Мельхіор каже: Ich bin der Könik aus Weisseland, а Бальтазар: Ich bin der Könik aus Schmerzeland. Каспер і Бальтазар тримають мечі на хрест. Мельхіор крутить звіздою. Всї співають.

Wir kommen daher im schnellen Reihn
Durch kreuz und tik vierhundert Meil'n.
Wir kommen daher unter Regen und Wind,
Wir suchen den geboren Jesus Kind.
Wir suchen nesten ein heisen ein klein
Wir finden es zum Krippel allein
Wir wollen da nieder auf unsere Knie.

В Доброгостові, дрогоб. пов. від Михайла Кравчука.

IV. Різдвяний „Бетлегем" в с. Верхня Апша (Мараморош).

Записав Гіядор Стрийський.

Особи.

1. Царь 2. Ангел 3. Коро́ль 4. Ва́таг
5. Вуча́рь 6. Черему́ський 7. Дїдо.

Кожда особа має буки з дзвінками; прибрані відповідно свому стапу. З межи них найвиднїйша особа, то дїдо, що має ву́ста й бороду з клоча, сам він чорний від сажи, цундравий, кривий, навмисно горбатий, спина йому повна сїном під сурдутом; на плечах має бунду з кізьої шкури, шерстю виверненої, цундрава шапка на голові з „ґитицею". Царь у білій одежді, вокруг коруни дорогі пацьо́рки, в руках ша́бля. Король так само виглядає. Ватаг і вівчарь чорні від смолянки. Кождий має ремінь (черес) і постоли, з виїмком тілько царя, ангела та короля, що місто постіл мають чоботи. На запит, що то таке „Черему́ський" — оповідач пояснив, що то „ґуля́ш" (мадя́рське gulyás), що з чередою хо́дить, тобто чередарь. Особи поприходять до хати по одному по такій черзї:

Ангел (прохожуючи по хатї): Трийцеть і три гóдуў буў йим на небесїх, як йим зийшóў на зéмню пророкуватê¹) й нáродови ўкáзуватê й найшóў се ис присьвíтлим цáрьом і так се розийшóў, що й сам не знáю, як. Як раз-двúчі сáбльоў махнýтê, туй мáє бýтê.

Царь: Сїмдеся́ть і пять гóдуў, як ня покорунувáлê. Биў ся на вóдах, на огнê, на земнè, на лї́сах ис царя́мê погáннемê, усю́дê перебйў і найшóў собí одного короля́. Узя́ў го собí на свóю порýку і так из ним се розийшóў, що й сам не знáю, як. Як раз-двúчі сáбльоў махнý, туй мáє бýтê.

Король: Двáцщеть і пять гóдуў, як ня присьвíтлий царь покорунувáў і на порýку узя́ў. Биў им се, усю́дим бирувáў і найшóў им се на однýй полонинї из одни́м вáтагом і так из ним се розийшóў, що й сам не знаю, як. Як раз двúчі і т. д.

Вáтаг: Сóрок і пять гóдуў, як ватáжу. У трумби́тум наўчи́ў, у сопíлку не знáю. За пýтиноў йим сидї́ў, сóнцем ни ви́дїў; такíм дóбрі ґáзди маў, спýзоў ня годовáли, з волóвня напувáли. А однóгом маў дóброго вучаря́, так им се з ним розишóў, що й сам не знаю, як. Як раз двúчі бýком дýбну, туй мáє бýтê.

Вучáрь: Двáцщеть і пять гóдуў, як вучáрю. Сопíлкум наўчи́ў, трумби́ту не знáю. Пришóў ид мúнї воўк, я гадáў, що тотó боўт. Вýн уд мéне берé тай мінї грóші ни дає́. Про тотó я дóбрі ґáзди маў: бóсий им ходи́ў, голóдиним доі́ў; з золовня́ напувáли, бáбальками ня годовáли. І про тотó я дóбрі ґáзди маў і найшоўим се з одни́м черемýським ґуляшóм. Так им се з ним розийшóў, що й сам ни знáю, як. Як раз двúчі і т. д.

Черемýський: Двáцщеть і пять гóдуў, як ґуля́шêў; з вучаря́мê, з ватагáмê боў та нїґде се ни вáдиў і тристо двáцщеть дараб (штук) мáргêм сокотêў. І так их [sic!] досокотêў, счо ся ўстáло: рух тай бордю́х. І про то я дóбрі ґáзди маў, нїґде се з ними ни зважáў; тай се найшóў из дї́дом і так им се з ним розишóў і т. д.

---

¹) Звук infinitiv-а та perfectum вимовлюєть ся в Апші нї як е, нї як твердий (Українцям невимовний) угроруський ы, але щось посереднє межи сими двома, однакож так, що в нїм е перемагає. Село отсе (на північ від Сигота) лежить на самій окраїнї руській, де вже починаєть ся волощина, і де окінчене інфінітіва віддаляєть ся що раз від первісної форми: ити, так що в долинї Вишови (схід від Сигота) звучить вже яко чистий угроруський ы, н. пр. говорыты, ба навіть і Ыван, мыска та кываты (доткнути), оріхы! (Див. казку великодненну в унґварській Науцї сього року з села В. Руна, мною записану. Науки не маю тут під руками, то не можу точно покликуватись на число).

Ді́до (приходить до хати, кождій граючій особі кланяєть ся, але місто здоровканя бухне його кождий по плечах буком): Ти́сяча сто го́дуу̂, як за ва́ме̂ діте̂ мо́ї хо́жу; типи́рь им вас іско́рпау̂, на мене старо́го се не дивите. Гу̂рьком вас годова́у̂: корзана́ми (т. є. постолами) годова́у̂, ві́тром вас напува́у̂. Типи́рь исте́ поу̂роста́ле̂ ангеля́ме̂, царя́ме̂, короля́ме̂, ва́тагаме̂, вучаря́ме̂, черему̂ськеме̂, на ме́не старо́го ни ди́вите се. Але як раз, двичі ду́бом ду́бну, земня́ пуд ва́ме̂ се здро́гне. У ме́не ду̂жі корва́не̂ с килюха́ тай вас бу̂ду у̂чете̂. Па́лицю залі́зну до у̂рук єм пребиу̂, до́ким сисю́ а́збуку нау̂чи́у̂ тай сво́ї ді́ти. Тай бу̂нда у̂ня с кплюха́ се роспада́є.

(Тепер беруть Віфлеєм папіровий і зачнуть колядувати всї):

Ой та із за полонинькн
Вуйшла вітты біла хмаронька.
Ой не хмаронька, ботичик[1]) овец
Ой ба чиї то овечки? Ґосподарьове̂.
Коло тих тай овец три пасторове̂.
Три пасторове̂, три вівчарове̂.
Ой ідут, ідут тай собі несут
Ой собі несут по трумбітоцці.
Перший учарик вой сам Сус Христос,
В сятого Христа сама золота.
Другий пастырик вой сятий Юрій
Вой трумбіточка с самого листу.
Третий пастырик вой сятий Петро,
Вой трумбіточка с самого воску.
Ой ідут, ідут тай собі несут
По ґелетоцці, по флуєроцці,
По сопілоцці, по теленоцці.[2])
По ґелетоцці у̂се по кедровці,
По флуєроцці, по собословці[3])
По сопілоцці, у̂се по восковці,
По теленоцці, у̂се по мецковці.[4])
Ей вуйшли, вуйшли на полонинку;
На полонинку, на зеленипьку,

---

[1]) Боти́й = стадо, diminut: боти́чик.

[2]) Значіня годї було довідатись. Оповідач відповідав все на своє: се так має бу̂те̂!

[3]) Мабуть: соболевці (?) Годї було довідатись, чого тут робить назвиско мадярського міста з під Дебрецена, що називаєть ся Собослоу̂ (Szoboszló). [4]) Що се таке?

На славне місто „Путперимісто“.
Стали гадати, де зарубати
Ой кошарочкы на три струнґочкы.
На тви струнґочкы, по три звіздочкы.
Ой хто би їм у струнґи гонит? У сртунґи гонит
Божія матê сята пречиста.
Як продоїли, затрумбетали,
Як ся трумбетаў перший пастырек,
Перший пастырек вой сам Сус Христос.
Як затрумбетаў [ў] саму золоту,
[Ў] саму золоту я ў трумбіточку,
Ой пушоў голос по полонинах,
По полонинах тай по долинах,
Ой по долинах, по манастирьох.
Хто тото ўчує, му ся зрадує,
Ой лиш тот му ся ба ни зрадує
Хто уцця й матїрь бо не честує.
Як затрумбетаў другий пастырек,
Другий пастырек, вой сятий Юрій
Я ў трумбіточку с самого листу,
Ой пушоў голос по полонинах і т. д.
Як затрумбетаў третий пастырек,
Третий пастырек вой сятий Петро.
Як затрумбетаў я ў трумбіточку
Я ў трумбіточку с самого воску і т. д.
Ой за сим словом жийте здорове
Ґосподареньку ой рік уд року,
Тай аж до віку. Ой дай вам Боже
Що 'т Бога жадаш ут Бога жадаш
Щасця здоровля я ў поле урожай,
Я ў дум завожай, я ў коморочку.
Я ў дум здоровля на чилядочку
Ой надвір счасця на худобочку
Ой на волонькы, на коровонькы,
На овичата, на баранчикы на круторогі,
Ой на ягничкы золотововнї,
Я ў загородкы на коровонькы ой на воловы жовтороговы.
Ой на телички як на зорничкы.
Я ў стониченькы па коничепькы,
На коничeнькы золотогриві,
Золотогриві, шовковохвості,

Шовковохвості, срібнокопитці.
Я ў пасїченькы та ще на пчолонькы.
Руйте пчолонькы я ў тре шоронькы[1])
Парі нарівкы я ўсе ў чотыре
Я ўже бо мы вам ой засьпівали,
Ой колядничкы, Христові дячкы.
Колядували, пісьню укладали на сяте руздво.
Лишаємо вас около двором,
Около двором з усим обходом,
З усим обходом яў сятым Богом,
Гей рік уд року тай аж до віку
Вінчуємо вас щасцьом здоровльом.

За сим ставить ся дїдо против ангела, другі їх обступають і межи першими двома починаєть ся така субесїдка:

Ангел: Поть дїду на офіру!
Поть дїду, ангелй сьпівают.
Дїдо: Дїти ся ў колисцї упивают.
Що ви схой худопцї датê їстê?
Ангел: Сйра солоткого.
Дїдо: Я би сам старенький тото попоїў!
Що би туй худопцї датê пйтê?
Ангел: Молока солоткого.
Дїдо: Тотоб я й сам старйнький ся напêў!
Ангел: Поть дїду на офіру!
Дїдо: Йой ни йдў, яка там сьвітлосць!
Усї равом: Уставай ся ґаздо дому,
Бо ми йдемо у дорогу.
Гай дом, терле дом,
Терле-терле-терле дом!
А ти Янку рубай древа,
Бо нам огня буде треба;
А Маруся добра була,
Що нам юшкê роздобула.
Царь: Вінчую вас щасцьом здоровльом от нинї до віку.
Усї (але по одному): До ласки ся удлучаємо.

За сим виходять із хати та „Бетлегему“ й конець. Ідучи до другої хати, иньшого господаря, ведеть ся то саме балаканє, що й в попе-

[1]) Мадярське: sor = ряд.

реднїй хатї, з такою однакож ріжницею, що місто повисшої колядки заведуть иньшу, от як нище я їх записав. Приспів першої колядки додаєть ся кождій однаково.

II.

Зайшла слава в высока неба
Славеніє, славеніє боже по ўсему сьвіту,
Сьвята пречиста ў тяготу зайшла,
Ў тяготу зайшла тай ся зажурила:
„Сыне муй сыне единородный!
Мала бых я тя у славных варешох,
У славных варешох, у царськнх палатох.
Учуе за тя поганая віра,
Погана віра, невірнї жыды.
Мут тя шукати, мут бантовати[1]) лиш сятї злогы.
Ой пушла, пушла у край вареша[2])
Ой у флеємê, у пустий хлївець
У славнум містї, у филеємі
Сята пречиста уродила Христа.
Як го родила, ў яслї го вложила,
Ў яслї го вложила, у китай повила.
Ой ішли туды три пасторовê, три вівчаровê,
Ой ішли, ішли, ў колїна ўпали,
Ся уклонили во Йсусу Христу, Сятуй пречистуй.
Драли сорочкы на пеленочкы,
Рвали волїчкы на повывочкы.
Они за того гріха не мают, що вувцям лают.
Я ўчула, вчула тото погана віра, невірні жыды.
Сята пречиста десь дїла Христа?
Пустилам єго ў високі горы.
Поганї жыды горы копали Христа шукали.
Айбо ўсї жыды ўсе поўдуріли, Христа не ўздріли.
Сята пречиста десь дїла Христа?
Пустилам єго я ў тимнї лїса.
Поганї жыды лїса рубали Христа шукали і т. д.
Сята пречиста десь дїла Христа?
Пустилам єго я ў шугы-лугы.

---

[1]) Мадяр. bántani = поругати, кривдити.
[2]) „ város = місто.

Погані жыды лугы косили, Христа шукали і т. д.
Пустилам єго ў широке поле, ў синоє море.
Погані жыды поле орали,
Море спелали, погана віра
Невірні жыды як Христа найшли,
На муки взяли, всяко мучили:
Ой копіями єго пробивали,
Річки потічки керваві текли,
Ясне сонїчко все померкало,
Зьвізды і місяць ся ізмінили.
Погані жыды, невірна віра,
Як Христа взяли, на хрест роспяли,
Терновий вінчик на голову клали.
Терновий вінчик на голоў ни йшоў, бо ся розыйшоў
Желїзне звуздя я ў ручкы били,
Желїзне звуздя все ся ломило, ў ручкы ни ймило.
Всяке деревце за нухтя били,
Ся поломило, ў ручкы ни ймило.
Червива йнва вік согрішила,
За нухта пушла, кровцю пустила.
Де кровця кане, там онь ся стане,
Де слыска кане, там цирькоў стане.
Ой винце буде на причастїчко
Сьому мирови християнському.
Цирковця будѐ на хвалу божу,
Сьсму мирови ой Христовому.
Ой за сим словом (і т. д. приспів).

III.

Я ў чистум поли плужок ми оре четверовілний.
Хто за плух держит? Вой сам Сус Христос.
Хто воли водит? Вой сятий Юрій.
Хто воли гонит? Вой сятий Петро.
Обідец носит божія мати,
Обідец носит тай сынка просит:
Орѐ сѐночку в дрібна нѐвочку.
Посіє◌мо ме яру пшеничку,
Щоби она була на проскурочку
Всьому мирови християнському,
Усьому мирови і ґосподарьови.

Я вберемо ме вой еім сто женцюў, вой сотворенцюў.
Я вожнемо ме у друбни снупкы,
Я вберемо ме я ў гусці купкы,
Завершемо ме сеў соколочком,
Я вберемо ме вой сімсто возуў, вой сотворозуў.
Завеземо ме до ґосподаря на загуменя
Я складемо ме я ў тре сторночке, я ў дві купочке.
Завершемо ме сеў соколочком.
Вой сокул сидит, далеко видит,
Ой видит, видит у синое море.
Ой рипку видит, в рипкоў говорит:
Май Бух помай Бух, щуко-рибочко.
Тебе те була на вечеречку,
Нашому пану на вечеречку,
На сятий вечур і на тот сятий динь тай на великдинь.
Я ўжеж ми вам вой васьпівали,
Дум веселили на сяте рувдво Дай же вам Боже, що ў Бога жадаш.

IV.

Вой ходит, ходит місяць по небу,
Я вострічае ясну вороньку:
Ой воре, воре, де Господь жие?
Вой Господь жие я ў ґосподаря.
Вой сидит, сидит кониць столика яворового.
Головку ўклониў, слововьку ўрониў,
С тої словоньки Дунай ся сповниў,
Я ў тум Дунайи Господь ся купаў ис сятим Петром.
Вой куплючи ся: Ой Петре, Петре ни перечмо ся.
Як ізміримо, тогды звіримо.
Зміряемо горы вой тай долины,
Вой Илю, Илю, вірна послугу;
Вой пуйдê, внесê шовкові шнурê в вургануў струнê!
Ой пушоў Ильо я в гримотами.
Ой Илю, Илю, як есь там найшоў?
Ой також, також, як Господь каже.
Небо біршеньке, всюди рівненьке,
Земля меншенька, бо кривду мае:
Сын отца й матїрь за нічо мае, у двирї тручае.
Брат на брата пуж уннмае,
Сестра на сестру чары шукае.

Сусїд сусїда дорух не має,
Плут затерняє, плоты городят,
Лихо говорят. Авжеж мê і т. д. приспів.

V.

Я ў недїленьку все порапеньку
Куроньке̂ піли щи май раненько
Дївчина ўстала, три сьвічі зажгла.
При однуй сьвічи нушке̂ ўбувала,
При другий сьвічи ручке̂ ўмивала,
При третуй сьвічи личко ўмивала, коня сїдлала.
Павонька ходит, пірічко ронит,
Дївчина ходит, пірічко зберат ў рукавец кладе.
З рукавця бере, на столик кладе,
С столика бере, віночок плете, на голоў кладе.
Дивіт ся люде, чи горазд буде?
Ісходили ся буйнї вітрове,
Ойісшайнули[1]) павяний вінчик
На тихий Дунай. Ой була тоди
З давну стежинька первосьвіцькая.
Ой ішла туда біла дївчина,
Ізострічает три рибарове, панські синове:
Май Бух, помай Бух, панські синове,
Ой ви туди йшли, чи вінчик найшли у тихум Дунає?
Ой що нам буде за перейимец?
Першому буде срібний перстенец,
Другому буде шовк-ширипочка,
Третому буду сама молода та як ягода,
Ой як ягода біла дївчина.
Ой за сим словом і т. д. приспів.

VI.

Поза столове сидят панове.
Ой меже ними май старший панок
Ґосподаречко, орендаренько.
На нюм шапочка ўсе собольова,
На нюм кошулька як біль білепька, як лист топенька.
Де она прана? Края Дуная.
Де она кручена? У тура на розї.

---

[1]) Зняли.

Де она сушена? У горі ў Яворі.
Де она тачана? У Львові на столї.
Ой хто ї тачаў? Ґосподаренько,
Єї тачала срібним прапничком, винним яблучком.
Дай єму Боже щасця, здоровля і т. д. приспів.

Записано в В. Апші, 25. VI. 1907 р. від Миколи Лакатоша і Тафі Івана Андрійова.

Проєкт правописи Івана Жуківського на з'їзді „руських учених". [1]

Подав **Михайло Возняк.**

Одною з найважнійших справ, яку мали поладнати в 1848 р. „руські учені" на своїх зборах, була справа правописи. Вже в запросинах на з'їзд „руських учених" покладено в його проґраму як першу точку: „установити для язика нашого однакі форми, а для письма нашого приймити найстосовнійшу писовню, висьвітити ріжницю мови нашої від язика старословяньского, такоже від россійского і від польского" [2]. А в запросинах до кождого „ученого" окремо стояло: „Для скоршого и сильнѣйшого взнесеня нашои рускои письменности, и розширеня меже народомъ всѣхъ пожиточнихъ наукъ и вѣдомостей, оказує ся конечна потреба, абы ся всѣ учени Русины разомъ зъѣхали, и порадивши и порозумѣвши ся меже собою со скупленимы силами взялися до працѣ на поли рускои письменности доси занедбанôмъ, подѣлили працѣ свои по силахъ и охотѣ каждого на всяки наукъ галузи, установили стали границѣ и формы язика цѣлого руского народа въ бесѣдѣ и писовни" [3].

---

[1]) Сю роботу читав я на літературних вправах Вп. Проф. Дра К. Студинського. На сім місці складаю щиру подяку Вп. Проф. Свистунови за ласкавий дозвіл кождого часу користати з бібліотеки „Народного Дому".

[2]) Зоря Галицка, 1848, ч. 17. Яків Головацький: Историческій очеркъ основанія галицко-рускои Матицѣ и справозданье первого собору ученыхъ и любителей народного просвѣщенія, Львів, 1850, стор. XX.

[3]) Цитат з рукописного примірника в бібліотеці „Н. Д". Збірка „Годъ 1848—1849", ч. 36.

Мав сим заняти ся „виділ управи язика руського“, до якого належали ті, що працювали над граматикою, словарем і правописею „язика руського“[1]). Обсяг ділання сеї секції побільшив ся значно через те, що до неї постановлено прилучити ще „відділ руської словесности“[2]). До сеї знов секції мали належати „поети, писарі повістей, любовники красомовства, історики нашої письменности“. Тут мали розбирати ся під фільольоґічним оглядом давні памятники руського письменства. Злука таких двох секцій показала ся фатальною як на самих зборах, так ще більше в ухвалах у справі правописи та мови.

В сих двох злучених секціях звернено найбільше уваги на правопись і установленнє правил, яких мали придержувати ся в виданнях Матиці і наукових підручниках. Та при сім вийшли на яву ріжнородні, а навіть противні гадки. Як в справі мови одні були за народньою мовою, а другі бажали видіти літературною мовою церковно-славянщину, так поділили ся гадки і в справі правописи. Одні радили держати ся зівсім форм церковно-славянської мови, а тілько виговорювати їх по руськи, де заходила би конечна потреба, там відступити більше або менше від походження слова та поробити зміни в поодиноких випадках. Другі хотіли писати так, як говорить ся. Була ще й третя посередня ґрупа, що рада була писати так, як говорить ся, але при тім, де можна, хотіла узгляднювати й иньші славянські мови, а передівсім граматику своєї мови. Тоді то сторонник введення народньої мови в літературу о. Глинський Теофан перечитав навіть обширнійшу розвідку, та на жаль її не зложено до протоколу. Одначе, які гадки висловив він тоді, можна знати з його пізнійших статий, друкованих підчас горячеї боротьби сторонників церковно-славянщини і мертвеччини з одного боку, а прихильників живої народньої мови з другого[3]). Крім Глинського обставав за народньою мовою Головацький Яків, Жуківський Іван, Лозинський Осип, Мох Рудольф, Устиянович Микола та другі „самоуки“, які навіть творили більшість[4]). Вправді Юстин Желехівський зачислює Якова

[1]) Голов. Очеркъ, op. cit. стор. XXVII.

[2]) ibidem, стор. XCIX.

[3]) Гляди передмову дра К. Студинського до Кореспонденції Я. Головацького в літ 1849—62.

[4]) Съѣздъ русскихъ ученыхъ въ 1848 году и ихъ языковыи пренія, изъ записокъ Ю. В Ж.(елехівського), стор. 12. Є се відбитка в фейлєтонів „Галичанина“, 1898, ч. 266—277, 279—282. Висказ

Головацького до числа неприхильників народньої мови, які мали потерпіти невдачу (? sic) при виданню „Дністрової Русалки“[1]), одначе погляд Желехівського невірний. Головацький Яків стояв в 1848 р. рішучо на народнім ґрунті тай до приклонників народньої мови зачислює його Глинський Теофан[2]), що своїх національних пересьвідчень і поглядів не проміняв ніколи в своїм житю на москвофільські, як се вчинив Юстин Желехівський. Впрочім Головацький був в 1848 р. під сьвіжим вражіннем листу звісного патріота Миколи Верещинського, якого накладом вийшла 1837 р. Русалка Дністрова. Перед зборами писав Верещинський дня 24 вересня 1848 р. до Головацького, хвалячи його, що „в цвѣтѣ лѣт вже о просвѣщенію народа руского гадав, журив ся, збирав, вишуковав, записовав, з Пешту через гори книжки до дому нѣс, Угерщину и Галицію переходив, камѣнь угольныи до поднесенія побратимців закладав, Русалку Днѣстрову, приповѣдки и вѣнки в свѣт высилав, народу древность и званіє єго припоминав, засѣвав, трудив ся“[3]). „Понеже на собранію ученых наших в Львовѣ — писав дальше Верещинський до Головацького, — голос Ваш єст важный и без сомнѣнія буде слиханіи, удаю ся прото до Вас в рѣчи языка и правопису руского — и заклинаю во имя розуму чоловѣческого, абы не творено нового ученого язика, абы народный язык зістав ненарушеный, и був подставов нашого писменництва. Для народа нашого шукаємо свѣтла и гаразду, наиже буде язык его органом, котрим до него говорити, єму одвѣчнѣ правды удѣляти маєм. Нѣмцѣ сотворили ученыи язык, штучну ортографію, и для того він став ся скарбом унѣверситетів и аристокраціи, народ бѣдный не розумѣв го, и зостав темным. Пізнали Нѣмцѣ свіи блуд, и вертают назад до органу народного, и починают тои обробєти, и хотяи вже Вавилон книг напечатали, то однакож зіишов ся собор ученых, котрых намѣреніем єст eine einfache, natürliche, vernunftgemässe Orthographie zu begründen.

„самоуки“ — термін Желехівського. Самі записки, як стверджує рукопись в бібліотеці Народного Дому, писані пізно, бо 1881 р., або й пізнійше, тому й не можна з повною певністю опирати ся на них. Впрочім про з'їзд „руських учених“ маємо там усього дві картки, отже цитована статя писана мабуть 1898 р., коли Желехівському минав 77 рік житя.

[1]) Съѣздъ, op. cit. стор. 10.

[2]) Правда, 1888, вип. I, стор. 48. З Городниці.

[3]) Др. К. Студинський: Кореспонденція Я. Голов. в літах 1835—49, стор. 295, в Бібл. Нар. Дому Коресп. Голов. ч. 1305.

Мы вже вступили на злу дорогу, мы аккомодуємо ся вже до церковного, вже до польского, вже до російского языка, и другим Славянам не велику прислугу робемо, а собѣ шкодимо. Тото ö (Ляхöв), одказує (мѣсто відказує), ходилъ (мѣсто ходив) серце мынѣ роздирає. — Почитаю высоко Кирила нашого и єго Азбуку, узнаю ѣѣ заслуги, але тимъ однакожъ не грѣшу, же ъ выкудаю (sic, выкидаю) на вѣки, и пишу, як мовю. Любителѣ древносты, котрѣ для почтенія заслуг высоких мужів не важут ся відступити від правил ними установленых, сут идолослужителѣ, більше бо людиі, нѣж Бога, которие єст наивишшим розумом, поважают. Наша словесность єст народна, не даваимо прото историчному праву приступу до неи, будьмо чистими Демократами, то єст за розумом, за натуров, и за правдов идѣм, и стережѣм ся всякои выквѣнтности, котра єст доказом злого смаку и знаком нерозуму. Більше истне (sic) буду ще просити Вас, єсли приѣдете" [1]).

Меншість „руських учених" хотіла образувати галицько-руську мову на основі давньої кляснчної церковно-славянської мови. Але й таке порішеннє справи, хоч у декого не було щире (маю на увазї тих „учених", що стояли в 1848 р. за церковщиною, а відтак ввели з легким серцем жарґонову великорущину) — стрітило чимало трудностий. Вироблена таким робом лїтературна мова мала бути зрозумілою для галицько-руського народу та мала примінити ся до народнього виговору.

Таке застереженнє й дало привід більшости „самоуків" до поставленя питання: Як писати окінченнє по самозвуках в 3 ос. imperf. masc. л чи в, стоял чи стояв. Прихильники народньої мови були за тим, аби писати в [2]), а „приклонники граматики" жадали л. Більшість зібраних становили „самоуки", які переголосували сторонників граматичних правил.

Ся уступка, пише Ю. В. Ж., осьмілила так дуже реформаторів до дальших проб у їх реформаторськім пориві, що розгорячені побідою рішили ся реформувати й (horribile dictu) кирилівську азбуку, бо находили в нїй богато непотрібних букв. В сїм напрямі пішов найдальше Рудольф Мох. Він жадав, аби вживати в дієприкметниках минулого часу на кінці в замісць

---

[1]) ibidem, стор. 295 і 296.
[2]) Съѣздъ, op. cit. стор. 11.

л і хотів викинути як непотрібні ы і ъ[1]). Але тому внескови спротивив ся тодішній диктатор в справах правописи та мови Осип Левицький і „другі знатоки словянської літератури“[2]) — тай воно упало.

Нещасливому мученикови ъ не дали спокою і в шкільній секції. Там виринуло питаннє, чи ъ конечно потрібне? Голова секції Осип Левицький заявив, що буква ъ при кінці слів, які кінчать ся на твердий співзвук, конечно потрібна не тілько в церковній, але і в руській, народній мові і своє твердженнє арґументував тим, що „буква остра, яка стоїть при кінці без ъ, не має повного голосу“. І хоч Мох доказував правдивість цілком противної гадки, таки ухвалено, щоби „буква ъ яко непреодолимый забытокъ предкôвъ нашихъ, черезъ много столѣтій уживаный, и надаль позостала, а понеже ъ въ церковныхъ книгахъ великую ролью граєтъ и молодѣжь ôтъ школьныхъ книгъ къ читанію церковныхъ єсть въ найблизшôмъ стосунку, для того въ жаденъ способъ не можна ъ въ писанію оставляти“[3]).

Проти полишення ъ виступили сильно „самоуки“. Докази Левицького, що боронив ъ, помогли дуже мало. Треба було голосувати — й при голосованню показала ся рівність голосів. На се приходить старенький сьвященик Величко, що любив займати ся астрономією. Збігли ся зараз до нього й прихильники й противники ъ і стали питати, якої він думки? „Та я на тім не розумію ся — відповідав старенький — скорше міг бим висказати дещо про астрономію, нїж про ъ“. Але-ж скажіть лиш, чи хочете, щоби ъ задержати, чи нї? — настають на нього. — „Та най буде!“ сказав вкінці Величко — і в сей спосіб внесеннє Моха упало[4]).

Як епільоґ до цілої справи вималював опісля Мох Левицькому на дверях величезне ъ, але ъ одним голосом Величка задержало ся у нашій правописи. Щоби поздоровити „йороборців“ з пораженнєм, устроїли „йорофіли“ Рудольфови Мохови та його приклонникам Устияновичови, Головацькому, Глинському та дру-

---

1) Ів. Созанський: З літературної спадщини Василя Ільницького, стор. 24. Записки Н. Тов. ім. Шев. ч. LXVI.

2) Съѣздъ, op. cit., стор. 19.

3) Голов. Очеркъ, op. cit. стор. LXXXVIII.

4) Так оповідав про се автор низше поданої „Розправи о писовни рускій“, Галицко-общерусске єдинство языкове, Дѣло, 1891, ч. 167 і дальші.

гим, що мали в семінарії нічліг, і то „не які неучені простаки сьвітські, але таки учені отції духовні"[1]) котячу музику в ночі, а на дверях Мохової кімнати приліпили карточку з віршами:

Мохъ ъ прогнавъ,
Вѣде принявъ,
Люде не хтѣвъ,
Чорта бы зъѣвъ[2]).

Сеї шутки не лишив Мох без відповіди і відповів приклонникам ъ трохи бистроумнїйше віршом п. з. Плач йорофілів.

Уви, уви, нам азбуча мати,
На тім нужденнім, лукавім сьвітї
Приходит марне всім загибати.
Вороги люті не дают жити!!!
Уви всім вірним, що ся тримали
Хвоста старого, ах! ъ конає!
Уви, чого ся ми дочекали,
Ворог вже вічну память співає!
Йоре прекрасний, кривий хвостаче,
Чорні на тебе круки[3]) спадают!
Не дость, же люде на віде плаче,
А ту ще хвостик ъ відтинают!
Ах як то було красно і мило
Хвостиком кождё кінчити діло;
Ох, ой ратуйте, хто лиш ъ знає,
Гірка годино, хвіст відпадає.

Ъ.

Не виливайте гірких слез, люди,
Чим ся не досить ще наволочило?

---

[1]) Правда, op. cit. стор. 48.

[2]) З літер. спадщини, op. cit. стор. 24. Др. Франко подає иньший варіянт:

Мох йор прогнав,
Йори не взяв,
Фтита лишив —
Бог би го вбив.

Етімольоґія і фонетика в южнорускій літературі, Народ, 1894, ч. 15, стор. 224. Відбитка, стор. 21.

[3]) Чорні круки = сьвященики.

Як осудили, так нехай буде,
Бо мені жити уже не мило.
На зад мя всегда як дурня пхали,
Всім без пожитку, мені без хвали!
На щож вас має гризти в утробі,
Гвалту, пустїть мя, най ляжу в гробі!!!

Люди — йори.

А цур на тебе, невдячний сину,
Ми за тобою плакали, млїли,
З жалю музику котячу піли;
А ти нам кажеш, пустїть, най гину.
Отож пізнаймо, щосьмо робили,
За пазухою гадину гріли.
А пек му, цур му, руки си даймо,
Де хто ъ має, подобуваймо
З кишень, з холяв[1]) повитрясаймо
І вічну память враз заспіваймо!!![2])

Як же дивив ся на сю справу тодїшнїй найповажнїйший галицько-руський учений, передусім фільольоґ, кандидат на катедру української мови на львівськім унїверситетї, Яків Головацький? Пересилаючи рукопись „Розправи о язицї южноруськім“ Михайлови Малиновському, просив його Головацький 16 листопада 1848 р.: Коли „пріиде до печатанья — догляньте, щобы була вѣрно напечатана, и таким правописаньем, як я єи переписав. На ъ даю Вам волю, коли другіи росправы будут съ ъ-ом напечатаны, то можете и моєй додати, для одностайности правописи. Я узнаю, що без ъ совершенно обôйтися можна, але же око призвичаєно до него, то менѣ про него байдуже, чи оно є чи нема — абы не було колоту за марницю. — Впрочем, прошу таке заховати мое правописанье и сподѣю ся и бôльшость згодит ся из ним — особливо в (був, чув,) прошу за-

---

[1]) Дуже сильно побивав ся, аби затримати ъ, крилошанин Михайло Малиновський, якого називали питомцї в часї настоятельства духовної семинарії глумливо „холява“, а по його подорожі в Рим „Малїнеллї Холявічі“.

[2]) Ю. В. Ж. в Съѣзд-ї, op. cit. стор. 15 хибно твердить, наче би сей вірш до 1898 р. нїде не був друкований. Його подав ще в 1851 р. Осип Левицький (в тім разї Лѣвицкій) в статї: О Галицко-Русскомъ языцѣ, „Вѣстникъ“, ч. 64.

тримати, бо того бул не може нѣ ухо нѣ око моє знести (,) на і маємо ô значком, а над л годѣ знак поставити якій, то лѣпше вже перемѣнити на в. Тоє в є характеристика нашого языка, оно богато придає мяхкости языкови"[1]). І теоретично й практично станув Головацький, як бачимо, на становищі народньої мови, хоч призвичаєннє для фільольоґа сьмішне.

Задля великої ріжниці гадок, коли довго спорили над тим, чи держати ся історично-етимольоґічної правописи, чи поробити в ній деякі зміни, а навіть установити цілком нову правопись, вибрано комісію з дванайцятьох мужів, яка на свойого референта призначила о. Івана Жуківського. Він і виготовив проґраму чи „Розправу о писовни рускôй", яку й відлїтоґрафовано й роздано поміж членів комісії. На основі проґрами Жуківського розібрала й порішила комісія правописні питання, а потім предложила цілому зборови до остаточного затвердження[2]).

Два примірники сього лїтоґрафованого реферату знаходять ся в „Бібліотеці Народного Дому". Передруковуючи його, подаю крім поодиноких пропозицій чи запитів Жуківського там, де він не міг поставити від себе чогось означеного, у примітках і ухвали дотичної секції зглядно з'їзду, щоби тим яркійше виступила ріжниця поглядів на правопись і мову посередньої ґрупи, яку представляв на зборах „руських учених" Жуківський, від поглядів невільників граматичних правил, які відбили ся в ухвалах. А із сього зіставлення можна вносити, як здорово дивили ся на сю справу тодішні фонетики. На рішення з'їзду „учених" в 1848 р. що до мови й правописи мав реферат Жуківського вплив ось у яких точках: Маємо держати ся тої мови, якою говорить наш нарід, а правилом у мові має бути се, чого вживаєть ся всюди або по найбільшій части. Притім треба уважати на етимольоґію там, де зайде потреба. Що до азбуки треба дати нагоду гражданці, щоби ввійшла в загальне уживаннє. У правописи уживати на означеннє латинського g знаку ґ. Твердий співзвук перед середнїм переміняєть ся у середнїй. Л, що перейшло в в, означувати через в (в impf. і таких словах, як вовк, довгий, жовтий), а і, що повстало зі стисненого о, е, через ô, ê. В букварях, шкільних граматиках, словарях і читанках має означувати ся наголос оксією.

[1]) Кореспон. Голов. в лїтах 1835—49, op. cit. стор. 311.
[2]) Очеркъ, op. cit. стор. С.

Іван Жуківський родив ся 1810 р., а ординував ся 1835 р. Він відзначав ся щирим патріотизмом і від 40 рр. 19 століття аж до останньої хвилї свойого житя служив вірно та ревно руській народности, хоч, що правда, був се тихий робітник і як смирний чоловік не дбав про розголос свойого імени. В р. 1848 старав ся він разом з Іваном Вагилевичом і Яковом Головацьким о катедру української мови на львівськім унїверситетї „через заслуги свои у партии стадионоvско бѣрократцко нѣмецкои“ [1]). Він мав бути закликаним на співробітника часописи „Галицька Пчола“, якої видаваннє хотів виклопотати в Віднї ґраф Франц Стадіон [2]). Здасть ся менї, що Жуківський не брав участи в „Зорі Галицькій“, яка появила ся дня 15 мая 1848 р. на місце проєктованої „Галицької Пчоли“. Щоби відвести його від унїверситетської професури, готовлено для нього посаду ґімназіяльного професора, „але онъ добываетъ ся конечно о тую, що ми vсѣми силами для vасъ — тримаемъ“ [3]).

На засїданнях „Головної руської Ради“ забирав Жуківський голос в ріжних справах, а передівсім обстоював він права народньої мови. Так на 94-тім засїданню з 22 червня 1849 р. [4]) жалував ся він, що по народнїх школах не жадають руської мови як обовязкової. Далї поставив він проєкт, просити мінїстерство просьвіти, щоб наказало галицькій краєвій управі шкільній укладати шкільні руські книжки. Відповідно до нового перестрою народнїх шкіл наказало 1851 р. мінїстерство просьвіти краєвій шкільній управі поробити потрібні предложення до виготовлення підручника граматики руської мови. Скоро призначена для виготовлювання підручників для народнїх шкіл комісія уложила проґраму такої граматики, а шкільна управа оголосила конкурс з нагородою 600 кор. за найліпшу книжку [5]), вислали Жуківський, Ганїнчак і Головацький рукописи своїх граматик, які перележали там до 1861 р. Тодї звернено двом першим рукописи, бо не відповідали умовам конкурсу, а від третього зажадано ріжних змін [6]). Комісія захвалила

---

[1]) Так пише Іван Борисїкевич до Якова Головацького, Др. К. Студинський, Кореспонденція Головацького в лїтах 1835—49, ст. 242.

[2]) ibidem, стор. 222.

[3]) Лист Борисїкевича до Головацького з 19 вересня 1848 р., ibidem, стор. 294. Кореспон. Головацького в Бібл. Н. Дому ч. 1278.

[4]) Зоря Галицка, 1849, ч. 51, стор. 303.

[5]) Зоря Галицка, 1851, ч. 67, стор. 545.

[6]) Про се подані низше: реферат Лотоцького для комісії укла-

вправді одиноку граматику Головацького, але й закинула авторови, що зробив за далеко йдучий ужиток зі свободи „sich an die hie und da im Localsprachgebrauche vorkommenden verschiedenen Idiome nicht zu binden". Далї рукопись Головацького цілком не відповідала умові конкурсу, бо жадано „dass dessen Sprache sich jenen das Reichsgesetzblattes zu conformiren hätte", тому й замічено в рефераті, що мова Головацького не відповідала духови руської мови. Чому не припала до вподоби комісії граматика Жуківського — не знати.

На становищі провізоричного професора „руської мови й лїтератури" в академічній ґімназії[1]) видав Жуківський розвідку: Die Urgeschichte der Slaven im Allgemeinen, und der Ruthenen (Rußinen) im Besonderen, historisch und philologisch beleuchtet. Von J. Żukowski. Drittes Programm des k. k. akadem. Staats-Gymnasiums in Lemberg am Schlusse des

дання руських підручників і відпис рескрипту ґубернії до митрополичої консисторії (Бібл. Нар. Дому, V, 8. Русскій языкъ въ школахъ Nr. 1 і 2).

[1]) Професором академічної ґімназії був Жуківський від 1848—1852 р. Е. Харкевич: Хронїка львівскої академічної ґімназиї. Звіт акад. ґімн. за 1900/1901 р., стор. 42. Рівночасно був парохом при церкві Петра та Павла. Відтак дістав парохію Підбережцї, львівського деканату. Почавши від 1851 р. згадуєть ся в проґрамах академічної ґімназії про сей матеріял, який переробив з учениками Жуківський. На першу клясу припадають вирави в правописи, читанню, говоренню і виголошуванню з узглядненнем Граматики Головацького. Читанкою були Гуркевичові: Руско-нѣмецкіи розговоры и упражненія въ языцѣ з 1850 р. В двох дальших роках став він викладати граматику зі своїх скриптів, а то про правильну відміну в другій, про неправильну в третїй клясі. Читанкою у другій клясї була Шашкевича Маркіяна: Читанка з 1850 р., а потім Добрянського Антонїя: Повѣсти зъ письма святого старого Завѣта з 1848 р. і Читанка Ковальського Василя, якої від часу її появлення уживано в усїх перших пяти клясах. В третїй і четвертій клясї перероблювано ширше матеріял двох низших, а в пятій клясї вибирав 1851 р. на лектуру псальми (мабуть з Псалтирі з 1808 р.) з узглядненнем Добрянського Антонїя Граматики старославяньского церковного языка з 1851 р. В дальшім роцї брав він побіч псальмів і „твори новійшої руської лїтератури", а до граматики Добрянського робив і свої додатки. В шестій клясї крім граматики Добрянського брав він виїмки з Нестора, а далї „Слово о полку Игоревѣ" після видання Гушалевича з 1850 р.: Слово о полку Игоря Святославича, пѣснотворъ старорускій изъ XII столѣтія. Коли взяти під розвагу, що Головацький Яків, що вчив руської мови в семій і восьмій клясї, брав у тих клясах такий самий матеріял, як Жуківський в пятій і шестій клясї, годї робити закиди Жуківському за його вибір матеріялу.

Schuljahres 1852. 4⁰, стор. 3—27[1]). У сїй розвідцї, задля якої можна назвати його предтечею пізнїйшого історика Партицького (пор. Старинна история Галичини), старає ся він доказати на основі історичних і фільольоґічних даних, що Славяни були звісні від найдавнїйших часів під іменами Скитів, Сарматів, Венетів і других племен. Знаннє історії Руси зачерпнув Жуківський головно з Нестора. Тому, що численні станові обовязки забирали Жуківському весь час, уступив він 31 січня 1853 р. з професури, хоч він „durch einen Zeitraum von vier Jahren den Unterricht in der ruthenischen Sprache, als provisorischer Lehrer, mit sehr günstigem Erfolge ertheilt hatte“[2]), а його місце обняв Юрій Волощак.

Великі заслуги положив Жуківський як крилошанин, тим більше, що був се „характер незвичайно чесний, в поведенню з людьми дуже ввічливий і учинний“. По дімісії митрополита Йосифа Сембратовича мусїв подати ся до дімісії і Жуківський разом з Михайлом Малиновським і осісти на селї для відпочинку по довголїтнїх тяжких трудах. Одначе мимо сього в кожду важнїйшу хвилю, коли тілько станула на дневнім порядку яка справа, що обходила руське духовенство в Галичинї, забирав він голос в „Дїлї“. До останнїх днїв свойого житя займав ся

---

[1]) Тут цитує він або тілько покликуєть ся ось на яких греко-латинських і пізнїйших істориків і письменників: вірменський історик Мойсей з Хорене, Райхлїн, С. Дольці: De Illyr. vet. Ven. 1754, І. Ф. Гарткнох, С. Клещевскі: Sarm. Eur. Leop. 1769, К. Маннерт: Geogr. der Griech. und Röm., B. IV, Nürnberg 1795, Чайковскі: Rocznik tow. Warsz. т. XI, Гаммер фон Пурґсталь: Wiener Jahrb. IX, Н. Нарушевич, Ф. Клювер: Germania ant. Logduni 1616 і 1631, Ф. ф. Ґеркен: Versuche der Gesch. der Slaven, Leipzig 1771, П. Й. Шафарик: Über die Abkunft der Slaven, Ofen 1828, візантійські письменники Константин Порфироґенета, Іван Каменїята та Der Comentator des Strabo: Geograph. vet. Scriptores Graeci minores, Oxon., 1762, Геродот, Страбон, Діодор. Плїнїй, Тукідид, Прокоп, Меля, епископ Соломон, Ефор, Овід, Ам. Марцеллїн, Теофілякт, Діо, Птольомей, Теодорит, Йозеф, Йорнанд, Адам Бременський, Хмельовскі, Люкан, Суровецкі: Śledzenie początku narodów Sławiańskich, Warszawa 1824, Fallmerayers Fragm. über den Orient, II B., Gebhardis Geschichte der W., II, Ґеорґій Монах з 14 в.: Хронїка, Тітмар, Лелевель, Карамзин: Исторія Россіи, Анна Комнена, Нестор, ґеоґраф Равененський, Льоґотет Семен.

[2]) Viertes Programm des k. k. Akadem. Staats-Gymnasiums, Lemberg, 1853, стор. 31 і 32.

він укладом твору[1]), що вийшов накладом Матиці після його смерти: „Право супружеске, или основное наставленіе взглядомъ поступованья въ справахъ супружескихъ пôсля теперь обовязуючихъ законôвъ и приписôвъ яко полезный душпастырямъ пôдручникъ. 1886, 8⁰, 4+IV+114+2 (70 кр.). Умер вислуженим схоліярхом львівської митрополичої консисторії дня 28 липня 1884 в Кобаках коло Коссова у свойого зятя о. Стефановича[2]).

Сю гадку, що кирилиця має за богато букв, яку висловив Жуківський у своїм рефераті, повторив за иньшими учасниками славянського правописного руху в початком 19 віку Осип Лозинський в статї: O wprowadzeniu abecadła polskiego do piśmiennictwa ruskiego[3]). Одначе Жуківський не потребував йти тут в сліди Лозинського, а вичитав се сам у книжці Добровського: Institutiones linguae slavicae dialecti veteris (Vindobonae, 1822) в розділї: De literarum Slavicarum figura, pronunciatione, valore numerico, divisione, affinitate.

Сей здогад тим більше правдоподібний, бо звідси взяв Жуківський зівсім певно вказівки про се, чим ріжнять ся поодинокі букви, що означають той сам звук, і де їх писати, про вимову є і є[4]), і і и[5]), г[6]), про переміну кирилиці на глаголицю (буквицю) і приміненнє її до потреб Дальматинців в половині 13 віку[7]), про реформу правописи в Великоросів і Сербів[8]), а крім того міг користувати ся і літературою, вказуваною Добровським. Добровського Institutiones переконали Жуківського, що по гортанних г, х, к треба писати ы[9]), що по ж, ш, ч і ц не повинно стояти ы[10]), що по ж, ш, ч писало ся я, ю[11]), а тепер а, у, що на кінці слів непотрібний твердий знак[12]).

---

[1]) Передмова, стор. 4. [2]) Дѣло, 1884, ч. 82.

[3]) Rozmaitości, 1834, ч. 29, стор. 228. Також: Jeszcze raz o wprowadzeuiu Abecadła polskiego do piśmiennictwa ruskiego. Три галицькі граматики — др. Осип Маковей, Записки Наук. Тов. ім. Шевч. т. LIV, стор. 89.

[4]) Добровський, Institutiones, стор 14 і 15.

[5]) ibidem, стор. 23-24. [6]) ibidem, стор. 8 і 9.

[7]) ibidem, стор. 6 і 7. [8]) ibidem, стор. 4 і 5.

[9]) ibidem, стор. 23. [10]) ibidem, стор. 17.

[11]) ibidem, стор. 29.

[12]) ibidem, стор. 21. Cum igitur singulas inter voces, quae olim uno tenore scribebantur (речетсѧ, мнитсѧ), nunc etiam spatia relinquantur, ac litterae mollius pronunciandae leni ь signentur, videtur et mihi superfluum finem vocum crasso ъ notare, cum illud ubi-

Другим жерелом, яким користував ся Жуківський при уложенню свойого реферату, був Slovanský Národopis Шафарика (W Praze, 1842), звідки зачерпнув приміри переміни л і в у сербській і хорутанській мові. Що Жуківський знав сю книжку, доказом того отсї слова Шафарика передмови, що вплїв Жуківський у свою промову, якою повитав зібраних членів з'їзду іменем приготовляючої комісії: Зі степеня любови до своєї мови та зі старанности про її збереженнє і видосконаленнє без накидання її чужоплемінникам пізнаєть ся степень духової і обичаєвої її великости. Народ, що будучи переконаним о важности природної собі мови для висшого свойого духового житя, сам відкидає її, вирікаєть ся її, поповнює сам на собі самовбійство та здасть з того рахунок перед Богом, що його відвічні права перевертає[1]). Боронити й любити над житє се, що своє, а шанувати й не висьмівати того, що чуже, є сьвятим обовязком як кождого чоловіка, так і кождого народу, що прийшов до морального пізнання себе та свойого призначення. Хто говорить, розумує в очи або поза очи про язиковий космополїтизм, той, хтобудь він був би, шалений або ще гірший[2]). Уживаннє і зам. о і е в замкнених складах, перехід **у** в **в**, **л** в **в**, склонність до мягчення букви ц в руській мові, підчеркує також Шафарик у згаданій книжцї[3]).

Крім того знав Жуківський Граматику Лозинського Осипа, на яку сам вказує, та иньші роботи з области тодїшньої славянської фільольоґії, яких годї назвати, а про що сьвідчить його значне фільольоґічне образованнє, яке виявив і в розвідцї „Die Urgeschichte der Slaven" і в пізнїйших „Увагахъ надъ духомъ языка руского", про які буде мова далї, та його залюбованнє, порівнувати поодинокі граматичні прояви руські з анальоґічними проявами в других славянських і неславянських мо-

que supponi debeat, ubicumque lene ь locum non habet. Дальше реченнє пояснює, чому на гадку Жуківського треба конечно задержати ы: Manet tamen functio illius ante ї in constituenda vocali solida Jery (ы) admodum necessaria, ibidem, стор. 22.

[1]) Відгомін сих слів Шафарика слїдний у згадуванім листї Верещинського до Якова Головацького перед зборами.

[2]) Очеркъ, op. cit. стор. XLVII і XLVIII, Slovanský Národopis, Úwod, стор. 4.

[3]) Що приклонники народньої мови любили що до тих прояв покликувати ся на Шафарика, доказує допись Глиньского до Вістника, 1851, ч. 44.

вах. Знайшли місце в його рефераті також власні спостереження над духом живої мови та замітки прочих прихильників народньої мови, які почув серед завзятого спору за правопись і мову на з'їзді. (Він сам каже, що наводить гадки ріжних „учених").

У своїм проєкті правописи не був Жуківський консеквентним, бо радить прим. nom. plur. прикметників кінчити на і, а сам пише: тверди, другіи. Принимаючи ô і ê, пішов за Зорею Галицькою і її попередниками, що приняли ті знаки від Максимовича. Некорисний вплив мали на нього Добровського: Institutiones linguae slavicae о- стільки, що прикмети звучні церковно-славянської мови примінює до живої руської мови, хоч міг вистерегти ся того, бо знав живу галицько-руську мову, а навіть дещо з її історичного розвою. У правдиве блудне коло попав арґументованнєм потреби чотиракого і (і, и, ы, ѣ), наслідком чого найшов ся у немалім клопоті, де кожде з них писати. Вплив лєктури Добровського й других славянських фільольоґів завів його в становище межи молотом а ковалом, межи народню мову і церковно-славянську так, що вагаєть ся, які форми признати ліпшими, бути чи быти, чи кінчити infin. на -увати чи -овати?

Далеко більше самостійно задивляв ся на правопись Осип Лозинський. Тому, що най хто „як хоче языком нарабляе, того прецѣ не докаже, же мы чтири розмаитыи звуки і, и, ѣ, ы маемо", радить приняти тілько ѣ і и, а коли був би ще й який середній звук, то й і, і викинути ы як зівсім непотрібну й зложену з двох знаків букву (але сам уживає ы у своїм проєкті). Також зівсім непотрібний знак ъ; на звук j найліпше було би приняти латинське j, тоді можна би обійти ся без кількох букв: я, є, ю, йо, й, а навіть без ь. Лозинський не видить ніякої причини опускати в у словах: вôн, вона, вôвця, вовес, вôвса, вôтец, вôтця. Gen. plur. masc. радить кінчити на ив, ѣв, а не на ôв, êв, praefix-и вѣд, пѣд писати через ѣ, а не вôд, пôд, а в ablat. уживати закінчення ом, а не ем: злодѣіом, а не злодѣем[1]).

Та найкрасше представляла ся проба фонетики Глинського. Ось слова з його статї: Гадки о образованіи и розвиваніи письменного русского языка[2]); „Так оучынылы народы зо своѣмы

[1]) І. Лозиньскій: Уваги над правописом руским, Пчола, 1849, стор. 266—270.

[2]) Вѣстникъ, 1851, ч. 141—145, 148, 150, заголовок змінений редакцією.

мовамы, відкорінкамы другых! віддѣлылы ѣх цѣлком від матерноѣ, і так ѣх оукрѣпылы і розвынулы! Так і нам оучыныты выпадає ведля прыкладу доброго огородныка, ведля прыкладу єншых народів, котрых мовы вже розвынули сьє, потреба і нам науку мовы народноѣ від наукы мовы церковноѣ зо всѣм віддѣлыты, розріжныты і незавысыму оучыныты, а науку тоѣ послѣдноѣ лышыты для набоженьства (як в обр. лат.), покы тоє на мову руску переведене не зістане"[1]). Відкиньмо оу, що є певно самоволею редакції, і поставмо замісць ы (в рукописи мабуть було ту и) і ѣ — и і ї, а будемо мати нашу нинїшню фонетику.

І на загальних зборах Матиці, що по чотирнайцятьлїтнїй перерві відбули ся 1864 р., повстав спір про мову та правопись. Чистої народньої мови добивали ся Осадца, Торонський і Іскрицький, а Гинилевич і Лавровський вносили, щоби приняти етимольоґічну правопись з узглядненнєм фонетичної. На етимольоґічну правопись годив ся і Жуківський, одначе з застереженнєм „після духа народньої мови"[2]). Заявив тодї також, що виготовив розвідку про руську мову[3]), але не має її зі собою[4]).

Ся розвідка й появила ся у Слові 1864 р. в чч. 78—85 п. з. Уваги надъ духомъ языка руского съ поровнаньемъ съ инными славяньскими языками, де Ж. повторює богато гадок зі свойого реферату з 1848 р. Автор каже, що в руській мові розріжнюють три наріча: українське, галицьке й західнє або Перемиське, але він обіцює доказати, що є ще четверте. Руській мові признає він найбільшу правильність „и во внутреннôмъ строю и во внѣшнôмъ крою" навіть перед церковно-славянською мовою. А все таки „той такъ красный языкъ презрѣніе поноситъ и ôтъ сусѣдôвъ и ôтъ ближшихъ соплеменникôвъ, и ôтъ самыхъ Русинôвъ". Сусїди не знають сеї мови й не хочуть її знати, уважають її мовою тілько простого народу та серед насьмішок називають її хлопською. Великороси, що взяли свою мову з руської, а потім переробили, називають її з кпинами хахольською, „а Русинамъ, котрыхъ они зъ гордости Мало-Ру-

---

[1]) ibidem, стор. 591.

[2]) Слово, 1864, ч. 58. Справозданье въ засѣданіи Галицко-рускои Матицѣ въ дняхъ 7, 8 и 9 руск. Юлія 1864.

[3]) Побіч терміну великоруський уживає Жуківський також російський.

[4]) ibidem, стор 231.

синами назвали“, накидують свою мову насильно, не знаючи сього, що їх мова не то що не має постійного першенства перед руською, але й у порівнанню з нею покажеть ся навіть послїднійшою. Тут підчеркує він зівсїм справедливо, що в великоруській мові пятий відмінок заступає перший, що великоруська мова стратила порівнуючий степень прикметників. „Ба щожь казати, коли сами рôдни а наветь вѣрни сыны Руси, и то сами учени, свôй языкъ презрѣваютъ, и не хотячи склонити голову, пошукати старанно бисеры, въ поросѣ своей землѣ находячіися, упереджени превосходствами старославяньского и великорускосо языка, множество выразôвъ и формъ, съ духомъ нашого языка несходныхъ, зъ тыхъ языкôвъ уживаютъ а такъ казятъ чистоту языка руского, хотяй бы того могли уникнути“ [1]).

Далї відмічує він постійне стремлїннє до чистоти в руській мові. Мова має збогачувати ся передусїм народнїми словами, відтак новотворами після анальоґії і духа мови, вкінці і виразами, присвоєними з иньших славянських мов, але такі вирази не сьміють противити ся духови нашої мови. Руська мова відзначаєть ся зрозумілостию, повнотою, лагідностию й опусканнєм того, що злишнє.

Від иньших славянських мов, а передусїм від великоруської і білоруської, відріжнюють на думку Жуківського руську мову ось які спеціяльні прикмети: 1) ѣ = русь. jі, в других славянських мовах — jе, е; 2) і 3) тілько в руській мові повноголос оро, оло, ере, еле є чистий, бо в великоруській мові наголошене о вимовляєть ся як а, а наголошене е як йо. Ту виступає рішучо проти таких слів, як глава, самогласна, согласна, глаголъ, лице, слогъ, жалованье, худый, а радить уживати: голова, самозвук, созвук, особа, склад, платня, лихий і т. д. 4) В руській мові, як у білоруській, чеській, словацькій, горішнолужицькім і горішно-країнськім говорах словенської мови, уживаєть ся звук г, де в великоруській і прочих славянських мовах виступає ґ. 5) Ріжниця у вимові співзвуків (хлїб, хлѣп, лад, лат; 6) далеко посунений перехід *я* у *в*; 7) в руській мові всї співзвуки мягчать ся; 8) руська мова найбогатша в відтїнки самозвука і; 9) в руській мові є **бути**, а в иньших славянських мовах з виїмкою білоруської маємо корінь **би**; 10)

---

[1]) Першу збірку таких слів, перенятих з церковщини або великорущини, подав в осторогу Лозинський уже 1849 р.: О образованю языка руского, Перемишль, стор. 13—18.

в 3 ос. sing. praes. і fut. відпадає в руській мові по е — т як зайве. Довідавши ся зі Шафарикового Словянського Народопису, що деякі такі появи, які Жуківський уважає головними признаками руської мови, стрічають ся і в новгородськім наріччю, зачислює на основі того Новгородян до Українців, яких число зростає через се о три міліони.

Далї подає свою розвідку про і, и, ы і ѣ, яку перешкодили йому дочитати до кінця на „з'їздї учених" ще 1850 р.[1]). Ту радить між иньшим nom. plur. прикметників кінчити на і.

Тому, що кождий відчував потребу й поправи й усталення руської правописи (розуміеть ся етимольоґічної), Жуківський, як сам каже, піддав свою розвідку під річеву критику, а не „особисту й пристрасну, якою була критика на граматику Осадци" (Розношинського). І написав сю розвідку, не щоби повеличати ся своїм знаннем, але надієть ся зробити народови правдиву прислугу. Та його відклик по річеву критику був голосом „вопіючого во пустинї". Нечисленна горстка молодих духом приняла в своїх виданнях Кулїшівку, а проводирі тодїшнього руського суспільства в Галичинї в несповна два роки перемінили ролї пастухів у вовчий апетит асимілювати українську націю „въ одинъ народъ съ русскимъ". Проголосивши таку сьмілу гіпотезу, ще сьмілїйше забрали ся виучувати в однїй годинї „по русски", та на жаль за звиш 40 лїт нїхто з них не вивчив ся порядно сеї мови, наслїдком чого й мусїв витворити ся „особый русскій языкъ".

Спори за мову та правопись на з'їздї „руських учених" в 1848 р. були немов другим початком війни за азбуку, правопись і мову, що вела ся довгі лїта з великим завзятєм, гідним красшої акції. Сьвященикам, що привикли до церковщини, здавало ся, що нова правопись понижить і усуне її. З другого боку побоювали ся, аби не прийшло ся їм учити ся сеї нової правописи. Се було причиною, що духовники, які стояли тодї майже виключно на чолї полїтичного й письменського руху, що мали надзір над школами, не старали ся завести нової правописи в підвластних їм школах, видавати нові шкільні підручники сею правописею. Коли-б галицькі Русини були тодї так

[1]) Слово, 1864, стор. 323. Сю розвідку ухвалено тодї надрукувати (Зоря Галицка, 1850, ч. 29, стор. 170), одначе в справозданню зазначено тілько, що її відлїтоґрафовано (Слово, 1864, стор. 225). Сьому заперечив рішучо Жуківський (Слово, 1864, стор. 323).

поступили, була би усунена одна з причин нашого довголітнього застою, а сторонники „историческихъ началъ“ були би мали один арґумент менше в боротьбі з ідеєю українства.

Задля не зівсім зрозумілої неприхильности до Жуківського Борисїкевича та других, що мали головно вплив на наданнє катедри української мови на львівськім унїверситеті, Жуківському не судило ся вщіпляти любови до рідного слова та своєї лїтератури в молодіжи. Нема сумнїву, що в 1848 р. мав Яків Головацький красші кваліфікації на сю катедру, але безсумнївна правда й се, що Жуківський був би сповнив обовязок професора української мови на унїверситеті на свій час безперечно далеко успішнійше та з більшим хісном для культурного піднесення австрійської України, ніж зробив се Головацький. Менше образованнє, ніж те, яке було в Головацького, було би надоложило його живе заінтересованнє книжкою. А за те о скілько висше стояв Жуківський від Головацького як чоловік, як дуже перевисшав його своєю витревалостию і, що ще важнійше, характерностию? І тому великий жаль, що ся катедра не дістала ся в руки Жуківського, та що він мусїв занимати иньші становища, що вже зі свойого характеру не позволили йому пропаґувати в молодих серцях залюбовання до своєї живої мови, яку він любив так щиро.

Розправа о писовни рускôй.

Найважнѣйшим передметом нарад нашого собору ученых буде усталити писовню руску; бо теперь, коли наша письменнôсть пробудивши ся з довгого сну в нове житье входит, учени зачали розмаитою писовнею писати, а ту нам згодности и одности потреба.

Що до зданя о писовни учени наши дѣлят ся на три клясы.

До першои належат тіи, котрибы хотѣли, пишучи по руски, затримати формы слôв старославяньскых, так щобы ся рускый язык в письмѣ не рôзнив ôд славяньского, але тôлько инакше бы ся в рускôм мало вымавляти, якый спосôб в часах передконстітуційных особливе був у нас уживаный.

Другіи бы хотѣли так завше писати, як ся вымавляе, без взгляду на походженье слôв, без взгляду на инни славяньски языкы, и наветь без взгляду на ґраматику, н. п. від, під, кінь, сніп и т. д.

Третіи, тримаючіи середину межи першими двома клясами хотят писати, як ся вымавляе, але при тôм, де можна, и заховати взгляд на

инніи славяньскіи языкы, але особливе на ґраматику свого языка. — Я до тых остатных належу.

Бо з однои стороны як то трудно каждому особливе дитинѣ навчити ся читати, коли ся инакше пише, а инакше вымавляе, як в францускôм, російскôм, анґельскôм языцѣ; про що хотящій ся того языка навчити, трудностьми великыми зараз з початку ся являющими застрашеный ôд дальшои наукы зараз ôдступае. З другои стороны в писовни на ґраматику такый взгляд конечне треба мати, щобы писовня заведеню одных загальных правил ґраматикальных не перешкаджала; але и в чѣм и з другыми Славянами без насилл'я духови руского языка чиненого згодити ся можем, згаджувати ся повиннисьмо; бо всѣ Славяны плоды свои духови межи собою повинни вымѣняти; про тое Русинам всѣ инни славяньски языкы, а другым Славянам язык рускый розумѣти потреба, а тым способом дуже улекшимо им и нам порозумѣнье; але то розвиваню духа руского языка перешкаджати не повинно.

Нѣм до ближшого розбору тои рѣчи приступимо, застановити ся треба, ци можна яку змѣну в дотыхчасовôй писовни зробити; поневаж тіи, котри сут за давнов писовнев, повѣдают, що она нам яко забыток наших ôтцѣв повинна бути свята; и про тое ей в нѣчѣм змѣнити не годит ся. Але колиж основательни держав уставы, ôд котрых быт тых здавав ся конечно залежати, будучи также забытком ôтцѣв, дѣдôв и прадѣдôв, мôг ся на пожиток роду людского змѣнити; для чогож бы неможна в писовни щось змѣнити, чого потреба нам ся оказуе. Бо все жіюче змѣнам пôдпадае, и каждый язык жіючій з часом ся змѣняе, и певне не е цѣлком такый, якый був перед вѣком. И не тôлько всѣ славяньскіи народы уживаючіи письма латиньского, але и уживаючіи кирилики свою писовню змѣняли, и до того часу змѣняют; и не е змѣна писовнѣ ознакою невыдосконаленя языка, але ознакою житья его; бо и в нѣмецкôм языцѣ можна сказати того року змѣны в писовни поробили. И в нашôм рускôм языцѣ, ба наветь и в славяньскôм в рôзных часах рôзне змѣняли писовню, хоть наветь блудне и на фалшивых засадах.

То все оказуе, що писовню руского языка змѣнити можемо; можем що давного привернути, або що нового запровадити, коли тои поправы видимо потребу. То певна, що наши поправкы не будут и не могут бути так досконали, щобы на завше могли бути не ôдмѣнни; бо нѣкто смертельный совершенного дѣла не доконае, и наш язык яко жіючій на даль змѣнам пôдпаде, так як ôн не е теперь тым, чим в давных вѣках був. Мы давного нашого языка в письмо впроваджувати не можемо, бо и жаден нарôд языка з минувших часôв що до формы не бере за пôдставу теперѣшного письма, хотьбы давнѣйшій був и за клясичный уважаный, як н. п. язык польскый за часôв Зиґмунтôв; або ци можна теперь слав-

нои колись ґраматикы Копчиньского ужити. Як образ теперь мальованый представляе нам человѣка, якым ôн теперь е, не як перед 20. або 30. лѣт був, так письмо теперѣшне, тôлько теперѣшный язык выображати повинно, хоть певнов е рѣчев, що для ґраматыкаря теперѣшного языка давный важным е передметом, але для словарника далеко еще важнѣйшим, и той без него обôйти ся в жаден способ не може. Але у нас в уживаню давного языка тым бôлши бы трудности заходили, що наш чистый язык многыми вѣками ôд нас ôддаленый, (найчистѣйшій може був за Льва) а в пôзнѣйших часах формы руски зо славяньскыми, польскыми, російскыми змѣшани. З жадного часу не маем тôлько пишущих, що з теперѣшного, и письменнôсть наша теперь з духом чистоты языка воскресла. На теперѣшный про тое язык треба уважати, якый з уст простого чужими языками не збаламученого люду выходит; у нашого руского люду знайдемо чисти правдиви формы руского языка, а коли нам якого слова не достае, перелляймо слово з другого славяньского языка добре мысль выражающе, в нашей рускôй формѣ, як дух руского языка приказуе, а не будем мати недостатку. Не зважаймо(,) що люд наш простый, всѣ языкы у простых людей повстали; але формы слôв не могут бути прости, тôлько простôсть в зле и не призвоите добраных словах в выраженю гадкы залежит.

А коли наш язык в так великôй просторони ôд тôлько мілѣонôв людей уживаный не може бути всюды однакый, мае свои нарѣчія, отож тое за правило уважати маем, що ôд всѣх, або ôд найбôлшои части Русинôв особливе на нашей земли уживае ся; и до того писовню руску пристроити треба. Бо язык или голосы и звукы его сут як тѣло людске одушевлене, а буквы и цѣла писовня яко одежа, в котру е вбираемо. Як одежа до тѣла приставати, и выгôдна бути повинна, так писовня мае ôдповѣдати внутреннôй и внѣшнôй или ґраматикальнôй будовѣ языка.

Требаж зважити на сам перед всѣ поединчіи руского языка звукы, и тых природни власности; на тіи всѣ звукы повинни бути ôдповѣдни знакы письменни, так щобы их в азбуцѣ анѣ бôлше, анѣ менше не було, як кôлько до выраженя всѣх звукôв и их ôдтѣней не тôлько в словах чисто рускых, але и з чужих языкôв походящих и в именах власных уживаных потреба.

Азбука кирильска для языка старославяньского также староболґарскым званого по взорѣ грецкôм выроблена бôлше мае букв як звукôв; так на самозвукы (самогласнія) латиньске е мае два знакы є и е; на латиньске о два знакы о и ѡ; на лат. u два оу и ȣ; на лат. і два ї и и; на лат. ja два ꙗ и ѧ; на сполозвук (согласну) лат. z также два знакы ѕ и з; котри знакы ся в вымовѣ нѣчим ôд себе не рôзнят, ино

по правилах схоластичных ôд писарѣв самовôльне запроваджены оден на початку, другый в серединѣ, або на кôнци слова, або оден в однôм, другый в другôм словѣ уживают ся. Також сут в славяньскôй азбуцѣ буквы цѣлком грецки в грецких тôлько словах уживани ѯ, ѱ, ѳ и ѵ, котри ôдповѣдают буквам кс, пс, фт, а остатна ї або в. З другои стороны буквы ѥ и є вымавляют ся раз як лат. е, другый раз як лат. je; також буквы ї и и вымавляют ся раз як лат. і, другый раз як грубе ы; а й також и і в звязку з инними самозвуками як лат. j. Ту додати треба, що ю то значит ї з о злучене вымавляє ся як лат. ju, а jo в рускôм языцѣ також потрêбне выразити не можна; також буква г у нас рôвне як у Чехôв, Корутанôв и в горнôй Люзаціи вымавляе ся як лат. h, а у решты Славянôв як лат. g; але у нас звук g часто приходит а кирильскыми буквами выразити го не можна.

Такіи сут недостаткы азбукы кирильскои, котру з рештов каждый щеп словяньскый в дусѣ свого языка вымавляе.

Щепы словяньски, азбукы тои уживающіи, по потребѣ свого языка тую азбуку по части змѣнили, по части зменшили. Так в Дальмаціи еще в XIII вѣцѣ перемѣняючи кирилику в нови формы буквыцѣ или ґлаґолітикы тôлько по однôй буквѣ на звукы є, о, ѹ затримавши, ы, ю, ѧ, ѫ, ѯ, ѱ, ѳ и ѵ выкынули, а натомѣст букву нову лат. j выражающу запровадили. И Росіяны перед пôвтора вѣка формы бôлше латиньски мѣсто кирильскых в нову так звану ґражданьску азбуку запроваджуючи, також так учинили, тôлько що ы, ю одно ся затримали, ѕ выкынули, ѹ в у перемѣнили, а новый знак э наше є выражающе запровадили. И Сербы пôйшли за их прикладом и двайцять кôлька лѣт тому непотрêбни их языкови буквы з кирильскои азбукы выкинули, а натомѣст нови знакы письменни межи тыми лат. j завели.

И нам Русинам, що до руского языка, за другых Славянôв прикладом пôйти потреба, але о змѣнѣ в церковнôм или староcлавяньскôм языцѣ анѣ помыслити не можем. Так з подвôйных букв одному тôлько звукови ôдповѣдающих одну ино затримати, буквы ѡ, ѯ, ѱ, ѳ и ѵ ôдкынути; без них вже и теперь обходимо ся.

Абы на сталых засадах основати правила, коли и як решту букв уживати маем, треба перше добре пôзнати природни власности всѣх букв и им ôдповѣдных звукôв.

Зачнем ôд сполозвукôв.

До сполозвукôв доложити ту мусим лат. j, котре всѣм славяньскым языкам властиве и може зо всѣх звукôв найчастѣйше в мовѣ приходит, але особнои буквы не тôлько в азбуцѣ кирильскôй, але наветь у Славянôв латинского письма уживающих не мало; так Чехы писавши давнѣйше нѣмецкыми(,) потôм латиньскыми буквами мѣсто j в латиньскôм

и нѣмецкôмъ письмѣ приходящого уживали g; але теперь вже j уживают. Полякы уживали мѣсто j то і то y, аж перед двайцять кôлька лѣт j завели. В кирильскôй азбуцѣ звук лат. j на початку, в серединѣ и на кôнци слôв дающій ся чути, розмаито ся выражае; так 1-е) яко й, 2) яко і в звязку з ѧ и з ȣ в я и ю, 3) вплетене в букву ѣ, котра ся у нас вымавляе як лат. ji, нп. ѣду, 4) хоть не означене дае ся чути в є на початку складу, а давнѣйше писало ся ѥ.

Сполозвукы (але не всѣ) вымавляют ся двояко, твердо и мягко, н. п. росôл и сôль, ран и рань, пят и пять, рызы, в рызѣ, коса, кôся. Мякчат ся сполозвукы або перед знаком мякчущим ь або перед самозвуками з j спливающими н. п. я, ю, ѣ.

Горлови сполозвукы г, ґ, к, х не дадут ся в жаден спосôб змякчити, але где для наслѣдст(в)а звука j з самозвуком мали ся змякчити, перемѣняют ся в мягки зь, ць, сь; нп. нога, нозѣ, Праґа, Празѣ, рука, руцѣ, ухо, в усѣ.

Варгови б, п, м, в и ф дадут ся змякчити, але не цѣлком; де зась цѣлковитого змякченя потреба, приберают звук л, и той мякчит ся, п. п. робити, роблю, ломити, ломлю.

Сут знов сполозвукы ж. ч, ш, котри не сут анѣ твердыми анѣ мягкыми, але середину межи тыми а тыми тримают, хоть ся бôльше до мягкых зближают, мают их природу; и для того зовут ся примягкыми или середными; в середни тверди сполозвукы переходят особливе перед є, также перед ю в словах часовых. Звук щ зложеный з ш и ч; протое также до них належит.

Плинни сполозвукы л, н, р не мают ôдповѣдных середных, и де бы мали бути середни, тверди тых мѣсце заступают; варгови, котри для змякченя ся л приберают, тое л затримуют, коли мают бути середными. Звук ц в польскôм и россійскôм языцѣ твердôсть так любящій, у нас дуже любит ся мякчити, и в рускых словах перед самозвуками звыкле j приберае, и про тое мякчит ся.

Звук j хоть зо всѣх сполозвукôв найменшій, и ы по собѣ не стерпит, иде однакож (не стоячи по сполозвуцѣ [)] за природов твердых сполозвукôв.

Тверди сполозвукы любят перед собою тверди, мягки мягки, а середни середни.

Переходы твердых в середни и мягки видно з наступующого выказу.

тверди	з, г, ґ,	ц, к,	с, х,	т,	д,	л,	н,	р,	п,	б,	м,	в,	ф,
середни	ж,	ч,	ш,	ч,	дж,	л,	н,	р,	пл,	бл,	мл,	вл,	фл,
мягки	зь,	ць,	сь,	ть,	дь,	ль,	нь,	рь,	пль,	бль,	мль,	вль,	фль.

Сполозвукы сут або лагôдни або остри, але не всѣ лагôдни мают ôдповѣдни остри, як видно зо слѣдующого выказу:

лаг.	б,	в,	д,	ґ,	г,	з,	ж,	дз,	дж,	л,	м,	н,	р,	j.
остр.	п,	ф,	т,	к,	х,	с,	ш,	ц,	ч,	—	—	—	—	—

Природа лагôдных в рускôм языцѣ е тая, що перед острыми в тôм самôм складѣ не любят стояти, тôлько ся в ôдповѣдни остри перемѣняют, але если они слово зачинают, а сполозвук острый до того слова не належащій мае ся з ними в оден склад злучити, жадают, абы и ôн ся злагодив, перемѣнивши ся также в лагôдный.

Также треба увагу на тое звернути, що одни сполозвукы з бôлшов силов, други з меншов з уст выдобувают ся; так всѣ лагôдни слабши сут, як ôдповѣдни остри; слабшими сут всѣ горлови, але найслабшій зо всѣх е звук тверде л, що каждый латво при вымовѣ пôзнае.

Слаби сполозвукы перед сильнѣйшими и по силнѣйших, коли ся на самозвуках не опирают, або цѣлком гынут, або ся в силнѣйши перемѣняют. Первого маемо приклады: де мѣсто где, мякчити м. мягкчити, полекшити м. полегкшити, сонце мѣсто солнце; сѣк, бѣг, грыз, тряс мѣсто сѣкл, бѣгл, грызл, трясл. Що до другого звук л спокревненый в вымовѣ з в так дуже, що дѣти и наветь денекотри старши люди л вымовити не могущи мѣсто л в вымавляют; и с тои то причины слабеньке л в силнѣйше в переходит, и то часто серед слôв перед сполозвуками в тôм самôм складѣ, в словѣ пôв (половина)* и на кôнци слôв часовых по самозвуцѣ; н. п. вовк, стовп, товстый, вовчый, повный, дав, спав, прав, шив, смѣв, кынув.

Тую перемѣну звука л и в инных языках славяньскых знаходимо; так в сербскôм, дао, спао, прао, шио мѣсто дал, спал, вук жутый м. нашего вовк жовтый; а в корутаньском языцѣ выразне так як у нас дав, спав, шив, наветь вовк, жовтый, повный, совнце. Наветь в старославяньскôм тож само ся дѣе; именослов (participium) славяньскый часу перейшлого цѣлком такый, як у нас спосôб означающій часу перейшлого в числѣ поединчôм мужеского полу; н. п. сѣк, бѣг, тряс, грыз, дав, спав, прав.

Лагôдни сполозвукы для своей слабости на кôнци слôв трошенька сильнѣйше или острѣйше вымавляют ся, як перед самозвуком; але не так остро, як в такôм разѣ в польскôм, ческôм, а особливе в російскôм языцѣ. Русин не вымавляе нѣколи хлѣп, дѣт, рôф, снѣх, вôс (вос) як в російскôм; але хлѣб, дѣд, рôв, снѣг, вôз.

---

* В денекотрых тôлько мѣсцях вымавляют вôв, кôв, стôв, мѣсто вôл, кôл, стôл.

Що до самозвуков сказати треба, що а, е, о, у, і, и и ы сут чистыми; я, є, ю, іо, ѣ не сут чистыми, але спливающими з j, або придыхательными самозвуками; а, о, у, ы сут широки, е(,) і и и вузки; широки звыкле ôдповѣдают твердым, вузки середным, а придыхательни мягкым сполозвукам*. Давнѣйше дуже на тое уважали; в пôзнѣйших часах за вплывом польскым и російскым правило с того походяще неправедно по части змѣнили. Так перше до 17-о вѣку по г, к, х, незмѣнно твердых сполозвуках, ы завше писали, по примягкых ж, ч, ш и по ц нѣколи анѣ в рускôм анѣ славяньскôм ы не писало ся; але поневаж Полякы и Росіяны по ґ, к, х нѣколи ы вымовити не могут и тôлько вузке и пишучи яко і вымавляют (и у них завше яко і вымавляе ся) за их вплывом запроваджено тое правило и до славяньского и до руского языка, хоть ся то и духови руского языка спротивляе, бо Русины, кромѣ землѣ Перемыскои, де тамтейше нарѣчіе в тôм взглядѣ Поляков и Росіянôв наслѣдуе, по г, ґ, к, х завше широке ы вымавляют, если особне загальне правило не каже вузке і (и) писати и вымавляти; так кажемо н. п. дорогы (die Wege), книжкы, мухы; тôлько в прилогах каже ся дороги (іи) велики (іи) сухи (іи) так як тверди (іи) мали (іи).

Также так противне духови языка запроваджено с польска и з російска по ц широки самозвукы ы, а, у мѣсто и (а в нас ѣ) и мѣсто я, ю. Также по ж, ч, ш писало ся завше я, ю, теперь а, у.

Самозвукы і и и у нас раз яко вузке і, другый раз яко широке ы вымавляют ся. Хоть всѣ решта Славяны и завше яко і вымавляют, і е ґрецке і, и ґрецке η, котре новши Ґрекы также яко і але довше вымавляют. Вже що до першого (і) е правило, що оно тôлько в чужих словах и перед самозвуками стоит, и в словах мір (свѣт) и віно. Перед самозвуком вымавляе ся яко вузке і, тож само в чужих словах(,) бо в чужих языках широкого ы наветь нема, ы тôлько Славянам а теперь кромѣ старославяньского языка тôлько нам, Росіянам и Полякам властиве, у решты Славянôв вже з уживаня в мовѣ выйшло; (Чехы ще пишут у(,) але вымавляют вже як і). Видно с того(,) що і кромѣ слôв зложеных с при, де неправедно уживают і мѣсто и, неправедно й за самозвук почитаючи, всюда яко вузке і (лат. і) вымавляе ся; и частѣйше ся у нас вымавляе яко ширше ы, яко і тôлько на початку складу и в скороченых прилогах н. п. бѣли мѣсто бѣліи. Самозвукы о и є перед сполузвуком в однôм складѣ стоячи тым сполозвуком так стискают ся, що тратят тогды свôй звук и в і переходят, и так широке о в чисте вузке і, а вузке е в придыхательне, через звук j стончене, предстоящій спо-

* По середных и придыхательни могут стояти, а с широкых стояло перше тôлько о; теперь кладут и а и у.

лозвук мякчуще і (ѣ) перемѣняе ся; але коли стискающій сполозвук до слѣдующого складу ôдпадае, то знов первобытный звук о або є повертае; про тое мѣсто о и є неможна писати і або ѣ, але для етімольоґіи а особливе для ґраматикы треба оставити первобытну букву в означеньом, (знаком ^ або ¨) що ôдповѣдный ей звук стискае ся; так н. п. вôл, вола, кôнь, коня, снôп, снопа, нôс, носа; Львôв, Львова, Самбôр, Самбора, Станѣславôв, Станѣславова; мêд, меду, лêд, леду, шêсть, шестый, сêм, семый, нêс, несла, вêв, вела, пêк, пекла, Унêв, Унева, Любачêв, Любачева, Золочêв, Золочева. Що иного е цѣп, цѣпа, снѣг, снѣгу, сѣв, сѣла, бѣг, бѣгла, де ѣ корѣневе и завше однако вымавляе ся. О на початку слова, коли стискае ся, прыберае перед себе звук в (придыханіе инного способу) или ô на початку слова вымавляе ся як ві. Коли зась сполозвук стискающій до наступующого складу переходит, и стисканье устае, знов первобытный звук повертае, и тогды вже придыхательного звука в не чути; так каже ся ôн, она, ôвса, овес, ôвцѣ, овец; хоть в денекотрых сторонах всюда на початку слôв перед о в вымавляют, н. п. вона, вовец, водеж; але того мѣсцевого вымавляня за правило брати не можем.

Коли о и є перед сполозвуком в тôм самôм складѣ стоящим стискае ся, священник Лозиньскый в своей ґраматицѣ оказуе; яж то опускаю; тôлько додаю, що о и є не тôлько ся стискают, коли до корѣня належат, але стискают ся и окрôм того в закôнченю имен 2-о спадку, числа множного, мужеского полу на ов н. п. волôв, снопôв, сынôв; також в закôнченю прилогôв на ôв и êв н. п. татôв, татова, Федькôв, Федькова, ковалêв, ковалева, Федêв, Федева. Але стискают ся также в словах походящих ôд слôв стиснене о маюцих, хоть и стискающій сполозвук до другого складу ôдпадае; так н. п. снôпок (ôд снôп), кôлок (ôд кôл), ôдозва, Подôлье (ôд дôл) опôлье (ôд пôль); также в словѣ скôра, абы розрôзнити ôд скора, также в чужôм фôра.

Коли ся два або бôлше сполозвукôв сходит, а трудно и не приемно бы их було разом вымавляти, вкладае ся для лѣпшои вымовы межи них по их природѣ або о або є.

Коли ся слово од и або ȣ зачинае, и на них притиск не спочивае, тіи самозвукы в сполозвукы й або в переходят, особливе коли лучат ся с передлогами; так н. п. вже, вчити, вмер, завтра, вôйти, займити, пôдоймити, также так у (bei) и u (und) часом в в и й переходит, абы бесѣда не протягала ся; нп. в мамы, ба й дуже; также звукы и и є (іє) без притиску на початку слôв цѣлком выкыдают ся н. п. голка м. иголка; ще, сли м. еще, если.

Ту ще додати треба, як звукы старославяньски в рускôм в инни переходят. По части то вже сказано, колисьмо говорили, як ся поедин-

чіи буквы вымавляют; ту ще додати треба:

Славяньске є на початку слôв в рускôм в о переходит, н. п. еден, оде́н, езеро, озеро, елень, олень, елей, олêй.

Коли по л и р с предстоящим якым будь споловзвуком в славяньскôм а, (в польскôм о) стоит, в рускôм тое славяньске а перемѣняе ся в два о, котри ся по першôм и по другôм споловзвуцѣ вкладают; н. п. глава, голова, брада, борода. Если тое л або р с предстоящим инным споловзвуком в славяньскôм на е операе ся, мѣсто того е в рускôм также тым способом два е стоят; н. п. пред, перед, сред, серед, чреда, череда, брест, берест. Абы ся слова дуже не продовжили, слово пред в словах складаных особливе часовых не змѣняе ся; н. пр. предсѣдати, предложити.

Я по споловзвуцѣ найбôлша часть щепôв славяньскых, и Русины в многых сторонах вымавляют як јe; н. п. теля, телье, ся, сье, Ôльшаниця, Перемышляны, Ôльшеницье, Перемышльены; однакож бôлша часть Русинôв таки я вымавляе. Давнѣйше, як вже сказано, по ж, ч, ш писало ся завше я, теперь а; але и теперь тое а так, якбы ся я писало, як јe вымавляют; н. п. лоша, лошѥ, Жашкôв, Жѥшкôв, опанча, опанчѥ.

Словяньске ѥ в именах ôд слôв часовых походящих Русины вымавляют як ье, н. п. казанье, благовѣщенье, стрѣтенье, житье, щастье; але тая форма руска не вôйшла ще цѣлком в житье, бо наш нарôд мало ще просвѣченый мало такых слôв мôг уживати; для того учени наши, навыкли бôлше до форм славяньскых, и тіи при рускых уживают, особливе по споловзвуцѣ т; н. п. зачатіе, понятіе.

Де в славяньскôм щ в польскôм ц, там в рускôм ч; н. п. помощ, помоц, помôч, нощи, ноцы, ночи.Именослов часу теперѣшного менше у нашого люду уживаный, не цѣлком ще выробленый; для того уживае ся в нêм и щ и ч; н. п. кажут пишущій и пишучій, тримающій и тримаючій, але в именословѣ прысловковôм стале вже уживают ч, н. п. идучи, ходячи, пишучи.

Де в славяньскôм жд, в рускôм дж; мѣсцями само ж; н. п. виджу, вижу.

Славяньске изъ в рускôм не приходит, тôлько мѣсто него уживае ся само з; н. п. з Бродôв, з Унева, з Жовквы, зо Стрыя; в зложеню зо словами часовыми, коли значит лат. e v. ex, мѣсто него стоит вы; н. п. изповѣсти, выповѣсти; так выйти, выкынути, выправити, Выбранôвка, Выхватинцѣ.

В рускôм также не от, але ôд уживае ся; от що инного значит.

По тых найважнѣйших засадах о природных власностех звукôв, можем теперь приступити до поедынчих внесень, и пытань, котри вже

в коротко̂сти розвязати можем*.

1) Маємо ся тримати языка, якым наш наро̂д теперь говорит а що всюда або по найбо̂лшей части о̂д него уживано, має бути правилом[1]).

2) Писати так, як ся вымавляє, але при то̂м де можна, заховати взгляд на етімольоґію а особливе на ґраматику; також писати имена з чужих языко̂в походящіи так, абы их в нашей мовѣ не змѣнно о̂ддати; н. п. Льотарінґія, а не Лоѳарингія, Наполеон не Наполеон[2]).

3) З азбукы рускои выкинути а) буквы ґрецки, ѯ, ѱ, ѳ, ѵ; б) букву ѕ; в) выкынути по одно̂й буквѣ звукам е, о, у, я о̂дповѣдающо̂й; але котри? є не выразне и до с подо̂бне выкынути, а писати є: ѡ выкынути, писати о; на у не уживати анѣ ѹ, анѣ ѹ, але само у; о ѩ и ѧ буде мова по̂знѣйше[3]).

4) До азбукы рускои стало запровадити букву Ґ ґ; котра вже и давнѣйше була у нас уживана[4]).

5) Як звук лат. j у нас розмаито выражаный одным способом выражати?

Чого собѣ много ученых жичит.

Одни радят приймити лат. j; и так як Сербы не то̂лько писати мѣсто й, j; але и мѣсто я, ю, е на початку складу писати ja, jє, ji, jу, и jо (я, ю, ѣ вже бы тогды о̂дпали). Другіи хотят мѣсто j знак мякчущій ь писати не то̂лько по сполозвуцѣ, але и на початку сло̂в писати

---

* Тіи внесеня и пытаня не всѣ о̂д мене походят, але судиве̂м за рѣч потре̂бну розмаити зданя розмаитых ученых, о ко̂лько менѣ знани(,) разом представити.

[1]) При ухвалах з'їзду, які відповідають поодиноким точкам реферату Жуківського, зазначую їх нумероване в „Очерку“, op. cit.

[1]) Маємо ся тримати того языка, якимъ нашъ наро̂дъ говоритъ, и що всюда або по найбо̂льшой части о̂тъ него уживане, має быти правиломъ.

[2]) 4. За загальноє и головноє правило правопису постановляется: Писати такъ, якъ бо̂льшо̂сть народа вымавляє, але при то̂мъ уважати на етимологію, якъ того потреба зайде.

[3]) 2. Азбука кирилійска зо̂ставляє ся въ цѣлости церковнымъ книгамъ, удерживає ся также для письмъ свѣтовыхъ, однако належитъ дати спосо̂бно̂сть, абы и азбука гражданьска, яка уживана меже далеко бо̂лшею частею Русино̂въ и тутка въ Галиціи во̂йшла въ повсюдноє уживанье.

[3]) 3. Маємо приладити букви гражданьскіи до звуку народнои мовы съ тымъ о̂тнесеніємъ, абы кождый, кто кирилицею въ руско̂мъ народно̂мъ язицѣ писати хоче, до того застосовався.

[4]) 5. На звукъ g уживати букву слѣдующои формы ґ.

ьа, ьу, ье, ьо; при чêм бы тôлько перед знаком ь сполозвукы мякчили ся, тôлько щобы позôстало ѣ, бо пишучи ьі то значит ь и і не ôдрôзняло бы ся ôд ы властиве ъı; кажут знак ь е тôлько перевернене j.

Инни хотят, абы писати мѣсто й і и писати іа или ıa, іе, іо (щобы значило jo, а на лат. ju булобы іу.

(Во всѣх тых трох разах є на початку слôв було бы чисте е).

Як си ту поступити, я не смѣю ту нич сказати[1]).

6) Ци узнати правило: тверди сполозвукы люблят перед собою тверди, мягки мягки, а середни середни. По тôм правилѣ не добре сказано по руськи, по нѣмецьки, як в Жовкôвскôм говорят; по нêм треба вымавляти свят, смѣх, кôсть, якбы ся писало сьвят, сьмѣх, кôсьть; также писати вышшій, дорожшій а не высшій, дорогшій[2]).

7) Ци узнати правило: Коли острый сполозвук (с) з лагôдным на початку слова стоящим в оден склад зливае ся, мае ся перемѣнити в ôдповѣдный лагôдный; а противне лагôдный (з) в ôдповѣдный острый; в инных припадках остри на лагôдни, и противне лагôдни на остри не переходят. По тôм правилѣ мае ся писати згода а не сгода, з горы, з мамов, знести, зôйти, змовити, з двома, с трома, ствердити, скынути, с подôля, с Камѣнкы.

8) Ци выкыдати слаби сполозвукы перед силнѣйшими в тôм самôм складѣ? н. п. полекшити, сонце.

9) Ци писати на кôнци слôв часовых по сполозвуцѣ л? н. п. ци сѣкл, нêсл, трясл, ци сѣк, нêс, тряс. За неписаньом буквы л мовит то, що и в першôй и в другôй особѣ поединчого числа мужеского полу л не чути; не каже ся сѣклем, нêслем, тряслем, сѣклесь, неслесь, тряслесь, але сѣкêм, нêсем, нêсесь, трясесь[3]).

10) Ци писати в мѣсто л, коли л як як в вымавляе ся? н. п. вовк, жовтый, повный; также спав, прав, смѣв (;) ту тое само заходит, щосьмо пôд ч. 9-ôм сказали[4]).

---

[1]) 6. Звукъ jo належитъ писати черезъ іо (îо); звукъ jе, писати черезъ є (є), — чистоє е, черезъ е (є); — а въ серединѣ для змягченя е треба додавати ь.

[2]) 11. Тверда согласна передъ середною, перемѣняєся на середнюю; н. пр. низкій, нижшій, высокій, вишшій.

[3]) 12. Характеръ времене минувшого єсть -лъ, але по согласныхъ въ єдинственнôмъ числѣ мужеского рода выпускаєся для затяжкой вымовы; на пр. нêсъ мѣсто нêслъ.

[4]) 13. Понеже -лъ въ времени минувшôмъ мужеского рода по самогласныхъ въ вымовѣ на -въ переходитъ, для того и -въ писати ся має; н. пр. писавъ, лапавъ.

11) Коли ї, и и ы уживати?

Поневаж тіи три буквы тôлько двом звукам вужшому и ширскому ї, или ї и ы ôдповѣдают, хотят денекотри, абы одну з них (и або ы) зыкынути и писати і там де ї, а другу букву там де ы ся вымавляе; бо повѣдают тяжко ту певного правила заховати.

Вже бы я був за тым, щобы ї всюда писати, де лат. і вымавляе ся, про тое в словах с чужих языкôв походящих, перед самозвуком (але не в зложеных с при) также на початку складу, и в прилогах 1-о спадку множного числа; н. п. ковалеві, Федькові, пусті, прості, твѐрезі, а не ковалеви, Федькови (,) бо то може бути также 3-ый спадок имене коваль, Федько; и не пусти, то е также спосôб розказующій слôв часовых, пустити, простити. Але я суджу, хоть и и ы однако ся у нас вымавляе (тôлько в Перемыскôи земли их розрôзняют) вгляд на инни славяньски языкы треба мати, де тіи двѣ буквы розрôзняют; также и часто в в цереходит, ы нѣколи ся не змѣняе[1]).

12) Ци и, ци ы писати по твердых г, ґ, к, х? 13) ци и ци ы по ж, ч и ш?

14) Ци ы и другіи широки самозвукы могут ся писати по ц? Кажемо Красносêлцѣ, Залôзцѣ, Ôльшаниця (ю), з Ôльхôвця[2]).

15) Ци не писати як давно ся писало, я и ю по ж, ч, ш? Була бы одностайнôсть що до правил ґраматикы; але и в многых сторонах вымавляют Русины а так якбы писано я; я а не а ôдповѣдают польскому ą, або ę, а инных Славянôв звукови е або је.

16) Ци о и е стиснени означити и як означити, и коли тых букв уживати?

Зъ тои самои причины -л, котороe ся и въ серединѣ слôвъ якъ в вымавляе такжей въ письмѣ буквою в заступоватися мае; на пр. вовкъ, довгъ, жовтый.

Але на кôньци именъ существительныхъ; н. пр. вôлъ, дôлъ, стôлъ пишеся такой -лъ, понеже бôльшôсть народа л вымавляе, ено въ словѣ пôвъ (половина) писати знову в.

[1]) 7. Зъ буквъ і, и, ы, жадна выкинутися не може.

[1]) 8. Буква і, николи на кôнци писатися не повинна.

[1]) 9. Буква ы, мае ся писати по твердыхъ согласныхъ, которіи зъ мягкихъ на твердіи не перейшли; однако по горловыхъ г, ґ, к, х, писати якъ уже теперь ôтъ 17. вѣка и въ старославяньскôмъ було въ звычаю не ы, але и, а въ прилагательныхъ і; на прим. благій.

[2]) 14. Буква ц въ рускôмъ языцѣ любящая ся мягчити, и маюча природу мягкихъ согласныхъ въ закôнченяхъ слôвъ не терпитъ широкихъ согласныхъ а, о, у, ы, але приберае я, ю, ѣ; на пр. Ôлшаниця, Ôлшаницю, въ Ôлшаницѣ.

Без означеня и добрый Русин не потрафит належите читати, и тым означеньом можна и розрôзнити слова розмаитого значеня, без него однаково ся пишущи, нп. ось, и ôсь, колька и кôлька, пек и пêк, сорок сорôк. — В другôм спадку множного числа имен мужеского полу на мягкый сполозвук кôнчащих ся писати ѣ, н. п. князѣв, ковалѣв, хоть и в славяньскôм е приходит (князей). Тым способом ôдрôзнит ся той спадок ôд прилога князêв, ковалêв[1]).

17) Ци можна писати вже, вмер, ще, сли?[2])

18) Ци потрêбный на кôнци слôв знак ъ?

Мают розмаити народы—тверди и мягки сполозвукы; означаючи мягки сполозвукы твердых нѣколи не означают; и мы на кôнци слôв сполозвукы, котри з означеня або во своей природы не сут мягкыми, инакше не будем вымавляти, тôлько твердо. Давнѣйше коли без перестанку слово по словѣ писано, то був и на кôнци потрêбный, абы сполозвукôв до другого слова не перетягати; также в серединѣ слôв мѣсто самозвукôв був уживаный, теперь вже то мѣсця не мае. Шкода тôлько часу и паперу при писаню непотрêбнои буквы; и высоко учени, славяньски языкы найлѣпше знающи мужѣ як Добровскый и инни давно вже радили на кôнци слôв ъ не писати. Кажут: без него слово не красно выглядае. — Призвычаѣнье. — Так, як перед кôлькадесяти лѣт Французам, Нѣмцям красно ся выдавало гарцопы носити, най же бы им кто теперь потрафив вмовити, гарцопы носити, бо то красно. — Ще в уживаню твердого або мякчущого знаку, тая заходит труднôсть, що по ж, ч, ш, щ также по j властиве анѣ одного анѣ другого знаку писати не можем, бо ся тіи сполозвукы анѣ ствердити, анѣ змякчити не дадут.

Тôлько в словах зложеных с передлога и слова ôд самозвука придыхательного починающого ся ужити ъ треба, абы означити, що сполозвук кôнчащій передлôг не мае з наступующим самозвуком придыхательным в оден сплынути, и мягко ся вымавляти; н. п. зъѣсти, зъѣхати, зъюшити, пôдъѣхати. Коли ся ôд я тое слово починае, не мае то вже мѣсця,

---

[1]) 15. Стисненоє е и о має ся въ письмѣ заховати, а же на звукъ і переходитъ, про то дашкомъ ^ (ê, ô) означатися має.

16. Стисненоє ô вымавляєся якъ і въ серединѣ слова, а на початку слова якъ ві; на пр. ôнъ читаєся вінъ. Стисненоє ê вымавляєся якъ ѣ; на пр. мêдъ читаєся мѣдъ.

19. Въ родительнôмъ падежи числа множественного додаєся слогъ -êв по мягкихъ, а слогъ -ôвъ по твердыхъ согласныхъ, въ которôмъ разѣ е и о стисняєся; н. пр. ковалѣ, родит. ковалêвъ, хлопы, хлопôвъ.

[2]) 17) У на початку слова хотяй ся часто вымавляє якъ в, однакожъ правильно черезъ у писати ся повинно, н. пр. уже не вже.

бо тогды межи слово и передлôг н ся вкладае н. п. пôдняти, заняти; также коли ся слово ôд й мѣсто и починае, бо тогды по передловѣ о ся вкладае н. п. зôйти, пôдоймити.

19) Ци притиск (призвук, акцент) в рускôм потреба означати? — В рускôм притиск е важным передметом и ґраматики и словаря; ним не тôлько означают ся розмаитіи спадкы н. п. водѣ́, во́ды, рукѣ́, ру́кы, дѣ́вкы, дѣвкѣ́; ним ся и слова наши рôзнят ôд инных славяньскых; н. п. дай нам водѣ́, сказано по руски; дай нам во́ды, по польски; але и цѣлком однако пишущи ся слова руски розмаитого значеня тôлько притиском ся рôзнят; н. пр. мука̀, му́ка; на бе́резѣ, на бере́зѣ; дя́ковати, дякова́ти; плачу̀, пла́чу; печѝ, пе́чи; мочѝ, мо́чи; по́мочи, помочѝ; сѣчѝ, сѣ́чи; спа́сти, спастѝ; про́пасти, пропа́сти; пекла̀, пе́кла; притиск в розмаитых словах розмаито ся уживае, про тое без означеного притиску дуже трудно належите читати, особливе дѣтем а найтруднѣйше чужим людем; а коли кто в мовѣ и в читаню фалшиве притиску уживае, рускому уху тяженько то знести. Але заходят в уживаню розмаитіи трудности; не во всѣх сторонах однаково притиску уживают; при писаню тяжко на него памятати; але найбôлша труднôсть з друком; уживанье притиску далеко бôлше часу заберае, бôлше працѣ задае, и про тое и бôлше друк коштуе. Але в денекотрых мѣсцях для уникненя незрозумѣлости треба го конечне уживати, але тôлько знакôв ´ и ` [1]).

20) Ци уживати бути, ци быти? одно и друге.

21) Ци уживати формы слôв часовых на овати, ци увати? н. п. працювати, працьовати; скликовати, скликувати.

22) Котрых форм славяньскых в рускôм не можна уживати? [2])

---

[1]) 18. Бъ букваряхъ, грамматикахъ школьныхъ, словаряхъ и читанкахъ, мае ся голосовдаръ означати, а до того знакъ ´ оксія уживати. Однакожъ въ словахъ, где гласовдареньє падає на стиснене е або о(,) не потреба оксіи класти.

[2]) Надпрограмово ухвалив іще з'їзд отсї точки:

20. Въ предложнôмъ падежи числа единственного слôвъ прилагательныхъ въ мужескôмъ и женьскôмъ родѣ кôнчачимъ ся на -имъ, має ся писати по твердыхъ согласныхъ ô а по мягкихъ ê со знакомъ стисненья; н. пр. въ святôмъ, въ синêмъ.

21. Слово кто має ся все писати черезъ к, не черезъ х.

22. Закôнченьє третого лиця времене настоящого має быти на е, однакожъ можна уживати и формы -етъ; н. пр. правильно грає, вынятково граєтъ. Такъ также въ першôмъ лицѣ числа множественного є правильнымъ закôньченьемъ самогласна о, однакожъ ю и опускати можна: н. пр. маємо або маємъ.

Въ мѣсто польского подлугъ уживатися повинно руское ведля.

23) По усталеню писовнѣ усталити треба формы письма (скорописи).

24) По розправѣ над писовнев до розправы над словарем приступити.

Львôв дня 18-о Жовтня 1848. J. Жукôвский
Парох Львôвский у С. Петра.

8 боків folio, кождий поділений в два стовпці.

Реферат Лотоцького для комісії укладання руських шкільних підручників.

До достохвал'ной Комиссій къ составленію рускихъ учебниковъ для школъ народнихъ.

Ч. 1117/школ.

Дописею достохвал'ной Комиссій съ дня 20 цвѣтня 1852 захвалена зостала, съ помеже трехъ выробовъ, ино одна, Профессоромъ на здѣшномъ Всеучилищи Іаковомъ Головацкій, въ слѣдствіє завозванія бывшой краевой власти школ'ной съ дня 17 серпня 1851 ч. 2379 дл'я школъ народныхъ тутейшокраєвыхъ составленна Граматика руского языка. — По залученномъ здѣ ·/. въ однисѣ взгл'ядномъ завѣдомленію в. д. к. Намѣстничества краєвого съ дня 29 цвѣтня 1862 ч. 27422, подобній выробы руской Граматики, Свящевниковъ Ганинчака и Жуковского откиненій, для причинъ самою достохвал'ную Комиссію въ дотычномъ представленію наведенныхъ, но и захваленна Граматика руска Всеучилищного Профессора Головацкого непринята, для зауважаній якогосъ знатока, такожъ въ отписѣ тутъ ·//. слѣдующыхъ.

При такомъ складѣ рѣчи ачей за благо усмотритъ Достохвал'на Комиссія по зауваженіямъ чиновного знатока, дѣлце Проф. Головацкого, єще разъ всестаранной крітіцѣ подвергнути, и сочинител'ю къ переработанію или усовершенію по наведеннымъ датамъ удѣлити, въ которой цѣли помянутоє дѣлце такожъ .///. пересилаєтъ ся.

Львовъ дня 27 Мая 1862. Лотоцкій.

---

23. Слово ся въ письмѣ має ся лучити со словомъ часовымъ (глаголомъ), до котрого належитъ, єсли по нимъ заразъ наступає; н. пр. боюся, молюся.

24. Тіи правила становлятся для книжокъ школьныхъ и для тыхъ писателѣвъ, котріи ся въ грамматикальнии доходженья сами не запускаютъ, але ученымъ любовникамъ такихъ рѣчей лишає ся вôльнôсть власного правопису, абы дальшого розвитія єго не тамовати.

Инніи никоторіи спорніи пункта для браку часу не перейшли въ выдѣлъ управы языка. Іосифъ Лозиньскій,
Заступникъ председателя.

(Очеркъ, op. cit. стор. CI—CIV. Як 10 точку подано за Жуківським поділ співзвуків на мягкі, середнї і тверді (табличку).

Віднис рескрипту Ґубернії до митрополичої консисторії.

Zur Consist. Zl. 1117/862 Schol.

Abschrift des, an das gk. Metropolitan-Consistorium ergangenen Statthalterei — Erlaßes.

№ 27422. Hochwürdiger g. k. Metropolitan-Consistorium, — Herr.

Die mit Kundmachung der galizischen Landesschulbehörde vom 17 August 1851. Z. 2379, Absatz 7 dem H. Unterrichts-Ministerium vorbehaltene Entschließung über die Concurs-Elaborate einer ruthenischen Sprachlehre für die damalige zweite Klasse der Volksschulen fiel laut Erlasses des Hohen Staats-Ministerium vom 15 April 1862 Z. 2881/184 C. M. dahin aus, dass die eingelangten drei Elaborate 1. des Johann Żukowski, 2) des Josef Haninczak, und 3 des Jacób Głowacki zurückgewiesen worden sind, und zwar die Elaborate 1 und 2 aus den im Berichte des Vorstandes der Commission zur Verfassung ruthenischer Volksschulbücher vom 20 April 1852 gerichtet an das Hochwürdige Metropolitan-Consistorium, enthaltenen und das Elaborat 3 aus den in der Beilage enthaltenen, einem darüber eingeholten fachmännischen Urtheile entnommenen Gründen.

Hievon wird das Hochwürdige Metrop. Consistorium mit Beziehung auf den Bericht vom 18. Juni 1861 Z. 972 dessen Beilagen hierneben ·/. zurückfolgen, zur weiteren gefälligen Veranlassung in Kenntniss gesetzt.

Lemberg am 29 April 1862. Piwocki.

Abschrift der Abschrift eines an die Galizische Statthalterei ergangenen Ministerial-Erlasses ad № 2881/184 C. M.

ad St. № 27422.

Staats-Ministerium — Betreffend die Sprache, wie sie der Vorbemerkung.

1. Der Konkurskundmachung andeutet, hat Głowacki von der Freiheit, „sich an die hie und da im Localsprachgebrauche vorkommenden verschiedenen Idiome nicht zu binden“ einen zu weit gehenden Gebrauch gemacht, und eine Richtung zum Ausdruck und Geltung zu bringen versucht, welche „dem wahren Geist der ruthenischen Sprache“ (Programme) nicht entspricht. Am wenigsten aber entspricht das Elaborat der Anforderung des Programmes, dass dessen Sprache sich jener des Reichsgesetzblattes zu conformiren hätte.

2. Im dritten Punkte des Programmes wird vorgezeichnet, daß „eine methodisch praktisch durchgeführte Behandlung eines jeden Sprachgesetzes mit Anführung passender Beispiele den Grundregeln voranzugehen habe“.

Das Elaborat Głowacki's hat nirgends diese Einrichtung.

3. Die im Programmen Abschnitt II vorgezeichnete folgenreiche der in der Formenlehre(n) abzuhandelnden Parthien, namentlich Punkt *a* und *d* — ist nicht eingehalten.

4. Die Parthien über Wortfügung und Wortfolge haben viele überfließige Regeln; vieles wird wiederholt, oder an unrechter Stelle eingefügt, und kommen viele Regeln vor, die von geringem oder gar keinem praktischen Belange sind. Namentlich zeichnet sich die Parthie von der Lautlehre ganz besonders in dieser Beziehung aus; es werden oft grammatische Termine angewendet, von welchen nach der Anlage des Werkes der Schüler auf dieser Stuf(f)e des Unterrichtes noch keinen Begriff haben kann.

Diese Parthie ist sehr ausführlich durch detaillirte Kasuistik, die bloß das Gedächtniß des Schülers in Anspruch nehmen muß, ohne ihm das allgemeine ihr zu Grunde liegende Sprachgesetz zur Erkenntniß zu bringen, einzelne Regeln, die sich aus diesem allgemeinen Gesetz, wenn es aufgestellt und erkannt würde, als natürliche Korrolarien von selbst ergeben würden, was aber vermißt wird.

Польські конспірації серед руських питомців і духовеньства в Галичині

в роках 1831—46.

Студія **Дра Кирила Студинського.**

V.

Процес, викликаний Дезидерієм Гречанським, так був налохав галицькі власти, що вони з часта почали вітрити конспірації навіть там, де їх не було. А достарчали їм на сю тему вісток увязнені в р. 1840—41 польські конспіратори, що хотіли скинути з себе вину і тому вмішували до слідства ріжних людий, з якими мали нагоду в житю зустрінути ся. Була се одна з дуже сумних прояв в історії польських конспірацийн. Люди, що стояли нераз на чолї конспірацийного руху, або відгривали в нїм дуже визначну ролю, не соромили ся йти під лад всяким Сахер-Масохам, щоби лише для себе виєднати опрощене та підпасти під параґраф карного закона, який доносчикам запевнював безкарність і свободу. Побіч характерів, що сьміло йшли до вязниці, що не меньше відважно вислуховали з уст судиїв засуди на кару смерти та з гордостию і вірою в красшу будуччину польської справи глядїли смерти в очи, — побіч таких людий було між польськими конспіраторами чимало слабодухів, що в рішаючій хвилї не лише зневірювали ся в свої ідеали, але й видавали поліції і судови своїх найкрасших товаришів, або й доносили на осліп на людий, які може й симпатизували з польською справою, але безпосередної участи в польських конспірациях не брали. До помочи всяким Сімео-

нам Підляшецьким, Дезидеріям Гречанським, Іванам Кропивницьким, що в своїй нікчемности доносили на питомців і своїх товаришів сьвящеників, прибули також польські конспіратори, що денунцияціями оплюгавлювали своє дотеперішнє житє. Не гидились також доносами питомці духовної семинарії, яких президія ґубернії з причини підозріваня о приналежність до конспіраційної пропаґанди, не дозволяла сьвятити. З окрема причіплювала перелякана митрополитальна консисторія у надмірній льояльности латки укінченим питомцям[1]), а не засипляв також справи директор поліції Сахер Масох, який кожду, хоч би найменьшу подробицю, кожде підозріванє, звернене против питомців, чи сьвящеників запопадливо записував і президії ґубернії доносив. А в слід за сим тягнули ся доходженя, перестеріганя і кари.

Так приміром, донесла дня 7 жовтня 1841 р. президія ґубернії (Nr. 1088/ggg) митрополитови, що завідатель парохії в Яхторові, Стефан Турчинський і капелянії Конти, Іван Чайківський попали в підозрінє, „quod societatibus seditiosorum adhaereant", та що питомець Устиянович „de commertio cum seditiosis notatum esse". До судової відвічальности жадного з них тоді не потягнено, бо не було доказів, але митрополит піддав обох названих сьвящеників під нагляд деканів, а про Устияновича велів ректоратови семинарії предложити реляцію[2]). Про свої зарядженя повідомив митрополит президію ґубернії[3]).

Дня 16 жовтня 1841 р. прислала президія ґубернії митрополитови вістку (Nr. 1309/ggg), що пит. Никола Охримович має бути членом революційного товариства[4]), а дня 19 жовтня (Nr. 1353/ggg) писала президія ґубернії, „dass An-

[1]) Маємо тут на думці письмо митрополита з дня 9 марта 1841 р. (Nr. 843, перехована в Презид. Арх. льв. Намісн. Nr. 330/ggg), в якім митрополит ставить внесок, щоби не допустити до сьвячень Якова Головацького, а спеціяльно Івана Вагилевича за його зносини з російськими ученими, а що оба вони були „im Bericht (дир. поліції Сахер Масоха) vom 7 Juni 837 Z. 218/g erlegten geheimen Notizen als Theilnehmer revoluzionärer Vereine bezeichnet", тому розписано за ними формальні стежні листи. Про зізнаня Дмитра Мохнацького, зложені в суді, що М. Шашкевич і товариші стояли на жолобі Росії і утворили окрему „russische Partei" в дух. семинарії, ми вже згадували (гляди Записки т. LXXX, ст. 75). На разі вилучаємо сю справу з нашої студії, бо тут не розходило ся о польські конспірації.

[2]) Gestions-Protokoll з р. 1841. Nr. 69.

[3]) Тамже з р. 1841. Nr. 75. [4]) Тамже з р. 1841. Nr. 71.

ton Lubowicz im Verdacht stehe für einen revoluzionärén Verein angeworben zu seyn, und dass sein Bruder Maxim Lubowicz genau zu überwachen wäre, weil es möglich ist, dass er von seinem Bruder schlechte politische Grundsätze eingesogen habe"[1]).

В несповна півтора місяця (дня 2 грудня 1841 р.) повідомила президія ґубернії митрополита (Nr. 1526/ggg), що укінч. питомець, Іляріон Котович підозрілий о зносини „cum hominibus factiosiis" і що він вже в семинарії тішив ся лихою славою[2]), а хоч ректорат семинарії виставляв йому добре сьві-

---

[1]) Тамже з р. 1841. Nr. 73. Оба Любовичі були вмішані в процес польських конспіраторів, однак їх звільнено дня 1 січня 1845 р. від вини і кари. Порівн. Krajewski: op. cit. ст. 131. Рідний брат Антона і Макса парох Острова, о. І. Любович подав нам ласкаво через радн. Барвінського про них отсї цікаві вістки: „Оба найстарші братя Антін і Макс були стипендистами на фільозофії в Тернополи в роках 1840—1. Вони мали зносини з польською еміґрацією в Парижи, але се діяло ся в секреті. Так само в тайнї переписували вони твори Міцкевича, Чайковського і других польських авторів. Однак хтось доніс про се бувшому циркулярному старості Сахерови. Тому ледви ми приїхали на ферії в р. 1841 домів, зіслав сей староста комісаря Людвіґа до Збаража, який взяв собі до помочи писаря маґістрату Вітошинського і 30 гузарів на конях та з'їхав з ними около 10 год. рано на ревізію до Старого Збаража. Бог засліпив обох ревідентів, що шукали в кождім кутику, а навіть обмацювали пильно сукнї, чи нема в них зашитих письм, а не добачили шуфляд в столї, хоч при нім сиділи і списували Тріфольоґіони, Часослови, Тріоди та иньші церковні книжки, які обвязали шнурком і опечатавши, забрали з собою. В сей спосіб лишили ся оба брати на волї, але в сьвідоцтві зазначено лише „Mangel an Beweisen". З таким сьвідоцтвом поїхали оба брати в осени 1841 р. до Львова, щоби компетовати о прийнятє до духовної семинарії. При вступнім іспиті запитав крил. Куземський старшого брата Антона: „Ви хотїли бути польським королем?..." На се відповів Антін: „Де там, еґомосць, навіть канонїком не хочу бути, лиш простим попом, а коли Вам не в лад, то я з своїм назад" і вийшов з комнати. Після него покликано Макса, але його відзначаючого ученика, о. Куземський не зачіпав, а що його вступний іспит випав вдоволяючо, тому Макс став питомцем семинарії, де однак довго місця не загрів. В семинарії побув він лише два місяцї, бо затужив за другими товаришами з Тернополя (Николою Охримовичем, Юліяном Куницьким, Устияновичем), яких до семинарії не принято, а може ще більше за панною Кулаковською. В груднї 1841 р. він покинув семинарію, став наперед актуарем у якогось мандатора, а опісля акцесїстом в тернопільськім маґістраті з платнею 150 злр. і дорабляв ся своєю пильностию, точностию і чеснотою чим раз висших ранґ. Він умер в серпни 1904 р. у Львові в 84 роцї житя як вислужений директор помічних урядів дирекції Скарбу. Антін вписав ся на права, скінчив їх і готовив ся до докторату, але попав в сухоти тай помер у родичів в Старім Збаражи в р. 1851.

[2]) Тамже з р. 1841. Nr. 82.

доцтво[1]), мимо сього президія ґубернії в письмі з 18 січня 1842 р. (Nr. 1751/ggg) обставала при своїм[2]), а митрополит Левицький сьогож таки дня відповів президії, що з причин політичних підозрівань його сьвятити не може[3]).

Дня 15 січня 1842 р. повідомив карний суд президію ґубернії про зізнаня одного з інквізитів, Войтїха Геллера, що членами революційного товариства „Synowie Ojczyzny" мали бути сьвященики: о. Іван Чайковський (з золочівського округа, в якого вже в р. 1837 дня 27 липня відбуто ревізію), адмін. капелянії в Гурку, о. Василь Граб, парох перемиського округа, о. Людвик Кульчицький, сотрудник в Круковицях, о. Іван Таласевич та звісний нам вже, бувший секретар митрополита а тепер адміністратор в стрийськім окрузї, о. Стефан Турчинський, а побіч них питомцї духовної семинарії, Ілярій Котович, Ілярій Левицький, Н. Подолинський, Н. (?) Шухевич, який вже в 1840 або 1841 р. скінчив студії, Гнат Устиянович, Н. Зборовський і Данило Таначкевич. З огляду, що після цїсарської постанови з р. 1834 лише сї могли би числити на безкарність, що не є в душпастирській службі, тому просив суд президію ґубернії, щоби подбала о виказ з консисторії, в якім роцї названі питомцї стали сьвящениками[4]).

Дня 25 цьвітня 1842 р. донесла президія ґубернії (Nr. 512/ggg), що один з інквізитів, посуджених о державну зраду, назвав членом революційного товариства питомця Данила Левицького. Колиж митрополит запитав про нього ректорат семинарії, звідтам наспіла відповідь, що згаданий питомець був стипендистом II року фільозофії (нинїшня 8 кляса) і умер на чахотку в р. 1833. Рівночасно повідомив перемиський ординаріят митрополита, що сьвященика Данила Левицького в тамошній епархії нема[5]).

Та знов дня 14 липня 1842 р. донесла президія ґубернії (Nr. 1007/ggg), що Ігнатий Дрималик пристає з людьми, вмішаними в полїтичні конспірації[6]), і з окрема просила дня 8

[1]) Тамже з р. 1841. Nr. 89.
[2]) Тамже з р. 1842. Nr. 6. (Дуплїкат Gestions-Protokoll-у з р. 1842 має сю позицію під Nr. 8).
[3]) Презид. Архів льв. Намісн. Nr. 1751/ggg 1842.
[4]) Презид. Архів льв. Намісн. Nr. 182/ggg 1842.
[5]) Gestions-Protokoll з р. 1842 (дуплїкат). Nr. 19, 20 і 21.
[6]) Тамже з р. 1842. Nr. 51.

серпня 1842 р. (Nr. 1113/ggg) президія ґубернії митрополита, щоби повідомив Дрималика, що він підозрілий о звязи „cum societatibus seditiosorum“[1]).

В р. 1843 зізнав звісний нам вже „Hochverraths-Inquisit“ Венедикт Кущикевич, що членом тайного товариства „Haliczanie“ був Іван Чайковський, нинї гр. кат. сотрудник в Монастириськах, а інквізит Геллер твердив, що Чайковський був членом товариства „Synowie Ojczyzny“ та що зносив ся з конспіратором Ришардом Германом. Між найденими у Клима Мохнацького паперами з р. 1837, названі членами сього товариства Василь Граб і Чайковський „mit der Losung Zemsta“. В додатку доносила полїція в р. 1841 (Nr. 1232/ggg), що Чайковський є сторонником революційних поглядів та ширить їх дуже дїяльно[2]).

Дня 3 лютого 1843 р. донесла президія ґубернії еп. Снїгурському, що питомець Іван Матковський мав признати ся перед одним інквізитом, що належав до революційного заговору. Вправдї доказів на се ніяких нема, однак треба би наглядати за ним та призадуматись, чи належало би його припустити до сьвячень, а коли він вже висьвячений, треба би поставити його під нагляд відповідного сьвященика. Тим самим письмом повідомила президія ґубернії еп. Снїгурського та митрополита Мих. Левицького, що питомець перемиської епархії, Лев Галецький мав брати участь в революційних зборах, аранжованих перемиським студентом, Едвардом Баєром, „und wird von einem Hochverraths-Inquisiten als ein der revoluzionären Sache ergebener Mensch bezeichnet“. Справа не надає ся вправдї до судового трактованя, однак належало би над ним розвести надзір[3]).

Дня 28 марта 1843 р. звістила президія ґубернії митр. Мих. Левицького та еп. Снїгурського, що один з інквізитів, замішаних в полїтичні конспірації в Перемишли зізнав, будьто би Іван Лазуркевич, раньше екстерніст перемиської епархії, а тепер питомець дух. семинарії у Львові, мав брати участь в сходинах в шинку жидівки Естери, де сьпівано польські пісні небезпечного, полїтичного змісту. Президія признала вправдї,

---

[1]) Gestions-Protokoll з р. 1842. Nr. 59.

[2]) Порівнай Презид. Архів льв. Нам. Nr. 1175 і 1178/ggg ex 843 ad 7. II.

[3]) Презид. Архів льв. Намісн. Nr. 128/ggg ex 1843 ad 7. II і Gestions-Protokoll з р. 1843. Nr. 9 (дуплікат Nr. 13).

що зізнаня згаданого інквізіта не принесли нічого некорисного против Лазуркевича та нема причини видаляти його з семинарії, однак належало би уважати над його дальшим поведенем[1]).

З сього самого акту дізнаємо ся, що иньший питомець перем. епархії, Михайло Товарницький, який покинув богословські студії та вступив до „k. k. Gefällenwache“ в Самборі, мав стояти в тісних зносинах з учениками тамошної ґімназії. Про нього зізнали некорисно два інквізити. Один з них казав, що про подробиці вибуху плянованої революції мав дізнати ся від Товарницького, другий доніс, що Товарницький пожичив йому цивільну одежу, „als er die im Regimentmagazin verwahrt gewesenen revolutionären Bücher einem der Hochverrath-Inquisiten zustellte“. З огляду на сї зізнаня зажадала президія ґубернії від гофрата Кравса, начальника „der k. k. Gefällenwache“, щоби переніс його з Самбора, де він може мати некорисний вплив на молодіж, та віддав його під нагляд[2]).

Як бачимо, реєстр посуджених о конспірації в лїтах 1841—3 питомців та сьвящеників був досить значний, бо виказував доси поверх 20 осіб. Деяких з них покарано.

Так. прим. о. Стефан Турчинський, Василь Граб і Людвик Кульчицький засїли в р. 1844 на лаві обжалованих о державну зраду, де їх остаточно увільнено, або застановлено против них слїдство[3]). Ілярій Котович оставав довгі літа без сьвячень. Доперва в серпнї 1847 р. запитала президія ґубернії митрополита, чи Котович заслугує на те, щоби його допустити до сьвячень[4]), і остаточно в липнї 1848 р. реституовала йому titulum mensae[5]). Питомцеви Василеви (а не Н.) Подолинському здержав епископ Снїгурський тайну сьвяченя, а питомця Александра (не Гната) Устияновича прогнав митрополит з семинарії[6]). Йосифа Шухевича, бо о нього розходило ся, тодї сотрудника в Богородчанах, піддано дня 21 грудня 1842 р., на бажанє президії ґу-

---

[1]) Презид. Архів льв. Нам. Nr. 401/ggg ex 843 ad 7. II. і Gestions-Protokoll з р. 1843. Nr. 25.

[2]) Презид. Арх. льв. Нам. Nr. 401/ggg ex 843.

[3]) Józef Krajewski: „Tajne związki polityczne w Galicyi“, ст. 130 і 131.

[4]) Gestions-Protokoll з р. 1847. Nr. 54.

[5]) Тамже з р. 1848. Nr. 70.

[6]) Презид. Арх. льв. Намісн. Nr. 182/ggg ex 1842 ad 4. II.

бернії під нагляд пароха[1]), а в серпні 1843 р. дозволила вправді президія ґубернії припустити його до конкурсового іспиту, однак додала при сій нагоді замітку, що не вільно ужити його в самостійній, душпастирській службі[2]).

Про о. Івана Чайковського, сотр. в Богородчанах, висказав ся вправді староста в Станїславові дуже прихильно, але мимо сього президія ґубернії повідомила митрополита, що на нїм тяжить заміт приналежности до тайного, революційного товариства і тому треба здержатись з допущенєм його до конкурсового іспиту, доки не дасть доказів, що погляди змінив[3]).

Питомця Льва Галецького виключив еп. Снїгурський дня 25 лютого 1843 р. з львівської духовної семинарії, почім президія ґубернії віддала його під нагляд поліції. Колиж Сахер Масох доніс президії ґубернії, що Галецький виїхав до Заліся, ряшівського округа, вона поручила над ним надзір старості в Ряшеві[4]). Батько Галецького, о. Юрій вніс дня 4 жовтня на руки старости в Ряшеві просьбу о поновне приняте до семинарії його сина. Сю просьбу переслала президія ґубернії еп. Снїгурському до евентуального розгляду[5]).

Один з денунцiованих Геллером, о. Данило Танячкевич мав у львівській президії ґубернії спеціяльну рубрику. А розкажемо про нього хоч би тому докладнїйше, бо його житє вказує, як невинно можна було в той час попасти у властий в підозрінє о нельояльність, чи навіть о державну зраду. А пічнемо розказувати про нього з кінця.

Данило Танячкевич, сотрудник в Добротворі, золочівського округа, вніс дня 11 січня 1845 р. просьбу до президії ґубернії о дозвіл піддати ся конкурсовому іспитови. В просьбі зазначив він, що нужда зневолює його до сього кроку. Бідував він в часї ґімназіяльних студий, а в часї богословських занять оминав старанно всьо, що могло би поставити його в некориснім сьвітлї. Він хотів стати взірцевим сьвящеником і примірним горожанином. І коли станув у цїли своїх бажань, стрінула його тяжка кара за проступок, якого він нїколи не сповнив. Його післано на нужденне сотрудництво, де він враз з жінкою

---

[1]) Gestions-Protokoll з р. 1842. Nr. 82.

[2]) Gestions-Protokoll з р. 1843 (дуплїкат). Nr. 26.

[3]) Презид. Архів льв. Намісн. Nr. 1175 і 1178 ex 843 ad 7. II і Gestions-Protokoll з р. 1843 (дуплїкат). Nr. 31.

[4]) Презид. Архів льв. Нам. Nr. 418/ggg ex 843 ad 7. II.

[5]) Тамже Nr. 598, 1041, 1350/ggg ex 1843.

та дітьми гине з голоду, бо його становиско не дозволяє йому працею рук придбати собі красший кусник хліба. Безнастанний поліційний надзір спиняє протягом трех літ його діяльність, як горожанина, вірного монархови. З причини нужди він не в силї долучити до просьби сьвідоцтва моральности, бо не може покрити видатків на стемплї. Колиб президія ґубернії дозволила йому зложити конкурсовий іспит, він міг би старатись о стале, самостійне душпастирське місце, яке охоронило би його та його родину від крайної нужди[1]).

Президія ґубернії запитала дня 7 лютого 1845 р. митрополита, чому не допустив Танячкевича до конкурсового іспиту і зажадала конкомітації його декана. Рівночасно віднесла ся президія до старости в Золочеві, якому ще в р. 1842 (10 мая, Nr. 561/ggg) віддала Танячкевича під нагляд, з запитанєм про його поведенє[2]).

В імени митрополита відповів дня 18 лютого 1845 р. епископ-суфраґан Яхимович, що президія ґубернії не дозволила дня 11 цьвітня 1840 р. (Nr. 295 і 438/ggg) ужити Танячкевича на самостійній, душпастирській службі. Те саме поновила президія ґубернії в два роки пізнійше (23 лютого 1842 р. Nr. 8 і 7 марта 1842 р. Nr. 212/ggg), зазначуючи, що Танячкевич має остати на підряднім становиску, доки не дасть доказів, що його політичні погляди змінили ся. Тому не міг митрополит анї надати йому самостійного місця, анї не вважав відповідним, допустити його до конкурсового іспиту. Яхимович просив о дальші вказівки та додав при сім, що до консисторії не вплинули доси ніякі некорисні для Танячкевича вісти[3]).

Дня 14 цьвітня прийшла відповідь від золочівського старости, що він збирав пильно дані про поведенє Танячкевича, а що останній був перед назначенєм до Добротвора сотрудником в Олеську, тому поручив він комісареви Марбахови, щоби розвідав ся про його побут в сім місточку. Марбах доніс дня 6 цьвітня, що Танячкевич заживав в Олеську доброї слави, що був побожним і пильним в повненю душпастирських обовязків, що поводив ся при всіх церковних обрядах з достоїньством,

---

[1]) Презид. Архів льв. Нам. Nr. 355/ggg 845 і Gestions-Protokoll з р. 1845. Nr. 112.

[2]) Презид. Архів льв. Нам. Nr. 355/ggg 1845. Gestions-Protokoll з р. 1845. Nr. 112.

[3]) Презид. Архів льв. Нам. Nr. 355/ggg. (Nr. консисторії 735 ex 1845).

що в моральнім та політичнім згляді не можна йому нічого закинути, що поза службовими обовязками проводив весь час дома „bei einer jungen, fein pollenden (sic) Gattin“ і не приймав ніяких гостий у себе в хаті. Від себе додав староста отсї уваги: „Allgemein wird Taniaczkiewicz als ein ausgezeichneter, äusserst thätiger Geistliche geschildert. Während seines zweijährigen Aufenhaltes in Dobrotwor soll er nur einigemal seinen Vater in Dyidyiłow (?) (має бути: Didyłów) besucht haben, sonst aber die ganze Zeit niergends wo anders gewesen seyn; er soll jetzt Vater zweier Kinder seyn, und so wie er als exemplarischer Geistliche gelobt wird, eben so spricht man nur gutes von ihm als Gatte und Vater. Über seine politische Haltung konnte ich nichts erfahren“[1]).

Коли по день 13 марта 1845 р. не приходила Таначкевичеви з президиї ґубернії ніяка відповідь, він вніс в латинській мові просьбу до консисторії о поперте його справи. До просьби долучив парох Добротвора і буський декан, о. Ганкевич прихильну конкомітацію, в якій писав про Таначкевича: „quod Idem ob honestum vivendi modum, diligentiam in exequendis officiis pastoralibus, et manifestatam, quavis occasione fidelitatem erga paternum regimen nostrum, benignissimum Illustrissimi Consistorii respectum et intercessionem promereatur“[2]). З окрема відповів декан о. Ганкевич на питане консисторії з дня 1 цьвітня 1845 (Nr. 1431), що він може як найкрасше висказати ся про моральне, релїґійне і політичне поведенє Таначкевича, причім додав: „Bemerket auch dabei, dass der besprochene Daniel Taniaczkiewicz stets eine w a h r e R e u e über dieses, was ihm die Ahndung Einer Hochl. Landesregierung zugezogen und bei jeder Gelegenheit einen standhaften Vorsatz zu vermeiden, was ihm nur das leichteste Missvergnügen Hochlöblichst zuziehen könnte“[3]).

Шоби виясните справу, Таначкевич нарочно прибув до Львова і дня 27 мая 1845 р. явив ся в консисторії, де рішучо випирав ся всякої провини. Колиж йому в консисторії сказано, що він був членом революційного товариства „Prawi synowie Ojczyzny“, він заявив, що ніколи не був членом та-

---

[1]) Презид. Архів льв. Нам. Nr. 573/ggg 1845.
[2]) Тамже Nr. 805/ggg 1845.
[3]) Презид. Архів льв. Нам. ad 805/ggg 1845. (Реляція декана з дня 24 цьвітня 1845 р.).

кого товариства, що вперве чує про подібну назву і дивував ся, як могло впасти на нього таке підозрінє, коли він до ніякого тайного товариства не належав, а в семинарії, окрім скриптів викладів, ніяких иньших книжок не мав і не читав. Не виключена річ, що ряд ідентифікує його з його братом Петром, в якого свого часу з причини підозріваня поліція відбула ревізію. Таначкевич просив о строге переведенє карного слідства, яке могло би виказати його невинність. Консисторія подала се до відомости президії, зазначуючи, що вичікує дальших заряджень, причім додала: „Bei solchen Äusserungen, kann auch die Reue, von welcher in dem vorliegenden Dekanatsberichte eine Erwähnung geschieht, nicht auf das Vergehen, welches fortwährend abgeläugnet wird, sondern nur auf die missliche Lage, in welche der besagte Taniaczkiewicz wegen des zugezogenen Verdachtes versetzt werden musste, sich beziehen“ [1]).

Над письмом еп. Яхимовича подала президія ґубернії від себе такі помічаня: „Братя, Петро і Данило Танячкевичі скінчили в р. 1841 богословські студії. Про обох наспіли вістки, що вони беруть участь в політичних заговорах. На Петра Танячкевича вказав конспіратор Альойзий Доманський, в наслідок чого переведено в нього в р. 1839 ревізію (Nr. 1423—1510/ggg ex 839), що правда, без результату. Також Лапчинський твердив про Петра Танячкевича, що він є сторонником революційних прінціпів (Nr. 645/ggg ex 1842). На Данила Танячкевича, як на члена тайного товариства, вказував Геллер (Nr. 878/ggg ex 1841), а що його зізнаня були неясні, тому заряджено доходженє, при якім Князьолуцький і Лапчинський зізнали, що під Танячкевичем, на якого звернув увагу Геллер, треба розуміти Данила (Nr. 182—645—1169—1632—1659/ggg ex 1842). Слідство, о яке просить Танячкевич, нині не було би вказаним“.

Остаточний вислід просьби Танячкевича був такий, що президія ґубернії з огляду на дуже прихильну опінїю золочівського старости і буського декана, дозволила дня 22 червня 1845 р. консисторії, допустити Танячкевича до конкурсового іспиту і самостійної душпастирської служби, причім додала, що консисторія обовязана над ним безнастанно наглядати [2]).

---

[1]) Президц. Архів льв. Нам. Nr. 805/ggg 1845. (Письмо Яхимовича з дня 4 червня 1845. Nr. 112).

[2]) Тамже Nr. 805/ggg 1845.

Милив би ся кождий, хто думав би, що на доси вичислених питомцях і сьвящениках реєстр посуджених в лїтах 1841—3 о польські конспірації кінчив ся. В президіяльнім Архіві львівського Намісництва найшли ми ще один донос, який спричинив нові доходженя. Сам донос нечувано мерзкий, не лише з огляду на спосіб писаня, але й тому, що писав його питомець духовної семинарії про своїх товаришів, і то в сій цїли, щоби себе омити з підозріня. Питомцем сим був **Віктор Тарасевич**.

Ґенеза доносу була така. Сахер Масох у своїм рапортї з дня 10 падолиста 1843 р. подав до відомости президії ґубернії, що мав нагоду зійти ся з гр. кат. питомцем, Віктором Тарасевичем, нотованим з р. 1837, якого пізнав з дуже корисної сторони і тому поручив йому списати вірний образ поведеня питомцїв в руській семинарії у Львові. Тарасевич вчинив його волю і він пересилає відпис письма Тарасевича, яке вправдї є його автобіоґрафією, однак подає чимало вістий про пропаґанду серед питомцїв[1]).

В згаданім, дуже широкім письмі писав Тарасевич, що отець його, парох Ольшаницї, перемиського округа, віддав його в дитячих лїтах до шкіл у Львові, де він покінчив з дуже добрим успіхом кляси нормальні і ґімназіяльні. Він нядїяв ся для себе гарної будуччини, однак неприхильні обставини спричинили, що він вже на першім році фільозофічних студий (нинїшня 7 кл. ґімн.) став полїтично підозрілим і дістав ся під тайний нагляд поліції. Попав він під надзір поліції з нагоди увязненя **Івана Вайґля**, що учив ся враз з ним та **Юліяном Меруновичем** в його мешканю математики. Обох їх, він, Тарасевич, не знав з давнїйших лїт, бо оба були репетентами. Не малий вплив на підозріваня його в революційній пропаґандї мала авантура, що відбула ся в театрі дня 29 падолиста 1837 р. Тодї розкидувано в театрі пасквіль[2]), якого копію він днем раньше одержав з рук **Фр. Сувальда**. Сувальд був його шкільним товаришом. З ним читав Тарасевич заборонені летучі листки, які Сувальд діставав від покійного вже нинї **Мінчакевича**, або від тодїшних богословів, **Кущикевича** і **Лапчинського**. В театрі Тарасевич явив ся, але скоро з ґалєрії

---

1) Презид. Архів льв. Нам. Nr. 1388/ggg. (Nr. рапорту поліції 445/g).

2) Порівнай „Записки“ т. LXXX, ст. 86, про вірш Карла Шайнохи.

почали серед криків летїти пасквілї, він пішов домів, бо саме тодї приїхав до нього його отець, з яким він цїлий вечер забавляв ся. Мимо сього переслухано його на другий день в полїції і питано, чи в писаних пасквілях не пізнає він руки Вайґля, якого почерку він не знав. Йому впадало вправдї в очи, що деякі картки зраджували почерк його шкільних товаришів, але присягти на се він не міг, тому про них не згадав. На ґалерії в театрі бачив він своїх товаришів, Цїхоцького, Фр. Якубовського і Михайла Балицького. В судї не умів він також нїчого некорисного сказати і за се, мабуть, піддано його під дальший нагляд полїції і уважано співвинним. Журба о будуччину довела його до зміни житя. Він рішив ся „einen redlichen Lebenswandel zu führen", і де лише міг, перестерігав молодїж перед завязуванєм тайних кружків. Коли його товариш Шнайдер хотїв такий кружок основати і його до него втягнути, він рішучо сьому супротивив ся і кружок розвязано, до чого не мало причинила ся смерть Шнайдра. Колиж гадки Шнайдра не покидали його товариші, покійний вже Кулїчковський, а по при нїм Стефан Василевич і Йосиф Волянський, він перестерігав їх перед грозою нещастя. З часом змінили деякі з учасників в сїй справі свої погляди, як прим. Отто Амброз і Йосиф Загаєвський, „die jetzt Männer mit richtiger Einsicht sind".

Після покінченя фільозофічних студій, писав дальше про себе Тарасевич, я посьвятив ся богословію, однак в першім роцї стипендії не дістав, що мене укріпило в пересьвідченю, що я полїтично підозрілий. Такої самої гадки був перемиський епископ, Снїгурський, але що не було нїякої заборони, мене принято на другий рік студій до духовної семинарії, де я покінчив їх з відзначенєм. І тут старав ся я одних, недосьвідчених молодцїв відвести від злої дороги, а иньших, „die mit verworfenen Meinungen behaftet, umhergiengen", відстрашити, або зробити їх взагалї нешкідливими. Тут пізнав я питомця, Нїкифора Соловського, що стояв в кореспонденції зі згаданим Фр. Якубовським і був приятелем Савина Лелїґдовича. Соловський читав революційні книжки, хвалив французьке революційне письмо Laponnerais і я був сьвідком, як він дав читати в р. 1841 питомцеви Йосифови Зафийовському історичний, революційний роман Чинського п. з. „Jakobini polscy". Соловському не робив я нїяких замітів, але Зафийовському звернув я увагу на шкоди, які для него вийти

можуть і він мене послухав та не хотїв більше подібних книжок читати. В шкільнім році 1842 бачив я, як питомцї Юліян Коблянський і Йосиф Ґілїчинський читали „Die Ruinen des Volney“, а що вони уходили за розумні голови, тому дорікав я їм за їх нерозумне поведене. В Коблянського завважав я ще й иньші летучі листки. Впрочім я дізнав ся, що аматори таких книжок не переховували їх у своїх скринках, лише на неутральних місцях, щоби нікого не потягано до відвічальности, якби їх винайдено. „Nur der arme Michael Zachariasiewicz (про нього будемо говорити в дальшій главі) musste eine Ausnahme von dieser Regel sein, indem in dem Rock dieses nur russische Kirchenbücher lesenden Menschen, Jemand, den ich nie herausfinden konnte, das aufbewahrte, was er bei sich nicht tragen wollte; ich vermuthete aus einigen Kennzeichen den Hypolit Wesełowski als den Thäter, jedoch konnte ich hierin zu keiner gegründeten Wahrscheinlichkeit gelangen. Auch schmerzte es mich, dass Leo Krulikowski, welcher zwar für sich ein ausgemachter Freigeist war, aber wenigstens im Seminarium nichts verbothenes verbreiten wollte, in Folge der dort vorgefundenen Schriften, weil im Rectorate, statt auf unbekannte Revoluzions-Propagandisten, auf ihn der Verdacht fiel, ausgeschlossen wurde; er war gewiss zur Zeit seiner Seminarlaufbahn kein Freund von solchen Umtrieben, denn schon die Przemysler Untersuchungen haben ihm Furcht eingejagt, und seine Armuth nöthigte ihn zum Stillschweigen, oder wenigstens zum neutralen Verhalten. Ich entschuldigte ihn bloss aus dem Grunde, weil ich überzeugt bin, dass er im Seminarium an keinen Albernheiten Theil nehmen wollte; er beschäftigte sich mit Mathematik, oder las auch Göthes Schriften, aber für einen Priester passte er ob seinen freien Meinungen dennoch nicht“.

На погляд Тарасевича, Крулїковський не ширив шкідних книжок, хоч мав широкі знакомства в містї, однак пропаґаторами таких книжок можна вважати питомцїв семинарії, Савина Лелїґдовича та Івана Криницького, що перед роком покінчили студії і Михайла Балицького та Емілїяна Чичиловича, що в сїм роцї вийшли з семинарії. Перші два виказували в розмовах своє вольнодумство і займали ся радо читанем польських книжок, в противвагу сїй партії питомцїв, „die für das Lesen russischer und ruthenischer

Schriften eingenommen waren“. Двох останнїх знав Тарасевич близше. Балицького письмо пізнав він на пасквілях, розкидуваних в р. 1837 в. театрі. Балицький жив в приязни з Франдом Якубовським та якимсь Ціхоцьким, що утїк зі Львова. Балицький начитав ся вже в часї фільозофічних студій революційних письм, тому читав в семинарії мало, однак провинив ся тим дуже, що псував недосьвідну молодїж розмовами, в яких висловлював ся, що церковні обряди є пересудами, а цїсарські права основані на рабунку. Такі розмови вів він вітверто в тїснїйших кружках, хоч не бояв ся висловлювати своі погляди в обережній формі серед ширшого збору, в якім Тарасевич брав рівнож участь. Те саме характеризує Еміл. Чичиловича, який приніс з Перемишля вільнодумні погляди і з часта читав твори Міцкевича „Konrad Walenrod“ і „Dziady“. Ріжниця між Балицьким і Чичиловичем є та, що перший висловлював своі погляди „mehr auffahrend“, другий „mehr delikat zu Werke gieng“.

Коли Балицький і Чичилович пізнали, — писав Тарасевич, — що я не у всїм з ними згоджував ся, почали від мене сторонити. Впрочім, протягом 1843 р. я був занятий укладанєм проповідий, а коли припала менї честь, промовити до питомців в день іменин цїсаря, я рішив ся в ній поучити товаришів „über das Unheilbare des modernen Zeitgeistes“ і старав ся діпняти ціль в сей спосіб, „indem ich ihnen in dieser Rede die wahre Ansicht der Bildung überhaupt, so wie auch die der religiösen Bildung insbesondere darstellte und die falschen vorherrschenden Begriffe durch gewählte Citate aus den beliebtesten Schriftstellern zu berichtigen suchte, und dann zuletzt die unbedingte Pflicht der Ergebenheit für den Durchlauchtigsten Monarchen zu beweisen mich bemühte“. З промови були дуже невдоволені вільнодумні питомцї, а з признанєм до неї віднесла ся значна часть питомців і ректорат.

Сам Тарасевич мусїв відчувати цїлу гидоту свого крайно мерзкого доносу, а рівночасно мусїв побоювати ся, що своїм доносом може зломити екзистенцію не одного з укінчених питомців та їх родин, тому застеріг ся, що він не рад би їм шкодити, та додав, що вистане, коли над ними ряд буде доглядати. „Da Nicephor Sołowski bereits eine Wittwe nach einem gr. kath. Geistlichen geheiratet hat, so wird er aus Liebe zu ihr und noch mehr aus wahrer Achtung seines Berufes, dessen hohe Stellung er einzusehen im Stande ist, und wahrscheinlich mit Gottes-Hilfe einsehen wird, sich von jedem unnützen

und nachtheiligcn Verfahren entfernt halten. Julian Koblański wird aus kindlicher Neigung zu seiner armen Mutter nicht nur selbst seine Schritte bessern, sondern er wird auch seinen Bruder Johann Koblański, jetzt Theologiehörer des 3-ten Jahres an der k. k. Wiener Universität, der noch mehr Fantast ist, als er selbst, durch heilsame Ermahnungen von der Schädlichkeit und Albernheit jugendlicher überspannter Gesinnungen zu überzeugen trachten. Joseph Giliczyński und Hypolit Wesołowski werden zu Folge des ihnen eigenen Leichtsinnes nichts bedeutendes, was einen schlimmen Einfluss hätte, wirken können, und sodann werden sie von selbst ihre Träumereyen aufgeben, indem sie nothwendig von ihrem Schlafe erwachen müssen. Auch Michael Balicki und Emil Czyczyłowicz werden im Zirkel gutgesinnter Geistlichen von ihren Hirngespinsten geheilt werden, da sie bei ihrer Freidenkerei sonst gutmüthig und überdies auch ordentliche Leute sind. Meine nun bekannten Kollegen als Nicephor Sołowski, Julian Koblański, Joseph Giliczyński, Hypolit Wesołowski, Michael Balicki und Emil Czyczyłowicz haben sich zwar im Grunde ihrer jugendlichen verkehrten Meinungen während ihres Aufenhaltes im Seminarium manche und besonders die von mir angeführten Verirrungen zu Schulden kommen lassen, und deshalb wäre es nothwendig, dass sie fernerhin bei ihren Geistlichen Funktionen beobachtet und dadurch ihrer wahrer Bestimmung zugeführt werden; jedoch möchte eine förmliche Ausschliessung ihrer Personen vom Priesterstande eine harte Strafe sein, da sie sich durch ihre langen Studien dazu verwendet haben, und da es wahrscheinlich und glaubwürdig ist, dass sie durch zweckmässige und mit ihnen getroffene Verkehrungen nach erlangter Erkenntniss ihrer Fehler nur noch als desto geschicktere und eifrigere Priester erscheinen werden. Ich bin versichert, dass der Herr Regierungsrath (Sacher Masoch) vermöge ihrer väterlichen Milde und wahrer Gerechtigkeitsachtung, reine Menschenliebe und nothwendige Amtshandlung vereinigen werden".

На кінці заденунціовав ще Тарасевич лат. сотрудника в Білім Камени, Сьвєржха, за його зносини з Сувальдом і питомця 4 року Куриловича, за його вольнодумні погляди, та похвалив ректорат, а спеціяльно віцеректора Ільницького за

те, що старає ся пізнати кождого питомця індівідуально[1]).

В наслідок доносу Тарасевича вислала президія львівської ґубернії до митр. Мих. Левицького письмо, в якім зазначила, що про пятьох укінчених питомців Мих. Балицького, Йос. Ґілїчинського, Юліяна Коблянського, Нїкифора Соловського і Іполїта Весоловського, яким признано титул стола дня 7 вересня 1843 р. (Nr. 54.795), наспіли певні вісти, що сї люди, будьто в полїтичнім, будьто в релїґійнім зглядї являють ся в підозрілім сьвітлї. Президія повторила дословно сї обвиненя, які против них підніс Тарасевич і зажадала від митрополита, щоби піддав їх під нагляд, коли вони стали сьвящениками. Подібне жаданє вислано з президії під адресою еп. Снїгурського в Перемишли в справі питомця Еміліяна Чичиловича[2]).

Митрополит Михайло Левицький відповів дня 22 грудня 1843 р., що доси зголосили ся до сьвяченя лише Соловський і Весоловський. Обом уділено доперва субдіяконат, а що після канонїчних постанов до сьвяченя можна допустити лише таких, про яких гідність має владика пересьвідченє, тому митрополит є сеї гадки, що їх обох можна би видалити з презвітеріяльного дому, доки не дадуть доказів, що поправили ся. Про Михайла Балицького, який брав участь в розкидуваню пасквілів в театрі, зносив ся з підозрілими індивідуами, псував молодіж злими розмовами, називав церковні обряди пересудами, а монарші права одідиченим рабунком, митрополит є тої гадки, що його належало би раз на все усунути з духовного стану. Ґілїчинського і Коблянського можна би, по гадцї митрополита, доперва тодї припустити до сьвячень, колиб своїм бездоганним поведенєм очистили ся від замітів[3]).

Для митрополита Левицького вистало президіяльне письмо, щоби без переведеня слїдства видати тяжкий засуд, спеціяльно тяжкий для сих питомців, що поженили ся і приняли субдіяконат. Більше по людськи дивила ся на сю справу президія ґубернії, яка в письмі з дня 25 грудня 1843 р. жадала, щоби евентуальні, митрополитом пропоновані кари задекретовано доперва тодї, колиб після переслуханя ректорату семинарії справдї

[1]) Презид. Архів льв. Нам. Nr. 1388/ggg 1843. Порівнай Gestions-Protokoll з р. 1843. Nr. 68. (дуплїкат Nr. 37).

[2]) Тамже Nr. 1388/ggg 1843 ad. 7. II.

[3]) Презид. Архів льв. Нам. Nr. 1498/ggg 1843. Порівнай Gestions-Protokoll з р. 1843. Nr. 72.

виявило ся, що вісти, які мала президія ґубернії про згаданих питомців, показали ся вірними[1]). Видно, що президія ґубернії доносови Тарасевича не довіряла.

Еп. Снїгурський відповів дня 15 січня 1842 р., що питомець Чичилович доси не висьвячений і що не одержить сьвячень, доки президія ґубернії не дасть на се свого дозволу, та що він перебуває тепер в Гошові, сяніцького округа у свого вітця, тамошнього пароха[2]).

Інформації, засягнені в ректораті дух. семинарії мусїли випасти для обжалованих корисно, бо Весоловського і Соловського висьвячено. Першого з них іменувала консисторія адміністратором капелянії в Увинї, золочівського округа і віддала під нагляд холоївського декана і пароха в Ператинї[3]), Луки Малицького, другого післала на адміністратора капелянії в Переволочній, золочівського округа і поручила під надзір пароха в Соколівцї, Івана Малицького[4]). Обох віддала президія ґубернії під надзір старости в Золочеві[5]).

На основі прихильної опінії ректорату семинарії[6]), дозволила президія ґубернії ординаріятови у Львові сьвятити також питомців М. Балицького і Юлїяна Коблянського з тим, щоби їх віддано опісля під нагляд відповідного сьвященика. Балицький висьвятив ся при кінцї 1844 р. Його іменовано сотрудником в Перегінську і віддано під нагляд декана, Івана Колянковського[7]), а президія ґубернії поручила з окрема надзір над ним старостї в Стрию[8]).

Нема рівнож причини підозрівати, щоби також двом останнім, Ґілїчинському і Чичиловичеви відмовлено сьвячень.

---

[1]) Презид. Архів льв. Нам. Nr. 1498/ggg 1843.

[2]) Презид. Архів льв. Нам. Nr. 64/ggg ex 1844. Порівнай: „Матеріяли" Nr. 23.

[3]) Презид. Архів льв. Нам. Nr. 475/ggg 1844 і „Матеріяли" Nr. 24.

[4]) Презид. Архів льв. Нам. Nr. 553/ggg 1844 і „Матеріяли" Nr. 25.

[5]) Презид. Арх. льв. Нам. Nr. 475/ggg і 553/ggg 1844.

[6]) Гляди „Матеріяли" Nr. 26.

[7]) Презид. Архів льв. Намісн. Nr. 1601/ggg 1844 і „Матеріяли" Nr. 27.

[8]) Презид. Архів льв. Намісн. Nr. 1601/ggg 1844 ad 64. II.

VI.

Число посуджених о конспіраційну пропаґанду в роках 1841—3 питомців зросло ще з нагоди ревізій, які в сім часї перевів в духовній семинарії ректорат. Одна з таких ревізій відбула ся дня 27 грудня 1841 р., і тоді найдено в верхній одежі пит. Михайла Захаріясевича уривок революційної рукописи. Зложена була ся рукопись з 16 карток. Брак в ній початку та кінця. Писана вона в формі листів. В першій части (List trzeci) розбирає автор питанє про поділ власности між суспільність, в другій (List czwarty) говорить про знесенє панщини, в третій (List piąty) про зрівнанє верстов серед суспільности.

Рукопись пронизана глубоким польським патріотизмом. Автор не може переболїти подїлу Польщі і тому звертає він своє вістрє против „trzech rozbójników ukoronowanych“ [1]). На рівні ненавидить він шляхту та духовеньство. По гадцї автора, „szlachecki stan już się silił 4 razy przeciw zewnętrznemu wrogowi i nie zrobił znać, iż mimo tego że ma majątek w ręku do łamania się z wrogami, brak mu sił moralnych, bo rozpieszczony i pozbawiouy tęgości rozpustą, jako i fizycznych, bo nie liczny. Stan więc wiejski musi się teraz także do broni porwać, jeśli chcemy nie tylko zacząć, ale i skończyć rzecz dobrze“ [2]). Панщина „wypływa z woli cesarzów, panów i króli“ і тому „uczyć trzeba chłopa, że stosunek poddańczy jest niesprawiedliwy.. i że musi ustać — że na to ma się wiązać i porwać do broni chłop, że pokój tym, którzy się z chłopem sprzymierzą“. Колиж хто боїть ся, щоби не повстав який Робеспієр, що на ново приніс би криваву пожогу, нехай памятає, що „Robespier nie był krwio i ludożercą, był on dziecko czasu, ulegające potrzebom czasu. By jego osądzić, trzeba sobie przypomnieć położenie, w jakiem była Francija wtenczas, gdy Robespier stanął u steru — we Francij ścięto króla i królowę a przez to oburzono na siebie wszystkich cesarzów, królów i królików. Zniesiono prawo feudalne, t. j. odebrano szlachcie arystokracij przywilij, którze ją w próżniactwie pasły kosztem pracy ubogiego człowieka, obu-

[1]) Гляди: „Матеріяли“ Nr. 22, картка 9 і 11.
[2]) Також картка 10.

rzono więc na rząd nowy szlachecką arystokracyję. Odebrano księżom prałatom, biskupom niezmierne dochody, które pasły próżniactwo duchownych kosztem pola ubogiego człowieka, oburzono więc na rząd nowy wszystko próżnujące duchowieństwo, rzucili się króle Europy z wojskami najwyćwiczeńszemi na Francyję, mając skarbnice swoje pełne, a jeszcze napełnione pieniądzmi Anglij. Francija miała wtedy próżne skarbce; bo król ścięty zmarnotrawił wszystkie zasoby, nie miał żadnego wojska, wewnątrz stronnicy królewscy arystokraci, szlachta i duchowieństwo draznieni wichrzyli ludem, nie miała Francija żadnego sprzymierzeńca i zginęła by niezawodnie, gdyby jej Robespier jak Olbrzym nie wziął na swoje barki. Uspakaja swą ojczyznę, ściąwszy łeb wichrzycielom tych malkontentow, ktorych o zradę kraju nie przekonano, tych nawet, którzy innego byli przekonania, niżli rząd rewolucyjny; tworzy nowy zupełnie skarb za pomocą assygnatow, nadaje im kredyt, gilotyną ścinając łby lichwiarzom niechcącym przyjąć tych assygnatów, wydanych przez młody rząd niezakrydytowany; zwołuje młodzież pod standar wolności i równości zaopatrzywszy nad granicą wojsko w potrzebie wszystkie za pomocą gotówki, gdy ją tymczasem wewnątrz kraju zastępują assygnaty. Wojsko francuzkie zaspiewało hymn marsylski i zwyciężyło wszystkich królów napastujących Francją, przeniosło wojnę na obcą ziemię. Zwycięzka Francija, zawierając pokój, przypisuje warunki pokoju. Umarłeś Robespierze wielki! lecz wewnątrz niewichrzonem przez królów, arystokratów i księży z pełnym skarbem i kredytem"[1]). Після апотеози Робеспієра, автор наклинує до революції словами:

„Lecz ośmielmy ten lud, nauczmy go o najcnotliwszych prawdach rewolucij krótko zebranych, zachęćmy go do porwania się do broni, nie dla zemsty, nie przeciw osobom pewnym, lecz na to, aby stosunki ujarzmionych obalić, aby posadę uciemiężenia zniszczyć, aby nową budowe społeczeńską na gruzach terazniejszej budowy starej na krzywdach ludzkich opartej postawić, porwać się do broni nie w celu mordowania, lecz w celu zniszczenia sposobów i potęgi, któremi oni lud krzywdzą, nie w celu mordowania tyranów, lecz samej tyranii, nie w celu, aby nad kimś drugim panować, lecz nie dać nad sobą panować, nie w celu aby kogo poniżyć,

---

[1]) Також картка 12.

lecz aby się wywyższyć do równi z każdym człowiekiem. Bracia i wy, siostry moje! oświećcie tak lud mój, nie lękajcie się, aby ów Gonta, ktorego zcierpiał między sobą, gdy się porwie do broni"[1]).

Ми мали нагоду зазначити висше при оповіданю про події з р. 1837, що рукопись подібного змісту найдено в питомця Проскурницького. В друге найдено таку рукопись в семинарії в р. 1839 у питомця Тита Весоловського, якого прогнано тоді з семинарії, виключено з духовного стану і віддано поліції для дальших доходжень[2]). Колиж в одежі питомця Мих. Захаріясевича найдено в третє революційну рукопись, віцеректор о. Ільницький перевів з ним дня 28 грудня 1841 р. протокол, з якого дізнаємо ся, що Захаріясевич випирав ся, немов би знав про неї. Його верхня одежа висіла два місяці в музею, про що сьвідчить пил, який її припав і ключик до пульта, за яким він на дармо довший час шукав, тай мусїв пульт розбивати. Захаріясевич покликував ся на своїх товаришів, які могли би посьвідчити, що він не брав нїколи дозволу на вихід з семинарії в цивільній одежі, якої і так нїколи не уживав. „Endlich, виправдував ся Захаріясевич, war ich zu den Bücherlesen, Abschreiben u. d. g. nicht zu eifrig, und Niemand kann mir beweisen, dass ich mich damit abgegeben habe. Würde ich diese Schrift gehabt haben, so wäre es mir viel bequemer im Pulpit, Kasten, od. Bette zu halten, um dieselbe zu lesen, als in dem unberührten Rocke, wo ich nicht einmal wusste, was darin vorfindig sey. Ob nur Jemand diese Schrift unterlegt habe, um mich ins Unglück zu stürzen, zweifle ich eben so sehr, da ich keinem dazu durch Beleidigung und dergleichen Anlass gab. Möglich ist es, dass Jemand zu seiner Bequemlichkeit (um diese Schrift nicht immer mit sich herumzutragen), oder aus Sicherstellung seiner selbst, (indem er glaubte, dass Niemand diesen Rock untersuchen wird) sich diesen Rock als depositorium seinen revolutionairen Schrift ausgewählt hat". На питанє віцеректора Ільницького, чому свою верхню одежу лишав так довго в музею, відповів, що шафа була за мала і могла помістити лишень білє. За ключиком від пульта шукав в комнатї, в якій мешкав,

---

[1]) Також картка 14.
[2]) Презид. Архів льв. Намісн. Nr. 194/ggg 1842 і „Матеріяли" Nr. 21.

а не впало йому на гадку, глядіти за ним у верхній одежі в музею[1]).

В кілька днів пізнійше (дня 3 січня 1842 р.) повідомила консисторія про сю подію президію ґубернії, яка передала слідство директорови львівської поліції з тим порученєм, щоби переслухав питомців а про вислід повідомив ординаріят, що дістав повновласть прогнати Захаріясевича з семинарії, колиб він цілком не очистив ся[2]).

Директор поліції, Сахер Масох відповів дня 9 лютого 1842 р., що переслухав Захаріясевича, однак сей твердив безнастанно, що про рукопись нічого не знає. Не помогли обітниці Сахер Масоха, що ряд буде справу лагіднійше трактовати, або й цілком його помилує, коли він признасть ся до вини. Захаріясевич обставав при своїх зізнанях. З порівнаня почерків письма рукописи і Захаріясевича ставив Сахер Масох нерішучий внесок, що рукопись могла вийти з під пера Захаріясевича, а хоч не було ніяких більше даних, що його обтяжували би, Сахер Масох замкнув його у вязниці аж до дальших заряджень президії ґубернії. Від себе заявив Сахер Масох, що Захаріясевича не яло ся проганяти з семинарії, бо ректорат називає його спокійним і моральним питомцем, бо доси не був він політично підозрілим, бо крім подібности почерку письма, більше доказів його вини нема. По при се просив Сахер Масох президію ґубернії о видане заряджeня, щоби ректорат повідомляв безпроволочно дирекцію поліції, як би найдено знов які підозрілі або заборонені книжки, бо всяка проволока ударемнює слідство[3]).

Дня 14 лютого 1842 р. одержав Сахер Масох порученє з президії ґубернії, випустити Захаріясевича на волю, про що повідомлено консисторію з тим додатком, що президія ґубернії не настає, щоби Захаріясевича прогнано з семинарії і полишає децизію в сїй справі митрополитови, а питомця піддає під надзір ректорату[4]).

---

[1]) Презид. Архів льв. Нам. ad 194/ggg 1842.

[2]) Презид. Архів льв Нам. Nr. 12/ggg ex 1842 і Gestions-Protokoll з р. 1842. Nr. 5.

[3]) Презид. Архів льв. Нам. Nr. 194/ggg 1842 і Gestions-Protokoll з р. 1842. Nr. 9.

[4]) Презид. Архів льв. Нам. Nr. 194/ggg 1842.

Нема отже сумніву, що рукопись не була власностію Захаріясевича, а чи підложив її питомець Іполіт Весоловський, як підозрівав Тарасевич, чи хто иньший, се остало нерозвязаною загадкою. Захаріясевича відослано з вязниці до семинарії, де його митрополит велів приняти і поручив над ним кадзір ректоратови[1]). Ще в р. 1845 випитувала консисторія ректорат семинарії о конкомітацію Захаріясевича, мабуть, з нагоди пропозицій о титул стола[2]).

Так само на нічім покінчила ся иньша подібна справа.

Дня 23 лютого 1842 р. найшли питомці: Алекс Терлецький, Никола Дебельський і Константин Пелехович 12 революційних пісень під сходами, що вели до інфірмара ч. 5. Питомців переслухано і випитувано, чи вони не знають, хто міг би сї письма під сходами сховати, однак відповіди були неґативні. Щоби впасти на слїд виновника, ректор відбув ревізії по дормітарах і музеях, порівнав почерк письма тих питомців, що з якого небудь приводу були підозрілі, однак і се не довело до ніяких вислїдів. Ректорат був сеї гадки, що сї революційні письма мусів хтось принести до семинарії з міста[3]).

Специяльно порівнував ректор письмо питомця Льва Цегельського, у якого забрано кілька рукописий, як здаєсь, леґального змісту. Звернено на нього увагу тому, бо він зрадив ся, що одну з сих пісень знає на память[4]).

Переслухано також питомця Николу Величковського. Головну вагу клав ректорат на те, чи не були сї рукописи власностію Захаріясевича, який мешкав в одній комнатї з Цегельським, однак всї переслухані не уміли на се дати відповіди. Протоколи слїдства передала президия ґубернії дня 6 цьвітня 1842 р. директорови поліції з тим порученем, щоби він звернув докладну увагу на питомців Александра Терлецького і Льва Цегельського. Сахер Масох відповів дня 28 цьвітня, що слїдство не довело до ніяких результатів, бо сам ректорат,

---

[1]) Gestions-Protokoll з р. 1842 (дуплїкат) Nr. 5, 7, 9, 11—13, 15—16.

[2]) Тамже з р. 1845. Nr. 67.

[3]) Порівнай „Матеріяли“ Nr. 28. „Нецензурні пісні в духовн. семин. у Львові в р. 1842 і Gestions-Protokoll з р. 1842 (дуплїкат) Nr. 15.

[4]) „Матеріяли“ Nr. 29 і 30 і Gestions-Protokoll з р. 1842. Nr. 17 (дуплїкат).

як видно з протоколів, піддавав питомцям способи оборони. Терлецького він в нічім не може винуватити, бо він „bei sehr beschränkten Geistesfähigkeiten ein sehr offenes und redliches Gemüth gezeigt hat“. Сахер Масох просив ще раз президію ґубернії, щоби вона наказана ректоратови сейчас доносити про події в семинарії, бо лише в такім разї успіх слїдства може бути певний. Зі своєї сторони зарядив Сахер Масох тайний нагляд над семинарією[1]).

В наслїдок сього рапорту повідомила президія ґубернії львівський ординаріят, що против згаданих питомців не найдено доказу вини, що однак ректорат обовязаний на будуче при подібних нагодах віддавати сейчас справу в руки полїції[2]).

Який був зміст згаданих революційних пісень, не знаємо. З дуже обємистих протоколів, в яких питомцї подавали не меньше широкі, для нас мало цікаві біоґрафії, дізнаємо ся лише про заголовки деяких пісень, чи віршів, як прим. „Więzień“, „Żołnierz strzeże bez litości“, „Revolution des griechischen Volkes“. Самих пісень в президіяльнім архіві львівського Намісництва нема. Є лише дописка оловцем на однім з актів „Convolut liegt besonders aufbewahrt“[3]).

Дня 5 грудня 1842 р. відбув ректорат ревізію в семинарії, але не найшов сим разом між питомцями нїчого підозрілого[4]).

Дня 20 січня 1843 р. здав ректорат митрополитови справу з ревізії, яку відбув дня 22 грудня 1842 р. в питомця Івана Баревича[5]), а в мартї 1843 р. зложив ректорат книжки, найдені в деяких питомців, у директора полїції[6]). Здаєсь, що сї дві ревізії не принесли нїчого цікавого і неценэурного, бо инакше найшли би ми бодай якусь дрібну вістку, чи то в „Gestions-Protokoll-ї“ митр. Мих. Левицького, чи в актах Намісництва.

---

[1]) Презид. Архів льв. Намісництва Nr. 602/ggg 1842 Nr. дир. полїції 232/g).

[2]) Тамже Nr. 602/ggg 1842 і Gestions-Protokoll з р. 1842 Nr. 22 (дуплїкат).

[3]) Протоколи переховані в Презид. Арх. льв. Намісн. ad Nr. 602/ggg 1842.

[4]) Gestions-Protokoll з р. 1842. Nr. 32 (дуплїкат).

[5]) Тамже з р. 1843. Nr. 7 (дуплїкат).

[6]) Тамже з р. 1843. Nr. 12 (дуплїкат).

VII.

Хоч роки 1841—3 принесли нам поважне число (майже 40 осіб) з посеред питомців та духовеньства, посуджених о конспіраційну пропаґанду, то мимо сього приходить ся нам ствердити, що рух сей, очивидно, чим раз то більше почав слабнути. Одинока рукопись, найдена на склоні 1841 р. в одежі пит. Захаріясевича, була сьвідоцтвом, що й питомці переймали ся гадками про оружне повстане, яке пляновала польська молодіж. Та пляни польської молодіжи уміли австрійські власти перебити. Зложила ся на те в першім ряді необережність польських конспіраторів, які в пересьвідченю, що повстане вибухне небавом, посунули свою легкодушність так далеко, що в Перемишли, де була оселя польської військової орґанізації, в часі вечірних „цапфенштрайхів" водили ся по під руки з жовнірами, мов би на перекір військовим властям, які виразно зборонювали приставати жовнірам з цивільними; що військова музика грала на нуту „Jeszcze Polska nie zginęła", а підофіцири переміньовали австрійського вірла на „port-epée" шаблї на польського, випорювали з F I (Фердинанд I), вишитих на рожі шапки I і лишали само F, що мало означати Freiheit" і т. п.[1]). Не бракло також між польськими конспіраторами доносчиків. В 1840 р. увязнено що найліпших орґанізаторів, а в червни 1840 р. викрито і увязнено богато офіцирів, підофіцирів і простих жовнірів в Перемишли і у Львові, що були членами польської, військової орґанізації. Поведене з увязненими було грубо нелюдяне. Їх бито кольбами, копано ногами і примінювано крайно нелюдські знущаня. Одного з військових членів орґанізації, поручника Дмитрасиновича збито так тяжко кольбами, що дістав помішане ума. Людвік Мариновський попав рівнож в умову недугу. Йому здавало ся, що всї гадки прозирають в нього крізь чашку[2]). В початках 1841 р. увязнено вперве, а в червни сьогож року по раз другий конспіратора Геллера, який позраджував своїх товаришів. В серпні 1841 р. почали ся увязненя на велику скалю. Між иньшими увязнено руського

---

[1]) Moritz Freiherr von Sala, „Geschichte des polnischen Aufstandes vom J. 1846". Wien 1867, ст. 95. Порівнай: Józef Krajewski, „Tajne polityczne związki w Galicyi", ст. 92.

[2]) Józef Krajewski, „Tajne polityczne związki w Galicyi", ст. 90—4.

сьвященика Николу Гординського, який протягом кількох літ був префектом духовної семинарії і мав бути осередком конспіраційної пропаґанди аж до хвилї, доки його не усунено на парохію в Батятичах[1]). Число конскрибованих з кінцем 1842 р. виносило поверх 300 голов. Почав ся процес. Літами переводжено слїдство, довге і прикре. Доперва дня 1 січня 1845 р. закінчив ся процес. Найвисшим розпорядженєм знесено виміреoriginally рену львівським судом кару смерти для 51 конспіраторів і замінено її на довголїтню вязницю. Николу Гординського засуджено на 12 літ вязниці і звільнено його, як і прочих засуджених доперва в р. 1848 в наслїдок амнестії з марта. Увязненями, зарядженими в р. 1840 і 1841 завдано польським конспіраціям смертельний удар[2]).

Ми бачили в однім з попередних глав, як деякі польські конспіратори не щадили в своїх доносах питомців і сьвящеників. Почались доходженя і часто незаслужені кари, які мусіли затрівожити питомців семинарії, прихильних польським конспіраціям, або вмішаних в них яким небудь способом. Конспіраційний рух в духовній семинарії у Львові, видимо, упадав. Мимо сього не обійшло ся ще в 1844—1846 роках без доносів, в яких пятновано будьто питомців, будьто сьвящеників, що ведуть конспіраційну пропаґанду, або що зносять ся з конспіраторами, або що читають в семинарії революційні книжки.

Дня 10 мая 1844 р. доніс директор поліції, Сахер Масох, на основі тайної реляції, львівській президії ґубернії, що в гр. кат. духовній семинарії у Львові має ествувати товариство, яке має на цїли вербувати питомців до революційної пропаґанди. На чолї сього товариства стоять питомці 4 року Курилович, Павенцький і Загайкевич. Кождий з них має проповідувати свою науку по дормітарах о год. 11 в ночи, а їх праця вінчає ся успіхом. До членів, яких вони для своїх цїлий придбали, належать Карло Чемеринський, Іван Хомицький і Йосиф Яюс (всї з четвертого року богословія), а побіч них питомці 2 року, оба Мохнацькі, Михайло Левицький і Грегорович. Спеціяльно Курилович „soll ernstlich an dem Bekehrungs-System hängen“, бо хоч йому пропоновано, щоби поїхав на студії до Відня для дальшого образованя, він волїв

[1]) Józef Krajewski, „Tajne polityczne związki w Galicyi“, ст. 97, порівнай також ст. 46 і 85.

[2]) Тамже ст. 98.

лишити ся у Львові, щоби мати нагоду ширити свої погляди.

Такий сам напрям, по гадці Сахер Масоха, можна стрінути в латинській дух. семинариї, де питомці Михальчевський, Павловський, Падлевський і Стшелецький відграють значну ролю. Достарчає їм книжок юрист Михальчевський, а оточують сей рух своїм покровом префекти лат. семинариї, Малиновський і Зубрицький, з яких перший кінчив студиї у Відни і визначує ся талантом. Він пристає з укінченим юристом, Весоловським, що працює в адвоката Маліша і з питомцем III року, Гнатом Весоловським, звісним зі своїх злих полїтичних поглядів.

Товариство в руській духовній семинариї, писав Сахер Масох, заслугує тим більше на увагу, що деякі книжки подіставали питомці Данкевич і Грегорович з латинської семинариї[1]).

В дусї рапорту Сахер Масоха віднесла ся президия ґубернії дня 30 мая 1844 р. до митр. Мих. Левицького, щоби розглянув ся в ситуациї і доніс їй про свої помічаня[2]), хоч дня 13 мая, отже в три дни після свого першого рапорту, вислав Сахер Масох другий, в якім значно ослабив свою первісну реляцію, зазначуючи, що питомці Чемеринський, Хоміцький і Яюс є вправдї легкодухами і в своїх балаканках мало розважними, однак не небезпечними людьми, а Курилович „wird als ein sehr fähiger und sittlicher Mann geschildert, welcher einen bedeutenden Einfluss auf die Zöglinge übt und nach seiner Geistesbildung dieselben zu missbrauchen scheint"[3]).

Мабуть від Сахер Масоха дізнала ся про сю справу Polizeihofstelle у Відни. Президент, ґр. Седлніцький запитав дня 16 червня 1844 р. президию ґубернії, чи правдиві вісти про революцийну пропаґанду в обох семинариях у Львові. В наслідок сього рескрипту, президия поуряовала в друге митрополита і лат. ординаріят, щоби як найскорше здали справу[4]).

---

[1]) Презид. Архів льв. Намісництва. Nr. ad 546/ggg 1844.

[2]) Тамже Nr. 546/ggg 1844 і Gestions-Protokoll з р. 1844. Nr. 30.

[3]) Презид. Архів льв. Намісн. Nr. 546/ggg 1844.

[4]) Gestions-Protokoll з р. 1844. Nr. 36. Презид. Арх. льв. Нам. Nr. 736/ggg 1844.

Митрополит велів ректоратови зарядити слїдство, при чім виявило ся, що всї піднесені заміти були видумкою. Ректорат ствердив, що не помітив нїколи нїякої аґітації в ночи по дормітарах, а крім сього (що назвемо нікчемностію), ужив „verlässliche Zöglinge, auf deren Verschwiegenheit selber zählen konnte“, щоби сї слїдили за згаданими питомцями, однак і вони нїчого підозрілого не завважали. Курилович і Загайкевич, після реляцій ректорату, належать до найспосібнїйших питомців, ходять, окрім обовязкових предметів, на науку для глухонїмих і на виклади польської мови та письменства. Курилович студіює побіч сього латинську та грецьку лїтературу і практичну ґеометрію, а задля визначного таланту установлено обох корепетиторами для слухачів I і II року фільозофії (7 і 8 кл. ґімн.) в семинарії. Курилович опрацював поверх сього дві промови про обовязки супротив монарха і виголосив їх в день уродин та іменин цїсаря в приявї питомців та ректорату, а се ледви чи могло би сьвідчити про нього, що він веде революційну пропаґанду. Понад се ствердив ректорат, що Куриловичеви не пропонував нїхто нїколи, щоби він їхав на дальші студії до Відня, а безосновність цїлого доносу виказав тим, що поміж питомцями нема нїякого Михайла Левицького[1]).

Подібне запереченє прислав президії ґубернії латинський ординаріят. Про вислїд слїдства повідомлено президента „der Polizeihofstelle“ у Відни, який поручив письмом з дня 23 липня 1844 р. питомців опіцї духовних властий і звернув акти[2]).

Видавало би ся, що після всїх тих вияснень справа повинна була покінчитись. Тимчасом заступник Сахер-Масоха, Льоренсі доніс дня 21 серпня 1844 р. президії ґубернії, що Михайло Курилович і Олекса Павенцький приступлять небавом до сьвячень і покинуть столицю. На їх місце „als Haupt der Faksiosen in dem gr. kath. Seminarium“ виступить пит. Грегорович, якому Курилович і Павенцький приректи, що лишать ся з ним в безнастаннім побратимстві і будуть йому помагати радою і коли вони будуть вести пропаґанду між сїльським людом, він обовязаний вести акцію між питомцями. Крім сього, писав Льоренсі, висьвятять ся небавом питомці: Хоміцький,

---

[1]) Презид. Архів льв. Нам. Nr. ad 929/ggg 1844 (Реляція ректорату з дня 30. VI. 1844. Nr. 37). Порівнай: Gestions-Protokoll з р. 1844. Nr. 45.

[2]) Презид. Архів льв. Намісн. Nr. 924/ggg 1844. Порівнай Gestions-Protokoll з р. 1844. Nr. 46.

Чемеринський, Яюс і Загайкевич, які зложили Грегоровичеви подібні приреченя. Грегорович зобовязав ся також, протягом двох літ, які перебуде в семинарії, винайти на своє місце наслідника[1]).

Президія ґубернії, з огляду на попередний рапорт Сахер Масоха (Nr. 546/ggg) і на реляції ректорату в сїй справі не повірила донесеню Льоренса і зложила його до актів.

Формальну погоню уряджено в р. 1844 за монахом Василиянином, Терлецьким. Про нього донесла дня 21 червня дирекція поліції президії ґубернії, що він тепер перебуває у Львові і є небезпечним індивідуом. Раньше був він професором ґімназії в Бучачи, звідки молодїж не виносила на університет і в горожанське житє коректних, полїтичних поглядів. Минулого року перенесено Терлецького до Львова і хоч є молодим чоловіком, іменовано прокуратором Василиян для Галичини. В сїм характері вибрав ся він 16 червня до Лаврова і Журавник, щоби поладнати там деякі господарські орудки, хоч ігуменів сих монастирів про свій приїзд не повідомив. Терлецький належить до людий веселих, вертає пізно в ночи домів і мав в р. 1839 в Добромили зносини зі стаціонованими там офіцирами Сульковським і Мучарським, які находять ся в карнім слїдстві о державну зраду. Спеціяльно у Львові любив Терлецький погуляти і перебував з часта в підозрілім домі своєї сестри, вдови по рахунковім раднику, Шпурні, де сходили ся ріжні гостї. Все те видавалось дирекції поліції невідповідним і підозрілим, а старшина монастиря мала Терлецькому за се докорювати[2]).

Вістки Сахер Масоха про Терлецького передала дня 30 червня президія ґубернії митрополитови з просьбою, щоби на нього звернув увагу[3]).

Дня 30 червня наспіла з дирекції поліції нова реляція до президії ґубернії, а в ній донесено, що при слїдженю польських конспіраторів, Лещинського і Крижановського, вислїджено тайних керманичів сього клюбу. Головне місце між ними займає Терлецький, який під маскою покори і убожества веде впрост

---

[1]) Тамже Nr. 1067/ggg 1844 (реляція дир. поліції Nr. 314).

[2]) Тамже Nr. 732/ggg 1844 (реляція дир. поліції має Nr. 228/ggg 1844).

[3]) Тамже Nr. 732/ggg 1844 і Gestions-Protokoll з р. 1844. Nr. 39.

противне житє, тратить гроші на карти, а своє становиско прокуратора визискує на поїздки в краю, з яких нікому звіту не складає. Другим тайним керманичем є його приятель Вінкентий Вільчинський зі Сьвідови, який тепер бавить в Росії і протягом кількох неділь має вернути до краю. Носуджені о злочин державної зради, лат. сьвященик Сьвєжхо (денунціований Тарасевичем), Крижановський і Кавецький є учениками Терлецького з Бучача. Про Терлецького виговорив ся Залєський з Батівки, що він як би вродив ся на провідника революційного сторонництва і що ліпших рук до такої справи годї найти[1]).

Як мало віри можна було придавати такій реляції поліції, видно з дописки на боці: „Kawecki hat nie in Buczacz studiert (Nr. 157 ex 844), sondern in Sambor und Lemberg". Мимо сього поручила президія ґубернії Сахер-Масохови, щоби дальше слїдив за Терлецьким, а крім сього віднесла ся до старости в Чорткові, щоби мав на оцї Вільчинського і розвідав ся про його відносини до Терлецького[2]).

Дня 1 серпня наспів до президії ґубернії новий рапорт Сахер-Масоха, що Терлецький має в найблизших днях „eine neue politische Pilgerfahrt" розпочати та в першім ряді поїхати до Івана Грегоровича, посесора в околиці Бучача, „einen feurigen Patrioten nach altpolnischem Schnitte" а опісля (16-го серпня) удатись враз з ним до Вільчинського в Сьвідовій, де, мабуть, з'їдуть ся також иньші їх однодумцї[3]).

Президія ґубернії вислала сейчас порученє до старостів в Бережанах і Чорткові, щоби слїдили за Грегоровичем і Вільчинським та дізнали ся докладно про їх звязи з Терлецьким, якого віддано під спеціяльний надзір старости в Бучачи, що мав слїдити кождий його крок і розвідатись про цїль його подорожи[4]).

Дня 28 вересня прислав радн. Льоренсі новий рапорт, в якім доніс, що Терлецький поїхав до Вільчинського до Сьвідови, куда повіз книжки, між иньшими отсї: Dziesięć obrazów z historyi polskiej", „Polska w grobie" і революційні „La Mennais". Вільчинського Терлецький не застав, бо він ще не вернув з Росії, тому поїхав до Червоногороду до лат. пароха

---

[1]) Презид. Архів льв. Нам. Nr. 780/ggg 1844.
[2]) Тамже Nr. 780/ggg 1844.
[3]) Тамже Nr. 941/ggg 1844.
[4]) Тамже Nr. 941/ggg 1844.

Франковського. „Czerwonogród soll übrigens der Punkt seyn, wo die Anschläge der Missvergnügten aus dem Süden und Südosten der Provinz vorbereitet werden, und der auch mitunter als Versammlungsort derselben gewählt wird". Терлецький мав поручити Франковському, в якого має находитись богато заборонених книжок, щоби, по приїзді Вільчинського, прибув з ним сейчас до Львова на спільну нараду[1]).

На основі сеї реляції поручила президія ґубернії старості в Чорткові, щоби слідив за Франковським[2]).

На сїм уривають ся урядові акти. Терлецького суспендовано дня 31 січня 1848 р. з уряду прокуратора, однак за справу, яка з польським конспіраційним рухом не вязала ся[3]).

Над питомцями духовної семинарії наглядав безнастанно ректорат, шукаючи головно за нелеґальною лектурою. В р. 1845 устроено дві ревізії в семинарії. При одній з них найдено цензурні твори Чоке[4]), а при другій, в падолисті, не найдено нічого[5]). А коли в цьвітни 1846 р. президія ґубернії донесла (Nr. 2424/ggg), що питомцї II року: Яримович, Чайковський, Кульчинський, Церкевич і Лукасевич читають заборонені книжки[6]), ректорат відповів, що в згаданих питомців не найдено ніяких нецензурних книжок[7]).

Конспіраційний рух в семинарії устав. Зложились на се не лише тяжкі кари, які наложено дня 1 січня 1845 р. на польських конспіраторів, але ще більше сумні, криваві події, що звершили ся в західній Галичинї в р. 1846. Польська інтеліґенція, а з нею також польським духом навіяне руське духовеньство та питомцї мусїли замітити, який широкий провал викопали віки між польською інтеліґенцією і народніми верствами, і що сей провал усував на довгі літа всяку спільну акцію інтеліґенції з простим людом.

VIII.

Цїла вязка фактів, про які ми доси розказали, сьвідчить наглядно, як жорстоко поводив ся абсолютний ряд в Австрії

---

1) Презид. Архів льв. Нам. Nr. 1259/ggg 1844.
2) Тамже Nr. supr. cit.
3) Gestions-Protokoll з р. 1848. Nr. 11.
4) Тамже з р. 1845. Nr. 126 (дуплїкат).
5) Тамже з р. 1845. Nr. 141 (дуплїкат).
6) Тамже з р. 1846. Nr. 30.
7) Тамже з р. 1846. Nr. 37

в літах 1831—46 з кождим проявом свобіднійшої думки, чи патріотизму. Конфісковано і задержувано в президії ґубернії навіть сї книжки, які вже раньше і так нечувано безоглядна цензура пропустила. Майже кождому польському патріотичному віршови підсувано революційні тенденції, а „Pan Tadeusz“ Міцкевича, історичні твори Мохнацкого і сим подібні писання уважано крайно небезпечною лектурою, а їх авторів революціонерами. Так само осуджовано німецьких поетів та істориків, як Гайне, Роттека, що не хотїли свого таланту і працї нагинати до вимогів абсолютизму, не згадуючи вже про Людвіка Берне (Börne), або французького письменника Lamennais. Колиж хто, як прим. о. Слоневський посьмів завісити у своїй хатї портрети Міцкевича, Берне, або Гайне, то й се було обтяжаючим доказом против него.

Карали і знущали ся в сїм часї австрійські власти не лише над людьми, яким доказано участь в польскім, конспіраційнім руху, але гнобили також людий невинних, на яких післано донос, або кинено підозріне. При найдрібнійшім підозріваню пускав ряд в рух цїлу поліційну машину, а хоч і вона не могла нераз нїчого відкрити, такий невинно посуджений о конспірації чоловік мусїв терпіти цїлими довгими роками, часто не сам, але з ріднею. А крім сього, щоби здавити сей конспіраційний тай взагалї вільнодумний рух, не вагали ся австрійські державні орґани ломити цїсарські зарядженя, як се стало ся з примусовим асентерованєм до війська в р. 1837 одного студента медицини і двох питомцїв руської духовної семинарії, хоч цїсар Франц I ще в р. 1834 розпорядив, щоби не карано людий, які не мали становиска, а тим самим не могли його надуживати для тайної пропаґанди. Так само натягали судові власти букви закона до неможливих границь, про що найкрасше сьвідчать монструальні нераз засуди польських конспіраторів.

Але ще гірше від австрійських властий поводив ся руський митрополит, Мих. Левицький. Коли лише президія ґубернії донесла йому, що сей або иньший питомець посуджений о приналежність до польських конспірацій, митрополит у своїй безмежній льояльности для ряду готов був підозрілого сейчас прогнати з семинарії і вилучити з духовного стану, хоч не мав ніякого доказу його вини. З часта мусїла сама президія ґубернії звертати увагу митрополита, що міри, яких він ужити хоче, за далеко йдучі та невідповідні. Більше жорстоким від президії

ґубернії був митрополит навіть там, де не льояльність, але розум і серце повинні були рішати. Митрополит заявляв ся у своїй безмежній льояльности за тим, щоби сьвящеників, батьків родин, засуджених в процесі Гречанського на кару вязниці, не пущено з поворотом до Галичини, а вислано до німецьких провінцій в Австрії, чому рішучо спротивила ся президія ґубернії, вказуючи у своїм рапорті до Відня між стрічками, що внесок митрополита нелюдяний. Митрополит хотів здавити всякий вільнодумний і патріотичний рух між питомцями духовної семинарії заборонами, читати які небудь книжки і доводив до сього, що деякі питомці, посуджені о конспірації виправдували ся, що до читаня і переписуваня скорими не були та що крім скриптів викладів нічого не читали. Се була одна сумнївої вартости заслуга митрополита. А з другої сторони такі дотепні заборони викликували у питомців жажду читаня нелеґальної літератури, нераз противної їх інтересам, як будучих сьвящеників, лише тому, що її заборонив митрополит.

А однак нема сумніву, що ослабити сей польський, конспіраційний рух між питомцями міг митрополит, однак не в сей спосіб, за який він узяв ся. Колиб руський митрополит вказав був підчиненому духовеньству і питомцям місто польського — руський ідеал, колиб був лише пособив сьому літературному рухови, який розпочали в духовній семинарії Маркіян Шашкевич і його товариші, вже самою силою приміру він був би потягнув за собою дуже значну часть питомців і духовеньства. Але сього годі навіть було від митр. Левицького домагатись. В рівній мірі давив він польських конспіраторів і кружок Маркіяна Шашкевича.

Коли в р. 1834 віддав Маркіян Шашкевич до цензури свою „Зорю“, митр. Левицький заявив ся за почином дра Венедикта Левицького против її апробати до друку між иньшим тому, бо питомець повинен віддаватись лише своїм спеціяльним студіям біблії, моральної теольоґії, церковної історії і т. п.[1]). Таке писав митр. Мих. Левицький про одну з перших проб відродженя нашого письменьства, в хвилї, коли у Славянщинї свитала зоря нового житя, коли всї славянські народи старали ся двигнути з занепаду своє письменьство, в хвилї, коли між Славянами лише трупи мовчали.

---

[1]) Архів Народного Дому у Львові. Сам акт видрукую в „Кореспонденції Якова Головацького в лїтах 1835—49“.

„Зорі“ Шашкевича не допущено до друку, руським цензором іменовано, на бажане митрополита[1]), дра Венедикта Левицького, а коли „руська трійця“ хотіла оминути безпощадну руку руського цензора і видала „Русалку Дністрову“ в Будимі, на жадане руського цензора не то, що сконфісковано цілий наклад, присланий до Відня, але прийшло ся ще витерпіти чимало нещасливим видавцям. За сю страшну провину, за любов до рідного слова їм приходило ся добивати ся сьвячень від митрополита ще тяжше, як не одному з польських конспіраторів.

Митр. Мих. Левицький сього руху не розумів і не відчував. Він був лише греко-католицьким митрополитом, з національних пересьвідчень Поляком, однак Поляком відданим душею та тілом австрійському рядови. Сам митрополит видавав свої посланія в мові латинській, польській, німецькій, а коли явили ся деякі його посланія в церковно-славянській мові, то переклад їх з польського вистачували иньші люди, а не митрополит. В консисторії урядовано в німецькій і польській мові. Сьвященики вносили аж по рік 1848 і пізнійше свої просьби до консисторії в німецькій, або польській мові.

Тому й годі дивувати ся, що хоч польські конспірациї між питомцями і руським духовеньством, незалежно від митрополита, устали вже в р. 1846, дух польський ширив ся між ними ще в р. 1848.

Велика часть з посеред руських питомців брала в р. 1848 участь в польських, патріотичних маніфестаціях. Вони підписували спільно з Поляками меморіяли до трону, вбирали на голову польські рогаті шапки, припинали до одежі біло-червені кокарди[2]), виходили на стрічу амнестованих вязнів Шпільберґа і Куфштайну, одушевляли ся муштрою польської ґвардії. Один з питомців, шурин Якова Головацького, Тит Бурачинський описував до нього в листі з дня 10 цьвітня 1848 р. під сьвіжим вражінем останні події:

„W iakiey radości zostawał Lwów przy nadiezdzie z Berna, to nie tak łatwo skryslić, bo chociaż nie mieli łzy radości wykazać, bo wszystkie łzy w 1846 wypłakali, ale przezto radość nieograniczona. Z największym tryumfem wprowadzony był Brześcianski, siwy jak gołąb staruszek. Wyszła gwardya

[1]) Тершаковець: „Українсько руський Архів“, т. III, ст. 12.

[2]) Порівнай хотьби замітки Юрия Кміта: „1848 рік і Львівська руська духовна семінария“, з якими впрочім не всюда можна погодити ся (Записки Наук. Тов. ім. Шевченка, т. XL).

nar: aż za rogatkę, konie wyprzęgnięto i sami ciągnęli, więcey lecieli zewsząd i na około rynku wożony był z okrzykami licznymi i tysiącznymi vivat-ami“.

Dnia 9. kw. ieneral Załuski na S. Jerzego miejscu swoję gwardyę wizytował i przyglądnął koło 6000 gwardystów, żołnierza zaś ani iednego nie było widać. Muzyka od 5 z rana przygrywała godziny, gdy przyszedł piechotą ieneral, wyniesiono go plecy i potym gdy Stadion tyz przyiechał, zakomenderował: baczność, patrz w lewą stronę, a potym 1000 vivatów, gdy coś Stadion przymówił, wyniesiono go w górę, ienerała zanieśli aż do miasta na plecach. Koło 60.000 ludu przytomnego odprowadzali z muzyką młodzianów i ich naczelników. Gdy ieden oddział koło nas szedł o 8 godz. wyszło mnustwo seminarzystów. Była by ich lustracya dłużej trwała, gdyby ogromne tłumy piasków i prochu miotane przez przeraźliwe wiatry nie przyszkadzały. Jenerał chcący coś muwić, musiał przystać, gdy burza trwała i głos iego słaby nie słyszany był. Do tego ieszcze słońce mocno pałało. Wszystcy noblesy otoczony państwem całego Lwowa były przytomny. 3 bandy grały“[1].

Навіть з посеред питомців, що знали руську мову і дорожили нею, відозвав ся голос симпатії для вязнів Шпільберґа і Куфштайну. Один з них, Келистин Скоморовський витав їх дня 2 цьвітня друкованим латинською азбукою привітним віршом, в якім величав їх „ангелами спокою“, „наслїдниками Христа“, що несли „крест отчизни“, борцями, що вчили братів „зривати диби“, „соколами, що воздухом гнали за правдою, беручи на крила малі соколята“. Він радїв, що настала хвиля, коли:

> Вірного друга дружина приймає,
> Сестрі тужливій повернено брата,
> Край своїх добрих синів відбирає,
> Сироти бідні відбирають тата.

Він дякував Богу за свободу і взивав, щоби „в згоді найшовши путь правий, всї причинялись до добра посполом“[2]).

---

[1]) Порівнай мою працю: „Кореспонденція Якова Головацького в лїтах 1835—49“, ст. 234—5 (вийде в найблизших місяцях).

[2]) „Зоря“ за рік 1886 в статейцї „Келистинъ Скоморовскій“, де передруковано сей вірш. Келистин Скоморовський родив ся 16 цьвітня 1820 р., а умер парохом в Остапю коло Скалата дня 16 цьвітня 1866 р. на тиф, проживши рівно 46 літ. В замітках, поміщених в „Зорі“ додано, будьто би Скоморовський брав участь в польськім конспіраційнім житю,

Подібно патріотичний настрій, як серед питомців, находимо також між значною частиною руського духовеньства. Парох Поморян, о. Василь Фортуна (пізнійший парох і крилошанин в Тернополи) сам впряг себе до воза, яким вїздив до згаданого місточка амнестований лат. сьвященик о. Шершнїк[1]). З жовківської „Рускои Рады“ наспіла в вересни 1848 р. до „Рады головнои рускои“ жалоба на декана Петра Криницького з просьбою „даби отъ оуряду изверженъ былъ, ибо неприязнинъ єсть народови рускому“[2]). Вслїд за сим прислала жовківська рада нову жалобу на сьвящеників: Левицького з Тартакова, Децикевича з Мошкова, Йосифа Трильовського з Себечова, Тустановського з Завишнї, Алексія Телїщака з Добрачина та Івана Багриновича з Тудоркович за те, що вони належать до польської сокальської ради, що накликують селян до закладаня сїльських шкіл з польською викладною мовою, що велять польських панів вважати найбільшими добродїями, що хотять враз з ними відбудовати Польщу а Русинів пятнують як запроданцїв австрійської бюрократії і як ворогів народа. Колиж перемиська духовна власть не лише не виступала против сих сьвящеників, які „хлѣб рускій нашушный поживаючи, дают ся за негодивих ходатаюв и за нарѣдѣе до подкопованя справи рускои ӧд Полякӧв употребляти“, але ще їх похваляла, жовківська Рада просила львівську Раду, щоби сих сьвящеників упімнула. Поверх сього жалила ся жовківська Рада на пароха з Дениск, Василя Граба, „который кокарду полску з орелком носит, на дню 26-го Юнїи въ обѣталищи всечестнїйшого Архѣмандрита, вобецъ поручника ӧд армїи австрийской лїнїовой, Büchsa, который остатнїю побѣду над Італїянами голосив, не

за що його прогнано з семинарії і доперва за протекцією архикнязя Фердинанда де Есте висьвячено в 1849 р. Хто прочитав мою статю, сей пересьвідчить ся, що хиба архикнязь Фердинанд де Есте, який так ворожо відносив ся до польських конспіраторів, не був би попер Скоморовського, якби останнїй до них належав. Все те видумка, не оперта на ніяких реальних основах. В „Gestions Protokoll-ю“ не маємо про Скоморовського нїякої вістки, що було би неможливим, якби він належав до польських конспіраторів.

[1]) Шершнїк був під конець свого житя (ще з поч. XX віку) сотрудником-експозитом в Мединї під Підволочисками. Вістку про о. Фортуну завдячую радн. Ол. Барвінському.

[2]) Gestions-Protokoll des gr. kath. Metrop. Ordinar. з р. 1848. Nr. 95. Є се перший акт, записаний в „Gestions-Protokoll-i“, в руській мові, як здаєсь менї, рукою крил. Кузємського.

токмо тому противорѣкавъ, али и высмѣвав а навёт в церквѣ, мѣсто казаня Лирника людям ôдчитовав, що скарга Парафіан его в актах ради жовківской зложена свѣдчит", на пароха в Ременова, Івана Дольницького, пароха з Колодна, Александра Кмицікевича, пароха Руди лїсової Щербицького і його сина Льва „который ôд далших болших духовних чинôв заслужил быти виключеный", пароха Батятич, Андрія Децикевича, сотрудника з Мошкова, о. Теофіля Созанського, пароха Сулимова, Теодозія Куриловича, пароха Біли піскової, Едварда Несторовича, пароха Дорошова, Теофіля Полянського і адміністратора з Колоденка, Дениса Лаврівського — що вони польській справі сприяють і Русинам у їх народній праці шкодять[1]).

Обі жалоби передав Куземський митрополитови Мих. Левицькому з просьбою, щоби приказав перемиській консисторії „дабы тихъ Священниковъ остро упомнула, и доки ся не покаютъ, справу руску попирати не будутъ, до жадной Промоціи взятими не были"[2]), на що митрополит згодив ся, відсилаючи справу сьвіжо іменованому перемиському епископови, Гр. Яхимовичеви[3]).

Як бачимо, у св. Юрі найдено сим разом лік против польського патріотизму між руським духовеньством за почином епископа Яхимовича, крил. Куземського та не без впливу і натиску австрійського ряду, що рішив ся попирати Русинів против Поляків.

Здаесь, що не лише жовківський і сокальський округ міг виказати ся таким значним числом сьвящеників, прихильних польській справі. Такий самий процент можна було найти і в других деканатах. Тому, за почином Куземського, примінено до прихильних польській справі руських сьвящеників і питомців ще й иньші репресалії, як про се дізнаемо ся з сучасного листу о. Йосафата Кобринського, пис. дня 8 червня 1848 р. до Якова Головацького, де читаемо:

„Письмо Отца Куземского залучаю тобѣ, читай и розноси межи панотчики, най знаютъ чимъ с святоюрской горы пахне. Яхимовичь сказалъ, що буде знав, кого мае святити. Также деканы маютъ тайны указы дивити ся за тыми, що вяжут с Ляхами — и недопускати, поки не свяжется Головна рада Львов-

---

[1]) Гляди „Матеріяли" Nr. 31.
[2]) Тамже Nr. 32.
[3]) Gestions-Protokoll з р. 1848. Nr. 100.

ска. Вот як ся свѣтъ обертае, перед нѣсколько годами — були не святили за руское, а нынѣ за противруское"[1]).

Репресії зробили без сумнїву свое. Однак не вони поклали основу під наш духовий розвій. Вчинила се вже раньше праця Маркіяна Шашкевича і його товаришів, ведена з нечуваним пожертвованем, серед тяжких умов, серед наруг і насьмішків значної части руських питомців і сьвящеників, що в лїтах 1831—48 почували себе Поляками і брали участь в польськім, патріотичнім житю, а які працї Маркіяна не розуміли, вважаючи її „московською" акцією.

Спасів, в серпни 1907 р.

МАТЕРІЯЛИ.

Ревізія в духовній семинарії у Львові в р. 1836—7.

1.

Реляція ректорату дух. семинарії.

Zur Zahl 15 (число ректорату).

(През. Архів льв. Намісництва) ad 97/ggg 1837.

Gutachten über folgende, bei den Seminarzöglingen des General-Seminariums, während der am 12-en und 15-en vor. M. und Jahr vorgenommennen allgemeinen Bücher und Schriften Revision vorgefundenen Manuscripte.

1-tens. Die zwei Manuscripte sub ser. № 11/1 und 11/2 gehören dem Seminar Zöglinge Stephan Torba, Hörer des 2-ten theol. Jahrganges vom dreyjährlichen Kurse, Lemberger Dioecesan; und enthalten verschiedene Auszüge (Excerpta) meistens — wie es scheint, — aus gedruckten Schriftstellern hergenommen, deren aber Inhalt für die Religion und den Staat gar nicht schädlich ist.

2-tens. Von den drey Manuscripten sub ser. № 16/1, 16/2 und 16/3 gehört das 1-te und 3-te oder 16/1 und 16/3 dem Seminar Zöglinge Alexander Malczewski Przemisler Dioecesan, Hörer des 4-ten theolog. Jahrganges; und in dem 16/1 kommt a) ein Lied auf 7 Stro-

[1]) Порівнай: „Кореспонденція Якова Головацького в лїтах 1835—49", ст. 261.

phen bestehend mit den Anfangsworten: Już ia schodzę z mego pola: in dem sich mehrere Ausdrücke von zweydeutiger Bedeutung, die nach Obscoenitäten riechen, befinden; dann b) ein Lied mit den Anfangsworten: Znacie pewnie tę krainę u. s. w. in dem das alte Königreich Pohlen im Schatten-Umrisse dargestellt wird. — An den Liedern des 3-ten oder 16/3 Manuscriptes ist Nichts auszusetzen.

Das zweite Manuscript hingegen oder 16/2 gehört dem Zöglinge Theodor Folusiewicz, Przemisler Dioecesan, Hörer des 3-ten theolog. Jahrganges und enthält die Moralität nicht beleidigende Liebeslieder.

3-tens. Zwei Manuscripte sub ser. № 23/1 und 23/2 gehören dem [2] Seminarzöglinge Theodor Czaharynski, Lemberger Dioecesan, Hörer des 3-ten theolog. Jahrganges vom dreyjährigen Kurse, und begreifen in sich unschuldige Räthsel, Reden, Elegien, und dergleichen ähnliche Sachen meistens aus gedruckten Schriften abgeschrieben, an denen derher Nichts zu tadeln befunden wurde.

4-tens. In den drei Manuscripten sub № ser. 24/1, 24/2 und 24/3 des oberwähnten Seminars-Zögling Alexander Malczewski kommen:

a) sub № ser. 24/1 in dem Liede Mazur benannt: Hey ia Mazur etc. pag. 8.

b) In dem Liede pag. 12. Daycie przykład zacne Matki etc. Ausdrücke und Sentenzen, die gegen den gegenwärtigen hierländischen politischen Zustand anstossen und endlich:

c) In dem Liede: Kiedym miała lat pietnascie: pag. 23, und dem anderen: Day mi całusek etc. Sprüche, die der Moralität einen Abbruch thun, daher sie zu rügen sind.

In den zweifolgenden Manuscripten sub № ser. 24/2, 24/3 ist wieder Nichts tadelhaftes zu bemerken.

Ubrigens findet das Seminar Rektorat überhaupt annoch diess bemerkbar, dass:

a) Die Manuscripten des Seminar Zöglings Malczewski, von ihm, — nach seiner diessfalls vernommenen Aussage — noch während der Studienjahren in Gymnasialschulen und Philosophie, vollbracht wurden. Dieß scheint auch die Handschrift selbst zu bestätigen. Und dass auch,

b) wider die Sitten, Verwendung und Aufführung dieses Zöglings in Seminario, sammt sam seinen Collegen gar Nichts einzuwenden ist.

Lemberg den 24-ten Jänner 1837.

Benedictus Lewicki pro Rector Sem., Aithal Witoszynski Vicerector.

2.

Реляція митр. М. Левицького до президії ґуберниї.

Nr. 9 (число митрополита). (През. Арх. льв. Намісн.) Nr. 68. 97/ggg 1837.

Hochlöbliches k. k. Landes-Präsidium!

Die laut des hierortigen Berichtes vom 24-ten X-ber v. J. Zahl 4437 bei einigen Zöglingen des gr. kath. Seminariums aufgefundenen und in dem Ausweise des Rektorats unter Postzahlen 11 (Manuskrypt-Excerpta różnych powinszowań wierszem i prozą), 16 (Manuskrypt z kilka kartek składający się różnych pieśni), 23 (Manuskrypt-Excerpta różnych pieśni i mów) und 24 (Trzy manuskrypta z kilku arkuszy różnych pieśni polskich, ruskich, niemieckich, naywięcey erotycznych) verzeichneten Manuskripte werden, nebst dem Gutachten, welches hierüber das Rektorat unter 24-ten l. M. abgefasst hat, Einem Hohen k. k. Landes-Präsidium in Gemässheit des hohen Erlasses vom 4-ten l. M. Zahl 1415 erfurchtsvoll vorgelegt.

Nach der Ausserung des Rektorats enthalten die Manuskripte № 11 und 23 nichts anstössiges, dagegen hat das Rektorat in den Manuskripten № 16 und 24 obscöne Lieder, und ausserdem noch solche Lieder notirt, welche auf das Königreich Pohlen Bezug haben und gegen die gegenwärtigen politischen Verhältnisse anstossen.

Diese letzteren Manuskripte gehören dem Hörer im 4. Jahre der Theologie und Przemysler Diözesan Alexander Malczewski, und er soll diese Lieder noch in der Zeit gesammelt haben, als er die Gymnasialschulen und die Philosophie studierte.

Das Rektorat bemerkt am Schlusse seines Gutachtens, dass gegen Sitten, Verwendung und Aufführung des Zöglings Malczewski in Seminarium nichts einzuwenden sey.

Ich fordere in dessen das Rektorat auf, den Malczewski streng und sorgfältig zu überwachen und die weitere Verfügung Eines Hohen k. k. Präsidiums über diesen Zögling abzuwarten.

Lemberg den 27-ten Jänner.

Michael Lewicki, Metropolit.

3.

Брулїон письма президії ґуберниї до ординаріяту.

(Презид. Арх. льв. Намістництва) Nr. 68, 97/ggg 1837 ad 34 II.

Lemberger g. k. Metropolitan-Ordinariat.

In vollständiger Erledigung des Berichtes vom 4. Jänner d. J. Z. 1415/ggg wird dem & bedeutet, dass nach Anzeige des Bücherrevisions-

amtes von den im beiliegenden Verzeichnisse der, bei den Zöglingen des g. k. Seminars vorgefundenen Bücher, die Werke sub Postnummern 1 (Ziewonia, Noworocznik Lwow 1834 przez Bielowskiego), 3 (Sämmtliche Werke von Karoline Pichler) 4 (Theater von Kotzebue, Wien, 1831), 5 (Prinz Friedrich von Velde Roman, Wien, 1825), 6 (Gonzalw z Kordowy przez L. Z. Przemyśl, 1830), 10 (F. Boznańskiego wiersze druk: wydarty początek (2 Bänder), 12 (Astrolog Romans Walter Skota, Warszawa 1827), 15 (Dramatische Werke von Aug. v. Kotzebue, 20-tes Bändchen, Wien 1828), 17 (Die Todtenfackel: oder die Hölle der Siebenschläfer liber manus et lauratur (Ein Roman Wien und Prag bei Franz Haar), 19 (Pisma wierszem i prozą przez F. Boznańskiego, Lwów), 20 (Verschiedene Lustspiele, Grätz 1796), 21 (Histoire de Clarisse-Hartowe von Richardson absque initio et compactura) 22 (Sämmtliche Werke von F. Schiller), 25 (Tod und Zukunft in einer Anthologie von Aussprüchen älterer und neuerer Dichter und Philosophen von Jos. Hugo Wyttenbach, Leipzig 1806), 26 (Taschenbuch na nowy rok, bez początku i końca — ist in Wien herausgegeben worden), 27 (książka bez tytułu — Wiersze Marewicza i rozmaite treści prozą), 28 (C. A. Tudger — Echo oder Alexis und Ida. Ein Cyclus von Liedern und Frauenspiegel, Wien 1813), 29 (książka niemiecka bez tytułu i końca rozmaitego rodzaju Gedichte, Bürgers Gedichte), 30 (Stoffe von Gustav Schilling, Wien 1826), 31 (Die Morlaken, Eine grosse Oper), 32 (Die Religion aus der Natur nnd Offenbarung geprüft mit philosophischen und kritischen Augen, Wien 1774) **mit admittitur**, jenes sub PN. 2. (Biblioteka Romansow nowych, Warszawa 1830 — Romans Rob Roy Walter Scotta (2 tomy) **mit transeat**, jene sub PN. 9 (Kleine Romane von Laffontaine, Berlin 1801) mit **toleratur** und die Werke sub PN. 8 (Roman Passman Aglu, Berlin 1801) und 18 (Fragmentum libri Ovidii Nasonis de amore idiomate polonico) mit **damnatur** in der Censur bestimmt seyen. Die Werke sub PN. 7 (Trauerspiel — das gerettete Venedig — Bayreuth 1795) und 13 sind einst zensurirt, doch ist der 29 Band der Werke Voltaires) PN. 13 (Correspondenzen mit Staatsmännern, Militär, Standespersonen, Gelehrten 1751—1752) im französischen Original mit damnatur bestimmt und das Trauerspiel unter dem Titel „das gerettete Venedig“ (PN. 13) . . . . nach hierortigem Befunde wegen mehrerer in politischer Beziehung anstössigen Stellen nicht als geignet den Händen geistlicher Zöglinge anvertraut zu werden.

Was die vorgelegten geschriebenen Pieçen anbelangt, so ist man mittelst Bericht vom 27. Jänner 1837 Nr. 9 hierüber beigebrachten Gutachten einverstanden.

Demgemäss wird bestimmt, dass die oben angeführten mit admittitur, transeat und toleratur erledigten Bücher den Zöglingen zurückgegeben werden dürfen.

Die Bücher sub PN. 8 u. 18 sind anher vorzulegen, und werden nicht mehr ausgefolgt werden, gleichwie die Bücher sub PN. 7 u. 13 hier bleiben. Von den Handschriften werden hierorts die Pieçen 16/1 u. 24/1 fernerhin verwahrt bleiben. Der Rèst folgt zur Ausfolgung an die Eigenthümer zurück. Das zurückgebliebene Manuscript Nr. 14 ist gutächtlich vorzulegen.

L. am 5 Fb. 1837. Lorenz.

В долї дописка:

Baron Baumgarten und hat die Bücher sub 7 u. 13 (ad 68/94, 837) bei den übrigen verbotenen Büchern aufzubewahren.

Заголовки сконфіскованих книжок я подописував в клямрах з „Consignatio librorum sub actu revisionis in museis et Dormitoriis, die 12-a et 15-a Decembris 1836 instituta, ab Alumnis Seminarii r. g. c. Leopoliensis receptorum“, яку підписали: Венедикт Левицький і Vithalus Witoszynski, Vicerector.

Нецензурні книжки в дух. семінарії в р. 1837.

4.

Реляція ректорату до ординаріяту.

№ 113 (Число ректорату дух. семин.)

(През. Арх. льв. Намісництва) ad 446. 1838/ggg

praes. 30. Mart. 837. Nr. 44.

Hochwürdigstes Metropolitan Ordinariat!

Nach dem, am 27-ten l. M. und J(ahres) aufgenommenen hier angeschlossenen Protocoll sind in dem unteren Seminargange bey der Haupteingangspforte in das Mauerloch der inwendigen Kirchenthür zwey höchst perniciöse, gefährliche und gottlose Bücher — besonders das erste von diesen — von irgend einem Unbekannten, vermuthlich einem Fremden, in der bösen Absicht hineingelegt und unterschoben, aber zum Glück des Seminar-Rektorats alsogleich von einem braven, exemplaren mit politischen Fragen sich nicht befassenden und zu ähnlichen Sachen gar nicht geneigten Seminarzögling vorgefunden worden.

Gewiss ist es, dass bei keiner Bücherrevision und sonstigen täglichen Visitationen der Museen, Dormitorien, und unaufhörlichen Aufsicht

über die Beschäftigungen der Zöglinge sogar auf dem Seminarhofe — Etwas ähnliches vorfindig gemacht, noch von Etwas ähnlichem bis zum oben erwähnten Ereignisse in dem Seminario gehört worden.

Diese Bücher sind auch — nach der bey dem k. k. Bücherrevisionsamte den 28-ten l. M. b. m. erhaltenen Notiz — wie die vom Vorsteher dieses mit rother Bleistift vor dem Titelblatte angesetzte Bemerkung bewährt — mit damnatur praenotirt.

Die oben benannten Bücher werden Einem Hochwürdigsten Metropolitan Ordinariate zum weiteren Amtsgebrauche hiemit vorgelegt.

Lemberg den 29-ten März. 837.

Benedict Lewicki, pro Rector Semin. Cyrillus Dębicki, Vicerector Sem. glis.

Реляция пис. на 2 стор. fol. На четвертій стор. рубрум і адреса: An Ein Hochwürdigstes Metropolitan-Ordinariat Seminar-Rektorat unterlegt die in dem Seminar vorgefundenen verbothenen Bücher zum weiteren Amtsgebrauche.

5.

Письмо митрополита до президії ґубернії.

Nr. 44. (Число митр. ординар.) (През. Арх. льв. Намісн.) Nr. 446/ggg 1837.

Hochlöbliches k. k. Landes-Praesidium!

Laut des mitgehenden Berichtes des Seminariums-Rektorats von 29 März l. J. Zahl 113 sind am 25 März um $^1/_2$10 Uhr in der Nacht, im Seminarium bei der inneren Eingangsthür zur Kirche in einem Mauerloche, zwey Bücher vorgefunden worden, die nach der vom Rektorat b. m. bei dem k. k. Bücher-Revisionsamte eingeholten Auskunft mit damnatur bezeichnet sind.

Mit zwey Zöglingen dem Hankiewicz Joseph, der diese Bücher gefunden, und dem Baranowski Andreas, durch dessen Bitte der erstere veranlasst war in einer so späten Stunde die Kirche zu öffnen, wurde das dem Rektorats-Berichte beyliegende Protokoll aufgenommen, wobey die erwähnten Zöglinge behaupteten, dass sie von diesen Büchern, ihrem Inhalte und ihrem Eigenthümer nichts wissen und dass sie dieselben niehmals bei irgend einem Zöglinge gesehen haben.

Nach Ausserung des Rektorats sind Bücher von einer ähnlichen Tendenz, wie die vorgefundenen, bei keiner Bücherrevision und sonstigen täglichen Visitationen der Musäen und Dormitorien, so wie bei der fortwährenden Aufsicht über die Beschäftigungen der Zöglinge wahrgenommen worden, woher das Rektorat vermuthet, dass diese Bücher von

einem Auswärtigen und in einer bösen Absicht unterschoben seyn müssen.

Das Ordinariat glaubt seines Dienstes zu seyn, diesen Vorfall Einem Hohen Landes-Praesidium zu berichten, und die vorgefundenen Bücher in dem mitfolgenden 2/2 Convolut zur weiteren hohen Verfügung ehrenbietigst vorzulegen.

Lemberg den 31 März 837.

Michael Lewicki, Metropolit.

Реляція пис. на 1 стор. folio. На четвертій стороні рубрум і адреса: An Ein Hochlöbliches k. k. Landes-Praesidium Lemberger g. k. Metropolitan Ordinariat dto 31 März 837. Zahl 44 berichtet über zwei im g. k. Seminarium vorgefundene verbotene Bücher.

Mit 1. Beylage sub allegat und zwey Bücher in einem Convolut.

6.

Революційна відозва найдена в р. 1837 у о. Кирила Слоневського.

През. Арх. льв. Намісн.: ad 497 ex 1837.

Narode ruskij!

Wilniśmo tohdy, koły robymo szczo choczym i razom ne krywdymo nykoho, używajuczy wolnosty swoiey. U narodi u towarystwi czy chto skrywdyw czyły ni, ne może sudyty sam skrywdżenyi, a ne krywdytel, bo kożdeyby z nych za sobow bilsze potiehnuw, sudia musyt buty tretij, a to czy takij, kotrohoby ony oba obrały, abo narid sam, kołyby — oba ne zhodyły sia na sudia swoich.

Narid także maje prawo wradyty sia nad tym, czoho mu treba dla ludyi. Kołyby sia myr ludyi zyiszow, a wsi howoryły i wola wsich małaby sia staty nedyiszow byś końcia meże rizno chotieczymy i prototo treba, aby wola tych stała sia, kotrych je bilsze, a toti, kotrych je mensze, musyły toto pryniaty szczo mnohist chocze.

Z takoho musu, nepohybne wilnyst tych, kotrych mensze, bo ony majut nadeżdu, że kołyś pry inszoj sposibnosty, budut także do tych należaty, kotrych bude bilsze, odże tochdy stane sia także i jich wola, a inszyi [2] kotrych mensze a inakże hotiet, budut musyły zrobyty wolu takosz i jich.

Ałe narid, kotroho kilka milionyw ne może sia razom zhażdżaty, hołud wełyki, neład bilszyi i marnowanie czasu i perewołoka u sprawunkach, z takoho zibranyie i zobradowanie u takoi mnohosty powstałaby. Prototo treba, aby ludy podiłyły sia na kupy i znowu mnohostew hołosiw obrały sobi pownomicnykiw (plenipotentiw) takich, kotri wiru i kotri pownomocnykie schodiat sia i radiat mnohostew hołosiw, szczo

sia maie z narodom dijaty i szczo jemu potribne szczo pownomocnykie uradiat to bude wola wsich. Pry obraniach pownomocnykiw, musyt każdy maty prawa, hołos swij daty, a takoż powynno buty wilno obraty koho chotiat mnohostew hołosiw, ne bohactwo ne starszyna ne riżnycia rodu, any żadna pryczyna ne powinna dawaty perszynu. De tak obyrajut pownomocnykiw (posłiw, deputowaniw) tam wilnyst u narodi.

U nas i u narodiw sosidnych, wola Cisara albo Krila łeszen sia dije, a czy chotiat lude toto, szczo wełyt Cisar, ototo sia nępytano. A chot tut albo tam jakij pownomicznyk narodu pry [3] Cisaru albo Krilu, tot abo sam wid neho narodowy nakienenyi pownomičnyk, kotryi na toto, aby potakowaw na wsio, szczo krili chotiat, abo kotryi obranyi wid bohatni szlachty i magnatiw, a ne wid wsich n narodi, a prototo ne pownomicnyk wsich, a stoho wydko, szczo w nas nema wilnosty.

Cisar i Kril dla sebe łeszen chocze dobre, a ne pytaie sia, czy dobre dla ludyi, toto, szczo win wełyt. A chotby dobre chotiw dla ludyi, ałe ne słuchaw wsich, szczo ony dobroho dla sebe hadajut, prototo toje, szczo win każe, ne może buty dobrym dla wsich, bo bilsze ludyi wse szczo mudriszczoho uradiat, nyż oden, abo mensze ludyi. A pownomičnyki obrani czerez bohaczyw, szlechtu, magnatiw, budut łeszen za tym tiahnuty, szczo dobre je dla oberacziw jich. Odże z toho, szczo ne wsi obyrajut tych, kotry radiat nad potrebamy naszymy, abo szczo żednych pownomočnikiw nema, w nas newoli i bida.

Narody nam susidni nad tym hadajut, jak wilnyst dla narodu dla wsich ludy widobraty, jak do rady prypustyty kożdoho czołowika i bidaka i żebraka.

[4] Ałe narid toho prawa ne nabude prisbow, ślozmy, łesz musyt siłow sobi wziaty, a ne woźme toho prawa gwawtom, poki kryliw i cisariw ne wyżene z meże sebe. Znajut wsi kryli i cisari, szczo narody chotiat jich wyhnaty i ne wojujut teper meże soboju, ałe podały sobi ruki, aby sia narodom operty.

Narody! berit prykład z cisariw i kryliw, a wiażit sia z soboju ney ony bo wsich was sprawa ototo, aby jich wyhnaty, ney i sprawa kryliw taka, aby narody w piddaństwi trymaty, ot worohy nas uczat, jak majem sobi protiw nym postupyty.

My rusyny kołyś małysmo swoich kniaziw ruskich, ałe tohdy wola odnoho kniazia znaczyła wsio, a nichto ne mich sia odezwaty za narodom, nichto ne mich whlanuty, czy rozkaz jakij kniazia dla narodu dobryi abo nit.

Szlechta ruskaja, bojary, supany, tohdy na toto buła, aby wymohła na narodi toto, szczo choćze kniaź. Zawojowaw potomu polskij kril ruś, i ruskim sia kniazem nazwaw, a rusyny zloczyw z polakamy.

Szlechta ruska buła pryniata [5] do seymu polskoho, a tota upomynała sia razom za rusew. Chot dola chłopa (wisnieka) ne poprawyła sia koneczne czerez toto złuczenie, łeszen szlachty dola stała sia lipsza, ałe chłopa (polaka piddanoho) u samoji polszczy dola buła odnaka. (A u tot czas dola chłopa u susidnych narodiw buła hirsza). Wydko z toho, szczo dola rusynyw wsich ne polipszyła sia, ałe preci newola odnako sia dijała, buło bilsze takich, kotri polskuju uwahu zwertały na potreby naszi, szczo sia za rosew na seymi wpomynały.

U pobrati z polakamy, perebyłyśmo pietsot lit, z nymy razom tiszyłyśmo sia i smutyły, rady używałyśmo, żytie jako narid i razom terpiły. Żytie toje naridne, buło pasmom dla naszych i dla polakiw odnakim, czy to w szczastiu, czy w nedoli. A z takoho pobratymstwa stało sia, szczo serce narodu naszoho zrisło sia z serciom narodu polskoho szczoby razom czuło, szczo krow nasza odnaka buła, jak dwoch błyznikiw do sebe zrisłych, że dusza oboch narodiw odna stała sia.

Pry samym pobrati rusyniw z polakamy [6] buła religia chrystyańska tak w polszczy jak u rusy, ałe w polszczy buw obriedok łatynskiy, a w rusyw greckiy.

Krutyist(w)o Jezuituw pryprowadyło do toho, szczo pry dwori krila polskoho nawertano wsich, kotri greckoho obriedku buły, na obriedok łatyński. I nastała moda u rusy, szczo tot buw pohardżenny, chto buw obriedku greckoho, a tot obriedok nazwano i do teper nazywajut ruskim obriedkom, z toho protywne nazywano obriedok łatyński — polskym.

Szlechta na rusy seła posidajucza, wsia buła obriedku greckoho, a teper na łatyński obriedok pereyszła, aby sia riwnała z tamtymy magnatamy, kotri chot na obriedok łatyński pereyszły, preci buły rusyny. A skoro jakiy z greckoho obriedku pereyszow na łatyńskie, nazwaw sia polakom, chot buw z rodu rusyn. Polakamy wsi rusyny za pobratu z polszczuw, nazwaty sia mohły i nazywały sia, bo buły czastew polszczy, a ne aż tohdy stawały sia polakamy, koły obriedok łatyńskiy pryniały.

Tadże szcze nym bułyśmo chrystyanamy, koły bułyśmo pohanynami, bułysmo rusynamy, a stawszy sia chrystyanamy [7] czy mohły nas obriedki rozdiłyty meże soboju? Chto rusyn z rodu, chto na rusy wychowaw sia, tot czy win obriedku greckoho, czy łatyńskoho, wse rusyn i wse polak, bo ruś czastew polski, je sestra, błyzniczka czerez pietsot lit, do polszczy pryrisła. Tak mazur, łytwak, polakom je tak i my rusyny polakamy.

Wpaw narid polskiy razom z ruskim czerez rozbij trioch mocariw, austryi, prus i rossyi, a ruś czerwonu z czastkow małoi polszczy zabrało Cisarstwo austryackie, a reszta rusy prypała do rossyi. I znowu wola

odnoho, to je mocarie (cisara albo krili) łeszen sia dije i wsio znaczyt, ato, szczo słobody za polakiw dla rusy prybuło, widpało. Wyderto wid polszczy sestru predwicznu, ałe narid tużyt do swoji połowyny, do polszczy, z kotrow buw duszow i serciom oden.

I stała tuha za bratom z polakamy. Ałe lubojkowe! ne można narodu zarizaty na smert, łeszeń ludey i mnoho można zabywaty, a ne narid, kotoroho mylioniw 20.

Protiw triom rozbijnykam, wojowaw narid polskyi i szcze do teper wojuje i bude wojuwaw, poki ne bude wilnyi.

[8] W rokach 1830 i 1831, były sia polaki protyw carowy moskiewskomu o toto, szczoby buły wilny, a zaczynajuczy wijnu, chotiły zriwnaty wsich meże soboju, ałe—magnaty, pany potomu sia wmeszały i ne chotiły wsich riwnymy zrobyty, chotiły pańszczynu, newolu zatrymaty, a z toho wyiszło, szczo chłop piddaney ne wiazaw sia do wijny razom protiw carowy, a chot wiazaw sia, to piznaw potomu, szczo z winy dla neho nyszczo dobroho ne bude, tay ostych w ohny. A tak łeszen sami pany władstywo wojuwały i prototo niszczo z winy. Wpały polaki, a wina tota pańskaja zwana. A chotby polaki szcze desit razy pirwały sia na wrahiw, ne dybiut sia wilnosty, koły ne zriwnajut wsich z soboju, paniw z chlopamy, a totych szczo im ne schotiat riwni buty, z meże sebe ne wyżenut. Pirwut sia, wirte u moju wiru! pirwut sia znowu polaki do kosy i topora i rucznyci i szabli protiw caram, ałe paniw i magnatiw z meże sebe wyhoniat razom z carom i dlatoho wdaśt sia tota wina, i polszcza bude jak buła wilnaja.

Nychto tiahu totu, u sercy sia widzywajuszczu [9] za polszczu ne wyhonyt, ne wykraje z hrudiw naszych, takow tiahow wże matier dytynu rusku pid serciom w żywoti napowaje. A preci pokurczi u rusyniw i polakiw lude nayhirszi sipaki i łyzuny cisariw, chot tutka na rusy zrozdzeni, chotiat zamuryty u sobi toto, szczo u nych za narodom polskim promawlaje, wid dityństwa, a narid ruski carowy moskiewskomu piddasty, u newolu za ordery i rubli moskiewski chotiat (Stauropigia).

Prototo tych rossyiskich wpiriw u narodi naszym muszu szcze sia zapytaty? Czy nam po zirwanym z polakamy pobrati znowu sia teper z nymy wiazaty czy ni? Duszy czysty! bratowe! na toto pytanie serce samo widpowist wam, łeszeń czuyte, widpowist wam ono tak: Pytaiesz sia czy z naszymy bratamy naridnymy sia bratąty? czy ruś z polszczew maje buty aż teper, koły obi ony błyznyczki wid wikiw? czy rozbijnyki koronowani możut zabyty u nas wczutie do polakiw z mołokom materycznym wysane.

A wam moskiewski wpiri tak każu: Nechoczemo my wicznoi rozłuky z rossyiuw, to narid takoż bidnyi, muczenyk u cariw swoich, ałe

choczemo [10] wicznoi rozłuky z cisaramy i krilmy. Rossyia zarizana czerez caria, ne zaraz do hadki pryide, za wilnost swoju sia upomynaty.

Polski narid dostyhłejszy do słobody nyż rossyiski, polski butnyiszyi, maje praktyku uże w krwawoy tuży do wilnosty, a poperednymy neszczystmy nawczennyi, borsze i pewniysze dibie swoho. Odże czy lipsze z tymy sia łuczyty, szczo tak dałeki wid wilnosty, to je: z moskalamy, czy z polakamy sia łuczyty, szczo błyższi i błyzeńki wilnosty swojey. Abo inaksze pytajuczy sia? czy lipsze łuczyty sia z tymy, szczo u ślipoti biut sia protiw wilnosty, bo taki moskali, czy z tymy sia bratajty, szczo biut sia wilnost, to je: z polakamy.

Szczoby Kriliw i Cisariw wyhnaty, brataymo sia ne łeszen ż polakamy, ałe z wsimy narodamy, kotri o wilnost wojujut, a budem mieniszczi.

Ne każu, abyśmo pryniały magnatiw, paniw, na sebe i tych wyhonim razom z krilmy i cisaramy, koły [11] ne schotiat nam riwnymy buty, ne daymo nikomu perszynu meże soboju, budmo riwni wsi.

Rusyny! bratowe moji! dusza moja do was z mene howoryła, prykonayty sia o prawdi, kotrum kazaw, szczobysmo ne buły ostatni z narodiw, kotri wilnist chotiat!

Нецензурні книжки в дух. семинариї у Львові в р. 1839.

7.

Письмо митроп. Мих. Левицького до президиї ґуберниї з дня 14 марта 1839.

Nr. 17. През. Арх. льв. Нам. Nr. 403/ggg. 1839.

Hochlöbliches k. k. Landespräsidium!

Mit dem nebenliegenden Berichte vom 12. d. Mts. Zl. 85 hat das Rektorat des hierortigen gr. kath. Seminariums das mitgehende Buch: Briefe aus Paris von Ludwig Börne, mit der Anzeige anher eingesendet, dass dieses Buch revoluzionären Inhalts, von dem Seminariums-Hausknecht, Hyazinth Kotula auf dem Corridor des oberen Stocks, hinter einer, an die Wand angelehnten Tafel gefunden, in das an dem nehmlichen Korridor bestehende Schlafzimmer Nr. 36 gebracht und dem Zöglinge Lewiński Julian in Gegenwart der Zöglinge, Gromnicki Michael, Kostecki Onuphrius und Pietraszewicz Nicolaus übergeben worden sey.

Um den Thatbestand zu erheben, und woher besagtes Buch komme zu ermitteln, hat das Rektorat die vorgenannten Zöglinge zu dem inliegenden Protokolle einvernommen, und ist des Erachtens, dass das besprochene revolutionäre Werk nicht von den Zöglingen herbeigeschafft, sondern vermuthlich an einem Tage, wo die Externisten in das Semina-

rium zu den vorgeschriebenen Exercitien kommen, von irgend einem Fremden, der sich mit den Externisten einzuschleichen wusste, gebracht und auf dem Korridor hinter die Wand angelehnte Tafel in der bösen Absicht gelegt worden sey, um den Verdacht zu erregen dass die geistlichen Zöglinge sich mit dem Lesen verbothener Bücher befassen.

Etwas ähnliches hatte sich schon im Jahre 1837 im Seminarium ereignet, worüber ich damahls Einem hohen k. k. Landespräsidium unterm 31 März 1837 Zl. 44 Bericht erstattet habe.

Ich finde es meines Dienstes zu seyn, auch den gegenwärtigen Vorfall zur Kenntnis Eines hohen k. k. Landespräsidiums mit der Anzeige in Ehrenbiethung zu bringen, dass ich das Seminariumsrektorat unter Einem aufgefordert habe, aus Anlass des vorgefundenen Werkes: Briefe aus Paris et ct. sämmtliche Bücher und Schriften aller Zöglinge unversehens durchzusuchen und falls dabei verbothene Werke entdeckt werden sollten, solche anher vorzulegen, übrigens aber nicht nur die Zöglinge unausgesetzt zu überwachen, und ihnen das Meiden verbothener Schriften dringend ans Herz zu legen, sondern auch die Externisten besonders zu beobachten, dass nicht durch ihre Vermittlung den Zöglingen verbothene Werke in die Hand gespielt werden.

Lemberg, den 14. März 1839.

Michael Lewicki m. p. Metropolit.

8.

Письмо митроп. Мих. Левицького до през. ґуберниї з дня 12 цьвітня 1839 р.

Nr. 23. През. Арх. льв. Нам. ad 403. II.

Hochlöbliches k. k. Landespräsidium!

Wie geschäftig die geheimen Verbreiter revolutionärer Grundsätze sind, verbothene Bücher in das hierortige gr. kath. Seminarium einzuschleppen, beweist das neuerliche Ergebniss, welches ich, vorläufig zur Kenntniß Eines hohen k. k. Landes-Präsidiums zu bringen für meine Pflicht erachte.

In der Nähe der Seminariumküche und der Refektorien werden auf dem Korridor einige Feuerlöschrequisiten und darunter auch lederne Wasserkannen aufbewahrt. In einer dieser Kannen sind um den 9. d. Mts. Abends um die Zeit, als das Abendessen den Zöglingen aufgetragen werden sollte, nachstehende revolutionäre Werke von den zur Tafelbedienung bestimmten Studenten entdeckt und dem Rektorate übergeben worden:

1. Cesarzewicz Konstantyn i Joanna Grudzińska, czyli Jakubini polscy — przez Jana Czyńskiego w Paryżu 1833 i 1834, d. i. Cesa-

rzewits Konstantin und Joanne Grudzińska, oder pohlnische Jakobinner: vom Johann Czyński, 3 Bändchen, Paris 1843 und 1834.

2. Briefe aus Paris 1832, 1833 von Ludwig Börne, fünfter Theil Paris 1834.

3. Das junge Europa. Novelle von Heinrich Laube, zweyten Theils, erster Band, Krieger erster Band. Manhein 1837 und

4. ein Bruchstück von einem, wie es scheint, über den thierischen Magnetismus handelnden gegen Wunder und Weissagungen gerichteten Werkes, dessen Titelblatt, sowie 17 ersten Druckbögen fehlen, und der Einband sehr beschädigt ist.

Um zu erfahren, woher diese Bücher kaminen, dann von wem und in welcher Absicht dieselben in die Wasserkanne hinterlegt worden, hat das Rektorat auf der Stelle nachgeforscht und auf die Spur gekommen, dass ein gewisser Korczyński Theophil, Student der Grammatikalschulen, der gewöhnlich mit anderen Studenten im Refektorium zum Esszeit zu erscheinen pflegt, entweder selbst jene verbothenen Bücher in die lederne Wasserkanne hinterlegt habe, oder wenigstens dass es ihm bekannt sey, von wem und in welcher Absicht dieselben in das Seminarium eingeschleppt wurden.

Da indessen Korczyński theils die Sachen läugnete, theils in seinen Angaben sich selbst widersprach, so erachtete das Rektorat den Thatbestand der k. k. Polizeidirektion zu übersenden und dieser Behörde auch den besagten Korczyński nebst den aufgefundenen Büchern zur weiteren Untersuchung zu übergeben.

Erst aus dieser Untersuchung wird es hervorkommen, ob auch und welche Zöglinge an der heimlichen Einschleppung der vorgefundenen verbothenen Bücher Theil genommen haben. Ich werde nicht ermangeln, das diesfällige Resultat Einem hohen k. k. Landespräsidium pflichtschuldigst anzuzeigen.

Lemberg, den 12. April 1839.

Michael Lewicki m. p. Metropolit.

9.

Письмо митр. М. Левицького в справі ревізиї у о. Мих. Ґадзїнського.

Nr. 35. Nr. 2451/ggg. 1838.

Hochlöbliches k. k. Landespräsidium!

Laut der nebenliegenden Eingabe des gr. kath. Pfarrers zu Pniowie, Stanislawower-Kreises Michael Gadziński, ist bei demselben von dem H. Kreiskommisär von Stecher eine Strenge Revision, unter einer starken Militärassistenz am 6. 7-ber d. J. vorgenommen worden.

Gadziński betheuert, dass er unter der kaiserlichen Regierung geboren, erzogen und zum geistlichen Stande befördert, seine Unterthanspflichten nie ausser Acht gelassen habe, sich keiner Verletzung dieser Pflichten bewusst und sonst entschlossen sey, die Seiner k. k. Majestät schuldige Anhänglichkeit, Threue und Ergebenheit auch künftighin und bis zu seinem letzten Athemszuge gewissenhaft zu bedachten. Da ihm aber der Grund jener Revision unbekannt ist, und er befürchten muss, dass über ihn irgend ein Verdacht schwebe, so bittet er, dass Ein hohes k. k. Landespräsidium geruhen wolle, seine gegenwärtige Vorstellung gnädigst zu berücksichtigen, und ihn als gewissenhaften Priester und treuen Unterthan S. k. k. Majestät immer anzusehen.

Der Bittsteller hat die Studien in dem hierortigen Seminarium im Jahre 1811 absolviert, wurde in demselben Jahre zum Priester ausgeweihet und in der Diözes theils als Kooperator, theils aber als Pfarradministrator mit dem Erfolge verwendet, dass er im Jahre 1814 zu der Pfarre Kutyska Stanislawower-Kreises, dann im Jahre 1818 zu der Pfarre Krasnoila Kolomyer-Kreises, endlich im Jahre 1836 zu der Pfarre Pniowie Stanisławower-Kreises befördert zu werden verdiente. Sein sittliches Betragen war immer tadellos und seine Dienstbefliessenheit lobenswert, welches nicht nur aus den seiner vorliegenden Eingabe beigeschlossenen ämtlichen Dokumenten zu ersehen ist, sondern auch dadurch bestättigt wird, dass die hohe Landesstelle selbst zufolge der mitgehenden Entschliessung vom 10. Januar 1827 Zl. 76626 sein einfriges Zuthun bei der Einführung und Begründung der Trivialschule in Krasnoila anzuerkennen, und ihm zufolge weiterer h. Entschliessung vom 26. April 1830 Zl. 20002 die Dispens von der Pfarrkonkursprüfung zu ertheilen geruhete.

Es ist kaum zu vermuthen, dass dieser Pfarrer nunmehr wie er selbst bemerkt, in seinem vorgerückten Alter und Vater von 8 lebenden Kindern, an den politischen Umtrieben der Gegenwart wirklich Theil genommen hätte; indessen ist es auch nicht denkbar, das die strenge Revision bei ihm ohne allem Anlass angeordnet worden wäre. Daher bitte ich ehrfurchtsvoll dass ein Hohes k. k. Landespräsidium geruhen möchte, über die vorliegende Vorstellung des oberwähnten Pfarrers zu Pniowie, Michael Gadziński gnädigst zu erkennen und Hochdero Schlussfassung mir zur weiteren Bescheidung dieses Pfarrers zu eröffnen.

Lemberg, den 27. 8-ber.

Michael Lewicki m. p. Metropolit.

На 4 стор. рубруи: Empf. 29. Oktober 1838. 2451. An Ein Hochlöbliches k. k. Landespräsidium Lemberger gr. kath. Metropolitanordi-

nariat dtto 27. 8-ber 1838, Zl. 35 äussert sich über die Vorstellung des gr. kath. Pfarrers zu Pniowie Stanislawower-Kreises, Michael Gadziński, wegen einer bei ihm den 6. 7-ber d. J. vorgenommenen Revision.

Просьби жінок увязнених сьвященикiв.

10.

Презид. Архів льв. Нам. ad 236/ggg 839.

Durchlauchtiger Prinz und Erzherzog, kaiserliche königliche Hoheit!

Vierzehn Monathe sind es, seit der unglückliche Gatte der Gefertigten, der griech. kath. Geistliche Romuald Krzyżanowski angeblich wegen propagandistischer Umtriebe, deren er sich noch als Zögling des geistlichen Seminars schuldig gemacht haben soll, in strafgerichtliche Untersuchung gezogen und gefänglich eingezogen wurde, vierzehn lange Monathe schwebe ich in unbeschreiblicher Angst um das Schicksal desjenigen von dem das meinige und zweyer unmündigen Kinder abhägt. In der jammervollen und hilflosen Lage, in die ich dadurch versetzt wurde, hält mich nur die Hoffnung aufrecht, dass es dem unglücklichen bald gelingen wird, sich von dem schweren Verdachte zu reinigen und seine Unschuld vor dem Gesetze darzuthun, denn schwer ja unmöglich wird es mir das Schuld gegebene Verbrechen mit seiner Stellung als Geistlicher mit dem frommen Sinn und mit der Achtung der Gesetze, die ich an ihm bemerkte, seit mir ihn das Geschick zum Lebensgefährten anwies, zu vereinbaren. Sollte er aber dennoch wider alles Vermuthen straffällig befunden werden, o! so bleibt mir tiefgebeugten Mutter und Gattin nichts übrig, als zu flehen zu Dir, Erhabenster Prinz, den die gütige Vorsehung unmittelbar neben dem Throne unseres Landesvaters gestellt hat, tritt als Vermittler auf, zwischen dem unglücklichen Gatten und dem beleidigten Gesetze, damit ihm Gnade werde, statt der Gerechtigkeit, lass nicht den Mann, der bereits zurückgekehrt ist, auf den Pfad des Rechten, und mit ihm Gattin und Kinder büssen für die Verirrung des unerfahrenen und leichtsinnigen Jugendalters, und segnen werden wir deinen Namen bis zum letzten Athemzug und Ihn preisen lehren unsere Kinder und Kindeskinder, damit Er ihnen stets als Losung der Gnade und des Heils verbleibe.

Lemberg am 2 September 839.

На четв. стор. рубрум: An Seine kaiserliche königliche Hoheit den durchlauchtigsten Erzherzog Franz Carl demüthigstes Gnadengesuch der Gwalbertine Krzyżanowska in der Angelegenheit ihres strafgerichtlich inhaftirten Gatten Romuald Krzyżanowski,

11.

Прев. Арх. льв Нам. ad 8—44/ggg 839.

Kaiserliche Hoheit!

Tiefgebeugt waget die ehrfurchtsvolle Ehegattin des hierortigen Pfarrers r. g. Michael Miciakewicz (?) sich Euer Kaiserlichen Hoheit zu nähern und nachstehende Bitte vorzutragen.

Mein Ehegatte wurde aus politischen Ursachen den 27-ten Oktober v. J. gefänglich eingezogen und befindet sich bis nunzu in der Verhaftung, ohne, dass sein Schicksal entschieden wurde.

Verweist stehe ich sammt drey kleinen, kaum lallenden Kindern und sehe mit banger Ungewissheit der Rückkehr des Gatten und Vaters entgegen. Ich will Euer Kaiserlichen Hoheit nicht mit einer unbescheidenen Bitte, nähmlich um eine Begnadigung anzuflehen zur Last fallen, sondern ich verlange bey der inneren festen Überzeugung von der Unschuld meines Ehegatten nichts anders, als die hohe Einwirkung, damit die Untersuchung beendigt werde.

Geruhen Euer Kaiserliche Hoheit die Bitte einer tiefbetrübten Gattin in ihren und in dem Nahmen Ihrer kleiner Kinder, welche den Segen Gottes für diese allerhöchste Wohlthat erflehen werden, gnädigst zu berücksichtigen.

Lisko am 5 September 839.

Ludowika Minczakiewiczowa.

На 4 стор. рубрум: Sr. Kaiserl. königl. Hoheit dem durchlautigsten (sic) Herrn Erzherzoge Franz Carl Ludowika Minciakiewicz Ehegattin des hierortigen g. k. Pfarrers bittet um die allerhöchste Einwirkung, damit die politische Untersuchung mit ihrem Ehegatten beendet werde.

12.

Прев. Арх. льв. Нам. ad 8—44/ggg 839.

Euer kaiserliche Hoheit!

Mit aller Unterthänigkeit und Ehrfurcht gefertigte Rosalia Kulczycka, unglückliche und brodlose Gattin des Theodor Kulczycki, gewesenen Kooperators in Dorożów, der seit 9-br 838 bei dem Lemberger k. k. Strafgerichte verhaftet ist, bittet mit zwey mittellosen Kindern, Euer kaiserliche Hoheit um Gnade für ihren obbenannten Ehegatten.

Dorożów am 5-ten 7-br 839.

Rozalia Kulczycka.

На 4 стор. рубрум: An Seine Kaiserliche Hochheit dem (?) durchlauchtigsten Prinzen und Erzherzog von Oesterreich. Rosalia Kulczycka Gattin des bey dem Lemberger k. k. Strafgerichte verhafteten

Geistlichen Theodor Kulczycki aus Dorożow bittet unterthänigst um Gnade für Ihren Mann.

13.

През. Арх. льв. Нам. ad 1211/ggg 839.

Euere Kaiserliche Hoheit!

In tiefster Demuth gefertigte Gattin des, angeblich ob der politischen Umtriebe inhaftirten gr. kath. Geistlichen Michael Gadziński, wendet im gränzenlosen Elende, in der bedrängtesten Lage sich mit nassem Auge an Euere Kaiserliche Hochheit, und legt fussfälligst und ehrfurchtsvoll die Bitte zu den Füssen Eueren Kaiserlichen Hoheit nieder.

Mein besagter Gatte steht noch seit 23-ten Oktober 838, nach vorgängig von Seiten des Kolomyjaer k. k. Kreisamtes eingeleiteten zweymaligen häuslichen Untersuchung, wobei sich keine gegen meinen Mann zeugenden Beweise vorgefunden, aus mir unbekannten Gründen fortwährend seit 10 Monathen in Verhaftung.

Mir ist seine Schuld ganz unbekannt, doch bin ich fest überzeugt, dass seit dem Zeitraume unseres ehelichen zweyjährigen Zusammenlebens ihm jeder Gedanke, in verbrecherische politische Verbindungen einzutretten fremd seyn musste, indem er nur für mich lebte, — dieses könnte ich beschwören.

Im Glauben, dass Euere Kaiserliche Hochheit der allgemein bekannte Wohltäter der Armen die gegenwärtige Reise nach Galizien in der Absicht unternahmen, um auch ein Schutzgeist der unglücklichen Unterthanen dieser Provinz zu werden, flehe ich knieend an, womit

a) der Fehltritt meines Gatten, den er im unbesonnenen Jünglingsalter begangen, nicht dem reif denkenden Manne zugeschrieben werde, der, nachdem er den Eid der Treue Seiner Majestaet geschworen, ihn auch als Priester getreu und redlich bis zur seiner Verhaftung, als Muster für die Gemeinde, der er als Seelenhirt vorstand, gehalten und nicht gebrochen hat.

b) dass derselbe, der ohnehin sein ohnmächtiges, dem Staate nie gefährlich werden könnendes Verschulden schon durch eine ganzjährige Einkerkerung hinlänglich abgebüsst, auf freiem Fuss gestellt, und mir, der die Untersuchung durch eine so geraume Zeit schon beendigt seyn dürfte, rückgegeben werden möchte.

Auf diese Art würde die in tiefster Ehrfurcht gefertigte seit der Einkerkerung ihres Mannes, als Gattin der Traurigkeit dem Mangel und drückendstem Elende verfallene Gattin, die ihre letzten Habseligkeiten

veräussern musste um ihre sorgevollen Tage noch weiter zu fristen, die von ihrer vorigen Wohnung durch einen anderen Pfarrer verdrängt, keinen Obdach hat, und nur durch Gnade edeldenkenden Menschen sich erhält, diese Unglückliche, Beklagenswerthe würde durch Freilassung ihres Gatten der Verzweiflung entrissen werden.

Die Entlassung meines Mannes hängt ja von dem mächtigen Einflusse Euerer Kaiserlichen Hoheit ab, — Geruhen daher Höchstselben mich zu retten, und Thränen der Dankbarkeit, die tief die Wolken durchdringen, werden vor dem Throne den Unendlichen, Euerer Kaiserlichen Hobeit gewiss den Segen des grossen ersuchtbaren (?) Vergelters erflehen.

Rybno 7-ten September 839.

Salomea Gadzińska
Gattin dess gewesenen gr. k. Pfarradministrators
in Gwozdziec stary — Michael Gadziński.

На 4. стор. рубрум: An Seine Kaiserliche Hoheit Franz Carl Erzherzog von Oesterreich k. k. Feldmarschall etc. Ehrfurchtsvolle Bitte der Salomea Gadzińska, Gattin des gewesenen gr. k. Pfarradministrators aus Gwozdziec stary, Kolomyjaer Kreises wie Inne.

14.

През. Арх. льв. Нам. ad 1319/ggg 839.

Eure kaiserliche königliche Hoheit!

Nur der Drang der misslichen Verhältnisse, in welchen die allerunterhänigst gefertigte dermalen sich befindet, können Entschuldigung geben, und nur die gnädigste Huld und Gnade Euer Kaiserlichen Königlichen Hoheit können Vergebung gewähren, wenn die allerunterthänigst Gefertigte es wagt sich zu den Füssen Euer Kaiserlichen Königlichen Hoheit zu werfen und die allerhöchste Gnade und das hochherze Mitleiden Euer Kaiserlichen, Königlichen Hoheit fussfälligst anzuflehen!

Die allerunterthänigst Gefertigte ist die Gattin des gr. kth. Pfarradministrators Johann Pokiński in Bratkowce, Stryer Kreises, welcher seit dem Monath September 1838 ihr entzogen wurde und seit jener Zeit in Untersuchung sich befindet.

Dieser der allerunterthänigst Gefertigten getroffene — so harte Schlag, versetzt dieselbe in einen betrübte, hülflose und unglückliche Lage, denn entblösst von allem Vermögen, jedes Beystandes, ihrer ohnehin mittellosen, dazu noch mit zahlreichen Kinder belasteten Eltern — beraubt, ist es nunmehr um die Existenz einer ganzen Familie geschehen; die nur ihre Hoffnung auf den Gatten und Vater setzte,

welcher nicht nur ihr, sondern auch seiner hochbejährten Mutter und 5. minderjährigen Geschwistern einzige Stütze und Erhalter ist.

Die allerunterthänigst Gefertigte wirft sich zu den Füssen Euer Kaiserlichen, Königlichen Hoheit und waget an das gütige Vaterherz des allergnädigsten Landes-Fürsten die demüthige Bitte zu legen — das Euer kaiserliche königliche Hoheit huldvoll und gütigst geruhen mögen über ihren bereits seit mehr als Einem Jahre in Untersuchung befindlichen Gatten Iohann Pokiński allerhöchst zu entscheiden, und da um dieser allerhöchsten Entscheidung nur allein das Wohl und Weh der unterthänigst Gefertigten verlassenen Gattin abhängt, so bittet dieselbe, in tiefster Demuth, sie von martenden unverdienten Leiden durch einen huldvollen Ausspruch allergnädigst zu befreien.

Bratkowce — Stryer-Kreises in Galizien am 22. September 1839.

Julia Pokińska.

На 4. стор. рубрум: An Seine kaiserliche königliche Hoheit Franz Karl Erzherzog von Oesterreich. Julie Pokińska aus Bratkowce Stryer Kraises Gattin des verhafteten gr. kthl. Geistlichen, administrators in Bratkowce Iohann Pokiński mit der fussfälligsten Bitte um die Befreiung des Johann Pokiński, gewesenen Pfarr-administrators in Bratkowce aus dem Verhafte.

Раньше, бо в-маю 1839 вислала Покінська рівнозвучну просьбу до цісаря.

15.

Письмо митр. Левицького в справі найдених книжок в Ганівцях.

Nr. 31. През. Арх. льв. Нам. Nr. 1117. 1132 ggg 1839.

Hochlöbliches k. k. Landes-Präsidium!

An die Stelle des laut hoher Präsidial Eröffnung vom 16. 7-ber v. J. Zahl 2059/ggg wegen revolutionärer Verbindungen festgenommenen, und dem hiesigen Kriminal-Gerichte übergebenen Verwesers der gr. kath. Lokalkaplaney Hanowce, Brzeżaner Kreises, Romuald Krzyżanowski, wurde die weitere Administration der besagten Kaplaney dem Priester Joseph Hlebowicki vom Konsistorium übertragen, welcher sein geistliches Amt bis gegenwärtig zu Hanowce versieht.

Derselbe hat mir das seinem mitgehenden Berichte beiliegende Convolut verschiedener Schriften von revoluzionärer Tendenz mit der Aeusserung übermittelt, dass dieses Convolut erst am 14. Mai d. J. vom Onuphrius Kociński, Sohn des Hanowčer Kirchensängers, Johann

Kociński in der Kirche unter dem Altar entdeckt worden, und dass der Kirchensänger selbst, Johann Kociński behauptet habe, dieses Convolut schon unter dem Romuald Krzyżanowski dort gesehen zu haben.

Hlebowicki bemerkt auch in seinem Berichte, von dem Hanowcer Dorfrichter, Johann Bubliński vernommen zu haben, dass bereits am 12 April d. J. in einem Schober Heu, welches auf dem Kirchengrunde noch zur Zeit des Romuald Krzyżanowski gemacht und noch dessen Festnehmung an den Grundherrn von Hanowce Valerian Krzeczunowicz verkauft wurde, zwey gedruckte Bücher, wobei auch ein Kupferstich, einen Rei'er mit dem Degen in der Hand darstellend, sich vorfand, von den zur Verführung des gekauften Heues verwendeten Unterthanen-Johann Waszczuk und Alexius Zabołotny gefunden wurden, dass aber diese Bücher ihnen der Oekonom Lewiński unter der Angabe abgenommen habe, es seyen Wirtschafts-Register, welche der entlassene Oekonom Krzywiecki dort versteckt hätte.

Hlebowicki äussert sich, das er selbst diese Bücher nicht gesehen habe.

Ich finde es meines Dienstes zu seyn, den vorerwähnten Bericht des Hlebowicki, sammt dem Convolut der vorgefundenen Schriften Einem Hochlöblichen k. k. Landes-Präsidium zur hohen Verfügung in Ehrenbietung verzulegen.

Lemberg den 31. July 839.

Michael Lewicki Metropolit.

На рубруи 4. стор.: An Ein Hochlöbliches k. k. Landes-Präsidium. Lemberger gr. kath. Metropolitan Ordinariat dto 31. July 839. Zahl 31. berichtet über die in Hanowcer Kirche Brzeżaner-Kreises vorgefundenen und von dem dortigen gr. kath. Kaplaney-Administrator Joseph Hlebowicki eingesendeten Schriften revoluzionären Tendenz. Der Bericht des Hlebowicki sammt dem Convolut der Schriften liegt bei.

16.

Відповідь архикнязя Фердинанда на заяви вірности клиру писана дня 15. січня 1839 р.

През. Арх. льв. Нам. Nr. 88/ggg 1839.

An Seine Excellenz, den Hochwürdigsten gr. kathol. Metropoliten von Galizien und k. k. wirkl. geh. Rath, Herrn Michael Lewicki (halbbrüchig).

So betrübt die Erscheinung vor, dass einige Priester aus dem g. k. Clerus ungedenk ihrer staatsbürgerlichen Pflichten und Ihres geistlichen

Berufes geheimen verrätherischen Vereinen beygetreten seyen; so ist es auf der anderen Seite mir sehr erfreulich aus den, von Eurer E. mir unterm 14 d. M. unterbreiteten bey Ihnen unaufgefordert eingegangenen Erklärungen des zahlreichen Diözesen Clerus zu entnehmen, dass derselbe durchdrungen von diesem Vorfalle, gerade dieses bedauerliche Ereigniss zum Anlass genommen habe, seine unverbrüchliche Treue und Ergebenheit an die A. H. Regierung Seiner Majestät von neuem auszudrücken.

Euerer E. mir wohl bekannte Anhänglichkeit an Seine Majestät den Kaiser, Ihr frommer Eifer als Oberhirt u. Ihr energisches Wirken in Ihrer Diöcese, sind mir zu dem Bürgen, dass Ihr unausgesetztes Wachen auf die moralischen und staatsbürgerlichen Grundsätze Ihres Diözesan Clerus künftighin auch nicht ohne Erfolg bleiben und ähnlichen Verirrungen dadurch werde vorgebeugt werden.

Indem ich übrigens Ihre Anzeige nach Eurer E. Wunsche höhern Orts vorlege, wollen Euere E. zugleich versichert seyn, dass ich von den Threue-Gesinnungen, welche sowohl Sie, als der sich ausgesprochene zahlreiche g. k. Klerus beseelt und derselbe in so mancher Gelegenheit auch bewiesen hat, vollkommen überzeugt bin.

Два заряджєня цїсарської канцеляриї в справі суперечок між латиньським і руським клиром.

17.

През. Арх. льв. Нам. Nr. 935, 961/ggg.

Wie Seine Majestät in einer unterm 9. März d. Js. an mich gelangten Allerhöchsten Entschliessung Allerhöchst zu bemerken geruhten, sollen Geistliche des lateinischen Ritus in Galizien bereits mehrere Mal Reibungen zwischen dem griechisch katholischen und dem lateinischen Ritus herbeygeführt haben.

Da nach den hierortigen Akten gepflogenen Nachforschungen derley Vorfälle zur hierortigen Kentniss nicht gelangt sind, so bin ich in dem Falle Euere Königliche Hoheit bitten zu müssen, mir über diese Vorfälle die erforderlichen Aufschlüsse höchstgefälligst mitzutheilen.

Wien den 10 Junius 1840.

Mittrowsky.

An Seine des Durchlauchtigsten Herrn Erzherzogs Ferdinand Civil und Militär General Gouverneurs in Galizien und Lodomerien etc. etc. Königliche Hoheit.

Президия ґубернії відповіла, що часами приходить до суперечок поміж греко-кат. а римо-кат. клиром, однак нїколи не заходила потреба,

трактувати їх урядово. Поміж внешним духовенством обох обрядів панує єдність і обосторонне довіре і нема сумніву, що заходам обох сторін удасть ся довести до усуненя всяких суперечок на будуче. (Lemberg am 21. Juny 1840 (935, 961/ggg 1840 ad 485 I.)

18.

През. Арх. льв. Нам. Nr. 1112/ggg 1840.

Nachdem zu Folge Eurer königl. Hoheit gnädigster Mittheilung vom 21. v. Mts. Z. 935 zwischen Geistlichen des lateinischen und des griechisch katholischen Ritus in der dortigen Provinz hie und da doch einige Reibungen Statt gefunden haben, so bin ich in der Lage, Eure königl. Hoheit in Folge eines mir zugekommenen allerhöchsten Befehls zu bitten, gleich ist denjenigen, welche est betrifft, zu bedeuten, dass es die Ah. Willensmeinung Seiner Majestät ist, dass der griech. katholische Clerus in seinen loyalen Gesinnungen von keiner Seite beirret, und dass jeder Reibung zwischen Geistlichen dieses und des lateinischen Ritus alsogleich begegnet werde.

Schloss Wiesenberg in Mähren am 4. Juli 1840.

Mittrowsky.

An seine des durchlauchtigsten Herrn Erzherzogs Ferdinand, Civil und Militär-General Gouverneurs von Galizien und Lodomerien etc. etc. Königliche Hoheit.

Висше в горі: 2207/R. P. dem Herrn Gubernial-Präsidenten Freiherrn v. Krieg zur Nachachtung. Wien am 8. Juli 1840. EH. Ferdinand mp.

Mittrowsky був „Oberster-Kanzler“.

Про сей акт повідомлено дня 22 липня 1840 всїх епископів в Галичинї (Nr. 1112/ggg 1840 ad 485 I.) та візвано, щоби видали відповідні зарядженя а про евентуальні суперечки доносили президії.

Урядові акти в справі революцийної рукописи, найденої в питомця Мих. Захариясевича.

19.

През. Арх. льв. Намісн. ad 194/ggg 1842.

Письмо ректора дух. семинариї до митрополита.

Nr. 558.

Illustrissimum ac Reverendissimum Metropolitani Consistorii Praesidium!

Tempore revisionis die 27. m. c. in museo auditorum tertii anni theologiae istitutae, inventa sunt in veste alumni Seminarii Generalis

tertii anni theologiae auditoris, Michaelis Zachariasiewicz scripta seditiosa, quae una cum protocollo cum memorato Zachariasiewicz assumpto, in adnexo ·/. Illustrissimo ac Reverendissimo Praesidio pro ulterioribus resolvendis humillime substernuntur.

Leopoli die 28. Decembris 1841.

Joannes Bocheński prov. sem. Rector.

На 4. стор. рубрум: Illustrissimo ac Reverendissimo Metropolitani r. g. Leopoliensis Consistorii Praesidio substernuntur scripta seditiosa in veste Alumni Seminarii generalis Michaelis Zachariasiewicz inventa.

20.

Презид. Арх. льв. Нам. ad. 194/ggg 842.

Реляція ректора дух. сем. до митрополита.

Nr. 564.

Hochwürdigstes Metropolitan Ordinariat!

In Befolgung des herabgelangten Auftrags vom 29-ten Dezember 1841 Zahl 5525, womit über das Betragen und Verwendung des Seminariums-Zöglings Michael Zachariasiewicz, bei welchem am 27-ten Dezember l. J. die revoluzionäre Schrift betretten wurde, die Äusserung erstattet werde; wird Einem Hochwürdigsten Metropolitan-Ordinariate ehrenbiethigst berichtet, dass der besagte Zachariasiewicz, welcher seit dem Monate März 1841 sich im hiesigen Seminarium befindet, ausser dem, dass ihm am 24-ten Dezember l. J. wegen Kartenspiel die Ermahnung ertheilt wurde, sich übrigens gut aufgeführt habe, und erst jetzt wegen politischer Gesinnungen in Verdacht gekommen sey, dass er demnach, falls er wegen seiner bisherigen guten Verwendung im Seminarium belassen werden sollte, einer stetten strengen Aufsicht zu unterziehen wäre.

Lemberg den 31 Dezember. 1841.

J. Bochenski pr. gr. k. Sem. Rektor. I. Ilnicki Vice-Rektor.

На 4. стор. рубрум: An Ein Hochwürdigstes Metropolitan-Ordinariat. Rektorat des g. k. General-Seminariums äussert sich über das Betragen des Seminarzöglings Michael Zachariasiewicz.

21.

Письмо ординаріяту до президії ґубернії.

Nr. 5546.

Hochlöbliches k. k. Landes-Präsidium!

Mittelst anruhenden ¹/₂ Berichtes vom 28-ten Dezember v. J. Zahl 558, hat das Seminar Rektorat eine revolutionäre bei dem Seminarzöglinge und Hörer der Theologie im dritten Jahrgange Michaël Zacha-

riasiewicz betrettene Schrift sammt dem hierüber aufgenommenen Protokolle anher vorgelegt; und laut Anlage 2/ unter 31-ten Dezember v. J. Zahl 564 sich dahin geäussert, dass der besagte Zachariasiewicz seit dem Monathe März 841 im Seminarium sich befinde, niemahls wegen Kartenspiel ermahnt wurde, sich übrigens gut aufgeführt habe, erst jetzt wegen Aufbewahrung der obigen Schrift hinsichtlich seiner politischen Gesinnungen in Verdacht gekommen sey, und dass er im Falle seiner Belassung im Seminarium einer strengen Aufsicht zu unterziehen wäre.

Die angeschlossene revolutionäre Schrift, ist ein anderes Exemplar von denselben Briefen, die man bei dem Seminar-Zögling Titus W e s o ł o w s k i vorgefunden, und mit dem hierortigen Berichte vom 16-ten November 1839 Z. 4118 Einem hohen Landes-Präsidium vorgelegt hatte; wegen deren Aufbewahrung dieser Zögling aus dem Seminarium entlassen, von den theologischen Studien ausgeschlossen und der k. Polizey-Direktion zum Behufe der weiteren Untersuchung übergeben wurde

Dieselbe Behandlung des Seminar Zöglings Z a c h a r i a s i e w i c z glaubt man in Antrag stellen zu sollen, da es einerseits nothwendig erscheint, dass verdächtige Individuen aus dem Seminarium bald möglichst entfernt werden, und anderseits es wünschenswerth wäre die Quelle zu entdecken, aus welcher solche revolutionäre Schriften den Seminarzöglingen zufliessen.

Lemberg, den 3 Jänner 842.

G. Jachimowicz Weihbischof.

На 4. стор. рубрум: An Ein Hochlöbliches k. k. Landes-Präsidium gr. kth. Metropolitan-Ordinariat dtto 3. Jänner 1842 Zhl. 5546 berichtet in Hinsicht der beim Seminar Zögling Michael Z a c h a r i a s i e w i c z betretteten revolutionären Schrift.

22.

Уривок рукописи найденоï в пит. Мих. Захарияcевича.

Прев. Арх. льв. Нам. ad 194/ggg 842.

...[к. 1.] kontenta, jesli zdoła mierność majątkową nie przewazność wykonać, gdyz przewaga majątkowa wolnosci grozi niebezpieczenstwem. Republikanin przeto nie powinien dopuscic wezbranie majątków w ręku jednego ze swoich współobywateli. Głupcy nawet plotą o rzeczy pospolitej, w której by majątki wszystkich członków kraju byli wspólnemi, a przychód z tych majątków był przez wszystkich wspólnie spożywany, aby utworzyć rzeczpospolitą Likurga na wzór Szpartanskiej. Leniuch więc niezgrabniś żył by z pracy pracowitego i przymysłu człowieka tworczego t. j. inaczej pracowitego od pracy, a przemysłowego człowieka od silenia się umysłowego odstręczać, a leniucha do leniwstwa, niezgrabnisia do niezgra-

bności zachęcać. Leniucha bowiem przymuszać do pracy było by zgwałceniem wolności osobistej w rzeczy pospolitej, gdzie powinna być wolna nieczynność ludziom, którzy mieć nic niechcą, a chcą głód cierpieć. Póki są ludzie na świ(e)cie genijalni i niejenijalni, rozumni i głupcy, zgrabni i niezgrabni, pracowici i leniuchy, przemysłowi i nieprzemyslni, póty majątki szczególnych osób będą nierównymi.

Majątek ludzki jest lub ruchomizną, lub nieruchomizną. Ruchomizna jest niestała, przenoszalna z rąk do rąk, spozywliwa zniszczliwa nie daje zatem właścicielowi posady tak mocnej, aby niemogła być zachwianą. Ustawa ograniczająca posiadanie ruchomizn jest łatwo do obminienia, bo ruchomizn większa część da się snadnie ukryć tak iż właściciel ich o posiadaniu nie może być przekonanym. Żaden majątek ruchomy choćby najogromniejszy nieprzeszedł dziedziczeniem na następne pokolenia, już jeśli nie w pierwszem, to w drugiem lub trzeciem pokoleniu drobnieję na atomy. Rodzin potęga dziedziczna nie była opartą na ruchomiznach dzieje przynajmniej o takich ro-[к. 1. об.]-dzinach milczą. Majątek w ruchomiznach nie jest dla wolności republikańskiej tak niebezpiecznym, bo nie może być podstawą możnowładztwa. Mniemam przeto, że majątek w ruchomiznach ze względu na też, na istotę, na zdolność i przymioty jego nie może i niepowinien być ograniczony. Co innego nieruchomizny! ich trwałość, posadność, nieprzenoszalność, niespożywliwość, niezniszczliwość czyni własność mocną niezachwianą. Liczba wielka nieruchomizn w jednem skupiona ręku czyni majątek ten jeszcze większem, bo jest przypadkowi nieuległy i najobfitszem źródłem majątku ruchomego, majątek w nieruchomiznach nie zaraz i to bardzo powoli maleje. Rodzin potęgi zawsze na nieruchomiznach polegały.

Podział gruntu ze względu na jakość nie da się uskutecznić, bo nieda się skala i miara podziału ustanowić. Lecz gdy by się dał podział z należytym względem jakości uskutecznić, więc już sam początek posiadania jest zarodem nierówności, gdyż jakość gruntów da się polepszyć. Przy podziale bowiem takowym wypadły by ogromne obszary najlichszej jakości jednemu, a drugiemu malutki obszar najlepszej jakości, którego wartość wyrówna wartości tamtych obszarów. Że zaś grunt najlichszej jakości da się tak ulepszyć, iż z czasem wyrówna gruntowi najlepszemu, przeto nie zapobieżonoby przeważności majątku osób szczególnych. Trzeba by więc nowego podziału, a ten który był pracowitym, miał by nagrody za pracowitość swoją, iż by mu były grunta odjęte ulepszone w celu, aby porównać go z drugimi; taki podział ze względu na jakość, czyniłby posiadanie niepewnym co chwila zmiennem. Prędzej dał by się uskutecznić podział gruntów trzymając się najostrzej, pewnej stałej obszerności, stanowiąc tożsamość rozległości bez względu na jakość.

Taki zaś podział sam przez się [к. 2.] jest nierównością, bo właściciel obszaru dobrej jakości będzie już zaraz po podziale bogatszy od właściciela, któremu przypadnie obszar lichej jakości, a podział tak uskuteczniony w krótce tożsamość swoją do obszerności straci łatwo dadzą się granice i miedze podzielonych gruntów podorać, podkopać za zgodą sąsiadów, czy to jawną czy kradzioną zwęzić, lub rozszerzyć. Taki chcąc podział wykonać, trzeba całą ludność kraju i obszar jego obrachować, i tak obliczyć, wiele gruntów na każdą osobę czy to mężczy(z)nę czy kobietę, starca czy dziecie wypada i tak wtedy dopiero dałby się ów podział wykonać. Lecz i tu ludziom będzie tylko ciężarem grunt taki, a to tym którzy są pismiennikami i rzemieslnikami, a gdy go nie przyjmą, czyż będą mieli równy majątek nieruchomy? Trzebaby więc, zanim grunta będą podzielone, brać oświadczenie od każdego człowieka, czy przyjmie cząstkię nań przepadającą, a tym ludziom którzy nie przyjmą, trzebaby watość gruntów średniej jakości staksowanych zapłacić. Gdy się zaś ludność powiększy, trzebaby nowy podział gruntów robić; że zaś ludność co rok rośnie, trzebaby każdego roku nowe podziały wykonywać, co rok toż samo głupstwo powtarzać. Precz z takiemi podziałami szalonemi.

Moja myśl co do własności nieruchomizn jest, aby ograniczyć ilość gruntów posiadanych przez jednego. Naród powinien ustanowić jaką ilość nieruchomizn największą jeden człowiek w rzeczy pospolitej posiadać może. Ci zaś którzy większą ilość nad ustanowioną posiadają, obowiązani są spieniążyć nieruchomizny nadmiarowe. A że takowe spieniężenie nie da się nagle uskutecznić, trzeba czasokres (termin) pewny kilkoletni ustanowić, w którym właściciel obowiązany starać się o kupicielów i wyprzedać nadmiar nieruchomizn posiadanych, inaczej rząd po upłynionym czasokresie sprzedaje przez publiczną licetacię, a pieniądze z licetacij zebrane odda [к. 2. об.] właścicielom przeszłym.

Przy ustanowieniu owej ilości posiadalnej nieruchomizn, nad którą więcej nikt o niżej której każdyn grunta posiadać może powinno się mieć wzgląd na dostateczność wyżywienia jednej rodziny licznej na rozległość kraju. Do ilości posiadalnej trzeba w zacholiczbę (sic) pewną mozgów na dostateczny do potrzeb budowy i opału gaji, lasy bowiem teraz bardzo zmarnowane, są okolice, gdzie zupełny brak drzewa; tam zaś, gdzie są lasy nieradziłbym zawiadywać je pod rządową opieką przez leśniczych, gajowych, dozorców i t. d. gdyż wtedy nie narodyby z lasów ciągnął korzyść, lecz zawiadywacze ich, zyskiby kradzione brali dlatego trzebaby lasy oddać w prywatne ręce że zaś użytkowania z własności właścicielowi niemożna zakazać przeto lasy, którze (sic) i tak zmarnotrawiono, tak mogą być wytrzebione, że zupełny brak drzewa nastanie.

Przezorność więc co do gajów na potrzebę każdej rodziny zapisać się mających jest konieczną. Obszerność wszystkich nieruchomizn przez jednego posiadanych, czy to gróntów ornych, czy pastwisk, lasów, s(t)awów, sadzawek, razem wzięta niepowinna przechodzić ilość ustanowionej bez względu na jakość. Tę ilość tak trzeba miarkować aby gdy w małżęstwie mąż i żona, każde z osobna ilość gruntów posiadalnych największą mające połączą się takie posiadanie nie dawało temu stadku wielkiej przewagi. W rodzinie takiej przy jednem ognisku żyjącej nie powinno być wolno, ani dziecku ani słudze posiadać więcej nieruchomizn nadto, co dwóm osobom posiadać się godzi, takie posiadania przez dzieci i sługi byłyby często płaszczykiem omijania prawa, członek rodziny w takim razie musiałby swoje ognisko i siedzibę wyosobnić.

Naród może zakazać rządowi aby sam odbierał grunta, którą kto dzierzy nad ową ilość posiadalną ustanowioną, a właścicielom tylko tę posia- [к. 3] dalną zostawił. Potem zaś rozdawał nieposiadaczom nieruchomizn według miary naznaczonej. Naród może nawet odmówić wszelką wynadgrodę za odjęte grunta takowe. Dowiodłem bowiem że panowie nadmiar gruntów swoich (dominikalnych) lasów, stawów nieprawnie posiadają, przeto wtenczas gdy się lud porwie do broni, będzie pora, aby odebrać to, co jest posagem wszystkich członków kraju. Takie więc odjęcie bez wynadgrody było by sprawiedliwym. Dobra ziemskie przeszły różnemi kolejami nabycia nareszcie w ręce takich po największej części osób, które w kupno dóbr włożyły owocy tylóletnich prac przemysłu zabiegów. Takie osoby są najważniejszemi członkami narodu, bo są wzorem pracowitości, są jenijalni, zapobiegliwi, przemysłowi, pełni wziętości kredytu. Nierostropnieby było takich ludzi którzy i w rzeczy pospolitej mogą być bardzo godnemi, ważnymi i gorliwymi drażnić. Zanadtośmy doświadczeni smutnem doświadczeniem niejednem, że majątki zawiadywane przez urzędników nato ustanowionych służą bardziej ku zbogaceniu tychże, aniżeli że będą użyte na cel im przeznaczony. Podobnie by się z gruntami odjętemi stało, urzędnicy handlowaliby niemi i udzielaliby swoim protegowanym, krewnym, spowinowatym, a ztąd na rewoluciją społeczna umiarkowaność majątków wykonująca podług cieni gwałtu i łakomstwa. Mniemam przeto, iż naród najrostropniej zrobi, gdy właścicielów nadmiarowe grunta posiadających mimo tego, że toż posiadanie iest niesprawiedliwe uzna za właścicielów, tylko mi je wyprzedzać każe t. j. upewni własność nieruchomizn, i zmusi tylko właściciela, aby nadmiarowy majątek w nieruchomiznach zpieniężył t. j. zamienił na ruchomy. Naród tem bardziej niepowinien zezwolić na to, aby każdy szczególny człowiek był mocen, zająć grunta te które kto w nadmiar posiada, takim sposobem stały by się zatargi między po-[к. 3. об.]

siadaczami dotychczasowymi a zaborcami, tudzież zatargi między zaborcami a zaborcami, stało by się chaos anarchiczne.

Sternik rewolucyjny niepowinien się także w ograniczenie posiadłości wdawać. Jego rzeczą, jest wrogów wewnętrznych i zewnętrznych wypędzić, czyli zwyciężyć a potem naród zwołać na sejm, przed którym zda rachubę ze swoich kroków. Porywając się do broni da odezwę do narodu, w której wyłoże cele swoje rewolucij społecznej, uzna chłopka bezwarunkowym panem swego gruntu, zapowie ograniczenie posiadłości w nieruchomiznach aż do ilości posiadalnej, kturą sejm powojenny naznaczy. Podczas walki zaś ustanowi na zabor jakiegokolwiek majątku karę śmierci. Do objoru i obieralności zaś wyobrazicielów sejmowych na sejm powojenny powoła każdego człowieka kraju, kto nieusunął się dobrowolnie z pod ciężaru walki poprzedniej, i nie był podczas niej z kraju wywołanym. Takie ograniczenie przy objorze będzie zgodne z duchem rewolucijonisty ku społecznej reformie, z duchem narodu kajdany kruszącego będzie sprawiedliwością recerzów rewolucijnych, bodzcem do porwania się do broni podczas walki. Sternik rewolucyjny powinnien pierwszy sejm powojenny wziąść pod swoją laską marszałkowską i wezwać go do obrady nad najgłówniejszemi, kardenalnemi przedmiotami t. j. nad swoją częścią kraju nad władzą w nim, nad wyobrazicielami sejmowymi, nad sposobem sejmowania, nad ograniczeniem posiadłości w nieruchomiznach. Póki co do tych przedmiotów uchwały niezapadną, póty zbrodnią jest sternika usunąć się od władzy, gdyż niewykonaną jeszcze byłaby rewolucija społeczna.

Mniemam, że spieniężenie gruntów, sprzedając je na cząsteczki łatwo da się bez straty uskutecznić, a choćby strachy zachodziły, aby naród fundusze dla wynadgrodzenia jakieś pociągając do tego kapitalistów z gotówką w ręku tworzył nie traćmy bowiem z oczu czas, w którym taka operacija reformy majątkowej ma się stać. Będzie to czas bezpośrednio po wojnie następujący, kiedy natłok potrzeb się nasunie, kiedy długi z wojny wy-[к. 4]-nikające zapłacić będzie trzeba, a kiedy nic nie będzie w skarbnicy narodowej. —

Ustanowią, aby nikt nieruchomizn nad pewną ilość nieposiadał, zapobieży się skupieniu nieruchomizn nad miarę w jednym ręku. Lecz też powinno być zastrzeżone, aby nikt niżéj pewnej ilości gruntów nie drobił. Uczeni i rozprawiacze nad gospodarstwem narodowem są przeciwni drobnieniom gruntów, twierdząc że właściciele gruntów drobnych niemogą dla obustwa należycie gruntu swego uprawić, gdyż uprawa potrzebuje, aby włożono kapitał w rolę. Ja zaś myślę że tam grunt najlepiej uprawny, gdzie więcej rąk nad nim pracuje, pytam się więc, czy grunt, którego kto nadmiarę posiada może być lepiej uprawiony, niżeli

wtedy, gdy przyjdzie w ręce więcej osób? Dzieje wprawdzie nas uczą, że skupienie nieruchomizn w jednem ręku jest i było wolności narodu szkodliwe, aby zaś zdrobienie gruntów kiedy szkodziło wolności, o tem dzieje milczą, albo raczej przeciwnie świadczą; że gdzie majątki są podzielone albo rozdrobione, a pewne osoby co do majątku nie przeważają, tam kwitną przemysł, oświata, harmonija ludzka, duch ogułu, cnoty towarzyskie.

Jeśli wreście dopuścim ograniczenie w drobjeniu t. j. ustanowienie pewną ilość gruntu, niżej którego niemożna go drobić, jakim sposobem ten się poboduje, który niechce uprawiać grunt tylko chce swego mieszkalnego kontu? Dotąd po miastach wolno grunt drobić tylko po(d) budowę, czemuż potem wolno nie będzie drobić grunta, gdy każda wieś będzie do tego upoważnioną, do czego teraz ledwie miasta. A jeśli mi tylko pod budowę wolno kupić gruntu parę sążni, czemuż mi niema [к. 4. об.] być wolno toż samo na inny cel n. p. ogród, sad uczynić? A gdy tylko ma być wolne kupno kilku sążni, na pewny cel, jakim sposobem przymusić kupiciela małej cząsteczki gruntu aby ją tylko na cel przez siebje zapowiedziany użył. Kroki rządowe w tej mierze były by to dokuczania, w tyraniją się wyuzdające, i niechętnych tworzące. Mniemam więc że niepotrzebny, niewykonalny i szkodliwy jest zakaz drobjenia gruntów.

Po takim tak zwanym postępowym jeśli jest w praktyce wykonalnym, ma być tenże sam cel, to jest: ograniczenie majątków nadmiarowych osiągnionym. Lecz mniemam że ten podatek ma więcej własność kontrybucij niż podatków, podatek bowiem jest pewna część dochodów z majątku dana na potrzeby ogułu, podatek zaś postępowy stopniuje opłatę za nadmiarowy majątek aż do tego kresu, że tak wyrówna, lub przechodzi dochody, a wtedy nie jest już podatkiem ale kontrybuciją. Jeśli ten podatek jest wykonalnym (o czem wątpię) to da się i do operacij poprzednio wyłożonej zastosować, wtedy gdy jeszcze czasokres do wyprzedzenia nieruchomizn naznaczony nie upłynie; tudzież da się zastosować po upłynionym czasokresie, gdy się już uchyli przeważność nieruchomego majątku, lecz wtedy powinien być tylko do pewnej części a nie dalej stopniowanym.

Niedawno byłem w pewnym domu gdzie chwalono plan zakładu w publicznej edukacij podany przez Stanisława Hr. Skarbka do zatwierdzenia cesarzowi austryjackiemu w Widniu. Zakład ten miał być taki. Skarbek jako bezdzietny (Тут, очивидно, не достає одної картки.)

. . . .

[к. 5.] ...raną stosunek zaś włościowych gdzie niema obwarowań układowych — do tych w których układy istnieją, jest jak 1000 : 1. — Ustawa ta

zatem tylko potwierdza istniejące takowe układy? to szczęście! że tych nie zniesła! a jeśli nie zniesła po cóż dla nich sankcij ustawy? Te milijony chłopów nieobwarowanych układami, nadaniami, umowami — są bez praw, są jak bydło własnością panków, i na cóż mówiono przy wstępie artykułu owego, że włościanina pod opiekę praw i rządu przyjęto? Chłop czy bez praw może się gdzie bądź użalić na pana, gdy pan ustawą rządową do dowolności, a zatem do wyrządzenia wszystkiego złego był umocowany? Czołem bijmy tej ustawie!

Brałem ja tu tę ustawę jak jest samo przez się — lecz Maurycy Mochnacki inaczej rzecz wystawia. W pamiętniku Emigracij polskiej pod dniem dwudziestego trzeciego stycznia 1833 umieścił ón rosprawę swoją pod napisem „O rewolucij społecznej w polsce" i buduje na ustawie trzecio majowej mianowicie na jej artykule III i IV spółeczną rewolucię w Polsce bez krwi rozlewu. Mniema bowiem że sejm czteroletni i wynikła zeń konstytucija 3 Maja wychodziły z fundamentalnej zasady przypuszczenia mas do przywileju służącego jednej tylko klasie szlacheckiej prerogatywy wychodziły z wielkiej myśli uprzywilejowania całego narodu i zmierzały nie od razu, ale w pewnym przeciągu czasu uczynić większość narodem, cały naród jednym stanem. Artykuł III uznaje za część ustawy uchwałę sejmową z dnia 18. kwietnia 1791 pod tytułem. Miasta nasze wolne królewskie w rzeczy-pospolitej „która (uchwała) rozszerzała bardzo szeroko do mieszczan tytuł szlachectwa [к. 5. об.] gdyż według niej zostają szlachtą

1-o Plenipotenci miasta (t. j. deputowani na sejm) po odbytej dwuletnej wysłudze publicznej.

2-o Każdy mieszczanin, który wieś lub miasteczko 200 zł. pol. podatku dziesiątego grosza płacące kupił (t. j. za 40.000 złp.).

3-o Wszyscy ci, co w wojsku dosłużyli się rangi kapitana lub w dekasterijach rządowych funkcij Rejenta.

4-o Na każdym sejmie 30 osób z mieszczan posesije dziedziczne mających na rekomendacię posłów ziemskich i miast nobilitowane być miały.

Podług Artykułu IV konstytucija 3. Maja ma bydź co 25 lat poprawiana.

Mochnacki na domysł wyrachowuje ilość rodzin szlacheckich mogących powstać mieszczan: i mówi „Co rok przybywałoby po 76 familij „szlacheckich, dopiero zważajmy, wiele by przybyło nowej szlachty przez „zastosowanie tego samego systematu do chłopów? Smiało możemy po„wiedzieć, że w takim razie do sta, dwieście, trzysta nawet pięćset „i tysiąc familij co rok byłoby nobilitowanych. Wreście nigdy tych po„praw co 25 lat z uwagi spuszczać nietrzeba — widoki rewolucij spo-

„łecznej tak rozlegle pojęte przez sejm czteroletni w miarę postępu „czasu bogactwa krajowego osobliwie zaś w zastosowaniu ich do mas „wiejskich mogły by się co raz prędzej, co raz ogromniej rozwijać. „Prawa sukcesyjne prawa dotyczące podziału własność nieskończenie „rozdrabiać, a tem samym uposażenie ludu wiejskiego czynić coraz „łatwiejszem. Nobilitacija i własność dwie walne operacije naszej rewo„lucij socijalnej postępywałyby jednym zarodem jednocześnie.“

Że mieszczanie ze wszystkich miejskich, których 24 wszyscy na mocy owej uchwały kwietniowej mogliby być nobilitowani, temu wierzę; lecz żeby [к. 6.] z takiego systymatu wypłynęło dobro jakie dla włościanina w należytym czasie to iest fałszem. W wielkiej Brytanii i we Francij królowie w celu stawienia oporu przeciw przewadze możnowładnej arystokracij przybrali do parlamentów deputowanych ze strony miejskiego. I cóż dobrego przez wieki ten stan miejski, chociaż tak w tych krajach poważny i mocny zrobił, lub chciał zrobić dla tamtejszych stanów wiejskich? W Brytanii jest dotąd uciśniony stan wiejski. We Francij jeśli chłop ma jakąś większą ulgę w ucisku, nie winien to stanowi miejskiemu, lecz sanskielotom rewolucyjnym których z siebie wydał. Nasz stan miejski tak jest przysposobjony, że albo przez majątek i oświatę co do istoty zrównywa się ze stanem szlacheckim albo że w braku majątku i oświaty trudni się po największej części rolą i wchodzi do stanu rolniczego, a w ten czas jest wolnym rolnikiem. Nie jest ón tak odstrychnięty od innych stanów charakterystycznemi zatrudnieniami jak w narodach francuzkim, angielskim i niemieckim. A z tąd wypływa że właściwie dwa stany nasz naród ma t. j. szlachecki i wiejski. I cóż tedy nasz stan miejski, tak mały nic nieznaczący w masie szlachty i włościan znikający, cóżby chciał, co by zdołał zrobić dla chłopa poddanego? Lecz dopuśćmy że nowo nobilitowani mieszczanie tak drobniutko miejszość na sejmie stanowiący wypełniłby swą missiję na sejmie obstawania za włościaninem i że dynastija saska adeptowana do tronu polskiego nieprzeskadzałyby postępowi rewolucij społecznej w Polsce na drodze przez Mochnackiego roskazanej, i że co 25 lat poprawa konstytucij nastąpi. Uważmy coby z tej poprawy dla stanu wiejskiego wynikło? Na pierwszym sejmie nadzwyczajnym po dwudziesto pięciu letnim możemy dopuścić że chłop który zupełnej dowolności panka w roku 1791 był oddany wzięty pod opiekię [к. 6. об.] praw tak dalece że tylko 6 dni na tydzień, a zatem niegromadnie z całą swą rodziną bez liku robić będzie. Jeśliby na pierwszym sejmie dobrze myślący tyle wytargować potrafili to mogliby się nazwać bohaterami. Na drugim sejmie po 25 letnim wytargują, że dzieci włościanina nieosiadłe i grontow niemające wolne są od panów i mogą się gdzie chcą osiedlić. Na

takim sejmie trzecim sprawią, że chłop tylko połowę dotychczasowych powinności ma robić. Na czwartym że wolnym jest osobą swą aby nie był dziedziczony od pana, lecz pan ma bydź tylko właścicielem ciężarów na grńcie panskim, a chłop może porzucić grunt, jeśli zechce. Na piątym że chłop wyjęty z pod batoga panskiego i ma być tylko aresztem karany, na 6-m że przypuszczony do wyobrazicielów swoich na sejmie, na 7-m że sam jest obieralny na wyobraziciela sejmowego, na 8-m że ma być nobilitowanym. Kładziemy tedy że w pierszem 25 leciu chłopa nobilitującem z chłopów na rok 76 rodzin uszlachcono tak jak Mochnacki kładzie roczną liczbę pierwszą rodzin uszlachconych z mieszczan bo niemożna dopuścić, aby za tak niedawnem wstąpieniem chłopów do sejmowni partija ich-tak była mocna, aby coś więcej wytargowała. Dopiero na 9-m sejmie 25 letnim dopuścimy, że większa liczba rodzin n. p. 150 chłopów do szlachectwa rocznie dopuszczono. Na 10. sejmie że rodzin 150 ma się nobilitować co rocznie. Już byto było 10-te 25 lecie t. j. 250 lat od czasu ustawy trzecio majowej, a jeszcze by nie wszyscy byli chłopi wolnymi — a kiedyż dopiero polska była by rzeczą pospolitą? a kiedy jako tako zrobiłaby umiarkowanie w nad miarze majątków a osób szczególnych? Nieprzypominajmy żeśmy ustanawiając tu wyłuszczone następy, dopuścili, że nowo uszlachceni mieszczanie dopełniają swej missij na sejmie w celu obstawania za chłopem, że dynastija saska adoptowana do tronu nie będzie wstecz intrygująca. Lecz dopuśćmy tylko połowę intryg, jakie się dzieją po innych dworach i parlamentach do naszej sejmowni, [к. 7.] a i to com tu na domysł wyliczył jeszcze bardziej opoznionym będzie. Pokolenia moje! padajmy na kolana ze czcią przed Meternichem austryackim! on powiada, że przygotowywa Europę także do rewolucij społecznej i do rzeczy pospolitej — a skutek naszych życzeń t. j. wolność objecuje za sto lat bez krwi wylewu. Mochnacki z ustawą trzecio majową, w ręku objecuje nam rewoluciją społeczną ledwie za 250 lat! Precz z gałgańskiemi ustawami! precz z bańkami mydlanemi Mochnackiego! Naród polski porwawszy się do broni znowu, napisze sobie mieczem na szkarłacie carskim dyplom szlachectwa jeden dla wszystkich dostateczny! a niebędzie u swoich wrogów wewnętrznych żebrał przez wieki o szlachectwa drobjazgowe. W następnych listach spodziewam się o mniej smutnych przedmiotach mówić, o przedmiotach które nie tak ponure są, jak te które dotąd rozpamiętywaliśmy.

List czwarty.

Rozbierzmy myśli podawane ku usunięciu stosunków poddanczych na drodze społeczno rewolucyjnej bez krwi rozlewu. Jedni radzą, aby

robocizną i daninę zamienić na czynsz pieniężny któryby wyrównał wartości robocizn i danin. Lecz ci wychodzą z tej myśli że prawa poddancze pana ku chłopu są sprawiedliwe, a wyżej dowiedziona nieprawość tychże. Ale dopuśćmy że stosunek poddanczy jest prawnym, i rozbierzmy ten pomysł co do czynszów, obaczmy czy z nich co dobrego dla chłopa urośnie. Chłop musiałby panu płacić, lecz z kąd wezmie pieniędzy, gdy jest w tej chwili bez nich! Poddany sam nigdy by na czynsze nieprzystał, a gdyby bez jego zezwolenia ustanowiono czynsze, musiałby panu odrabiać czynszowe pieniądze, a od pana zależałoby ustanowienie ceny przy przyjęciu robocizny i odtrąceniu jej w czynszu, a wtedy za pomocą czynszu mógł by pan więcej na poddanym robocizny wymódz nizli teraz. Więcej dobrego zrobiłoby cząstkowe zmiejszenie ciężarów poddanych, uchylenie połowe dotychczaso-[к. 7. об.]-wych robocizn i danin, lub dwóch trzecich części, lub trzech czwartych części ciężarów bez zupełnej wynadgrody. Lecz cokolwiek zostanie z tych ciężarów będzie tylko dalszem ciągiem pokrzywdy od wieków. Tylko uchilenie zupełne bezwarunkowe stosunku poddanczego za spokój pokrzywdzonych, za spokój przyjaciół ludzkości — za spokój wiek mniejszy. Takowe uchylenie jest celem tworzycieli przyszłej polski, to ma bydź środkiem wyzwania u nas ludu wiejskiego do broni. Lecz aby masy wierzyły temu wezwaniu, i pojęły je, trzeba rozszyrzać między nimi pomysły rewolucyjne, trzeba budzić wiarę w przysłości i w sile mas, trzeba budzić wolę ich ku temu, a to wszystko wykonuje nauka ustna ludu (propaganda) mówię ustna bo nasz lud ksiąg czytać nie umie. Wiedzą wprawdzie wrogi nasze monarchowie o tym środku, o tym zamyśle, o tym działaniu, usiłują mu przeszkodzić, zapobiedz, lecz tak zamysł, jako i środek, jako i działanie są tej istności, że mimo wiedzy wrogów niedadzą się zniweczyć ani zwichnąć nawet. Już po gabinetach cesarskich i królewskich radzono nie raz czy by nie można uchylić stosunku poddanczego na mocy i wszechwładności cesarskiej, a przeto pociągnąć sympatiją lud ku monarsze i oraz wyrwać rewolucijonistom środek walny do czynu. Poznano że zamiana robocizn i danin na czynsze niedopięła by tego celu, lecz przeciwnie większy ucisk, a przeto większą nienawiść ku monarsze obudziłaby. Radzono w gabinetach (na postrach samolubów szlacheckich) nad cząstkowem, a nawet nad zupełnem bezwarunkowem uchyleniem panszczyzny i danin. Pewien (jeśli dobrze pamiętam) zowiący się Turawskim przed dwoma omal laty podałbył we Lwowie rządowi do rąk Arcyksięcia Ferdinanda Este projekt na piśmie i plan uchylenia panszczyzny, lecz cofnął się z tą uwagą iż niebyłby wykonalnym. Czemu nie można w terazniejszym składzie społeczeńskim Austryj, Prus i Rosij wykonać uchilenie stosunków poddanczych?

Dajmy nato że rządy tych państw w zabranej Polsce uchylają zupełnie i [к. 8.] bezwarunkowo stosunki poddancze, także ustają daniny i robocizny wszelkie. Lecz na dobrach ziemskich ciężą kapitały tabularne, t. j. na robociznach i daninach z dóbr płynących: odebranoby przeto wierzycielom tabularnym te kapitały, a kupione dobra na robociznach i daninach zasadzają się niemal połowa wartości swojej, więc właścicielom rządy odebrały by połowę kapitałów wydanych. Rządy niezdołają wynadgrodzić takich kapitałów co do strat w tej operacij zajść mogących, bo są i tak długami obciążone, a wydatki się mnożą. Z takiej operacij zrobiłyby rządy dla siebie ludzi tych, którzy im najwięcej byli przychylni, na których dotychczas budowa tronów spoczywała t. j. kapitalistów, szlachtę i magnateriją zrobiły by swemi nieprzyjaciołmi a zaś zbliżyły by ich ku nam rewolucijonisłom — a zbliżyły by tych, którze po największej części są naszymi wrogami. Nie! monarchowie takim kosztem nie zechcą opłacić uchylenie stosunków poddanczych. Lecz dajmy nato, iż zechcą z taką stratą opłacić rozbrojenie rewolucijonistów, odjęcie im środków, wezwania mas do broni, że zostawią kapitalistów bez wynadgrody, że takich środków użyją ostrożności któreby kapitalistów óbórzenie poskromiły, chłopa więc bezwarunkowo uwolnią monarchowie od stosunków poddanczych, wtedy już niebędą mogli podatki te, które od panów za stosunek poddanczy pobierano, od panów nadal pobierać, lecz wtedy chłopi będą musieli te podatki same ponosić. Darować, czyli niewymagać podatku żadnego od chłopa w miejscu owego podatku którego pan za panszczyznę i daninę płacił niemoże rząd, bo każdy z nich jak mówiłem, długami obciążony, a wydatki wewnątrz kraju przy powiększonej samodzielności rewolucijonistów nie umiejszają się urzędnicy, wojska, szpiegi; i Jezuici co dzień się bardziej płodzą, a dochody miały by bydź miejszemi? Chłop wtedy byłby wprawdzie wolniejszym, i powinien by bydź rządowi wdzięczny za ten wczas, lecz wyrzucona byłaby kość niezgody, poddanstwo dzielące odtąd chłopa a pana — wtedy pan chłopowi byłby tylko sąsiadem, a chłop omal drugie tyle większeby podatki od dzisiejszych płacił, które coraz by się zwięk- [к. 8. об.]-szały — a w rok w dwa lata ostygła by owa wdzięczność ku rządowi — chłop by zaczął sarkać, już nie jak dotąd sarka na pana (bez pośredniego dokuczyciela większego wprawdzie niż urząd) lecz bezpośrednio na rząd. Wtedy zbliżenie się pana a chłopa byłoby łatwiejszym niż teraz, a wtedy snadniej uknuć rewolucię. Chłop nabyłby wczasu potrzebnego do oświaty, zastanowiłby się lepiej nad stanem społeczenskim. Tego więc zbliżenia się stanów szlacheckiego i chłopskiego, tej oświaty obawiają się monarchowie.

Gdyby zaś rządy tylko cząstkowo uchyliły stosunki poddancze zawsze byłby taki stan dalszém ciągiem pokrzywdy ludzkiej, i zawsze drażnienie kapitalistów, szlachty i magnatów przez odjęcie im części kapitałów, a cząstkowe przerzucenie ciężaru podatkowego z pana na chłopa, który ulgi w panszczyznie doznał wciskałoby się w serca — a chłop więcej miałby przyczyny przybierać zniechęcenie ku monarsze jako głównemu piastunowi niniejszego stanu społeczności. — Nielękajmy się więc bracia i siostry moje! aby wrogi nasze bezskutecznemi uczynili nasze pomysły, środki i działania rewolucijne choć je znają, to bezsilność ich w zabiegach ku zwichnięciu naszych kroków napędza im trwogę że drzą przed lada listka szelestem.

Upadła nasza sprawa w roku 1831 z sercem zakrwawionem, z goryczą rozpaczy powróciliśmy wojownicy z tej walki, narzekaliśmy na Boga, i tyś przyjaciółko narzekała za to, że się niezmiękczył naszemi cierpieniami ofjarami, i że krew nasza nierozbrojła Jego jeszcze gniewu. Bluzniliśmy bogu może i teraz bluznimy, a wszelakoż ja mu i zato dziękuje że moim oczom odsłonił trochę więcej widokręgu dusznego swojej wszechmądrości — teraz o luba! ja już nie bluznie, tylko klęcząc chwale jego rozum bezdenny — — a gdy mię trocha posłuchasz cierpliwie — i ty ulegniesz boskim wyrokom bez szemrania. Na chwilę dopuść tę słodką przez tyle lat upragnioną myśl że się w roku 1831 to stało cośmy od kolebki wylęgali w piersiach naszych, t. j. że wybiliśmy się z pod władzy cara moskiews-[к. 9.]-kiego a potem oswobodziliśmy się od wrogów austryackich i pruskich tak że Polska wolną stanęła od bałtyckiego morza po karpaty, a od Warty po Dnieper. Nieba! nad taką polską z radości oszaleć można, a wszelakoż niecieszmy się przedwcześnie. Polska była by się wybiła pod władzą sejmu 1831 a wzięłaby za podstawę swojego bytu albo konstytucję drobnego królewstwa kongresowego (w której sejm owczesny bardzo zasmakował) albo konstytucije 3. Maja 1791 a obrawszy sobie króla wstąpła by jako mocarstwo do rzędu państw europejskich. Cóż z takiemi gałgańskiemi szpargałami można zrobić mądrego? oto zawarlibyśmy się w granicach swoich na wzór innych państw Europy i zostali samolubami narodowymi, którzy się niepytają, czyli się innym ludom źle dzieje, byle się nam dobrze działo, tam gdzie sternicy nie rozumieją, co to jest wolność, a młodzież oświecona wre nią? oto chłopi podczas walki z wrogiem potężnym, kiedy potrzeba nam było ich ramion byli gnębjeni jak od wieków niewolą, pańszczyzną i innemi zdzierstwami, a dopieroż w owym czasie kiedy magnateryj sterującej już ramien chłopskich niepotrzeba była kiedyby taż niemiała więcej moskiewskich i innych carów, ani strachów klubowych, wtedyby chłop tak był gnębiony jak dzisiaj, jeśli nie lepiej.

I mniemasz przyjaciółko, że my Prometeuszowie światła i wolności natobyśmy oczy mrużyli, lub obojętnie patrzyli na męki tylu miljonów braci jęczących pod biczem wrogów wewnętrznych? tak jak nas dzisiaj wróg zewnętrzny w domach własnych prześladuje, łowi, kuje wygania z ojczyzny, zabija, tak by nas w owym czasie możnowładztwo panów nękało, gnilibyśmy równie pod tymiż w kajdanach, i tak by nas okrzykiwali możnowładni panowie i król nasz buntownikami, zbrodniarzami, jak nas dzisiaj trzy rozbójnicy ukoronowani takiemi być mianują — a wtedy by między takim a teraźniejszem naszem położeniem ta była różnica, iżby nas wtedy polacy prześladowali, gdy nas teraz napasnicy, przybyże prześladują, a więc bardziej by nam dolegało takie prześla-[к. 9. об.]-dowanie. Ojcze niebieski!

nam oslepłym, którzy niewiedzieli czego sobje zyczą — z bytem takiej Polski straszniejsza nas czekała przyszłość, aniżeli ta którejśmy dożyli. Kazała dalej cierpieć ludowi memu, a cierpienie jest wielką szkołą cnoty i skromności. Upadła nasza sprawa w roku 1831 wyparci z granic drobnego królewstwa kongresowego, wyparci z granic odwiecznej starożytnej Polski ruszyli, musieli ruszać nasi rozbitowie roznosząc wszędzie wzdłuż i poprzecz Europy myśli swoje rozruszane, rozpalone, wrzące wulkanowe, o wolności roznosząc swoje krzywdy od carów doznane, a ku nim zemstę niewygasłą. W różnych miejscach przyjmowani z sympatją — w innych ze wstrętem nauczyli się szacować sympatiją światłej ludzkości a brzydzić i strzedz się obojętności ku nieszczęściu ludzkiemu. Doznawali wsparca, aby kiedyś być do wypłaty obowiązanymi — doznawali wzgardy na to, aby kiedyś sami nierazili nieszczęśliwych obliczem. Z drugiej strony dzicz moskiewska i azijatycka zajęły — kraj nasz weszły na miejsca, które jeszcze tętniały pieśnią swobody z ust młodzieży naszej — który jeszcze były gorące od zapału jej na której jeszcze przed chwilką swoboda oświecała serca tych, co ją prawdziwie czcili. Gdy zemsta cara się wysypała, wtedy dzicz owa czytała nasze gazety, które byłe oddychami rewolucij — czytała napisy na naszych chorągwiach, słuchała jęców polskich pytanych o przyczynę rewolucij i pomału przywykała do szkoły rewolucyjnej. Wiedzeni jęcy wzdłuż i poprzek Rossij europejskiej i azijatyckiej rozнieśli swoje myśli o wolności... Baszkiery, Kirkizy, Kałmucy, Tatarowie słyszeli wolność z ust polskich, zmieszano polskich żołnierzy z rossyjskimi, a przeto ideje nasze przeszły do łbów moskiewskich. Naszej krwi trzeba było aby wolność ochrzciła ludy prawowiernych zwolnienników swoich. Dałeś nam Boże! wzniosłe przeznaczenie, żeśmy apostołami narodów. Krzywdziłbym cię gdybym pytał, czy sobie życzysz, abyśmy się wybili z pod wrogów wewnętrznych lecz [к. 10] czy wierzysz, że się wybijem?

i to bez obcej pomocy własnemi siłami? wierz moja droga! bo ja wierzę, że nietylko my się wybijem swoją potęgą, ale jeszcze i innym narodom ręce podamy wpomóc. Myślałeś ty kiedy nad sposobami, jakiemi Polskię w niniejszym stanie ratować? Niema już wojska polskiego, zbroj, dział, zbrojowni, banku narodowego i konstytucyjnego, których się Lelewel jak ślepy płota trzymał. Wojsko mając broń porwało się w roku 1831 i zaraz zapasem miało wszystko, co mu było potrzeba. Teraz to inaczej — teraz trzeba wojsko, skarb, zbroję, działa, i naród jak by stworzyć, jak by czarodziejskiem zaklęciem na jaw wywołać. Naród nasz składa się—jakieśmy powiedzieli z dwóch stanów szlacheckiego i wiejskiego. Szlachecki stan już się silił 4 razy przeciw zewnętrznemu wrogowi i nic niezrobił znać iż mimo tego, że ma majątek w ręku do łamania się z wrogami, brak mu sił moralnych bo rozpieszczony zbytkami i pozbawiony tęgości rozpustą — jako i fizycznych bo nie liczny. — Stan więc wiejski musi się teraz także do broni porwać jeśli chcemy nietylko zacząć, ale i skończyć rzecz dobrze. Z niego trzeba potęgę wskrzeszać tak do zaczęcia jako i do skończenia dzieła. Rzućmy okiem na ruch przygotowujący sprawę r. 1830 i 1831 i porównajmy go z (s)kutkiem tejże. Spiskowi r. 1830 wgadywali w naród 29. Listopada, że Chłopicki zbawi naród, bo jest wojownikiem sławnym, głową tęgo i dobrym Polakiem, że najprzód trzeba wroga moskiewskiego pokonać, a potem łatwiej resztę dwóch, że ci dwa pokonani Rossij oddadzą Polakom zabory; bo trzymają je tylko dla równowagi przeciw Rossij, że są spiskowi skromnie, i chcą tylko początek rewoluciji sprawić, a dalsze prowadzenie sprawy powierzą ludziom stanu przemądrym głowom swoym (sic), że trzeba się spiskowym porwać do broni, a potem prosić sejmu, aby pochwalił zaczęte dzieło, i przyjął pod swoją opiekę, bo koniecznie chcieli płaszczyka dla swego zuchwalstwa i zdaje się, że bez sejmu sankcij uznali siebe za zbrodniarzy (jezuicka nabożność), że rewolucije sposobić dosyć jest między szlachtą [к. 10 об.] a chłopa się pociągnie miłem słowem: bracie! chłop pujdzie za panem byle był tumaniony, że najprzód zbędziemy się wrogów zewnętrznych a potem pomyślimy o poprawie wewnętrznej, bo polacy dla dobra ojczyzny wszystkie ofiary samolubne na ołtarzu jej złożą; — że trzeba nam rachować na pomóc innych dworów: Francij, Anglij, Szwecij, Turcij i może jakiegoś tam dworu na księżycu, narescie spiskowi przed listopadowi niemieli wyobrażenia i wiary w sympatiję ludów samych, pomieszali królów z ludami, a wszakże różnica między królami a ludami tak wyrazista — niechcieli z Polski utworzyć rzeczy pospolitéj, lecz monarchiją konstytucijną z dwiema izbami. Z takich wygadywań ze strony spiskowych przed-listopadowych poszło owe ślepe usposobjenie powszechności za

Chłopickiem w r. 1830 w Grudniu z tąd wynikło ze ster rewolucij objęli ludzie, którzy siebie myślą w takowe położenie nigdy w życiu swem nieprzenosili, którzy dla wieku tegoczesnego już zmarli a ztąd sejm wynikł z carskiej konstytucij, przeciw carowi rewolucija wybuchnęła, stał się władzą rewolucij wahającą się przez stronnictwa za nos wodzoną, a do sejmu wyobraziciela królewstwa drobnego przybierano jakichś posłów litewskich, wołyńskich, podolskich i t. d. którzy od swych ziem niemieli, albo żadnej, albo nieprawomocną wierzytelnośé z tąd owe oburzenie, aby Galicia przeciw Austrij a Poznańskie przeciw Prusom nieporwały się, i z tąd pochodzi że tak Austryja jak Prusy Rossiję wspierały — że Radziwiła ciemnego w wojownictwie na wodza obrano, aby przez krewnych jego wyżebrać przyjaźń pruskiego dworu — ztąd między ludem żadne myśle polityczne, żadne wyobrażenia tegoczesnej oświaty rewolucyjnej. Jak z początku łączył się chłop, aby walczył za wspólną sprawę spodziewając się wolności, którą twórcy powstania listopadowego zapowiedzieli, tak potem widząc niewolę swą i podczas walki [к. 11] trwającą oziąbł usunął się ze swoim udziałem serdecznym a szlachta tylko wojowała, i wojna ta od ludu w o j n ą p a ń s k ą nazwana, z tąd wyzierając pomocy dworów nie biła się w polu, lecz radzono, maszerowano i cofano się, a wszystko podług prawideł taktykie i strategij z tąd nareście nic na rachubę sympatyj ludów nierobiono i zamierzano monarchiją, sympatiją ludów i ludzi republikanów odstręczono. Straszne to błędy! pełne zguby! już zatem w związkach przedrewolucijnych tkwił nasz upadek, wiadomo ci bowiem, że przed związkiem wojskowym który w Listopad. 1830 porwał się do broni i naród za sobą pociągnął, istniały inne spiski rozliczne wzdłóż i poprzek Polski całej. Związek więc wojskowy niewymyslał bynajmniej o rozszerzeniu zbawniejszych idej sprostowania błędnych, związek ten był to promyczek, który nadżarem po całej Polsce rozognionym wystrzelił i przyjął wszystkie błędy ogniska z kąd błysnął. Biada nam! jeśli po związkach po rewolucyjnych tak zaszczepim zagubę naszą przyszłą jak ją spiskowi w przed rewolucyjnych zaszczepili. Unikając więc błędów poprzednich powinniśmy jeśli chcemy zbawienia Polski, zamierzać wojnę nie z jednym wrogiem zewnętrznym, lecz ze wszystkimi trzema rozbójnikami wydać wojnę nietylko zewnętrznym, ale i wewnętrznym wrogom swoim, wyrzec się na zawszy przyjazni, królów i wszelką pomocą od nich wzgardzić poczytać za zbrodnie przyjęcie najmniejszej pomocy od jakiego bądź króla, wszystkie zaś ludy za swych przemierzeńców uznać i do dania im wszelkiej pomocy możliwej być gotowymi zmierzać utworzenie rzeczy pospolitej w której każdy mieszkaniec bez względu na majątek i religiją jest na wyobraziciela narodu na sejmie tak objeraczem jak objeralnym zostawić doko-

[к. 11. об.]-nanie zaczętej rewolucij twórcom jej, gdyż porwanie się do broni jest wysokiem samodzielności i pojętego planu twórców tychże, a zawiesić zwołanie wyobrazicielów narodu aż do ukończenia walki, przed którymi mają działacze rewolucijni po czynie wykonanym rachunek ze swych kroków składać, chcieć, aby jeden był człowiek, albo zbiór jednomyślny władnął rewoluciją i dla większej siły i sprężystości działał absolutnie, bo wrogów naszych władza jest sprężysta absolutna; dlatego od niego powinno zawisnąć wszelkie ograniczenie nawet i druku podczas walki, kto zaś ma być tym sternikiem rewolucij nieograniczonym, obowiązany tylko do zdawania rachuby ze swoich kroków po walce nikt wiedzić niemoże ani terazniejsi nawet spiskowi, wyda go wir rewolucij, a czyn rewolucijny będzie go naczelnikiem mianował, psuć wszelki uprzedzenia powszechności, ku pewnym osobom, bo choć by te osoby najwięksi dotąd byli rewolucijoniści, niemamy rękojmij, aby należycie władnąć potrafili przyszłym ruchem, i umieli się doń zastosować, odgadnąć jego przymioty usposobienia, potrzeby i stosowność; niecierpieć między spiskowymi nawet żadnej reputacij sposobić we wszystkich stanach naroda rewolucię chłopa równie oświecać w ideach politycznych, i wciągać do związków bo przy porwaniu się do broni będzie on kontrolą kroków szlachty, poskromicielem jej wybryków, tak jak wzajem ona będzie na to, aby w uzdaniu się chłopa w cnocie i rozumie zapobiegła. Zaliwski w swoim planie postawił jako pewnik, że chłop nasz gotów do boju byli mu panszczynę darować; że rozumie oco rzecz idzie, byle mu kilka słów powiedzieć i że uwierzy głosicielem (sic) praw rewolucijnych. Zaliwski zapłacił wolnością zato niedojrzałe mniemanie. Propaganda musi jeszcze dobrze wznieść czoło, zanim każdy chłop zrozumie i uwierze jej słowom. [к. 12] Uczyć chłopa że darowaną mu będzie pańszczyzna, że ciężary z niej spadną z łaski szlachty — znaczy celu swego chybić. — Prawda tylko ma przystęp do serc ludzkich, a ta darowizna, ta łaska pańska jest bezczelnością. Darować mogę to co jest mojem, lecz gdy przestanę wykonywać krzywdę czyją, czyż wtedy robię darowiznę?

Uczyć trzeba chłopa że stosunek poddańczy jest niesprawiedliwy, że wypływa z woli Cesarzów panów i księży, i że musi ustać — że nato ma się wiązać i porwać do broni chłop! że pokój tym którzy się z chłopem sprzymierzą. Lękają się płaskomyślący aby się w wirze rewolucyjnym niepojawił jaki Robespir któryby wskrzesił terroryzm krwawy. Robespier nie był krwio i ludożercą — był on dziecko czasu ulegające potrzebom czasu. Aby jego osądzić, trzeba sobie przypomieć położenie w jakiem była Francija w tenczas gdy Robespier stanął u steru — we Francij ścięto króla i królową, a przezto oburzono na siebie wszystkich cesarzów, królów i królików. Zniesiono prawo feudalne t. j. odebrano

szlachcie arystokracij przywilij którze ją wprózniactwie pasły kosztem pracy ubogiego człowieka, oburzono więc na rząd nowy szlachecką arystokracije. Odebrano księżom prałatom, biskupom niezmierne dochody, ktore pasły pruzniactwo duchownych kosztem potu ubogiego człowieka oburzono więc na rząd nowy wszystko próznujące duchowięstwo rzucili się króle Europy z wojskami najwyćwiczenszemi na Francije mając skarbnice swoje pełne, a jeszcze napełnione pieniądzmi Anglij. Francija miała wtedy próżne skarbce; bo król scięty zmarnotrawił wszystkie zasoby, niemiała żadnego wojska, wewnątrz stronnicy królewscy arystokraci szlachta i duchowieństwo draznieni wichrzyli ludem niemiała Francija żadnego sprzemierzeńca i zginęłaby niezawodnie [к. 12. об.] gdyby jej Robespier jak Olbrzym niewziął na swe barki. Uspakaja swą ojczyznę ściąwszy łeb wichrzycielom tych malkontentów, których o zdradz (sic) kraju nieprzykonano, tych nawet którzy innego byli przekonania, nizli rząd rewolucijny; tworzy zupełnie nowy skarb zapomocą assygnatów nadaje im kredyt, gilotyną ścinając łby lichwiarzom niechcącym przyjąć tych assygnatów wydanych przez młody rząd niezakrydytowany; zwołuje młodzież pod standar wolności i równości zaopatrzywszy nad granicą wojsków potrzebij wszystkie zapomocą gótówki, gdy ją tym czasem wewnątrz kraju zastępują assygnaty wojsko francuzkie zaspiewało hymn marsylski i zwyciężyło wszystkich królów napastujących Francija, przeniosło wojnę na obcą ziemie. Zwycięzka Francija zawierając pokój przypisuje warunki pokoju. Umarłeś Robespierze wielki! lecz zostawiłeś ojczyznę z wojskiem zwycięzkiem ze spókojem wewnątrz niewichrzonem przez królów, arystokratów i księży z pełnym skarbem z kredytem. Lecz wystawmy sobie że w czasach dzisiejszych naród francuzki porwawszy się do broni, na zasadzie rewolucij społecznej w niebezpieczeństwie takiem jak w roku 1793 będącej stawia Robespiera u steru, i że arystokracija i księża wichrzą ludem. Dopuśćmy że Robespier schwytał i ma w swojem ręku tak istotnych wichrzycieli których o zdradę kraju przekonano jakoteż mruczków którym zbrodni nie dowiedziono, jakoteż i tych którzy nietają, że są innego przekonania jak rząd rewolucyjny. Wichrzycieli przekonanych bez wahania ukarze ón karą śmiercią co do reszty zaś bardzo by zgrzeszył sternik rewolucyjne, gdyby ścierpiał w kraju podczas walki mróczków, i ludzi z przeciwnym sobie myślenia sposobem, którzy mogą się co chwila z nowymi wichrzycielami połączyć. Cóż z nimi zrobić? Robespier czuł to że nie można ich podczas zapasów wojennych cierpieć [к. 13] miał tylko 3 sposoby pozbycia się ich, a te są. I. Aby łby im pościnać, II. trzymać ich w więzieniu, III. wygnać ich z kraju. Robespier w poprzedniej rewolucij francuzkij obrał I. sposób który jest straszny, nieszczęśliwy którego się imoc (sic) musi spo-

sobu, wszyscy rewolucijoniści, nawet królowie zgodzą się na to, że podczas walki więznie stanu, którzy mają zdanie różniące się od rządu są najniebezpieczniejsi, gdyż z za murów i krat potrafią sprawie rządowej szkodzić. Niemógł Robespier i 3-o sposobu użyć, gdyż wielka liczba wygnańców takich wznieciłaby wrogów uprzedzałaby opiniją ludów tem bardziej przeciwko nowym ideom wolności, że ludy je wtedy niepojmowały. Jeszcze wtedy dla idej wolności i równości byli głuchimi; uważali wszystkie kroki rewolucyjnego rządu Francij za zbrodnicze niepotrafili wznieść sią do tej szczytności myśli na, na której francuzki naród stanął, zabiegi królów i wychodźców dobrowolnych ze stronnictwa rojalistówskiego durzyły opiniję ludów tkwiła w nich jeszcze wiara, że królowie i wynikająca z nich arystokracyja są od boga, jeszcze fanatyzm nie ustąpił z głów katolickich i tyle aby mniemano że religija chrześcijańska może bydź czysztszą niźli jest w ustach kapłanów. Wygnańców takich przyjmowaliby narody jako pokrzywdzonych, jako takich, za któremi upomnąć się jest cnotą. Dlatego to nieużył tego sposobu Robespir w rewolucij owczesnej. Dzisiaj zaś inne czasy. Teraz króli i z nimi złonczeni arystokraci są w ogólnej pogardzie ludów. Tych oświata poczytuje kapłanów za występnych którzy się z ludem przeciwko królom walczącym niełączą. Stronnictwo Rojalistów jest małe, że doń tylko ci slepą lgną, którzy korzyść z królów bezpośrednio i arystokratów ciągną. Mniemam przeto że Robespier w czasach dzisiejszych jąłby się tego sposobu ratowania ojczy-[к. 13 об.]-zny t. j. wygnałby z krajum ruczków, i ludzi innego koloru politycznego a niezgładzał by ich. Wygnanców takich teraz niebyłaby tak ilość wielka aby stronnictwo królów, i arystokratów nadto wzrosło. A wygnance wszędzie z pogardą i posmiewiskiem u cudzoziemców byliby przyjmowani. Tylko wygnaniec podczas walki do kraju wracający powinien karze śmierci uledz, że zaś takowego wygnania, jedyna przyczyna iest walka z wrogem zewnentrznym, przeto i czas, do którego ma trwać wygnanie będzie koniec walki, i tylko sejm powojenny może zawyrokować, czy wygnańcy już do kraju powracać na zawsze nie mają. Mogą wprawdzie wygnańcy intrygować z zagranic, ale idzie tu oto aby wewnątrz podczas walki niebylo żadnych niespokojnych sprzecznych żywiołów, aby narud został jedną samoistną masą i niedrobił się na cząstki. Zewnętrzne działanie jest bezsilne i łatwo je rozbroić. Życząc Polsko! aby cię wtory Robespierze dzwignął a wolną będziesz, i nie stracisz tyle łbów ile Francija w r. 1793 i 1794. Lękają się aby wir rewolucyjny niewydał jakiego Gontę lub podobnych jemu oprawców aby nieodnowiono rzeź humanskę, szlachta nie zaprzeczy że powstanie na Ukrajnie było wywołane dziką dowolnością panków polskich. Zaszło wprawdzie podżeganie Moskwy, ale toż dopięło dlatego

celu swego, że już umysły ludu Ukraińskiego byli srogą tyraniją panów rozjątrzone, a poszept Moskwy był olejem na ogień. Srogość panów wydała srogość zemsty. Ze wszystkich wojowników, którzy usmierzali bunt ówczesny, żaden niemiał nieszlachetnego powodu, wszyscy zdjęci tylko zemstą na mścicielów krzywd, żaden nieozwał się za krzywdami ludu. Mikołaj Potocki ludzkiem życiem i szczęściem igrający tyran znany pod nazwiskiem Kaniowskiego dla tego że był starostą w Kaniowie rozpasany na wszystko zbrodniarz, osławiony mię-[к. 14]-dzy (Ludem) z największych srogości oskarzony ruskimi gminnemi piosnkami o rozliczne okrucieństwa i wszeteczeństwa jest bohaterem uspakającym lud zbuntowany, a wszelakoż niemożna wyrzeć żeby naczelnicy ukrainscy byli tylko wściekli mordercy niemowląt mściciele. W tem ostateczność wpędziła myśl utworzenia Ukrajny jednoplemiennej wolnej gdzie każden mieszkaniec iest równy drugiemu. Ztąd owa dzika zaciekłość ku wymordowaniu lachów wszystkich na Ukrajnie żyjących i żydów, tak dalece, że niemowlęta w pieluchach zabijano. Zbrodnia szlachty wywołała zbrodnię buntowników, i cóż się stało po zwycięženiu ich? Oto nowe zbrodnie szlachty! naczelników połowionych męczono, darciem pasów, obijano żywcem na pale a każdemu szeregowcowi ucinano rękę prawą. — Cześć i sława naszej szlachcie! nie dość że łakomstwa niezliczonych żebraków dawała krajowi; jeszcze mu kaleków tylolicznych żebrzących narzuciła, a lud czy zyskał ulgi jakie? gorzej nękany niźli wprzódy jako zwyciężony lud ciemny drażniono krzywdzony gdy się porwie do obrony, myśli tylko o zemście dzikość jego jest zatem czystym następem owego powodu który go do broni porwać się przymusił; dzikość wylęga dzikość. Co się na Ukrajnie to się w r. 1831 w Węgrach sprawdziło; wymierzano panom zapłatę, także zato że lud w ciemnocie trzymali. Obok zemsty wylęgają się inne także pomysły ruwnie niemożliwe, równie sroge jak zemsta, lub przynajmniej srogo wykonywane.

Lecz ośmielmy ten lud, nauczmy go o najcnotliwszych prawdach [к. 14 об.] rewolucij krótko zebranych, zachęćmy go do porwania się do broni, nie dla zemsty, nie przeciw osobom pewnym, lecz nato aby stosunki ujarzmionych obalić, aby posadę uciemiężenia zniszczyć, aby nową budowę społeczeńską na gruzach terazniejszej budowy starej na krzywdach ludzkich opartej postawić, porwać się do broni nie w celu mordowania wrogów wewnętrznych i zewnętrznych, lecz w celu zniszczenia sposobów i potęgi, któremi oni lud krzywdzą, nie w celu mordowania tyranów, lecz samej tyranii, nie w celu aby na kims drugim panować, lecz niedać nad sobą panować, nie w celu aby kogo poniżyć, lecz aby się wywyższyć do równi z każdym człowiekiem. Bracia i wy siostry moje! oświećcie tak lud mój, nielękajcie się, aby ón Gontę którego zcierpiał miedzy sobą

gdy się porwie do broni. — W miejscu tem niezawadzi wspomieć o Mojżeszu. Bierze ón Izraelitów z Egyptu w celu utworzenia z nich udzielnego narodu. Izraelici w niewoli znikczemnieni upodleni do bałwochwalstwa, zniewieściali, lękliwi, słabi na duszy i na ciele nie idą mu w myśl samoistności narodowej z niechlujstwa, opilstwa, obżarstwa chorobami nękani. Lecz tworczy Mojżesz nie rozpacza, aby z takiej masy nieugjętej niezlepnej ukształtował naród. Imieniem boga, którego jednego niewidomego czcić nakazuje, urzęda ich wewnątrz porządkuje domowe ich pożycie. Daje ziomkom 10-ro przykazań i mówi że te tablicy przykazań kamienne sam Bóg pisał, że je przez Mojżesza Izraelitom przesyła Jenijusz wykonujący ~~myśli~~ głębokie od Boga natchnione powinnien mówić, że te myśli Bóg mu objawił, że nakazuje ich wykonanie że je [к. 15] obrał za narzędzie, za organ, za palec wykonawczy, za palec piszący świątu ustawy, ustawy na których wieki wszystkie i ogrom świata spocząć mogą. Zchodzi Mojżesz z góry Synaj, i dowiaduje się, że Izraelici podczas jego niebytności, ulali sobje cielca złotego i cześć jemu oddają. Tłucze tablicy i woła na Izraelitów „Kto z bogiem niech do mnię przystąpi". Otoczyli go wszyscy z pokolenia Lewi wierni Bogu jedenemu. Tu każe mojżesz przypasać miecze, i wyciąć w pień wszystkich, którzy się cielcowi kłaniali. Padło tych 3000 w dniu onym. Cześć jednego Boga uważał Mojżesz za podstawę budowy społecznej, którą stawiał, ón karał przeto tych którzy się targnęli na nią śmiercią. Bierąc stosunek narodu francuzkiego tylo milionowego do narodu Izraelskiego który (według Rotheka) $2^1/_2$ miliona liczył zważając przeciąg czasu terroryzmu Mojżeszowego musimy przyznać, że Mojżesz był gwałtowniejszym terrorystą niźli Robespier, każdy naród który chce się społecznie odrodzić, musi ku zwyciężeniu wrogów zewnętrznych i wewnętrznych użyć terroryzmu. Polska tyle razy rwąca się do broni upadła, bo chciała tylko zewnętrznego wroga wyprzeć, wewnętrzą niedolenzność płazem mijała — cała przeto ognistość zapału ludzkiego i szału nie mogła być wykrzesaną z ludu bez obudzenia jego interesu, a choć o tem zmianka bywała, choć go wydobywano na jaw, przecież wewnętrzny chciał takiej idej wegetaciją, która musi być koniecznie nagłą, przetłumiał a nareście zagłuszył. Polska tylku w celu zwalczenia wrogów zewnętrznych razem z wewnętrznymi powstająca ożyć może i to gdy użyje podczas walki terroryzmu. Terroryzm ten będzie do czasów [к. 15 об.] terazniejszych zastosowany a więc tak umiarkowany jak wyżej mówiłem.

Kościuszko porwał się do broni w r. 1794 czuł bezsilność Polski bez reformy społecznej bez zainteresowania ludu, ale lękał się tej myśli w całej rozległości, jak dzieci stracha się lękają. Mniemał więc że półśrodkiem zdoła dosiągnąć tego, do czego trzeba wytężenia wszystkich

środków możliwych. Bał się aby niezraził sobje szlachty t. j. drobnej części narodu, a wyrzekł się pomocy ogromnej większości narodu. Rozporządzeniami z 7 Maja 1794 w obozie pod Polanicami umniejsza tylko ciężary stanu wiejskiego na $^{2}/_{3}$ części i na połowę. Uznawał więc stosunek poddanczy za prawy chociaż jest najniegodziwszy i najniesprawiedliwszy, ale tylko łaskie dla chłopa zrobił, tylko łakutkę wystawiał aby chłopa durzyć, ledwo odrobinką swej duszy — tą też odrobinką nic nie zdziałał. Mówi szlachta że chłop głupi, przecież przeniknął ón rzecz dobrze, uważał ón to zmniejszenie ciężarów tylko jako objetnicy Kościuszki, na które po walce tem mniej baczyć będzie. Gdzie była gwarancija, że te objetnice się spełnią? czy przyrzekł przynajmniej Kościuszko, że chłopstwo będzie mogło czuwać nad wykonaniem tych objetnic? że będzie miało wyobrazicielów swoich na sejmie którzy będą stróżami praw chłopskich?

Zapewne zechcesz wiedzieć, jakie będą urzędy, jakie wojska rewolucyjne podczas wojny, tak urzędów tworzenie, jako mianowanie urzędników powinny zależyć od naczelnika lub zboru naczelnego. Urzędy rewolucyjne nie powinny urzędnikowi żadnego zysku, żadnych wygódek, żadnego szumnego tytułu nadawać, zajmą je więc ludzie z poświęceniem. Bo płata urzędnika każdego, samego nawet naczelnika, ponieważ on jest gminny nie po-[к. 16]-winna przechodzić żołdy szeregowca prostego rewolucyjnego. Że zaś urzęda z potrzeb ruchu wynikające nowe będą, przeto i nazwy urzędów powinny być nowe, proste chłopskie, żadnego powabu niemające dla ambitnych ludzi intrygantów. Pojawią się więc nie rządcy narodowi, prezesowie, marszałkowie deputowani, ministrowie komisarze i t. d. lecz wójtowie, podwójtowie, sołtysowie, ławnicy, posyłkowie i t. d. Także też i wojsko, jeśli jakie utworzymy, powinno być gminne, a stopnie w niem prostemi nazwami obłożone. Organizacija wojska rewolucyjnego powinna bydź zupełnie inna niżeli monarchicznych wojsk. Jenerałów, Połkówników, majorów, kapitanów, poruczników zastąpją sternicy, hufniki, dziesiętniki, wójtowie obozów i przysiężni i t. d. Że zaś naczelnik większego żołdu nie będzie brał nad ów, co szeregowiec bierze, przeto i pośrednim stopniom większy żołd nieprzypadnie. Takim sposobem uniknim ambicij w wojsku dostaniem, starszyznę wojskową tylko ludzi z poświęceniem unikniem owych podlców wojskowych, którzy tylko za zapłatę służyć zwykli unikniem tej przykrości której doświadczać potrzeba gdyby organizacija wojska poprzednia zatrzymana była, boby wojskowi Napoleonicy i wojskowi z r. 1831 z których nam panowie Jenerałowie napłodziii officerów co niemiara wymagali wstępując do wojska rewolucyjnego uznania stopni swoich lub posunienia wyżej, a officerów z wojska, które miało inny duch, inne poświęcenie i subordinacije

do naszego wojska przyimymać było by zniechęcać i poniżać recerzy rewolucijnych. W wojsku rewolucijnym głosowanie żołnierza przy mianowaniu starszyzny zachodzić powinno, ufność więc żołnierza w przełożonym jest pierszem warunkiem stopnia woj-[к. 16 об.]-skowego, a zaś niecenowanie starszyzny w wojsku r. 1831 zależało od przeciągu służby od względu i honoru wodza od intryg od stosunków rodzinnych, prożb matek, ciotek, babek i t. d. takie same mianowanie dzieje się w każdem wojsku monarchicznem. Zarzucał mi co do tych tu myśli pewien wojskowy to „Gdyby jakiś jeniusz wojenny, który ma już taką sławę chciał służyć „naszej sprawie, ale tylko za dobrą zapłatę wtedy byśmy dla niego „zrobić musili wyjątek od jednostopowości w żołdzie wszystkim wojskowym naszym przeznaczonym“. Taki jeniusz jest samolubem a biada nàm! jeślibyśmy powierzali sprawę naszą s. samolubowi, nigdy samolub nienadgrodzi tego jenijuszem, co samolubstwem skazi taki genijusz królom, a nie narodom może być użytecznym. Jeszczem przyjaciółko nieskończył wszystkiego com Cię miał powiedzić. Żegnam Cię więc na chwilę.

List piąty.

Słyszałaś zapewne nieraz o równości w przyszłym stanie wykonać mającej majątkowej, która stała się straszydłem dla możnych panów. O niej więc pomówmy a sama śmiać się będziesz z tego straszydła i powiesz że bardzo podobne do strachu w grochu. Bezpośrednim następem rewolucij jest rzecz pospolita.

Dziełem pierwszym rzeczy pospolitej ma być równość majątkowa, lecz ta część da się liczebnie uskutecznić (jak to niżej obaczym). Rzecz pospolita przeto powinna być kontenta... (на тім урива є ся рукопись).

23.

Реляція еп. Снїгурського про пит. Ем. Чичиловича.

Nr. 24. През. Арх. льв. Нам. N-ro 64/ggg.

Hochlöbliches k. k. Landes Präsidium!

In Folge des hohen Landes-Präsidial Erlasses vom 6-ten Dezember 1843 Z. 1388/ggg wird Einem Hochlöblichen k. k. Landes-Präsidium in Ehrfurcht berichtet, dass der absolvirte Theolog Czyczyłowicz Emil

1) zum Priester noch nicht ausgeweiht und ihm die Zulassung zur Priesterweihe bis auf weitere hohe Weisung suspendirt worden ist und

2) dass der besagte Czyczyłowicz Emil sich dermalen bei

seinem Vater, gr. kath. Pfarrer zu Hoschow Sanoker-Kreises aufhält..

Przemyśl am 15-ten Jänner 1844.

Joh. Snigurski.

На 4 стор. рубрум: An Ein Hochlöbliches k. k. Landes-Präsidium! Przemyśler gr. k. Ordinariat mit Bericht vom 15-ten Jänner 1844. Z. 24 zur Landes-Praesid. Z 1388/ggg ex 843 zeigt an, dass Czyczyłowicz Emil sich dermalen bei seinem Vater zu Hoszow Sanoker-Kreiser aufhalte, und zum Priester noch nicht ausgeweiht worden ist.

24.

Реляція еп. Яхимовича про о. Іпол. Весоловського.

Nr. 1435. През. Арх. льв. Нам. Nr. 475/ggg 1844.

Hochlöbliches k. k. Landes-Präsidium!

Der neu ausgeweihte Priester, Hippolitus Wesołowski, welcher laut hohen Präsidial-Eröffnung vom 6. Dezember 843. Zl. 1388/ggg als Seminar-Zögling politisch verdächtige Gesinnungen geäussert hat, ist mit hierortigen Vorordnung von 31 Jänner l. J. Z. 488 zum Verweser der g. k. Lokalkaplaney in Uwin, Złoczower-Kreises bestimmt, und unter sorgfältige Aufsicht des Cholojower-Dechants und Pfarrers zu Peratyn, Lucas Malicki gestellt worden.

Dieses wird Einem hochlöblichen k. k. Landes-Präsidium zufolge des obbezogenen hohen Präsidial-Erlasses in Ehrerbietung angezeigt mit dem Bemerken, dass der besagte Wesołowski den Administratorsdienst zu Uwin bereits am 24 Februar 844 angetretten habe.

Lemberg den 17. April 844.

G. Jachimowicz, Weihbischof.

На 4 стор. рубрум: An Ein Hochlöbliches k. k. Landes-Präsidium Lemberger g. k. Metropol. Ordinariat. D-to 16. April 844 Zl. 1435 zeigt an, dass der neu ausgeweihte Priester, Hippolit Wesołowski, als Verweser der g. k. Local-Kaplaney in Uwin, Złoczower-Kreises, an gestellt sey. Zur Präsid. Zahl 1388/ggg ex 843.

25.

Реляція еп. Яхимовича про о. Никифора Соловського.

Nr. 1786. През. Арх. льв. Нам. Nr. 553/ggg 1844.

Hochlöbliches k. k. Landes Praesidium!

Der neu ausgeweihte Priester Nicephor Sołowski, welcher laut hohen Praesidial-Eröffnung vom 6-ten December 843 Zahl 1388/ggg als Seminar-Zögling politisch verdächtige Gesinnungen geäussert hat,

ist mit hierortigen Verordnung vom 23. Februar l. J. Zahl 844 zum Verweser der Lokal-Kaplaney in Przewłoczna Złoczower Kreises bestimmt, und unter sorgfältige Aufsicht des Olesker-Dechants und Pfarrers zu Sokołowka Johann Malicki gestellt worden.

Dieses wird Einem Hochlöblichen k. k. Landes-Praesidium in Folge des obbezogenen hohen Praesidial-Erlasses in Ehrerbiethung angezeit mit dem Bemerken, das der besagte Sołowski den Administrations-Dienst zu Przewłoczna bereits am 30-ten April 844 angetretten habe.

Lemberg den 7-ten May 844.

G. Jachimowicz, Weihbischof.

На 4 стор. рубрум: An Ein Hochlöbliches k. k. Landes-Praesidium! Lemberger gr. kath. Metropolitan Ordinariat d-to 7-ten May 844. Zahl 1786 zeigt an, dass der neu ausgeweihte Priester Nicephor Sołowski als Verweser der gr. kath. Lokalkaplaney in Przewłoczna Złoczower Kreises angestellt sey. Zur Praesid. Zahl 1388/ggg ex 843.

26.

Реляція еп. Яхимовича про пит. Мих. Балицького і Юліяна Кобилянського.

Nr. 3357.

Hochlöbliches k. k. Landespräsidium!

Laut der Beilagen 1 und 2 sind die absolvierten Theologen Michael Balicki und Julian Koblański bei dem hierortigen Consistorium wegen ihrer Aufnahme in das Priesterhaus und Zulassung zu den hl. Weihen bittlich eingekommen.

Beide diese Kandidaten gehören unter diejenigen, über deren Gesinnungen laut hoher Eröffnung vom 6. Dezember 1843 Zl. 1388/ggg Zweifel vorgekommen sind.

Um über die Richtigkeit der, gegen dieselben und gegen die übrigen, in dem besagten hohen Erlasse bezeichneten Individuen vorgekommenen Daten, und überhaupt über deren Gesinnungen und Grundsätze genaue Kenntnis zu erlangen, wurde der hohen Andeutung vom 25. Dezember 1843 Zl. 1498/ggg. gemäss, der Seminar-Rektor und Domdechant Johann Bocheński beauftragt, die nöthigen Erkundigungen anzustellen, und dem Ordinariate eine verlässliche Anzeige zu erstatten.

Der diesfällige Bericht des Seminar-Rektors vom 21. Jänner l. J. Zl. 1. welcher im Anschlusse 3 zur hohen Einsicht mitfolgt, enthält Nichts für die besagten Individuen nachtheiliges.

In den, ihrer Gesuchen anruhenden dechäntlichen Zeugnissen, werden beide bestens anempfohlen, so dass in Rücksicht des sittlichen

Verhaltens gegen deren Zulassung zu der Priesterweihe keine Anstände obwalten.

Ein Hochlöbliches k. k. Landespräsidium wird ehrerbiethigst gebethen, dem hierortigen Ordinariate eröffnen zu geruhen, ob nicht anderseits inzwischen Anzeigen bei Hochdemselben vorgekommen seien, welche den gedachten Individuen die Ertheilung der hl. Weihen noch weiter zu versagen, anriethen.

Lemberg, am 24. August 1844.

Jachimowicz m. p., Weihbischof.

На 4. стор. рубрум: Empf. 26. August 1844. An Ein Hochlöbliches k. k. Landes-Praesidium. Lemberger gr. kath. Metropolitan-Ordinariat dtto 24. August 1844, Zahl 3357 bittet um die Eröffnung, ob die absolvierten Theologen Michael Balicki und Julian Koblański zu den hl. Weihen zugelassen werden können, mit 3 Beilagen und 2 Suballegaten.

27.

Реляція еп. Яхимовича про о. Мих. Балицького.

Nr. 4713. Nr. 1601/ggg 1844.

Hochlöbliches k. k. Landes-Präsidium!

Der neu ausgeweihte Priester Michael Balicki ist mit hierortiger Verordnung vom 16-ten Oktober l. J. Zahl 4062 zum Hilfspriester bei der Pfarre in Perehińsko Stryer-Kreises bestimmt und unter Aufsicht des dortigen Pfarrers und Perehinsker Dechants Johann Kolankowski gestellt worden. Dieses wird Einem Hochlöblichen k. k. Landes-Präsidium in Folge hochortigen Erlasses vom 6-ten Dezember 843. Zahl 1388/ggg in Ehrerbiethung angezeigt mit dem Bemerken, dass der besagte Balicki den Cooperatorsdienst zu Perehińsko bereits am 17-ten November 844 angetretten habe.

Lemberg den 2-ten Dezember 1844.

G. Jachimowicz, Weihbischof.

На 4 стор. рубрум: An Ein Hochlöbliches k. k. Landes-Präesidium Lemberger gr. kath. Metropolitan-Consistorium dtto 2-ten Dezember 844. Zahl 4713 — zeigt an dass der neu ausgeweihte Priester Michael Balicki in der Eigenschaft eines Hilfspriesters bei der Pfarre in Perehińsko, Stryer-Kreises angestellt sey. Zur Präsid Zahl 1388/ggg ex 843.

Нецензурні пісні в духовній семинарії у Львові в р. 1842.

28.

Реляція ректора дух сем. до митрополита.

Число ректорату. Nr. 84. През. Арх. льв. Нам. ad 602/ggg ex 1842.

Hochwürdigstes Metropolitan-Ordinariat!

Im Anbuge 1/12 werden Einem Hochwürdigsten Metropolitan-Ordinariate 12 Stück revolutionäre Schriften ehrerbiethigst vorgelegt, welche von den Seminariumszöglingen Alexander Terlecki, Nicolaus Debelski und Konstantin Pelechowicz am 23. Februar l. J. in dem hiesigen g. k. Seminarium unter der vor dem Infirmarium Nr. 5 befindlichen Treppe aufgefunden worden sind.

Die Zöglinge, welche diese Schriften aufgefunden haben, dann jene, welche in dem Infirmarium Nr. 5 längere Zeit waren, wurden laut der Beilage 2 einvernommen, ob sie nicht wissen, wem diese Schriften gehören, oder ob sie nicht bemerkt haben, wer solche unter die Treppe vesteckt habe, sie gaben aber vermeinende Antwort.

Um jedoch auf eine Spur zu kommen, wurde in Dormitorien und Musäen eine Revision vorgenommen, die Handschriften mehrerer Zöglinge und aller deren, welche unter besondere Überwachung des Rektorats gestellt worden sind, mit den aufgefundenen Schriften verglichen, aber auch dieser Schritt führte zu keinem Resultate.

Das Rektorat ist demnach des Dafürhaltens, dass diese revolutionäre Schriften jemand von den Zöglingen aus der Stadt gebracht, weil aber am 23. Februar l. J. aus Anlass der gestohlenen Sackuhren eine strenge Revision bevorstand, welche auch wirklich vorgenommen wurde, er diese Schriften unter die Treppe versteckt habe.

Lemberg, am 3. März 1842.

J. Bocheński m. p. prov. Sem. Rektor. Johann Ilicki m. p. Vize-Rektor.

На 4 стор. рубрум: Eing. 4. März 1842, Nr. 15. An Ein Hochwürdigstes Metropolitan-Ordinariat. Das Seminariumsrektorat unterlegt die aufgefundenen revolutionären Schriften.

29.

Реляція ректорату до митроп. ординаріяту.

Nr. 92. През. Арх. льв. Нам. ad 602/ggg ex 1842.

Hochwürdigstes Metropolitan-Ordinariat!

In Befolgung des herabgelangten Auftrags vom 7. l. M. Zahl 15 und unter Rückschluss der Kommunikate wird einem Hochwürdigsten

Metropolitan-Ordinariate ehrfurchtsvoll berichtet, dass der Seminariumszögling Alexander Terlecki, welcher die revolutionären Schrifte entdeckte, an Diarhoea erkrant vom 16. bis 20. Februar l. J. ärztlich behandelt wurde, und darum durch die oberwähnte Zeit die Kollegien nicht besucht habe.

Derselbe Terlecki hat am 23. Februar l. J. Nachmittag keine Revision in Dormitorien und Infirmarien vorgenommen, sondern nur in allen Winkeln des Seminargebäudes, die abhanden gekommenen Sackuhren nachgesucht, dass aber seine Nachsuchung erfolglos gewesen, die besagten Uhren am 24. Februar während der Mahlzeit unterschoben und bald darauf von den Zöglingen Theophil Kolankowski und Michael Kassaraba aufgefunden und dem Rektorate übergeben worden sind.

Aus der sub 2 anliegenden nachträglich gepflogenen Erhebung gehet hervor, dass Alexander Terlecki, nachdem der Zögling Pelechowicz die Thür des Infirmariums Nr. 5 aufgemacht hatte, die mit Nr. 6 bezeichnete Schrift, unter der, vor dem Infirmarium Nr. 5 befindlichen Stiege bemerkt, solche herausgezogen und dem Pelechowicz eingehändigt habe; dass hierauf diese beide Zöglinge unter der erwähnten Stiege noch die übrigen 11 Stück revolutionäre Schriften entdeckten, solche herausnahmen und dem Rektorate übergaben.

Was die vom Zöglinge Leo Cegielski, in dem 26. Februar l. J. augenommenen Protokolle aus der revolutionären Schrift angeführten Ausdrücke Żołnierz strzeże bez litości anbelangt, so ist sowohl aus der, von Cegielski zum Protokoll sub 2 gegebenen Antwort, als auch aus den Äusserungen der Zöglinge Terlecki und Pelechowicz ersichtlich, dass Cegielski, als diese Schrift aufgefunden wurde, dabey nicht gewesen, diese Schrift weder gelesen noch gesehen habe und die erwähnten Ausdrücke nur vom Hörensagen im Gedächtniss behalten haben soll.

Schlüsslich werden Einem Hochwürdigsten Metropolitan-Ordinariate in der Anlage 3 die pohlnischen und lateinischen Handschriften des Cegielski vorgelegt, denn die deutsche Handschrift ist unter seinen Papieren nicht gefunden worden und zugleich ehrerbiethigst angezeigt, das der besagte Leo Cegielski laut der, seinem Gesuche wegen Aufnahme in das Seminarium beigeschlossenen Zeugnissen, nach beendigten Gymnasial-Studien im Jahre 1835, den ersten Jahrgang der Philosophie im Schuljahre 1837 wiederhohlt, vom 1. September 1837 aber die Studien unterbrochen, die Schuljahre 1838 und 1839 als Hauslehrer und Erzieher der Kinder des Jakob Wolański, städtischen Grundbuchs-Ingrossisten in Lemberg zugebracht habe, dann vom 27. September 1839 bis Ende September 1840 als Privatlehrer der Kinder der Grundfrau in Leszczańce Dąbrowska sich verwenden liess. Im Schuljahre

1841 hat er den zweiten Jahrgang der Philosophie absolviert und ist am 6. Oktober 1841 in das Seminarium aufgenommen worden.

Sein Betragen ist den Hausvorschriften gemäss, hinsichtlich seiner Gesinnungen aber kann sich das Seminariums-Rektorat weder zu dessen Gunsten noch zum Nachtheil aussprechen, weil es nicht genug Zeit hatte sich von seiner Gesinnung zu überzeugen, indem er seit dem 8. Oktober 1841 sich im Seminarium befindet und während dieser Zeit vom 6. bis 16. Dezember 1841 dann vom 1. Februar bis 2. März krank war.

Lemberg, am 12. März 1842.

J. Bocheński m. p., gr. Sem. Rektor. J. Lewicki m. p., Stud. Prft. und prov. Vizerektor.

На рубрум 4 стор.: Eing. 14. März 1842. Zl. 17. An Ein Hochwürdigstes Metropolitan-Ordinariat. Das Seminariums-Rektorat unterlegt die Handschriften des Zöglings Leo Cegielski.

30.

Реляція еп. Яхимовича до президиї ґуберниї.

Число Митроп. ордин. Nr. 17. През. Арх. льв. Нам. ad 602/ggg ex 1842.

Hochlöbliches k. k. Landespräsidium!

Mittelst anruhenden ·/. Rektoratsberichtes vom 3. März d. J. Zl. 84, wurden mehrere von den Zöglingen gefundene, und dem Rektorate eingehändigte Schriften revolutionären Inhalts, sammt dem hierüber aufgenommenen Protokolle anher vorgelegt.

Da aber manche von den, im Protokoll berührten Umständen einer Aufklärung zu bedürfen, schienen, so war das Rektorat mittelst des in Abschrift mitfolgenden Auftrags aufgefordert, noch eine nachträgliche Erhebung zu pflegen, und deren Resultat sammt einigen Handschriften des Zöglings Leo Cegielski anher vorzulegen.

In Gemässheit dieses Auftrags hat das Seminar-Rektorat den beiliegenden Bericht vom 12. März l. J. Zl. 92 erstattet, aus welchem jedoch, wie aus dem früheren der Eigenthümer der gefundenen Schriften nicht ausgemittelt werden kann.

Zum Behufe der weiteren etwa nothwendig erachteten Verhandlung, werden die obbezogenen Rektorats-Berichte samt ihrer Beilagen Einem hohen k. k. Landes-Präsidium erfurchts vorgelegt.

Lemberg, am 18. März 1842.

G. Jachimowicz m. p., Weihbischof.

На рубрум 4. сторони: Empf. 20. März 1842, 390. An Ein Hochlöbliches k. k. Landes-Präsidium! Lemberger gr. kath. Metropolitan-Ordinariat dtto 18. März 1842, Zl. 17 unterlegt die im gr. kat. Seminargebäude vergefundenen revolutionären Schriften sammt den hierüber aufgenommenen und einbeförderten Protokollen. Mit 3 Beilagen und 20 suballegaten.

31.

Жалоби Жовківської Ради на руських священиків, що в 1848 р. вязали ся з Поляками.

Пречестная радо головная!

Од цѣсарской круговой приходов фервалтеріи, читалисмо обширное донесеніе о радѣ полской круговой, нареченой просвѣщеніом в Сокалу. — Членами ей мают бути: Дидушицкій з Потуричи, Радваньскій, Буковскій, Фріедберґ, а Мрочковскій парох латинскій з Варежа.

А священици обрядку рускаго Левицкій, парох з Тартакова, Децикьевич з Мощкова, Іосиф Трилоскій з Сьебьечова, Тустаноскій, адмѣністратор з Завѣшеня, Алексей Телѣщак капеллан з Добрачина, Іван Багринович адмѣністратор з Тудоркович и прочіи, которих имена послїднѣйше изречем. — Тіи члени завязаной ради полско-сокалской нареченой просвѣщеніем, до себе селанов руских призивают, им потребу заведеніа школ сельских в язицѣ не руском, але полском приказуют, обучают их кореня полского ся держати, панов полскох яко своих добродѣтелей уважати, с ними в союзѣ и в намѣреніи привращенія древнаго царствія полского рабо-[2 ст.]-тати, с нами яко бирокраціи австрыйской сприяющими, и на погибель всему народу перекупленними, всякого общества ся хоронити, а так з Полаками едну справу народа поперати; то ест остаточное намѣреніе ради полско-сокалской нареченой просвѣщеніем.

З того всего ми тилко незапрещеную имием вѣдомость, же наши священники хлѣб рускій нашушный поживаючи, дают ся за негодивих ходотаюв, и за парѣдѣе до подкопованя справи руской од Полаков употреблати, а их там присудствіе на луд селаньскій много вредит, и соблазняет щепом помрачених Русинов.

Основанію таковои ради, принятіе утворити провосходит нашія силы, али недопустити, бы Русины, а до того священницы, и пастири люду, народность свою закопували, и ярмо народа полского на Русинов вложити допомагали, то есть нашою должностѣю, и втим намѣренію на сіе мѣстце ся собераем.

З того остатнього взгляду вставлаем ся со слезами до ради головноп; дабы тая в тим одпом випадку; коли тим священикам сїи пороки нетокмо негодивїи; лише и справѣ рускôй велма лукавїи ôд консистора перемис-[3 ст.]каго не наганяют ся, али в скритости навѣт похвалают ся, до Єго Превосходителства Примаса и Метрополити поважное ходаталствїе свое занесла, дабы ôн спôльности управленїя духовного консисторови перемискому рускому поручил священикôв округа Жовкôвскага, на имя Русинôв, али справѣ руской много вредящим и луд паствѣ их врученый оскверняющих, по числи:

1) намѣстника Куликôвского, по изверженїи з намѣщества куликôвскага, яко пароха Жултанецкаго, Петра Криницкаго;

2) пароха з Денниск Граба, который кокарду полску зорелком носит, на дню 26-того Юнїи в обѣталищи всечестнїйшого Архѣмандрита, вобец поручника ôд армїи австрыйской лїнїовой, Büchsa, который остатнїю побѣду над Італїанами голосив, нетокмо тому противорѣкав, али и висмѣвав а навѣть в церквѣ, мѣсто казаня Лирника людям ôдчитовав, що скарга Парафїан его, в актах ради Жовкôвской зложена свѣдчит;

3) Пароха з Ременова Івана Долнѣцкаго;

4) пароха з Колодна Александра Кмѣтѣкьевича;

5) пароха з Руди лѣсовои Щербїцкаго, враз з сыном его Леоном Щербїцким, который ôд дальших болших духовних чинôв заслужит бити виключеный;

6) пароха з Батятич Андрея Децикьевича, сей нетокмо на представленїе Парафїан, прошенїе о подїл краини Галицкой не пôдписав, али и Парафїан грозливе ôдзивав;

[ст. 4] 7) пароха з Тартакова Іосифа Левицкаго;

8) пароха з Мощкова Децикьевича, и вѣкарого Теоф. Созанського;

9) пароха з Сулимова Теодосїя Куриловича, потôм Іосифа Трилоского, Антонїя Тустановскова, Івана Багриновича, Едварда Несторовича, пароха з Бѣли пїсковои, Теофѣла Полянского, пароха з Дорошова, и адмѣнїстратора з Колоденка Дїонїзїя Лавроского; — дабы сих консистор сурово упомнув абы живущи на земли рускôй — поживаючи враз з своими чадами хлѣб насушный рускôй; же вяжущи ся так скоро з ворогами нашои справы, дла рускôй детини грôб копают, аби над тими изводствїями сильно помислили, в душу и тѣло руское ся удѣяли, и спростим усердѣем до братей Русинôв вертали, им допомагали али не вредили, и допуки их покаенїе од ради круговой не будет за добротворительное приреченое, од всякой промоцїи, чили желанїя о инную парафїю, мае им бути скоро заприщеное.

В ради круговой Жовкôвской 8-го Вересня 1848.

В. Ясѣньскїй, Секретар. Г. Ґировскїй, Предсѣдатель.

32.

Голозна руська Рада у Львові з жалобою до митрополита на сьвящеників з жовківського округа.

Ч. 576. praes. 26. 8-br 1848. N. 100.

Ваше Превосходителство Просвященнѣйшій и Всечестнѣйшій Метрополито наймилостивнѣйшій Архіпастырю!

Рада окружная Жовкôвская предлагаетъ зъ дня 8. Вересня с. р. тутъ въ заключеніи свое жалѣніе на Священникôвъ свого округа до рады головнои, що Раду рускую менаютъ, а до польскои въ Сокали ся горнутъ, и людъ сельскій до тои самои польскои рады накланяютъ, имъ потребу заведенія школъ сельскихъ въ языцѣ не въ рускимъ але въ польскимъ приказуютъ, обучаютъ ихъ держатися кореня польского, Панôвъ польскихъ яко своихъ Добродѣôвъ уважати, съ ними въ союзѣ и въ намѣренію привращенія древного царствія польского работати, а съ нами яко бюрократіи аvстрійскôй сприяющими, и на погибель всему народу перекупленними всякого общества хоронитися, и такъ съ Полаками едну справу народа попирати.

Священницы до рады Сокальскои належащіи сутъ:

[ст. 2] Левіцкій парохъ зъ Тартакова, Децикевичъ зъ Мощкова, Триловскій зъ Себічова, Тустановскій зъ Завѣшня, Телѣщакъ зъ Добрачина, и Багриновичъ зъ Тудурковичъ.

Кромѣ сихъ Священникôвъ жалѣетъ ся помянутая рада еще на слѣдующихъ Священникôвъ, своими поступами справу рускую вредящихъ и людемъ злый прикладъ дающихъ:

1. Петра Криніцкого намѣстника Куликовского, а Пароха Жовтанецкого, о котромъ уже первіе доносила.

2. Васіліа Граба пароха Дениского, котрый кокарду и орелка польского носитъ, а въ церквѣ людемъ мѣсто науки духовнои Лирника пѣснь Нѣмцôвъ и урядъ Аvстрійскій зневажающую отчитуіе.

3. Іоанна Долнѣцкого пароха зъ Ременова.

4. Александра Кмѣцѣкевича, пароха зъ Колодна.

5. Щербицкого пароха зъ Руды лѣсовои и Сына его Леона Щербицкого той неповиненъ допущенный быти до Священнія.

6. Андрея Децикевича пароха зъ Батятичъ, той не ено що самъ не подписавъ прошенія на по-[ст. 3]-дѣлъ Галиціи але и своимъ парохіанамъ зборонявъ, — и проситъ щобы тое еи Жалѣніе Его Превосходительству Метрополиту и Примасови предложити, съ тимъ смиренымъ прошеніемъ, щобы милостивно Консисторови Перемискому повелѣти восхотѣли, дабы тихъ Священникôвъ остро упомнувъ, и до покп ся не покаютъ, справу руску попирати не будутъ, до жадной промоціи взятими не были.

Жалѣніе сіе Вашему Превосходительству въ смиреніи предлагающе просимо помилостивнѣйшому мнѣнію го изправити.

Изъ головнои народно-рускои Рады.

Лвагородъ дня 20. Жовтня 1848.

На 4. стор. рубрум: ad 5195 ex 1848. До Его Превосходительства Преосвященнѣйшого и Всечестнѣйшого Михаила Левіцкого Метрополита Галицкого, Архіепископа Лвовского, Епископа Каменецкого, Его ц. к. Величества дѣйствительного тайного Совѣтника изряднаго Аустрійского Ордера Леопольда креста великого кавалѣра и Королевствъ Галиціи и Лодемеріи Примаса.

Головная народно-руская Рада Лвовская въ смиреніи предлагае Жалѣніе окружнои народно-рускои Рады Жовковскои на некотрихъ Священниковъ округа свого справѣ рускѣй неспріяющихъ.

Оба останні акти переховують ся в Архиві митр. ґр. Андрія Шептицького; містять ся вони в обвертці з сірого паперу, на якім читаємо: 5119/437. Praes. 25. 9-bris 848. Excellentissimus Dnus Metropolita Primas resignat petitionem Conventus nationis ruthenae (Головная народно-руская Рада Лвоvская) concernentem quaerelam adversus plures Curatos a Conventu nationis ruthenae Zołkieviensi exhibitam.

Miscellanea.

Причинок до історії „свобідних маєтностей“.

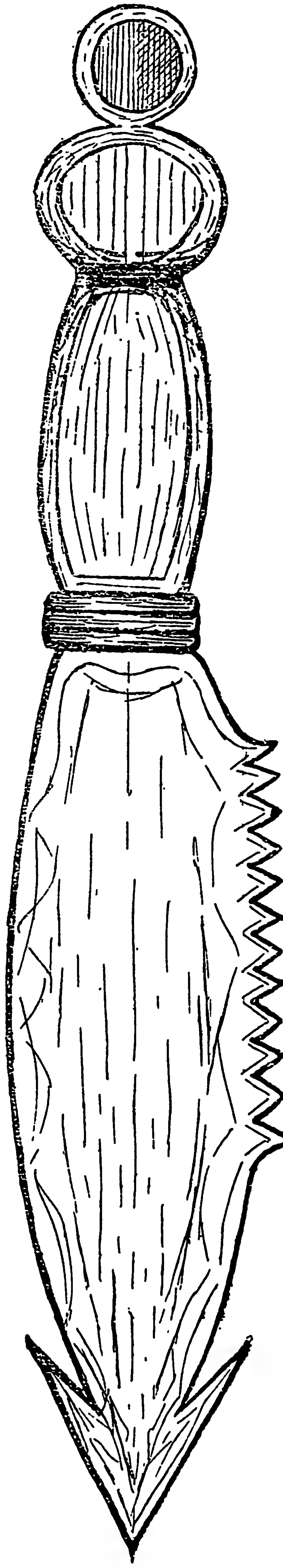
Питаннє про так звані свобідні маєтности досї не можна вважати розвязаним. Про них висловлювано ріжні погляди, як Лазаревський і Мякотін. Досї одначе не вияснено, в яких відносинах вони стояли до ратуш і якими вони були обтяжені податками. Гадаючи дати в будуччинї, як дасть час, окрему статю присвячену сьому цїкавому явищу, подаємо поки що тут документ, який малює селянські обовязки як за тих часів, коли село було свобідним, так і за тих, коли воно було віддане в підданство. Документ сей, то скарга, подана посполитими с. Високого, Прилуцького полку I полк. сотнї в 1744 роцї:

„Тѣ посполитие подданніе прежде сего, какъ состояли под ратушею Прилуцкого, то давали доходи за гетмана Мазепи на его гетманскую кухню в год, що називалось стация: муку ржану, овес, крупи и иніе харчи (а что именно и по сколко, за давностію и что записокъ не имѣется, не ведаютъ) и в Батуринъ тое отвожували; да якъ тогдажъ, такъ і послѣ на ратушъ Прилуцкуго денег давали по 5 р. в год, на войсковую полковую музику, а именно довбишу, харчъ, всякое борошно і вариво (а по сколко не упомнят); когда же харчи не дадут, то денгами платили по 3 р.; да на онуюжъ ратушъ за собиранніе денги, особливо зо всѣхъ ратушних сѣлъ, какъ куплятъ лѣсъ, то они в тую ратушъ с протчиними селами дрова воживали; а в сѣнокоси сѣно на пологах за селом Рудовкою человѣка по 10, иногда же по 15 того села на ратушние дела, а полковникамъ Прилуцкимъ неделюжъ кошували, и оное ратушніе для наездовъ, когда прикажутъ, вожували в ратушъ; овса на солода давали по четверти за всего села; да катовѣ видавали с каждой хати по одной копейки, по хлѣбу и по квартѣ пшона в годъ. А когда

наданно во владѣніе первѣе умершому асаулу енералному Мануйловичу, в которого били чрезъ 6 годъ в подданствѣ, то панщину робили и платили осенщину зятю его бунчуковому товаришу Івану Пѣроцкому, кой с числа расположилъ отбивать такъ коннихъ і воловихъ на 5 частей, ибо таковихъ било тогда 25 человѣкъ, а пѣших также, яких било тогда 10 человѣкъ; которіе конніе і воловіе пята часть 5 человѣкъ, а пѣшихъ пятой же части два человѣка по неделѣ с перемѣною другими тогож села оставшимися в дворѣ его Пѣроцкого, що подлежало, работали, якая перемѣна всегда бивала о три неделѣ на пятую; а в косовицю с тяглих по косару, а с пѣших по гребцю едному человѣку на 2 неделе виспланно; и всю ту работизну в домѣ і в косовицю отбували за его Пѣроцкого харчу, и скотъ на его сѣнах бил; да платили в год осипщину от имѣючого ся скоту рабочого денегъ по 60 к., ржи по четв. єдной, а овса по єдной четверти жъ, а с пѣших по 2 четверики ржи или овса, кто що имѣетъ, а денегъ од 20 до 30 коп., гусей двацятеро, курей 40 со всего села в годъ, а болше осипщини и работизни никакой не отбували; после же того оное жъ село било свободное чрезъ 3 годи в смотреніи енералной артилеріи асаула Семена Карпѣки, в которих годах нѣкому работизни и чиншу не отбували, толко зборщикамъ прилуцкимъ мѣщаномъ, Григорію Семенятѣ да Ивану Тарасенку за всѣ 3 года 15 р. заплатили; а нинѣ тоеж село во владѣніи асаула енералного Якова Якубовича состоитъ, которой в оногожъ села чиншу тогда положилъ в годъ ему давать по 100 р., которіе де и видаютъ точию что уже много порозиходилось, то з тих зийшовших, что взискать надлежало, на оставших ся нинѣ налагуютъ и то жъ число 100 р. берется; кромѣ же того на косовицѣ биваютъ по 2 неделѣ и по менше; а затимъ отбѣжского имѣло ся в прошломъ 742 году и 1743 засѣву, с которого сняли ржи 17 чт. и оную пересуша змоловъ отвезли Ичанской сотнѣ в село его ранговое Гужовку, до винокурнѣ егожъ владѣлческой; да ярини било 5 дней и тое снято; а прошлого 743 и нинѣшнему году 7 день при томъ селѣ засѣянно владѣлческою рожю, на ярини же 5 день и то все своимъ скотомъ сами работали; таможъ в местечку Журавку, где онъ владѣлецъ живетъ, взято нинѣ с того села, в кого имѣлись воли, орать, а всѣхъ толко 2 плуги на недедю; а оттуду какъ возвратятся, приказанно на пар под рожъ при том селѣ Високом поля отбѣзского орать на 10 день; такожъ в посилки подводи и продажи в Киев, его владѣлческой пашнѣ, по драпь за Десну и протчіе употребляются; зачим, де себѣ и хлеба припахать, что едно нѣчимъ, а другое времени не имѣя пришли в крайнее убожество.

(Харк. Іст. Арх. Д. М. К. N. 175).

В. Барвинський.



Рукопись Бродовича: „Widok przemocy“.

Оріґінал рукописи Бродовича: „Widok przemocy“ подарував автор перед самою смертю (умер 3/5 1803) офіціалови львівської капітули, Мих. Гарасевичеви. Він тепер в рукописнім відділї „Церковного Музея“ під ч. XCII. Се груба книга in folio, оправлена в шкіру, має 572 стр. записаних в першій половинї гарним читким письмом, рукою Шимона Бродовича, авторового брата; у другій частинї подані акти і документи, ріжного формату та почерку.

Праця Бродовича видана дотепер три рази: два рази Як. Головацьким в рр. 1861 і 1862 та Бодянським в „Чтеніях при Москов. университетѣ“ (р. 1868, т. 3), одначе не знати, чи сї три видання вірні і докладні, варто би се провірити. Покищо подаю французький цитат св. письма, що автор положив як мотто до свого твору. Цитат сей, про який нема згадки в ніякій із трьох видань, написаний також рукою Сим. Бродовича, містить ся на обороті титулової карти.

„Je vis sous l' autel les ames de ceux, qui avoient été tués pour la parole de Dieu et pour la témoignage, qu'ils avoient maintenu. Et elles croient á haute voix, disant: jusqu'a quand Seigneur, qui ès saint et [v]eritable ne juges-tu point, et ne venges tu point nôtre sang de ceux, qui habitent sur la terre? Et il leur fut donnè a chacun de robes blanches et il leur fut dit: qu' ils se reposassent encore un peu de temp, jusqu' à ce, que le nombre de leur compagnons de service et de leur frères, qui doivent

être mis a mort comme eux soint complet(s)". Apocal. VI. 9.

Крім сього найшов др. Іл. Свенціцкий в рукописї паперове факсіміле ножа, вифантазованої форми, який мали знайти підчас народнїх заворушень в 1789 р. На одній сторонї в місци рукояти написано: „JX. Minister Trynitarski przyniósł mi z Łucka ten straszny model 1789". Трохи низше иньшою рукою: „Nota bene, to pisał własnoręcznie JX. Stefan Lewiński, biskup łucki". Друга дописка походить від самого Бродовича. Про сей ніж говорить Бродович в I ч., на ст. 95 у примітцї: Образ сього ножа розіслано між шляхту в Волинї і Поділю, щоби поробити труси у підозрілих осіб, одначе нїде чогось подібного не знайдено[1]). Його предложено також на варшавськім соймі певній „депутації", та ся депутація „osądziła go być wynalazkiem głów równie przewrotnych jako i złośliwych".

Надто знайшов др. Св. при порядкованню рукописей Музею частину копії Przemocy, зложену з 2 зошитів по 20 непаґінових листків in folio сїрого паперу, записаного невиразним письмом. Ся частина копії вриваєть ся на словах: „ich do popów na spowiedź wysyłał a właśnie podczas..." (ст. 127 в оріґіналї). На першій сторонї сеї копії написано иньшою рукою: „Opis buntów kozackich, czyli rzezi umańskiej". Копія зроблена досить вірно. Се вказує, що ся українська єреміяда була популярна. *Ів. Шпитковський.*

Із старої галицької лїтератури.

I. Дві пісні А. Якубинського про самбірську Богородицю з 1770 р.

Самбірську ікону Богородиці дарував — по льокальному переказови — якийсь подорожний грецькому купцеви Іванови Стамовичеви в Самборі. Коли пошесть 1705 р. змела зі сьвіта цїлу родину Стамовичів, ікона дістала ся в спадщинї міщанцї Єленї Добрянській. В хатї Добрянської вона й прослезила ся 1727 р., що спонукало перемиського епископа Ієроніма Устрицького вислати на місце дві духовні комісії і на основі їх реляцій оголосити ікону чудотворною. Ікона Богородиці з Христом на руках мальована темно на полотнї. Під малюнком Богородиці внизу уміщені фіґури якихсь гербових подругів, а герб їх — в серединї між ними. Мужчина держить в руцї картку

[1]) Передмова Бодянського, ст. VII.

з написю: „О всепѣтая Мати“. З дорогоцінних жертв, якими ікону в ріжних часах прикрашено, найзамітнїйша срібно-золота риза від жидачівського мечника Ілиї Комарницького з 1728 р. Для відповідного приміщення ікони той сам жертводавець побудував 1737 р. величаву церкву [Францъ Рабѣй: Коротка исторія чудотворнои иконы преч. Дѣвы Маріи въ парохіяльнôй церквѣ Самбôрскôй, Самбôръ, 1889, ст. 10—27; Al. Friedrich: Historye cudownych obrazów N. Maryi P. w Polsce, II, Kraków 19ᴗ4, ст. 419—424).

Історія чудотворности самбірської Богородиції знайшла рано відгомін у піснях. Одна, мабуть найпопулярнїйша з таких пісень, попала і в почаївський „Богогласникъ“ (1790) та завдяки йому удержуєть ся при популярности й доси. Співаєть ся її на голос піснї: „Нова радость стала“. Хто її зложив, не знати. І часу зложення її не можна б означити при помочи того фактичного матеріялу, яким вона виповнена. Бо кажеть ся в ній тільки:

Дивна твоѧ тайна чистаѧ ѧвисѧ:
Новосамборскаѧ Церковь чудесъ исполнисѧ.
Икѡна твоѧ слезы источила,
Невидѧщимъ очи дала, хромыхъ исцѣлила.
Слезы выливала до своегѡ Сына,
И плакала чиста Панна ѧкъ Матка єдина.
Слезна изволила сто днїй исполнити,
Созиваѧ, да рыдаемъ, Бга умолити.
Мы тежъ прибѣгаемъ, с слезами взываемъ,
Ѧкъ Царицы всегѡ свѣта подъ ноги падаемъ,
Ѧки милостивно ѿ бѣдъ свободила,
Ѿ повѣтра, наглой смерти, всѣхъ насъ избавила.
Рукою твоєю слезми скропленою
Во часъ смерти плѣни враги, поими насъ з' собою.

Конець піснї — славослове для св. Трійцї.

Отже як певний буде для означення часу повстанне піснї terminus a quo, так непевний лишить ся terminus ad quem. Бо згадка про повітре і наглу смерть являєть ся надто загальною, щоб можна в ній бачити натяк на ту пошесть, яка рознесена військами ґр. Румянцова 1770 р. ширила ся від Волощини аж до Самбора [А. С. Петрушевичъ: Сводн. Гал.-Русская Лѣтопись съ 1700 до конца Авг. 1772 г., Львовъ, 1887, ст. 295]. За раншим повстаннем піснї (1727—1734) промавляє факт, що вже 1734 р. попала вона в „Камянський Богогласник“

оголошений з рукописи дром І. Франком (Зап. Н. Тов. ім. Ш., XXXVIII, ст. 131), а потім до 1790 р. встигла, видко, доволї сильно спопуляризувати ся, скоро почаївські Василияни дали їй місце в своїй антолоґії. Не попали ж у нїякі збірки дві иньші піснї про самбірську Богородицю з 1770 р.

В архіві гр.-кат. капітули в Перемишли зберігаєть ся книга писаних і печатаних miscellane-їв формату 4-ки, з сиґнатурою XLII, C. 11, і з такою запискою на внутрішній сторонї паперової окладки: „Książkę niniejszą przynależącą mi z działu Wiel. J. X. Jana Manasterskiego, kanonika przemyslskiege, dziekana jarosławskiego, daruię Wielmożnemu i Nayprzewielebnieyszemu Imci Xiędzu Ławrowskiemu, kanonikowi Doktorowi S. Theologii etc. etc. dnia 2. Czerwca 1826 w Przemyslu. X. Michał Brylnicki, Vice-Dziekan jarosławski, Paroch Miękisza". На двох картках пожовклого паперу, вшитих в ту книжку, читаєть ся такі піснї:

1) Pieśń do Nayss. Maryi Panny Samborskiey z strony powietrza panuiącego w tymże samym mieście, złożona 1770, die 3-a 8bris.

Czystaia Diwo, Diwo błahodaty,
W Samborskoy Cerkwy płaczuszczaja Maty,
Wo twoiem chrami inohda sobranny,
Dneś wo wsia strany użе razsianny
Ko tebi Maty! od siudu wołaiem,
Serdeczne płaczem, słezy wyływaiem.
Jehdaś płakała, umoływszy Boha,
Wsich boronyłaś od złaho pryłoha.
Nyni użе wydym twoy hrad błyz y wesy
Wo bidach y skorbech suszczyia wezdesy.
Ne tokmo skoty wydym umałenny,
Ludey wo brany meczem ubiyenny,
Wydym ko semu, kako Chrystyane
Od powitra hynut, aky Bisurmane,
Skytaiuszcze sia wo lisech od hłada,
Druzy umrosza, maty, otec, czada.
A ieszcze k semu syia nużda ziła:
Nist człowika pohrebsty ich tiła.
Pusto iest misto y wsy w nem światyny,
Ny iedynoia ko Bohu pryczyny.
W Samborskoy Cerkwy ach Maty wsich suszczych,
W sey małoy wesy pomny na płaczuszczych,

Da wo twoiem chrami tebe ohliadaiem,
Dywny twoia tayny tebi zaspiwaiem.

2) Pieśń druga do teyże Nayss. Maryi Panny na podziękowanie ustałego w nowym Roku powietrza, złożona Roku 1770, die 30 10bris.

Ach kako Maty,
Tia wychwalaty,
Seho lita iskony.
Zacznem lubezno,
Duszepołezno
Wo twoiey Ikony.
Mnozy umrosza,
Druzy padosza,
My że żywuszcze nyni.
Tia ohladaiem
Tebi spiwaiem,
Wo twoiey światyni.
Samborski Jełeń
Ziło uiazwen
Od smertonosnoy rany
Uże ihraiet,
Ko Tebi bihaiet,
Caryce sey strany.
Błyźkia wesy
Od bid suszcze sy
Izbawłenny Toboiu,
Wo smertnoy noszczy
Twoiey pomoszczy
Chranymy Rukoiu.
My że łykuiem
I torżestwuiem
W deń nowaho lita.
Wse czto iest ciło,
Twoie iest Diło,
O Maty wsepita.
Byś izbawyła,
Nas sochranyła
Od powitra, brany,
Molaszczy Troycu
Ko Bohu Otcu
Płakałaś za namy.
Jeszcze sut stezy,
Twoy płacz y stezy
Sut pryłeżny Bohu,
Twoiey to syły,
Żeśmo znosyły
Skorb, nużdu y mnohu.
I seho rady
Wo twoiem hradi
Ko tebi prybihaiem,
Serdeczne prosym,
Ruci woznosym,
Pod nohy padaiem.
O! Władyczyce!
Nykohda syce
Umyraiem stranno,
Od seho hoda
Twoieho Roda
Borony sochranno.
Ukripy Caria
Archiereja
Rady twoieho Imene,
Wse syie stado
Twoie iest czado,
Poślidnaho y mene,
Da zdi żywuszcze
I Tebe cztuszcze
Wo wiki ubłażaiem,
Ideże łycy,
Wo iedynycy
Troycu ohladaiem.
Amiń.

На самім кінци тим самим почерком з початку XIX в. замітка: „In sempiternam memoriam Perillris ac Rvdmi Dni

Andreae Jakubiński officialis generalis Premislien. harum cantilenarum Auctoris". Отже не лиш час написаня, але і автор пісень відомий.

II. Загадкова польська пісня в українськім перекладї.

[Вернїть ся пісни родимі.]

В III т. „Рускої Письменности" видання товариства „Просьвіти" (Львів, 1906), в доповненнях до писань М. Шашкевича замічено: „Межи його поезиями подають також переклад з польського: „Вернїть ся пісни родимі"; але сего не написав Маркіян Шашкевич, іно його приятель Бульвінський" (ст. 64). Автор тої замітки, яка повинна оправдати виелїмінованнє названої пісні з поміж Шашкевичевих писань, відсилає читача за дальшими арґументами до „Зорі Галицкої" з 1850 р., ч. 80. Глядаю, і справдї там, у „Всячинї" (ст. 483—484), якийсь криптонїм, И. Н., присьвячуючи згадку першим трудівникам на галицькій лїтературній ниві, Шашкевичеви, Головацькому і Устияновичеви, згадує й забутого Бульвинського († 1839), Шашкевичевого приятеля і ревного „содїлателя дружества завязавшаго ся в цїли сочиненія народного словаря" та подає його пісню, знайдену в Новім Селї у о. Гавришкевича. Пісня та сама, про яку говорить редактор „Рускої Письменности".

Було б усе в порядку, коли б тільки ще вказаний був оріґінал українського перекладу і коли б не те, що вже др. В. Коцовський, давнїйший редактор Шашкевичевих писань в Онишкевичевій „Рускій Бібліотецї", станув таки за авторством Шашкевича, перепечатавши „спурію" з „Зорі" (1880, ч. 2) з такою заміткою: „маб. після польського; відпис сего стиха найшовсь між паперами приятеля Маркіяна, Бульвинського, але склад і слова пригадують Маркіяна" (Р. Бібл. III, ст. XXX).

Автор замітки про Бульвинського в „Зорі Галицкій" уважав пісню „Вернїть ся пісни родимі" за оріґінальний утвір Бульвинського; др. Коцовський, заквестіонувавши оріґінальність пісні („мабуть після польського"), приписав її не Бульвинському а Шашкевичеви; тепер же редактор „Рускої Письменности" твердить уже, що пісня на правду була перекладом з польського, але приписує її знову ж Бульвинському. Як з того вибристи?

Перше і важнїйше питаннє: кому приписати зложеннє пісні по українськи? Коли б Бульвинський був знаний, як автор пі-

сень взагалї, можна б ще вагати ся. Та супротив того, що про поетичний талант Бульвинського не знаємо нїчого, а в загадковій піснп, як зовсім вірно підмітив др. Коцовський, склад і слова — я б сказав ще і настрій та ідея — пригадують Шашкевича, то вагати ся нема причини: пісню скорше можна приписати Шашкевичеви, нїж його приятелеви Бульвинському. Промавляла б за тим і та традиція, на основі якої Партицький приписав її Шашкевичеви в „Зорі" 1880 р., а яка й заважила пізнїйше і в міркованнях дра Коцовського.

Друга квестія также інтересна: з якого польського оригіналу перекладена пісня? Редактор „Руської Письменности" зробив факт із догадки дра Коцовського. Але коли др. Коцовський сказав, що пісня „мабуть після польського" зложена, то видко, що й він не знав оригіналу, бо інакше при своїй скрупулятности він певно й назвав би його. На чім же могла основувати ся догадка дра Коцовського. Припускаю, що на якійсь інформації про давнїйшу популярність польського оригіналу в Галичинї. Сам інформатор певно тільки щось пригадував собі з того оригіналу, чим очевидно не міг навести дра Коцовського на жерело. Своє припущеннє основую на документах. Я знайшов польський оригінал пісні у двох записях з першої половини XIX в., зроблених Українцями східної Галичини. Одна запись — в рукописнім співаннику львівського архіва „Народного Дому" (збірка крил. Петрушевича ч. 107), затитулованім: „Пѣсни Свѣтовыи зебранніи чрезъ Іерea Іоанна Дронжевскѡга Пароха Бѣлобожницкогѡ, дня 14. Авгȣста 1839 р. Списанніи чрезъ Францѣшка Скѣбѣнскогѡ въ Могилницы дня 25 Іȣній 1857 рокȣ"; там оригінал нашої пісні записаний під ч. 160, як пісня „mazurska". Друга, ще старша запись знайдена мною в архіві василиянського монастиря в Крехові, на піваркушевій картці грубого, білого паперу, попереджена записю иньшої польської пісні [Kiedy okropna cichość panuje i zda się wszystko spoczywać], що рівнож подибуєть ся і в співаннику Дронжевского під ч. 102, і в „Pieśniach Polskich i Ruskich ludu Galicyjskiego" Вацлава з Олеська та в збірцї мельодій Лїпіньского, а змістом і настроєм сильно пригадує Шашкевичеву пісню фаталїзму п. з. „Нещастний". Над крехівською записю нашої пісні поставлений заголовок: Allegoria druga, а під нею підпис: Demetrius Czaykowski Ord. S. B. Magni. Почерк записї з першої четвертини XIX в. Як запись Чайковського так і Дронжевского —

то сьвідоцтва безперечної популярности польського оригіналу нашої пісні серед галицьких Українців у першій половині XIX в. Популяризуючи ся, польський оригінал підпадав навіть змінам. Запись Чайковського супротив записи Дронжевского являєть ся варіянтом. Варіянт Дронжевського є корректнійший. В нього є той сам порядок строф, що і в українськім перекладї — той сам, що і в автора, якого вже можу й назвати. Тим автором був польський поет з нашого Покутя — Франц Карпіньский. А наша пісня знаходить ся в його книзї „Sielanek" п. з. „Do Justyny. Tęskność na wiosnę" [Dzieła, Warszawa, 1830, ст. 97—98]. Для порівнання оригіналу з українським перекладом подаю їх паралельно:

Już tyle razy słońce wracało,
I blaskiem swoim dzień szczyci:
A memu światłu cóż to się stało,
Że mi dotychczas nie świéci?

Już się i zboże do góry wzbiło,
I ledwie nie kłos chce wydać.
Całe się pole zazieleniło;
Mojey przenicy nie widać!

Już słowik w sadzie zaczął swe pieśni,
Gay mu się cały odzywa.
Kłócą powietrze ptaszkowie leśni;
A moy mi ptaszek nie śpiewa!

Już tyle kwiatów ziemia wydała
Po onegdayszey powodzi:
W różne się barwy łąka przybrała:
A moy mi kwiatek nie schodzi!

O wiosno! pókiż będę cię prosił,
Gospodarz zewsząd stroskany?
Jużem dość ziemię łzami urosił.
Wróć mi urodzay kochany.

Тілько вже разів сонїнько встало,
Ясненьким сьвітлом днину красило;
Но мому сьвітлу що-ж то ся стало,
Що менї доси не заоріло?

Вже царинонька в гору ся взбила,
Росте і колос буяє швидко,
І ярина ся зазеленїла —
Моєй пшеницї не видко, не видко!

Соловій мило вже щекотає,
Птичок громада лїсна заграла,
Воздухом звінко жайворон співає —
Но моя птиця мнї не озвалась!

Де поглянь, в землї цьвіт прозябає
По завчерашнїй поводї,
В чудесні барви луг прибираєсь —
Но мому цьвітку щось годї, щось годї!

Доки-ж тя, доки весно молити?
Приспій на Галич лучи теплими
І чадам руским верни їх цьвіти,
Верни їм пісни родимі!...

Автор українського перекладу невільничо держав ся оригіналу аж до останньої строфи. Та в останнїй строфі здобув ся на власну оригінальність. Може мав під рукою польський текст з таким заголовком як в записї Чайковського: Allegoria, бо оригінальна перерібка останньої строфи вказує, що зрозумів цілий

оригінал як аллеґорію і дав тому свому зрозумінню яркий вираз в національно-патріотичнім дусї свого часу, в тім дусї, який так сильно виявив ся в діяльности і починах редакторів „Русалки“, а передовсїм в самого Шашкевича. Остання строфа пісні підносить її понад уровень звичайних перекладів, а ставить в ряд змодернізованих перерібок. *Др. В. Щурат.*

Наукова хроніка.

Антропольоґічні й археольоґічні часописи за 1906 р.

I. Антропольоґічні часописи.

Archiv für Anthropologie N. F., Bd. IV, 1905/6, Bd. V, 1906. (1905/6.) Чотирнацять праць, чотирнацять рецензій і тільки ж рефератів з статей надрукованих в „Русскомъ Антропол. Журналѣ“. Між оріґінальними працями лише три преісторичного змісту, а чотири антропольоґічного; усї иньші дотикають етноґрафії. З під пера молодого, рухливого ученого Г. Обермаєра вийшла невелика розвідка Zur Eolithenfrage (75—86), про яку буде ще кілька разів мова в дальшім огляді. Автор, противник еолїтичної теорії, старає ся доказати, що не усї креміннї знаряди, найдені в третичній і четверичній епосї, представляють результат штучної, людської руки. Певне, частина відщипків, оброблена руками примітивних людий палеолїту, в тих часах, коли вироблювали ся нові форми, але се безперечно незначна часть того, що тепер деякі учені Rutot, Capitan, Thieullen, Klaatsch, Schweinfurth, Bracht, Hahne і ин. відкривають в деяких місцях в Бельґії, Франції, Німеччинї і т. д. Автор збирає звістки про усї знахідки еолїтів до 1905 р, характеризує їх, наводить голоси прихильників не так нової, як тепер актуальної гіпотези і навязує до того свої критичні замітки. Обермаєр уважає еолїти не штучним продуктом лише цїлком природною появою, викликаною натиском горішних верстов і впливом біжучої води. До сього приводить його кілька обставин. Передовсїм стрічають ся усї еолїтичні кремінцї у великих масах і на певних територіях, що були виставлені на сильнїйше ділане води а крім того не видно на них нїякого поступу, який так бистро зазначуєть ся в усїх поеолїтичних часах, хочби в камінній епосї. Коли б се були дїйсно — в кождім випадку — наслїдки руки

чоловіка або його попередника в розвою, то знахідки були б розкинені по усіх територіях, не держали б ся разом, не виказували б так великих засобів „еолітів“, а що найважнійше — можна б було легко поділити їх на епохи і не тримали б ся вони так дуже висохлих або змінених тепер корит рік. Ся остатня обставина, на гадку автора, дуже важна, бо потверджує гадку про походжене еолітів наслідком діланя пливучої води. Обермаєр мав нагоду бачити кремінні куснйки, виставлені на ділане води в фабриці крейди в Мант і сконстатував враз з п. Boule, Cartailhac і Laville їх велику схожість з еолітичними взірцями Rutot'а. Автор обговорює проте далї оба роди кремінних відщипків, порівнує їх між собою і доходить вкінци до результату, що „еоліти“ можуть дуже легко повставати наслідком чисто механїчних процесів, як точеня у воді, обтираня о перешкоди і наслідком обопільного натиску і удару. Тому самому авторови належить ще початок розвідки, Beiträge zur Kenntnis des Quartärs in den Pyrenäen (299—310). C. Mehlis дає статю: Der Bronzefund von Klingenmünster i. d. Pfalz und der „Goldene Hut“ von Schifferstadt (287—292), в якій маємо новий причинок до гадки „ex oriente lux“.

Антропометрії і теорії антропольоґії присьвячені праці К. Е. Ранке, Die Theorie der Korrelation. Nach den grundlegenden Arbeiten von Francis Galton, Karl Pearson und Udne Yule (168 -202) і A. Török'a. Поминаючи надто спеціяльну розвідку Ранке, яку не можна коротко обговорити, обговорюю низше в відділї бібліоґрафії висновки праці Терека. B. Révész доказує в статї Der Einfluss des Alters der Mutter auf die Körperhöhe (160—167), що зріст чоловіка залежить не лише від етнїчної приналежности (найвисші особи подибують ся після Денікера між Шкотами, Шведами і Норвежцями, найнизші між російськими і скандинавськими Ляпонцями), але також від родичів, соціяльних обставин (спеціяльно ж від поживи), характеру території і від віку матери. Автор збирає статистичний матеріял і ставить на його підставі теорію, що чим матері молодші, тим низші діти, чим матері якоїсь території старші, тим висша людність. Тим пояснюєть ся, що російські жиди, які побирають ся в дуже молодім віці, зачисляють ся до найнизших людий в Европі. Інтересні замітки автора мають ту хибу, що опирають ся на малім і штучно сконструованім матеріялї. Ф. Біркнер містить дуже важну працю Beiträge zur Rassenanatomie der Chinesen (1—40), де порушено богато важних анатомічних квестій, що мають значінє не лише для расового означеня Хінців, але і для питань про розвій чоловіка взагалї. Крім помірів голови подано результати дослїдів над мягкими частинами тїла, до чого ужито промінів Рентґена, і над мускулами кількох хінських голов. Bärwinkel оголошує вислїд помірів зросту рекрутів в статї Die Körpergrösse der Wehrpflichtigen der Unterherr-

schaft des Fürstentums Schwarzburg - Sondershausen (41—47) і ілюструє його трьома картами.

Цілий ряд статей присьвячено позаевропейським і примітивним народам. Дуже спеціяльну тему оброблює Solberg в статї Ueber die Báhos der Hopi (48—74): коротко і легко розказує він про Багос себто релїґійні палочки індіянського племени Гопі і характеризує його ролю і значіне в звичаях і обрядах, які докладнїйше описані в розвідцї: Gebräuche der Mittelmesa Hopi (Moqui) bei Namengebung, Heirat und Tod, уміщеній в Z. f. Ethnol. (1905, 626—635). Згадаю при тім, що Гопі надають імя дитинї двацятого дня по церемоніяльних „зливках", складають мерлому руки на груди і роблять по нїм комашню. В. Фольц дає по кількох лїтах другу частину працї: Beiträge zur Anthropologie und Ethnographie von Indonesien. Zur Kenntnis des Mentawein-Inseln 93—109). Описує в нїй антропольоґічний тип людности, її спосіб татуованя, штучні деформації, одїж і доми в пальм. Ґ. Опперт містить статю Über die indischen Parias (149—159), Б. Анкерман, Über den gegenwärtigen Stand der Ethnographie der Südhälfte Afrikas (241—286), де характеризує раси і мови, племена і їх культуру (поліґамія, легкі роди, деякі дїточі забави схожі з нашими[1]), близняки приносять нещастє, обрізанє, обряди в часї дозріваня, при мерцях заводять жінки плачі) та їх походженє і вандрівки. Лишають ся ще до запотованя статї Т. Коха-Ґрінберґа, Die Maskentänze der Indianer des oberen Rio Negro und Yapurá (293 - 298) і M. Höfler'a, Das Haaropfer in Teigform (130—148), що виказує значінє колачів як жертви помершим.

(1906.) Пятий том нової серії приносить також статї з обсягу антропольоґії, преісторії, етнольоґії і фолькльору, 8 рецензій і дуже докладні реферати Штіди з праць друкованих в 13-ім і 14-ім річнику (1901, 1902) „Этнографическаго Обозрѣнія", одинокі свого рода в німецькій лїтературі. R. Lehmann—Nitsche містить статю Schädeltypen und Rassenschädel (110—117), в якій вказує на скомплїковані складники понятя расового типу з огляду на череп. Проф. Kollmann подає в статї Der Schädel von Kleinkems und die Neandertal-Spy-Gruppe (208 - 226) замітки про походженє чоловіка виступаючи проти поглядам Швальбе. В розвідцї Діни Йохельзон-Бродскої, Zur Topographie des weiblichen Körpers nordostsibirischer Völker (1 - 58) зібрано великий антропометричний матеріял, у мало розслїджених східносибірських племен, Коряків, Гунгузів, Юкаґірів, Якутів і ин. Авторка перебула в р. 1900—1902 подорож в Jesup North Pacific Ex-

[1]) Прошу порівнати Weule, Afrikanisches Kinderspielzeug (Ethn. Notizblatt, II, Heft 1, 1899).

pedition" і переміряла за той час 720 осіб, а крім того перевела спеціяльні поміри на 120 жінках. Обговорювана розвідка приносить лише частину помірів, а то поміри зросту, довжини і ширини голови, довжини і ширини лиця, віддаленя ярмових костий, висоти голови, довжини і ширини носа і плечий, положеня грудних бородавок, довжини кадовба і миднииї та рук і ніг. Одначе вже з тих помірів дійшла авторка до кількох результатів: так визначають ся Юкаґіри в поміж цілої т. зв. палеазійської ґрупи найменшим зростом, Камчадали найменшим показчиком голови, а Чукчі найвисшим зростом і найширшою головою, азійські Ескімоси мають менший зріст як їх брати на Аляшці, але більший як Чукчі, Якутки не виказують великих ріжниць між поодинокими племенами, зате Гунгузи значно середноголовістю і низшим зростом. Для жінок усї виміри трохи менші. До антропольоґії належить ще мала статейка Ф. Біркнера Haut und Haare bei sechs Chinesenköpfen (142—148).

Преісторії присьвячені 4 статї, докінченє статї Обермаєра, Beiträge zur Kenntnis des Quartärs in den Pyrenäen (244—262) і статї G. Steinmann'a, Die paläolitische Rentierstation von Munzingen am Tuniberge bei Freiburg i. Br. (182—203), Г. Зеґера, Die Steinzeit in Schlesien (116—141) і Mathieu Mieg'a, Zwei neue, in der Umgegend von Kleinhems (Baden) und Sierentz (Ober-Elsass) entdeckte neolithische Stationen (208—226). Розвідка Steinmann'a інтересна між иньшим тим, що сконстатовано в ній істнованє двох епох реніфера і звернено увагу на хибність гадки, наче-б то епохи мамута, реніфера і т. д. були чимсь сталим і означеним. Зеґер пораз перший характеризує докладнїйше камінну епоху Шлезка і розбирає поки що одну її ґрупу з паскованою керамікою на підставі знахідок в Jordansmühl. Розвідка прикрашена 47 образами і 10 таблицями.

G. Mazzarella розбирає Die neuen Methoden der ethnologischen Jurisprudenz (127—243), В. Шмідт оголошує дуже важну працю Die Mon-Khmer-Völker, ein Bindeglied zwischen Völkern Zentralasiens und Austronesiens (59—109), де доказує головно на основі лінґвістичних даних, що усї народи центральної Азії (обох Індій, части Хин і т. д.) і усїх островів Меланезії і Полінезії творять одну ґрупу, що відповідає иньшим подібним більшим ґрупам як пр. індоґерманській. Дуже інтересну тему порушує E. K. Blümml в статї про ґерманські похоронні пісні (див. бібліоґрафію). Варта уваги вкінци і невеличка статейка M. Höfler'a, Das Herz als Gebildbrot (263—275), в якій виказано звязь печива в видї серця з культом жертв.

Correspondenzblatt der Deutschen Gesellschaft f. Anthropologie, Ethnologie u. Urgeschichte, XXXVI, 1905 (Монахія 1906), XXXVII, 1906 (М. 1907). Трудно піднести і зга-

дати усї статї і замітки, уміщені в обох річниках, обмежу ся лише до важнїйших і до справоздань з антропольоґічних з'їздів. (1905.) Найбільше праць присвячено питаню про походжене чоловіка і про еолїти, про що маємо статї Кольмана, Вальхера, Деке і Обермаєра. Кольман подає Neue Gedanken über das alte Problem von der Abstammung des Menschen (9—20), знані також з часописи „Globus". Автор розслїджує нову лїтературу, працї Dubois'а, Швальбе, Кляача, Крамберґера і иньших, розказує ширше про судьбу неандертальського черепа, який так довго уважав ся патольоґічним обявом, аж доки Кляач і Швальбе не увільнили його з закиду патольоґії і не вказали на його звязь з відкритим в девятьдесятих роках на Яві третичним Pithecantropus erectus, а Крамберґер не знайшов анальоґічного типу в Хорватії, в Крапінї; обговорює далї квестію, яку ролю грають представники неандертальського типу і Pithecantropus erectus, розбирає в дечім суперечні погляди Кляача і Швальбе і не годячи ся на теорію Швальбе про походжене чоловіка з кількох завязків, ставить свою теорію піґмеїв, яких уважає за посереднє звено між первісним типом а сучасним чоловіком, і обстає рішучо за походженем чоловіка з одного типу. Ґ. Вальхер дає короткі замітки Über die Entstehung von Brachy- und Dolichocephalie durch willkürliche Beeinflussung des kindlichen Schädels (43—45), де вказує на вплив якости подушок на формацію голови. Ґрайфсвальдський професор Deecke забирає голос в актуальній справі еолїтів Zur Eolithenfrage auf Rügen u. Bornholm (26—30) і рішає її неґативно подібно як і Обермаєр в замітцї Zur Eolithenfrage (50), що на основі обсервації доказує можливість повставаня еолїтичних форм через обтиране в наслїдок дїланя води. Поза тим пише Вебер про Spuren des Menschen der Bronzezeit in den Hochalpen des deutschen Sprachgebiets і вичисляє Vorgeschichtliche Ueberreste aus Baiern in ausserbairischen Sammlungen (33—36). Günther представляє Coblenz und Umgebung in vorgeschichtlicher, römischer und fränkischer Zeit (57—59), Schütte рішає квестію Sind die Kreisgruben unserer Watten Gräber oder Brunnen. Згадаю ще вкінци статейку Герцоґа, Die drei Tannen des Theobaldusfestes zu Thann (41—43), численні справозданя з розвою деяких антропольоґічних товариств, як вісбаденського, віртемберського і ґеттінґенського і короткі рецензії на найновійші видавництва. Решта річника занята справозданем з 4-ого зїзду антропольоґів в Сальцбурґу, що відбув ся від 28 до 31 серпня при участи 321 панів і пань. Загальні теми порушували Швальбе, Ґорянович-Крамберґер, Гане, Тольдт і Обергуммер. Швальбе реферував Ueber das Schädelfragment von Brüx und seine Bedeutung für die Vorgeschichte des Menschen, до чого навязував і реферат Ґарянович-Крамбер-

ґера, Homo primigenius aus dem Diluvium von Krapina in Kroatien und dessen Industrie, який ми знаємо докладнійше з окремих статей. Реферат Hahne був присвячений еолітам (Ueber den Stand der sogen. Eolithenfrage) і викликав живу дискусію. Автор стояв в обороні третичної культури, дораджував лише терпеливість і дальші студії та реаґував сильно на противні докази Обермаєра, з якими не зсолїдаризували ся проф. Фраас і Е. Краузе. Тольдт подав частину більшої праці (що появила ся в 114 томі Справоздань віденської Академії) Ueber die Kinnknöchelchen und ihre Bedeutung für die Kinnbildung beim Menschen. Загального характеру був ще реферат віденського проф. Обергуммера, Anfänge der Völkerkunde in der bildenden Kunst. З спеціяльнійших статей поминаю чисто льокальні Фуґґера, Муха (про перше осадництво в Альпах), Кльове (римські часи Сальцбурґа) і Адріяна (з історії фолькльору Сальцбурґа). Крім того реферували Лїссауер про преісторичні карти типів, Шмідт про Mon-Khmer-Völker, ein Bindeglied zwischen Völkern Zentralasiens und Austronesiens, Шмід про похоронне поле в Краінбурґу, Мух про деякі питаня передісторичної етнольоґії альпейських країв, Геннінґ про нові знахідки шоломів з середновічної епохи, Тіленїюс про щадничі пушки подібні до грудий, Андрее про вотиви, Фішер про анатомічні розслїди мягких частин голови двох папуа, Біркнер про шкіру і волосє Хінців і Шляґінгауфен, Beiträge zur Kenntnis des Reliefs der Planta der Primaten und der Menschenrassen.

37-ий річник приносить статї більше спеціяльного змісту і дотикає не так загальних проблємів як більше поодиноких квестій. Так само і пятий зїзд антропольоґів, що відбув ся в Лужицях між 5 і 10 серпня, не приніс важних рефератів і не викликав більших принціпіяльних дискусій; можемо проте зреферувати його коротше, зазначуючи вже тут, що за те краще і богатше представляєть ся віддїл справоздань з розвою поодиноких антропольоґічних товариств. Загального змісту статї Обермаєра, Тольда і Штромера. Г. Обермаєр подає Neue Beobachtungen über die Pseudo-Eolithen von Mantes (4—5), себто виясняє, длячого деякі еоліти побіч нових заострених берегів мають також старші секундарні; причину треба тут добачувати знов в дїланю води, до чого він дійшов на підставі студій у мантській фабриці, до спілки з Капітаном. Варті уваги розвідки Тольда, Zur Frage Kinnbildung (9—16), викликана працею Валькгофа враз з відповідю остатнього п. з. Zur Frage der Phylogenie d. menschlichen Kinnes і Штромера, Neue Forschungen über das Mammut und seine Verwandten (48—50). Андре дає статейку про баварських циган (Die Zigeuner in Bayern), де між иньшим зазначує, що цигани прибирають собі переважно назвиска

людности, серед якої проживають, тому павіть в Баварії мають чеські, мадярські і полудневославянські назви пеначе на знак свого походженя. Вебер обговорює Das Verhalten der Hochäcker und Hügelgräber im südlichen Bayern und ihr Altersunterschied (21—29, 38 41) простуючи всілякі помилки і промахи. Reinecke виступає вже з 11-им розділом своїх преісторичних заміток (Prähistorische Varia, 41—43, 62—63), який присвячений розборови микенських символів культу як подвійної сокирки, рогів і т. и. З иньших статей наведу ще статї Ґутмана, Bronzezeitliche Depotfunde von Habsheim und Diedolshausen in Elsass (45—48) і Люшана, Die Konferenz von Monaco, яку повинні перечитати усї, що займають ся антропометричними помірами, бо приносить результати окремої антропометричної комісії, в якої склад входили Giuffrida-Ruggeri, Hervé, Hamy, Papillaut, Pittard, Verneau, Waldeyer, Ліссауер і Люшан.

На зїздї читали ся передовсім реферати про місцеві справи, між якими варта згадати реферати Feuerabend'а, Der gegenwärtige Stand der vorgeschichtlichen Forschung in der Oberlausitz (88—91), Вальтера, Skizzen aus dem wendischen Volksleben am Beginn des 20 Jahrhunderts (112 і д.) і Шмідта, Beurteilung der oberlausitzer Schlackenwälle auf Grund der jüngsten Forschungen (133—138), де звернено головну увагу на хронольоґічно означене і вияснене їх призначеня. З загальних рефератів вичислю реферати Швальбе, Ueber alte und neue Phrenologie (91—99) з критикою теорії Ґалля, Андрее, Frauenpoesie bei Naturvölkern (114—120), де між иньшим оден розділ обговорює і похоронні плачі та пісні, Германа, Ueber die Armenier in Ungarn, Koehl'а, Ueber stratigraphische Verhältnisse neolitischer Fundplätze bei Worms (123—125), Зеґера, Einige ostdeutsche Bronzetypen, Ранке, Feuerböcke und Bratspiesse aus prähistorischer Zeit in Bayern (128—133), Біркнера, Neue steinzeitliche Funde in Bayern (136—138), Бляуа, Die Ohrmuschelform bei Normalen, Geisteskranken und Verbrechern (138—144), Бартельса про початки туберкульози в камінній епосї і Фріча про образове письмо та вандрівки народів і мітів в полудневій Америцї. Крім того відчитано справозданя Ліссауера про преісторичні карти типів, Ранке про поступи в розслїдах, Зеґера про заходи в справі охорони преісторичних памяток, Waldeyer'а про інтернаціональні розслїди мозку, Тіленіюса про антропольоґічну комісію і Люшана про конференцію в Монако.

Mitteilungen der anthropologischen Gesellschaft in Wien. XXXVI, 1906. В обсяг соматичної антропольоґії належить нескінчена статя дра А. Горвата, Crania salonitanea. Beschreibung einer Reihe von Schädeln der altchristlichen Begräbnisstätte Salonas

(bei Spalato, Dalmatien) (239—248) і Р. Кроне, Die Quarany-Indianer des Aldeamento do Rio Itariri im Staate von Sao Paulo. Більше статей присвячено за те преісторії і етнольоґії. Ф. Гільбер описує знахідку рогів реніфера в Країні (Ein Rengeweih aus Ober-Laibach in Krain, 163—166), замітну тим, що вказує на істноване реніфера і пониже Альп. До знахідки навязує автор поясненя що до часу перебуваня реніфера в середній Европі. О. Герман забирає знов голос в справі походженя знахідок з Міскольч (Zum Solutréen von Miskolcz, 1—11) і ще раз стверджує їх ділювіяльне походжене. R. H. Mathews дає Bemerkungen über die Eingebornen Australiens (167—173), де розсліджує соціяльну орґанізацію деяких австралійських племен і доходить до висліду, що не можна говорити про екзоґамію цілої людности Австралії, коли він не знайшов її слідів у усіх племен, серед яких робив розсліди. Статю Муха про північно-европейський початок европейської культури обговорю осібно.

Дві статї присвячені студіям домів. М. Мурко кінчить працю Zur Geschichte des volkstümlichen Hauses bei den Südslawen (12—40, 92—129), оголошуючи тут найцікавійші її частини, другу і третю. Докладнійше обговорив її д. В. Гнатюк в „Записках“; від себе додам лише, що праця проф. Мурка написана відповідно до вимогів порівняного язикознавства і свобідна від етимольоґізовань, від яких роїть ся в подібних працях, навіть в цінній студії Харузіна. Будучий дослідник історії і розвою української хати матиме готовий методичний взорець, якому можна би хиба закинути брак прозорости і нерівність в оброблению і уґрупованю. А фільольоґ чи лінґвіст запамятає собі добре признане автора, що годі тепер без річевих студій рішати порівняні язикові квестії, і трактуватиме мову свого народу в звязи з його житєм і культурою, як се вже робить ся з погляду на Греків і Римлян.

Статя I. R. Bünker'a, Das Bauernhaus der Gegend von Stams im Oberinntale (Tirol) (187—238), написана також дуже старанно і пояснена кільканацятьма фотоґрафіями і плянами домів. Описано в нїй не лише споре число домів, але також обійстя та спосіб закладаня нив і сіл, і порушено квестію про походжене описуваного типу. Автор не в силї рішити її задля браку потрібних даних, але все таки признає римські впливи і виключає цілковито баварські і алеманські впливи. Крім тих статей уміщено ще некрольоґи Стольного, Вольдржіха і Бастіяна і 38 рецензій м. и. на 1 том часописий Anthropophyteia (Вінтерніц) і Antropos, на збірку Das Bauernhaus in Ö. U. (Мерінґер), Müller'a, Urgeschichte Europas (Мух), Вільзера, Die Germanen (Мерінґера), Шрадера, Sprachvergleichung und Urgeschitte і ин.

Sitzungsberichte der anthropologischen Gesellschaft in Wien, 1905 - 1906 (Відень 1906) містять справоздання з засідань, а передовсім докладне справоздане з загальних зборів відбутих до спілки з німецьким антропольоґічним товариством у Сальцбурґу, про які ми докладнїйше пишемо в рефератї про Korrespondenzblatt. З иньших справоздань обходить нас близше Bericht über die im Jahre 1905 in Österreich durchgeführten Arbeiten (109—127), бо приносить замітки Деметрикевича, Гадачка і Кайндля про стан дослїдів в Галичинї і на Буковинї. Справоздання галицьких археольоґів западто короткі, щоби можна з них подати дещо і для читачів „Записок". З 11-стрічкового справоздання з дїяльности Гадачка довідуємо ся хиба, що робив розкопки в Ясеневі коло Бродів, де натрафив на оселї і цвинтарища з бронзової епохи і розслїджував похоронні поля з бронзового часу коло Білобоків недалеко Переворська, цвинтарища в Ґац також коло Переворська (з римських часів) і Плїсниськю коло Підгорець з середновічних часів. Кайндль реферує про Prähistorische und volkskundliche Arbeiten in der Bukowina, себто про розкопки в Шипинцях, пороблені дїдичом Е. Костіном — до речі досить нездало і ненауково — і про заходи коло заснованя етноґрафічного музея в Чернівцях на взір Сканзенівського. Коли дїйсно гадки і кроки Кайндля та Герцберґ-Френкля увінчають ся успіхом, то матимемо не лише перший музей в Австрії на вільнім просторі, але взагалї перший музей публичний, де українська етноґрафія знайде належний притулок.

Між иньшими рефератами треба піднести відчит проф. Андре про початок американських культур (обговорю його осібно). Інтересний ще реферат проф. Фукса про дахи в Семигородї і про т. зв. Versetzungsornamentik.

Zeitschrift für Morphologie und Antropologie, IX, 1906. Девятий річник приніс особливо богато статей, що дотикають методи міряня і антропометричних студій. Передовсім відповідають Бартельс і Фукс на статю Ранке: Über die Bedeutung des Bartelsschen Brauchbarkeitsindex (118—137), про яку була згадка в попереднїм огляді, і обстають далї при своїй гадцї. В тій самій справі забирає голос ще раз Е. Ранке (Der Bartelssche Brauchbarkeitsindex, 361—364) і сам П. Бартельс в кінцевім слові: Über die Anwendung feinerer mathematischer Methoden in der anthropologischen Statistik (365—372). До того ж відділу належить також статя проф. дра K. M. Fürst'a: Einiges über anthropologische Winkelmessungen und über ein Instrument für Winkel- und Index-Bestimmungen (331—343). Иньші статї займають ся поодинокими питанями з обсягу загальної анатомії та анатомії і морфольоґії чоловіка: M. Hilzheimer, Variationen des Cani-

dengebisses mit besonderer Berücksichtigung des Haushundes (1 - 40), Р. Краузе і С. Клемпнер, Untersuchungen über den Bau des Zentralnervensystems der Affen (59—102), Е. Цукеркандль, Über den Kehlsack von Macacus nemestrinus (145—146), H. Stahr, Vergleichende. Untersuchungen an den Geschmackspapillen der Orang-Utan-Zunge (344—360). Е. Фішер доказує в статї Die Variationen an Radius und Ulna des Menschen (147—247, 4 таблиці, 6 табель і 16 образів в тексті), що лише тоді можна буде сказати щось певного про походженє чоловіка і його становище серед приматів, коли кождий поодинокий член тіла буде докладно оброблений і порівняний. В моноґрафії автора використано досить богатий матеріял, що обіймає всї людські раси і кільканацять родів малп і лемурів та зіставлено цїлі покажчики цифр, що придадуть ся без огляду на його висновки. Автор не міг дійти до рішаючих результатів, все ж таки сконстатував, що між поодинокими расами нема спеціяльних ріжниць, які би стрічали ся лиш у одної раси. Подібно як в черепі видно і тут, що ті самі признаки подибують ся між усїми відмінами людий і рішають про расову приналежність там, де приходять в більшости. Найменше розвинені раси по розслїдам Фішера се людність огняного краю і Мелянезії, далї Неґріто, Австралійцї, Ведда і Сеної. Найвизше стоять Европейцї, до яких зближують ся Неґри. Згадаю докладнїйше також про гарні і цїкаві дослїди Фредеріка над людським волосем (зачаті вже в попереднїм томі) в студіях: Untersuchungen über die Rassenunterschiede der menschlichen Kopfhaare (248—324), Zur Kenntnis der Hautfarbe der Neger (41—56), а в части і в доповненю до працї в осьмім томі, Nachtrag zu den Untersuchungen über die Sinushaare der Affen (327—330). Автор забрав ся до мало ще обробленої теми і робив дослїди на основі більшого матеріялу, звертаючи увагу на характер волося, його форму, проміри, барву, піґмент, густоту і т. д. Кілька доданих до тексту таблиць ілюструє більше чим слова велику і хосенну роботу і придасть ся певно для будучої моноґрафії про раси. Не входячи глубше в дослїди автора, завважу лише, що вони підпирають між иньшим гадку Швальбе про нерівний роздїл забарвленя волося відповідно до частий тїла і дають нові причинки до пізнаня характеру піґменту. З тими статями вяже ся темою замітка О. Аммона, Über die Einwirkung des Sonnenbads auf die Hautfarbe des Menschen (57—58), що робив обсервації на людях підчас сонїшних купелїв і переконав ся, що не усї однаково підлягають впливам сонця. Одні скоро темніють і дістають барву скіри як Сінґалези, другі за те заховують білявість або обпалюють ся дуже незначно. Брунатність по спаленю не никне зараз і доховуєть ся до січня, почім доперва зачинає поволи уступати. Про деякі расові прикмети трактують

три статї Ch. B. Rodes'a, The thoracic index in the Negro (103—117) (склепінє груди у Европейцїв о 2, 3 процент більше піднесене чим у Неґрів), Й. Фредеріка, Untersuchungen über die normale Obliteration der Schädelnähte (373 - 456, в 42-ма образами і 9 таблицями) і Б. Адахі, Das Knorpelstück in der Plica semilunaris conjunctivae der Japaner (325—326).

Zentralblatt für Anthropologie, XI, 1906. Між 416 и рецензіями і рефератами стрічаємо реферат Штіди з статї М. Русова про Синевідсько вижне, і замітки Кайндля про 17 том Етноґр. Збірника (Коломийки Гнатюка) та розвідку Томашівського, Причинки до пізнаня етноґрафічної теріторії Україиців на Угорщинї (Записки, LXVII) (330).

L' antropologie, XVII, 1906. Полишаючи собі ще деякі уваги про сей річник до дальшого огляду, згадаю тут лише про декотрі статї. E. Hamy розслїджує і описує далї доховані скелети і черепи з ґаллїйських гробів в статї Les prémiers Gaulois (1—25): з докладного і старанного опису видимо, що маємо тут до дїла з сильною і здоровою расою, високого зросту (около 180 cm), яка відтак змішала ся з місцевим населенєм короткоголовцїв низького зросту (ок 160 cm), що стрічаєть ся на тій самій території вже в палеолїтї. E. Piette доказує (Études d' éthnographie préhistorique IX. Le chevêtre, 27—53), що вже чоловік старшої камінної епохи умів освоювати конї і уживати їх до своїх послуг. На стор. 55—80 уміщено докінченє статї Г. Обермаєра, Les restes humains quaternaires dans l' Europe centrale II et III, де обговорені знахідки з Німеччини і Швайцарії. Rivet дає нам інтересні звістки про взаємини христіяньства з поганством (La christianisme et les Indiens de la république de l' Equateur, 81—101). Докладне справозданє з 13 антропольоґічного зїзду в Монако оголошує R. Verneau (La XIII session du Congrès international d' Anthropologie et d' Archéologie préhistoriques, 103—142): і на нїм не обійшло ся без рефератів і дискусій про еолїти. Особливо остерігав Boule перед перецінюванєм нових знахідок, хоть признавав правдоподібність, що можуть походити з рук чоловіка. Той сам автор містить цікаву розвідку Les grottes de Grimaldi, résumés et conclusions des études géologiques (257—289), в якій крім даного матеріялу обговорює і деякі важні питаня з ґеольоґії, палеонтольоґії і преісторії, прим. про часи ледівцїв, характер нашої півкулї, перші слїди істнованя чоловіка і т. д. Цікавійшу сторону тих самих знахідок розслїджує R. Verneau в статї Les Grottes die Grimaldi, résumé et conclusions des études anthropologiques (291—320). Коли Boule займав ся ґеольоґією, присвячує Verneau спеціяльну увагу антропольоґічному матеріялови. Скелети, з окрема ж че-

репи зближують ся до Cro-Magnon раси, одначе виказують в подробицях так богато важних відмін, що автор хотїв би їх уважати за останки специяльної раси. Від того здержує його лише смілість і новина гадки, бо в дійсности усї прикмети нової раси примітивнїйші і доволї характеристичні. За певний результат можна за те приймити, що нова раса посвоячена з неґроідною африканською расою, про яку — додамо — знаємо більше також з иньших розкопок в Італії і на теріторії середземноморського побережа. Статя I. Dechelette'a, Les sepultures de l'âge du bronze en France (321—42) усуває давнїйшу гадку, наче б то у Франції не було мідяної епохи і виказує на примірах, що мідяна і бронзова епоха переходила і тамки подібну історію, як і по иньших европейських краях. Про ковальську штуку Ґаллїв пише S. Reinach в статї L' épée de Brennus (342—358). P. Carette-Bouvet (Les pierres gravées de Siars et de Daga Blid 383—92) описує каміня з краю Сомалїв, покриті всїлякими знаками і рисунками звірят. I. Déchelette (Murs d'enceintes à parements internes, 393—5) мури Ґаллїв, будовані рядами паралельно і заповнювані камінями, E. Pittard (Deux nouveaux crânes humains de cités lacustrès en Suisse, 547—57) два, до тепер неописані швайцарські черепи з женевського музею, з яких один неолїтичний, другий з часу бронзи, а оба круглоголові з покажчиком 88 і 91; автор оповідає крім того історію людности Швайцарії: її найстарша раса була довгоголова (пок. 74—75), відтак прийшла круглоголова, щоби знов уступити місце першій.

Entente internationale pour l' unification des mesures craniometriques et céphalométriques (559—72) дає докладне справоздане з засїдань антропометричної комісії в Монако, на яких змінено стару франкфуртську методу міряня і ухвалено нову. В справі еолїтів забирає ще голос L. Mayet в статї La question de l'homme tertiaire. Note sur les alluvions à Hipparion gracile de la région d' Aurillac et les gisements d' éolithes du Cantal (641—668): розслїдивши справу на місци, приходить і він до заключеня, що орілляцькі еолїти не дають права говорити про істноване чоловіка в третичній періоді. Вкінци згадаю невеличку статейку, властиво лист Decorse, Recherches archéologiques dans le Soudan (669—75), в якім подано авторові спомини з дороги, між иньшим звістки про знайдені камінні знаряди і глиняні відщипки.

Revue de l' école d' anthropologie de Paris, 1906. У відділї лекцій уміщено статї: Заборовскі, Pénétration des Slaves et transformations céphalique en Bohême et sur la Vistule (1—36), E. Rabaud, La forme du crâne et le développement de l' encéphale (37 і д.), R. Dussaud, La civilisation préhellénique dans les cycla-

des (105 і д.), P. G. Mahoudeau, Documents pour servir à l' éthnologie de la Corse (177 і д.), L. Manouvrier, Conclusions générales sur l' anthropologie des sexes et applications sociales (249 і д.), A. de Mortillet, L' allée converte de Coppière (297 і д.), G. Hervé, Noirs et blancs. Le croisement des races aux états unis et la théorie de la „miscegénération“ (337 - 358), J. Huguet, Origines et migrations des tribus berbères et particulièrement des Beni Mzab (379 і д.), R. Verneau, La race de Spy ou de Néanderthal (380 і д.), F. Schrader, L' impulsion du milieu et la pensée cosmologique (413 і д.). В 30-и дрібних замітках пише Huguet, Recherches sur les habitants du Mzab, H. Breuil, Les Cottés (Une grotte du vieil âge du renne à Saint-Pierre de-Maillé (47 і д.), L. Capitan et Arnaud d' Agnel, Un curieux mode d' importation de silex taillés d' Orient en France (69 і д.), В. Передольский, Dessin figuratif sur une poterie de l' époque néolitique (73—86), A. Mortillet, Le grand menhir de Glomel (87 - 92), Klippel, E. Rabaud, Hémimélie thoracique droite (141—51), Landrien, Lamarck et ses précurseurs (152—69), Capitan, Breuil, Bourrinet et Peyrony, L'abri Mège, une station magdalienne à Teyjat (196 - 212), H. Thulié, Le terrain mystique (217 - 27), M. Commont, Les découvertes recentes à Saint-Acheul. L' acheuléen (229—241), Заборовский, Rapports du gotique et du celui-ci avec le grec (247—8) і Pour le nom d' Aryen (294—6), A. Mortillet, La pierre-folle de Bournand et les dolmens du départ de la Vienne (283—8), V. Giuffrida-Ruggeri, Crânes européens déformés (316—24), E. Fourdrignier, L' eclairage des grottes paleolithique devant la tradition des monuments anciens (324—36) і G. Papillaut, Associations des jeunes gens chez les Turcomans (369—72). Він же дає статю La forme du thorax chez les Hovas et chez les nègres africaines et malgaches (63 - 8), в якій на підставі помірів на 75 Неґрах приходить до результату, що чим більше розвинений чоловік, тим більше плоска його грудна клітка. H. Breuil описує знахідки в печері Трільобіт, а з окрема 3 рисунки ріноцера (Rhinocéros gravé sur schiste de la grotte du Trilobite, à Arcy-sur-Cure (Yonne) 242—47). Заборовский противить ся поглядам S. Reinach'а в статї Le blé en Asie et en Europe et le culte du pain (359—69), наче б то пшениця була знана в Европі від четверичної епохи, а культ хлїба знайшов тут своє жерело. Пшениця не могла удавати ся в Европі через зимне підсонє; не маємо її також в передісторичних знахідках. За те знаємо, що Греки уважали її чужим, східним плодом, та що її управа найбільше процвитала в Азії, головно в Мезопотамії. Автор підносить ще ту обставину, що уживане пшениці розповсюдило ся доперва в нових

часах: саме ж насїнє вказує на се, що уживано її дуже довго в однім краю, під одним підсонем. Европу треба за те уважати вітчиною ячменю, що був знаний усїм Арийцям і згадуєть ся від найдавнїйших часів. Одначе і він не міг причинити ся до повстаня культу хлїба, бо служив лише до робленя всїляких каш і не випікав ся на хлїби. L. Capitan, H. Breuil i Peyrony описують Les gravures de la grotte des Eyzies (429 - 41), що нинї ровсипані по всїляких музеях, ґрупують їх по взірцям і пояснюють деякі менше ясні різьби. Характеристичне се, що нема тут цїлком ґеометричних взірцїв, лише самі образи звірят як репїфера, вола, оленя, кози, коня і т. д., виконані з великим реалїзмом і надзвичайно вручно.

Bulletins et Mémoires de la Société d'anthropologie de Paris, XVII, Paris, 1907. Заборовскі відповідає д. Piétrement'ови в статї La taile des chevaux chez les Germains et dans l' Europe préhistorique (6—11) і дає статї: Les Gaulois. L' industrie dite de la Tène est purement gauloise (про Бастарнів, 34 - 49) і Patries protogermanique i protoaryenne (277--288), де збиває гадки Косінни і Пенки. Крім того уміщені слїдуючі статї: A. Bloch, Couleur des cheveux et des yeux de 12,015 françaises taille de 11,704 franç. et de 491 étrangères (prostituées) d'après le Dr. Parent-Duchatelet (11 -24), Variot et Chaumet, Table de croissance des enfants Parisiens de 1 à 16 ans (51- 65), на підставі помірів на 4400 дїтях), P. d' Enjoy, Les spiritisme en Chine (87—100), R. Dussaud, Les fouilles récentes dans les cyclades et en Crète (108 -130), O. Schmidt, Organisation sociale de quelques tribus austrialiennes (164 - 174, рецензія в Zentralblatt f. Anth. 1907, N. 401), Delvincourt i Baudet, D'un duble trepanation préhistorique a Montigny Sur-Crécy (207 і д.), L. Lapicque, Les Nègres d' Asie et la race nègre en général (233 —49), Bonifacy, Les groupes ethniques du Bassin de la Rivière Claire (296—330 з 20 таблицями). N. Kirkoff оголошує Recherches anthropologiques sur la croissance des élèves de l' école militaire de S. A. R. le Prince de Bulgarie à Sofia (226—33) і подає поміри на 4847 учениках від 11 до 20 року, їх розвій, приріст зросту, обему грудий, ніг, ваги тїла і голови. Далї пише Lejeune про початки наук і релїґії (187—96), І. Бльох про слїди сефілїса в передісторичних часах (202—6), Е. Фурдінїє про болївійську музику (450—60), Hamy, Vauville і иньші.

Bulletin de la Société d' anthropologie de Lyon, Lyon-Paris, 1905, 1906. Автор книжки Rechercles anthropologiques en Egypte (Lyon, 1904), великий знаток Єгипту, дає уривок з своїх студий Le type des anciens Egyptiens d' après leurs sculptures et leurs pein-

tures (78—91). В томі за 1905 рік уміщені крім того статї Litang'a, Un cas de nonisme par rachitism tardif (14—28), Lesbre i Forgeot'a, Sur la série des monstres doubles hypsiloïdes (31 i д.), Ejkmann'a, Sur un nouveau système graphique pour craniologie (37—72), Bouchereau, Considérations sur quelques caractères ethniques et anthropologiques de la population du departement du Rhone (95-103), Locard'a, La mort de Iudas Iscariote (104—29) i Réveil'a, Sculptures préhistoriques de Panossas (Isère) (130 i д).

Річник 1907 приносить цїлий ряд статей I. Iarricot'a, як Méthode et appareils pour obtenir des figurations rationelles du détroit superieur (36 53), De degré d' humidité des os joue-t-il un role en ostéométrie (64—83), Description d'un support nouveau pour les études anthropologiques du crâne et du bassin (86—93), Sur un project d' emploi de la succusion mécanique dans le jaugeage du crâne (94—106) і вкінци найбільшу Remarques et experiences sur une méthode radiographique de mensuration des diamètres du detroit superieur (171—214), що присвячені переважно новим методам помірів і новим досвідам. Так в остатнїй обговорено методу Fabre'a радіоґрафічних помірів лона і описано досить скомплїкований апарат „пельвістат" або „епіґраф", що служить до міряня. В третїй резвідцї представлено його в трохи розширеній формі, що може віддавати услуги і як „кранїостат". Друга в ряду статя присьвячена дослїдам над впливом вохкости костий на результати міряня, иньша займаєть ся квесгією помірів обєму черепа. Тут критикує автор дотеперішні проби Брока та прилади Pach'a і Полля і закидає їм недокладність наслїдком субєктивних помилок при наповнюваню. На його гадку усїм хибам зарадить його власний електричний апарат, коли хто уміє з ним добре обходити ся. Одначе вже з того виходить, що і тут не обійде ся без субєктивних помилок. Крім тих статей нотую ще Martin'a, Signification anatomique et valeur médico-legale du „Point de Réclard" (13—14), Bouchereau i Grasset'a, Quelques caractères anthropometriques du type criminel en Auvergne et sa comparaison avec le type normal (15—19) і першого з них, De la polymastie chez l' homme (56-62), E. Pittard'a, Compte-rendu sommaire des travaux de la section d' anthropologie на лїонськім конґресї і Monteaux'a, Une monstre double hétéradelphe (144—157).

В Bulletin de la société d' anthropol. de Bruxelles, 1905—1906 уміщені між иньшими статї E. de Munck'a, Découverte d'un gisement de silex éolitiques dans les Hautes-Fagnes de Belgique et d' Allemagne, C. Comhaire'a, „Li pîre à Hotlîs". Pierre levée de Havelange-Hazé i A. Rutot'a, La géologie appliquée à la démonstration de l' authencité des silex taillés paléolitiques de la vallée de la

Haine. Остатня важна тому, що автор боронить в ній заздалегідь свої еоліти проти усіх можливих закидів і доказує їх автентичність.

Atti della Societá romaná di antropologia, Roma, 1906, XII, містять отсї статї: 1) Giuffrida-Ruggeri, Crani dell' Australia della Nuova Caledonia e delle isole Salomone (7—35), 2) M. Montessori, Caratteri fisici della giovani donne del Lazio (37—120), 3) G. Gasti i U. Ellero, I connotati nel vivo e nella fotografia (121—36), 4) G. Frassetto, Sopra due crani rinvenuti nell' antica sepolcreto di Bovolone veronese attribuito ai terramaricoli (145—53) — один з черепів знайдених коло Верони типу Elipsoides cuneatus з покажчиком 75·2, другий E embolicus з покажчиком 70·7, оба з часу лїґурійських тарамар, 5) Idem, Crani rinvenuti in tombe etrusche (155—182): автор описує 15 черепів з Чертози коло Больонії, в яких 3 належать до ґрупи Pentagonoides, 4 до Ovoides a 8 до Ellipsoides; їх покажчик хитаєть ся між 66 a 80·56, 6) V. Giuffrida-Ruggeri, Elenco del materiale scheletrico preistorico e protostorico del Lazio (183—9), 7) U. G. Vram, Frammenti scheletrici in tombe cristiane presso Niksii (191—4) — описано богато останків черепа і скелета з чорногорського цвинтарища в Коцапах коло Нікcіча; гроби були прикриті великими камінними плитами, 8) Idem, Metodo per determinare l' inclinazione de l'orbita (195 - 6) — при помочи ґоніометричної методи, так що нахилене відчитуєть ся по перенесеню вимірів циркля на папір, 9) G. Sergi, Contributo all' antropologia americana (197—203) — автор примінює свою методу і до американських черепів і ділить їх на три ґрупи: а) перуанську, що має форму Sphenoides, визначуєть ся штучною деформацією черепа і має анальоґії серед людности Оцеанії, б) болївіянську типу Ovoides з анальоґіями з Меляиезії і в) Mounds, короткоголову з явно-азійськими анальоґіями, з чого вносить, що людність Америки прийшла з Полїнезії, Меляиезії і Азії, 10) Giuffrida-Ruggeri, Un cranio Guayachi, un cranio (incompleto) Ciamacoso e un cranio Fuegino (235—54), 11) Idem, Quattro scheletri di Indiani Cavinas (259—277), 12) Sergi, Qualche determinazione sulla cronologia dell' uomo quaternario in Europa (299 - 307), 13) Perusini, Sui caratteri detti „degenerativi" delle sopracciglia (279 і д.).

Beiträge zur Anthropologie und Urgeschichte Bayerns, XVI, Heft 3, 4 вийшли доперва в р. 1907 і будуть обговорені у своїм часї.

Mitteilungen der antropologischen Vereins in Schleswig-Holstein, Kiel, 1906, XVIII складають ся з річного справоздання, зі спису членів і з 3-х статейок F. Knorr'a, Hausreste neolitischer Zeit bei Klein-Meinsdorf. Ksp. Plön (3- 13), S. Roth-

mann'a, Ein Grabhügel der Bronzezeit bei Schafstedt in Dithmarschen (14—21) і Й. Месторфівної, Die Sage vom Oldenburger Horn und Verwandtes (22—33), де обговорена тема, що лицар не приймає напою з чарки від підземних істот і утїкає з чаркою домів, ратуючись від погонї.

Jahreshefte der Gesellschaft f. Antropologie und Urgeschichte der Oberlausitz, том II, зошит 3 (Görlitz, 1906). Feyerabend подає історію нїмецького антропольоґічного і преісторичного товариства для горішних Лужиць (83—6) і статю Zwei Bronzedolche aus Neundorf an der Landeskrone (88—90), в якій описано обі знахідки. I. Френцель здає справоздане з розслїдів коло Добершау, що виказали істноване неолїтичної епохи також нисше Будішіна (Steinzeitgefässe in Burk und anderen Orten in der Umgegend von Bautzen — 87—88). У Th. Stock'а находимо звістки про старші, пропавші знахідки (Nachrichten über Goldfunde bei Gehege, Kr. Rothenburg O. L., 90—3). В другій статї Urnenfunde im Kr. Rothenburg (106—118) обговорює той сам автор чотири похоронні поля в Nieder-Neundorf, Rothenburg, Lodenau і Steinbach, де знайдено переважно посуди новійшого лужицького типу. Einige Funde von Niedergurig bei Bautzen (93—7) Sperling'а обіймають опис скринкового гробу, гробу з посудою для перехованя останків спаленого тїла, великого молота, знайденого в гробі новійшого лужицького типу, валів з черепками посуд славянського типу і кількох менших знахідок. N. Naumann описує 14 гробів з околиць Будішіна в статї Das Gräberfeld von Caminau bei Königswartha (97—106), а також характеризує близше більше число викопаних посуд, що вказують на довший час істнованя оселї, бо належать до старших і новійших типів, і зближують ся деякими формами до иньших старших долїшнолужицьких знахідок. Geih в кількох словах представляє зміст одного римського гробу (Römischer Urnenfund von Nimschütz bei Bautzen, 118—9). Кілька статей присвячено інтересним греблеватим валам, що переважно характеризують славянську кольонїзацію. Th. Stock студіює 3 ряди досить вже знищених земних валів і приписує їм ролю пограничного оборонного валу (Langwälle (Dreigräben) in der preussischen Oberlausitz, 120—5). P. Heедон знайшов на вершку 412 метрів високого горбка $1^1/_2$ м. високий вал, серед якого, як видно зі знахідок, стояла колись славянська лїярня желїза (Der Steinwall auf der Schmoritz, 125—9). H. Schmidt розслїджує один подвійний вал і бачить в нїм рішучо оборонне обведене старославянської оселї. Останки славянських осель описані також в його ж другій статї Der Bielplatz bei Georgewitz (143—52).

(Конець буде).

Біблїоґрафія

(рецензії й справоздання).

R. Andree — Der Ursprung der amerikanischen Kulturen. Ein Überblick (Sitzungsberichte der antropologischen Gesellschaft in Wien, 1906, ст. 87—98).

Статя дуже важна з методичного боку. Референт подає коротко і звязко огляд усїх дотеперішнїх теорій про походжене американських племен і їх культур, доказує нестійність погляду про вплив Жидів, Греків і Фенїкійцїв на уформоване первісної американської культури і обговорює ширше гіпотезу про її східно-азийське походжене, яке без застережень приймав звісний А. Гумбольд, а за ним цїлий ряд навіть не незначних етнольоґів і лїнґвістів. Нинїшне поколїнє не вірить вже в ролю Хінцїв і Японцїв, тим менше в ролю Кельтів і Єгиптян, але все ще застановляєть ся над поодинокими анальоґіями і паралелями між старим і новим сьвітом і не може відкинути від себе гадки, що між ними нема ніякої ґенетичної звязи. Автор обговорює проте вартість анальоґій в студіюваню етнольоґічних питань, наводить приклади і переконує, що самі анальоґії не рішають ще справи і можуть бути часто чисто припадкові. Так і деякі забави, і свастика, і менандр, і християнський хрест, усе виросло в Америцї самостійно, подібно як і американські мови, між якими мимо усїх зусиль не знайдено ще нїчого, що звязувало би їх із старим сьвітом. Меншу вартість, як технїчні річи, мають міти і оповіданя, бо дивно, чому б один маленький мотив мав перейти з Азії, коли не перейшли важнїйші погляди, а вже що найважнїйше культурні ростини і домашні звірята. Правда т. зв. експедиція Ессупа викрила і остаточно доказала залежність Чукчів, Камчадалів і сумежних племен з народами по другім боцї берінґського проливу в Америцї, але се розтягаєть ся на

невелику теріторію і не потребує сягати в преісторичні часи, а тимчасом чоловік жиє вже в Америці у віці палеоліту і ледової епохи і, як доказують антропольоґи, не змінив ся від того часу богато та мав уже тоді усї признаки американських рас. Автор кінчить про те сформулованєм гадки про автохтонність Американців. *З. Кузеля.*

M. Much — Die Trugspiegelung orientalischer Kultur in den vorgeschichtlichen Zeitaltern Nordeuropas (Mitteilungen der anthropologischen Gesellschaft in Wien, 1906, ст. 57—91).

До тепер приймає ся загально, що усю культуру дала Европі Азія, — ex oriente lux. Вся і технїчна і духова сторона европейської культури запозичена з Орієнту. Сей погляд висказав і уарґументував найдокладнїйше С. Міллєр у звісній книжці „Urgeschichte Europas", особливо в її початках, де між иньшим стрічаємо місце, що і гладжені топірцї та иньші знаряди і збруї, і прикраси та домашна посуда, і звірята та хлїборобство, і спосіб будованя домів й закладаня сіл, і звичаї при похоронах та ставленю гробів, а вкінци і духове житє, як приміром релїґійні погляди (віра в істнованє душі), що одним словом майже цїла культура прийшла через полудневу і західну Европу з Азії. Проти того погляду звертаєть ся Мух і виказує його апріорність і недостачі. На поодиноких примірах стверджує він, що нема причини шукати усїх початків культурного житя північної Европи в Азії, бо ті самі прояви видить ся і в Америцї. Коли порівнати культурний стан північної Европи, західної Азії і північної Африки, то чим раз більше впадає в очи, що між усїми тими теріторіями знайдеть ся не одна спільність, хоть нема нїяких доказів на те, щоб се було випливом запозиченя. Поодинокі форми топірцїв і сокирок стрічають ся приміром лише в Єгиптї і в Америцї, иньші знов тільки в північній Европі і в Америцї, в дечім иньшім бачимо анальоґії між Азією й Америкою. Особливо ж інтересне богатство анальоґічних і цїлком схожих проявів і форм камінної і бронзової епохи в Европі і Америцї, бо доказує рішучо, що богато з того, що поясняють ся орієнтальними впливами розвинуло ся в північній Европі так само самостійно як на приклад в північній і полудневій Америцї. До того треба ще додати, що виробленість і богатство форм в північній Европі, при простотї або закаменїлости орієнтальних взірцїв, промовляє також за самостійним походженєм головних форм европейської культури. Автор боронить свої теми дуже зручно, обговорює усї форми, що розвинули ся в північній Европі, а не знані анї в Азії, анї в Африцї, і порівнує т. зв. орієнтальні взірцї з европейськими і американськими на підставі богатої лїтератури, причім

звертає увагу на самі характеристичні форми. При кінци студії займаєть ся питаннєм орієнтального походженя духового житя, а передовсім похоронних типів і поглядів на душу і сильно промовляє за европейським походженєм, проти якого і С. Міллер не потрафив нічого навести. Студія Муха, хоть певно не вільна від помилок і односторонности, причинить ся безперечно до проясненя гадки про нашу цілковиту залежність від Сходу, до якої ми звикли приймаючи азийське походженє Індоґерманців. *З. Кузеля.*

M. Verworn — Archäolithische und paläolithische Reisestudien in Frankreich und Portugal (Zeitschrift für Ethnologie, 1906, 611—655).

Між ріжними порушеними тут питаннями автор звертає спеціяльну увагу на питанє про передпалєолїтичну епоху і про т. зв. еоліти. Автор побував у Thenay, оглянув докладно розкопки але, не знайшов там слїдів еолїтичної культури подібно як французькі дослїдники Капітан і Магудо. Неґативний результат дали також дослїди в місцевости Ота коло Лїсбони; по близшім огляненю місця і розкопок сконстатував автор, що нема анї одної обставини, що вказувала б на походженє з еоліту; відщипки креміня походять найправдоподібнійше таки з палєоліту. Несподіваний вислід завершив за те розкопи і студії в Aurillac: зі скептика став автор по близших наочних обсерваціях приклонником Ріто та иньших заступників нової теорії і займив навіть супротив її противників відразу остре становище, о скілько можна судити з нашої статї і з оголошених перед тим праць в „Korresp.-blatt d. antrop. Gesell. 1906 і в „Umschau“ (Zur Frage der ältesten Steinwerkzeuge). Користаючи з нагоди хотів автор оглянути і звісну фабрику крейди в Мант, але не дістав на се позволеня від заряду. За те міг оглянути збірку кремінних відщипків з тої ж фабрики, представлених Обермаєром на зїзд антропольоґів в Сальцбурґу і на їх основі прийшов до переконаня, що експерименти Буля і Обермаєра не мають ніякого значіня, бо виходять з фальшивого заложеня і вважають лише на річи переходові. На гадку автора нова теорія вповні наукова і не фантастична і має ту саму вартість, що перед кількадесяти лїтами поставлена Boucher de Peth'ом наука про палєолїтичну епоху. Свої замітки кінчить автор описом печер в Les Eyzies і звісних палєолїтичних рисунків, остерігаючи при тім перед фальшивим порівнуванєм дїточої штуки з знаними до тепер початками людської штуки взагалї. *З. Кузеля.*

R. F. Kaindl, Prähistorisches aus der Bukowina. Neue Forschungen in Szipenitz (Jarhbuch d. k. k. Zentral-

Kommision f. Erforschung u. Erhaltung d. Kunst- u. historischen Denkmale, N. F, II, 1904, 17—44).

Статейка проф. Кайндля присьвячена оглядови розкопок і знахідок в Шипинцях, пороблених ним до спілки з п. Е. Костіном в 1903 і 1904 р., становить продовжене попереднього справоздання за 1902 рік, як було обговорене мною докладнійше на сторінках „Записок". В новім огляді подає автор передовсім опис знахідок Костіна, що переховують ся тепер або таки у остатнього, або в ціс. надворнім музею та в буковинськім краєвім музею, і спиняєть ся близше над взірцями малюнків на шипинецьких начинях, причім констатує в остатніх знахідках частійшу появу простих лінїй і ґеометричного орнаменту. Між посудами характерична одна тим, що має уха досить низько недалеко підстави; характеристичні також і иньші начиння, головно що до форми; загалом богацтво форм виступає чим раз більше на верх і помножуєть ся з кождою знахідкою. Новиною буде також невелика посуда в виді перевернено́ї накривки або дзвона, що могла уживати ся як чарка. Піднесу при тім погляд автора, наче б то часто подибувані глиняні кульки з переверченим вершком, служили за підкладки до начинь, що звичайно мали вузькі дна і могли в огни легко перевернути ся.

Далї розказує автор про свої розкопки, серед яких звертав увагу не так на самі знахідки як на обставини, серед яких їх знайдено. До тепер на се богато не зважало ся, через те так мало знаємо про спосіб будовання хат іховання померших в часї шипинецької епохи: одно лише меньше більше певне, що стіни домівок були плетені і обкидувані глиною. Звістки Кайндля мають тому більшу вартість і варті близшої уваги.

Недалеко городу учителя Арейчука натрафив автор в глубині около 40 cm на добре заховане, $10^1/_2$ cm високе начинє з останками спалених костий під верствою землї, в якій було богато відломків глиняної посуди. В невеличкім віддаленю від того начиння відкопав $1^1/_2$ метра довгу, а метер широку верству убитої глини, що мала зверха виразні слїди перепалення, а під сподом доховала звичайну барву глини. На тій підставцї найшли ся черепки більшої посуди, що розсипалась наслїдком сильного огня. Автор догадував ся спершу, що натрафив на звичайне, більше пальовиско, уложене на вільнім воздусї і звязував його з похоронним обрядом. Одначе розслїдивши близше глиняний поміст, прийшов до иньшого висновку. Під східним кінцем пальовиска, о які 2—3 dm низше, коло висше згаданого горця з перепаленими кістками, знайшов він кілька предметів, а то один двійняк в цїлости, другий без половини, маленький горнець і кусень кости, усе те змішане з відщипками паленої глини. Се навело його на гадку, що має до дїла з похоронним місцем; розбиті горнцї могли при тім мати обрядове зна-

чіне: ще до нинї кидають Гуцули до землї горнцями при похоронах.

Гадка автора набирає більшої правдоподібности, коли порівнати шипинецьку знахідку з галицькими знахідками в Желехові і Неслухові, Васильківцях і в Більчу Золотім. Гадачек[1]) запримітив також, що гроби з паленими тілами накривали ся верствою глини.[2]) Двійняки мають знов очевидну звязь з культом померших, бо стрічають ся в гробах і дуже часто непридатні до звичайного домового ужитку.[3])

Менше інтересні результати другої знахідки. На глубинї від 25 cm до метра знайшов Кайндль велику масу всіляких предметів, черепків, костий зьвірят, відщипків кременя, виробів з кости вкінци жіночу фіґурку і відломки черепків з фіґурками зьвірят.

В 1904 роцї провадив розкопки таки сам Е. Костін і нагромадив споре число предметів. З поміж них занотую ще один примірник двійняка, подібний тим разом до нашої сільнички, людську фіґурку і дві фіґурки волів з надзвичайно великими рогами.

Розвідка проф. Кайндля прикрашена більшим числом ілюстрацій.

З. Кузеля.

M. Hoernes: Die neolithische Keramik in Österreich (Jahrbuch d. Zentralkommission f. Erforschung u. Erhaltung der Kunst- und histor. Denkmale, Bd. III, 1905, 1—128).

— Goldfunde aus der Hallstattperiode in Österreich-Ungarn (Ibid., Bd. IV, 1906, 71—92).

Обі статї проф. Гернеса, написані надзвичайно живо і критично, зачіпають в кількох роздїлах питаня нашої преісторії, тому варті ширшого обговореня. Перша з них обговорює східно-галицькі і буковинські знахідки з часів неолїтичної епохи, друга присьвячена спеціяльно михалківським скарбам, що стали доступні загалови доперва від виданя працї Гадачка: Złote skarby michałkowskie (Краків, 1904).

Проф. Гернес, найлїпший знавець т. зв. преісторичної штуки, підчеркує недостачі дотеперішнїх подїлів кераміки на шнурову і насковану, і ставить новий подїл, опертий не на технїцї прикрашуваня, а на самій характеристицї мотивів. Щоб не давати богато нових катеґорій, розріжнює він дві головні ґрупи стилю: стиль що покриває поверхню т. зв. Umlaufstil і стиль що роздїлює її, т. зв. Rahmenstil. Перший стиль примітивнїйший і свобіднїйший сягає найдавнїйших часів і стрічає ся до

[1]) Teka Konserwatorska Galicyi wschodniej II, 44 і д.

[2]) Те саме запримічено і на Українї. Прошу про се пор. працю Гернеса, Die neolithische Keramik in Öst. (Jahrb. III, 1905).

[3]) На се звернув увагу Оссовский в Zbiorze wiadomości do antrop. krajowej, XVI, 79.

нині, другий більше скомплікований, архітектонїчний, розвинув ся пізнїйше від першого і покриває ся з шнуровою керамікою. „Umlaufstil“ складаєть ся з самих простих взірців, збудованих переважно в горізонтальнім напрямі, що покривають майже цїлу поверхню посуди, і обіймає взірцї, які мають до тепер назву паскованої кераміки. Рамковий стиль полишає знов богато вільного місця і уживає взірців для подїлу стїн на части, до яких додають ся доперва спеціяльні для прикраси. Автор не привязує великої ваги до самої назви, а займає ся дефінїцією понять при помочи австрійських неолїтичних знахідок. Притім доказує цїлком певно, що перший стиль старший і що другий почав розвивати ся доперва в остатнїх часах неолїтичної епохи та розвинув ся найкраще пізнїйше за панованя міди і бронзи. Щоби перевести докладний і рішучий доказ, Гернес вибігає навіть поза рамцї зазначені заголовком і розслїджує та розбирає знахідки новійші, що належать цїлком певно до мідяної і бронзової епохи.

Вихідною точкою становлять у автора знахідки у Бутмірі: вони й навели його на ту гадку і дали йому найбільше матеріялу. Тут знайшов він найчистїйші приміри першого стилю, від якого зачинає цїлу свою розвідку.

Типічна кераміка в Бутміру визначаєть ся крім самого стилю ще й формою посуд, що бувають дуже широкі і вигнуті в серединї та майже не мають шийки, або прибирають вид мисок без уха. Амфори і дзбанкуваті посуди не стрічають ся зовсїм, так само як і знаряди новійшої неолїтичної епохи. До подібного культурного типу зачисляє автор далї знахідки з Lengyel, з Тропави і з Jordansmühl на пруськім Шлєзку, що виказують не в однім схожість з неолїтичною культурою басейну Тиси, Семигороду, Сербії, Румунії і Болгарії та з початками металевої культури Малої Азії, островів Середземного Моря і Еспанії. Одначе автор не бере ся рішати питаня в якій звязи остають обі ті культури і обмежує ся на самім сконстатованю факту зазначуючи лише, що годї вже нинї без застережень приймати орієнтальне походженє культури середної і північної Европи — чого тримав ся до тепер і сам автор — або що більше — звязувати її з якимсь племенем чи народом. На його гадку маємо тут вправдї до дїла зі схожими формами, але вони не одностайні і не безперервні, а стрічають ся то тут, то там, нераз навіть в дуже віддалених від себе теріторіях, як приміром грибуваті знаряди (т. зв. Pilzgefässe), які Шмідт зробив микенськими і тракськими, хоть знаходжено їх не лише в полудневих околицях, але також над Реном і в Еспанії. А щоб вони були витвором якоїсь тільки спеціяльної нації, про се вже й нема мови, тим більше ще тепер, коли розслїди не обіймили усїх теріторій. Премикенським (і еґейським) впливам приписувано

і приписують ся дві характеристичні появи тої неолітичної епохи, себто мальовану кераміку і фіґуральну плястику, з якими можна часто стрінути ся на зазначеній теріторії від полудня по Рен. Одначе се лише простий здогад, так як лиш здогади треба почислити і гадку иньших, що розширене мальованої кераміки приписують карпатським (отже европейським) Тракам: ріжниця між ними хиба одна, що приклонники першої теорії приймають лише запозичене, а другі той самий наслідок приписують вандрівкам. А тимчасом нема цілком певного арґументу, що промавляв би за одною або за другою гадкою, хоть, додамо, квестія премикенського походженя таки правдоподібнійша і має не одно за собою. По перше приходить мальована кераміка на сході і полудневім сході теріторії, занятої насквованою керамікою, по друге розпадаєть ся вона на ґрупи, що відділені від себе що до простору і за сильно самостійні що до форм і прикрас, щоби могли творити одну появу. Такі самі обставини заходять і що до фіґуральної плястики.

Мальована кераміка входить цілковито в обсяг т. з. Umlaufstil'ю.

Рамковий стиль новійший розширив давні мотиви новими стараючи ся при тім як найбільше вирізнити саму гладку поверхню. Про його новість сьвідчить передовсім се, що бачимо його в середній і полудневій Европі лише в товаристві міди і бронзи (тільки на півночи засягнув він камінну епоху), далї новійшого типу посуди (вже з ухами) і знаряди, а вкінци і слїди культури, що вказують на зріст годівлї худоби і мисливства. В прикрасах видно чим раз більше новостий, приміром викладане рівців білою масою і витискане трикутних заглублень. В дальшім розвою вироблюють ся форми ще більше, а сам взорець сходить на друге місце: часто подибують ся вже посуди цілком гладкі та безніяких прикрас.

По тих загальних, критичних замітках, розглядає Гернес по черзї усї знахідки австрійських провінций і ґрупує їх з поглядом на свій подїл. Тут і головна вартість працї. Автор використав дуже розкинений матеріял і умів усьому знайти відповідне місце. Цїле австрійську теріторію дїлить він на три неолїтичні области: 1) східно-альпейську з Побережем, 2) чесько-моравсько-шлезько-австрійсько-угорську і вкінци 3) галицько-буковинську.

„Umlaufstil“ обгортає цїлу першу область, що в дечім звязуєть ся з північно-італїйськими терамарами з бронзової епохи та з микенською культурною сферою, а з другого боку виказує характеристичні признаки. В другій ґрупі панує шнурова кераміка і посуди з формою дзвона (Glockenbecher) на Моравії подибуєть ся крім того мальована кераміка, яка всецїло обгортає східну Галичину.

Сама Галичина розпадаєть ся — так як і з иньших зглядів — на

дві окремі части. Західна частина характеризуєть ся палеолїтичними знахідками в підкраківських печерах і стоїть дуже близько староневлїтичної культури печерної людности Моравії.

Східна частина, ще гаразд не розслїджена, визначаєть ся головно своєю мальованою керамікою, безперечно одною з найдавнїйших і найбільше темних появ неолїту. Одначе хоть як ще мало знаємо її границї, розширенє і знахідки, можемо вже тепер виріжнити її з поміж иньших австрійських ґруп і подати її загальну характеристику. Передовсїм треба сказати, що східно-галицька мальована кераміка сягає дальше галицької і буковинської границї і простягає ся низше на полуднє на Україну і Молдавію, приміром над Бобрицею в Київській ґубернії і коло Ясів. На певно знаємо далї, що вона не одностайна, як спершу думали, а богата формами і в неоднім відмінна, так що годї говорити про одноцїльність типу. Що до часу буде вона походити з старшої неолїтичної епохи, з того часу, коли старший стиль зачав переходити в новий; розвоєм засягнула вона і новійших часів неолїту, як можемо вносити зі слїдів мідяної культури, одначе не дожила до його кінця, що характеризуєть ся цїлком иньшими формами. Походженє галицько-буковинської мальованої кераміки ще не ясне. Про якусь рішучу звязь між нею і між моравською або угорсько-семигородською (з Lengyel, Tordoš, Кронштаду) не може бути мови, бо і форми, і технїка, і прикраси цїлком иньші, і такі характеристичні, що вистарчить взяти в руки якусь знахідку, щоби її відразу назвати галицькою. Глина добра, мучна, виріб дуже добрий, так що навіть говорило ся з початку про уживанє гончарського кола, дуже добре випаленє, виріжнюють її від разу. Посуди бувають звичайно ясножовті або жовточервоні, рідше мають відтїнь попелясту; орнамент звичайно темний, навіть чорний, довгі паралельні черточки червоні, білі малюнки лише у деяких відмін. Форми всїлякі, найчастїйше широкі урни з низькою, конїчною шиєю і надзвичайною шириною в середині, далї стрункійші урни, тарельовані підставки і т. зв. двійняки. Малюнки дуже ріжнородні і скомбіновані, одначе усюди пробиваєть ся спіраль. Між реквізитами тої культури знаходять ся ще фіґурки звірят, особливо биків, і статуетки жінок з переверченими раменами, з якими врештою стрічаємо ся і в українських розкопках.

Се головні признаки східно-галицької культури з мальованою керамікою, яку часто звязують з преминкенською. Автор волить одначе попристати на самім фактї, бо щоб щось певного сказати про походженє та про її історію, треба-б докладнїйше розслїдити і взагалї східну Европу. Можна лише позивно сконстатувати схожість форм галицько-буковинської керамікп з північно-східною з Угорщини, і Семигороду (Бутмір, Lengyel) і приймити, що оба подібні типи розвинули ся зі

спільного жерела.

Новійший тип галицької кераміки характеризуть ся кулястими амфорами, які розповсюджені лише на граници середної і східної Европи, а передовсім в Галичині. Иньші типові посуди прикрашані шнуровими взірцями, що стрічають ся також в Чехах, Моравії, на Шлёзку, в західній і східній Галичині, Росії, на Україні, Поділю, Волини і у східній часи Німеччини. Орнамент кулястих амфор цілком відмінний від орнаменту мальованої кераміки, зближуєть ся більше до шнурової кераміки. Що до часу можна припускати, що найстарша мальована кераміка, відтак шнурова, а вкінци кераміка кулястих амфор. Обі остатні тревали одначе коротше в порівнаню з першою.

Студія проф. Гернеса підходить отже — як бачимо — до розвязки питаня з доброї сторони. Цілу увагу звертає автор на саму характеристику матеріялу, здержуючих притім від робленя палеетнольоґічних виводів, що так часто дискретитують преісторію.

Сю похибку видно і на студії Гадачка про михалківські скарби, якій присьвячена друга статя проф. Гернеса.

Проф. Гадачек здержав ся в самій студії від загальних виводів і описав лише матеріял. За те в Jahreshefte d. archäol. Instituts (1906, IX, 32—39) поробив далекі конклюзії і звязав свої знахідки з старогрецькими і італїйськими. Проф. Гернес не перечить сьому, що і ті чинники могли мати свій вплив на посередне чи безпосереднє вироблене деяких форм, одначе звертає досліди в иньшу сторону до найблизших сусїдів, у яких знаємо про подібні знахідки. І тут знаходить він цілий ряд анальоґічних виробів зі золота, які в части так подібні до михалківських, що могли вийти з тої самої робітнї; тут подибує він богато прикрас з бронзи з гробів желїзної епохи, що нагадують дані предмети своїм стилем. Найбільше паралель дає Угорщина, головно скарб з Фокору. Автор віднаходить тут цілком подібну фібулу, подібні орнаменти в формі хрестів, подібні нараменники. Иньші паралелї ведуть нас далї на схід в сторони Кавказу; богато схожого подибуємо знов в гальштатській епосі, до якої михалківскі знахідки не в однім наближують ся.

Одним словом численні анальоґії і паралелї показують нам галицькі знахідки не чимсь окремим, спеціяльним, звязаним хиба в дечім з грецькими та римськими формами. Вони кидають на них цілком нове сьвітло і виводять їх з тїсного круга на широкий сьвіт, увільнюють їх з ролї слабого відблиску далекої, полудневої культури, що чудом дістала ся на північ, поминувши великі теріторії відділюючі їх від себе, і віддають їм належне місце серед иньших знахідок. Михалківські знахідки наводять нас на слїд широко розширеної культури, яка процвитала на великім просторі від північної до полудневої Европи і вказують

на близші звязи не лише з полуднем але і з північю. Угорщина, Східна Европа і Німеччина звязують ся з собою в одну ґрупу, а чи стилїстично близькі форми, подибувані далеко поза Італїєю і Грецією переважно на Північи, вийшли з Полудня, чи звідки інде, се позволять нам розвязати аж дальші розслїди. *З. Кузеля.*

А. Спицынъ — Майданы (Записки отдѣленія русской и славянской археологіи импер. русск. археол. общества, т. VIII, ст. 1—28).

Звісні й у нас могили-майдани, себто могили обведені валами або з долами на вершку, що на перший погляд пригадують розкопані або западені гроби. По дослїдам автора і студіям давнїйших учених показуєть ся правдивість гадки, висказаної Городцевом, що вони належать до часу не давнїйшого як XVI в. Одиноке ще неясне лишило ся питанє, коли, хто і для якої цїли переміняв величезні могили на майдани. Укріпленем нї місцем житя чоловіка взагалї не могли вони бути; одиноко можлива думка про промислове значінє їх. Доказом являють ся наведені автором звістки з текстів XVI і XVII в. З них виходить, що з могил, городищ і валів добували в сих часах селїтру, потрібну до виробу стрільничого пороху і при тім вихіснувану вже землю вивозили з вершка — де звичайно будовано піч — і сипали її побіч у вали. В серединї майданових валів відкривано часто похорони старі або новійші з часів, коли з могили зробили майдан. Так само і в самих могилах стрічають ся похорони ріжних часів. Один селїтровий майстер вислав був у Москву золоті предмети, видобуті ним в варницї, що походили з часів скитсько-сарматської культури. В иньших знов майданах знайдені були памятки старших або молодших ще віків. Сам також розклад майданів промовляє за походженем їх від виварювання селїтри: тягнуть ся вони широкою полосою в Подільській, Київській, Херсонській, Полтавській, Чернигівській, Харківській і Воронїжській ґуберніях. Вони звісні й у нас, нпр. великий курган коло Глинян, недалеко Львова, 8 м. високий і 220 кроків в около, в видї порожного посереду кружка.

Б. Януш.

А. Стороженко — О существовавшихъ въ г. Кіевѣ римско-католическихъ храмахъ (Eranos, сборникъ въ честь Н. П. Дашкевича, с. 242—253).

Се рід катальоґа католицьких церков, побіжний і не дуже докладний. Роспочинаєть ся він полємікою з проф. Абрагамом що до київської католицької церкви XII—XIII в., де автор, пробуючи розділити понятя церкви (ecclesia) і монастиря чи монашої громади (claustrum, conventus), доводить, що перед приходом Одровонжа в 1222 р. в Київі не було костела, а був тільки монаший конвент. Підставою служить йому текст жития

Одровонжа, хоч він пізнїйший і опирати якісь виводи на його стилїзації ніяк не можна. Навпаки, можна сказати, що хоч нема вповнї певних звісток про істнованнє католицького костела в Київі до 1230-х років (звістка Длуґоша — коли приймати її за певну), та супроти всїх иньших звісток таке істнованнє вповнї правдоподібне (пор. мою Історію України т. II, 2 вид., с. 273). Такеж голословне твердженнє, що від 1240 р. і до 1471 в Київі „не существовало никакихъ римско-католическихъ учрежденій"; се можна говорити тільки в формі здогаду a silentio. Також поверхово трактуєть ся справа й далї; істнованнє єзуїтського костела заперечуєть ся простим здогадом, що Боплян мовляв помилив ся, хоч маємо й иньші звістки про „єзуїтський костелик" (див. напр. у Петрова Очерки древняго Кіева, с. 219) — та на них автор навіть не спиняєть ся (пор. ще новійшу історію київської єзуїтської колеґії у Заленского Jezuici w Polsce, IV, с. 1442—3). Все се позбавляє серіозного наукового значіння статю А. Стороженка. *М. Грушевський.*

Болеславъ-Юрій II, князь всей Малой Руси. Сборникъ матеріаловъ и изслѣдованій, сообщенныхъ О. Гонсіоровскимъ, А. А. Куникомъ, А. С. Лаппо-Данилевскимъ, И. А. Линниченкомъ, С. Л. Пташицкимъ и И. Режабкомъ, Спб. 1907, ст. V+IV+335+10 таблиць, цїна 4 р. 50 коп. = 10 марок.

Се спадщина зайнять пок. А. Куніка історією Західньої України. Уже в першій своїй більшій працї (Die Berufung der Schwedischen Rodsen, 1844), заінтересував ся він деякими питаннями з сеї сфери — а власне перенесеннєм руського імени в закарпатську Україну і пізнїйше в своїх оцїнках арґументів pro і contra норманської теорії не переставав сим інтересувати ся. Новий імпульс інтересам його до західньої України дав в 1850 р. Денис Зубрицький, предложивши петербурській археоґрафічній комісії видати зібраний ним корпус документів до історії Галичини до поч. XVI в.; академія передала сей корпус до рецензії Куніку, той признав за ним визначний інтерес, і під його редакцією сей корпус слїдом почав печатати ся під титулом Corpus Diplomaticus Galiciensis, Собраніе актовъ относящихся къ исторіи Галиціи. Було видруковано 18 арк. in 4°, з датою 1852 р. на титуловій картцї, але потім Кунік знеохотив ся чомусь до сього видання і воно так і зістало ся по нинїшній день не випущеним, в архиві археоґрафічної комісії... Наново запалив ся він інтересами до Галичини аж в 1880-х роках, з приводу звісної статї Режабка про Юрія-Болеслава. Він заохотив академію видати переклад сеї статї з додатковими статями й матеріалами, що мали доповнити досить неповний апарат, яким оперував Режабек. Кунік приладив огляд джерел, п. т. Zur Quellenkunde der Geschichte der letzten

Ruriker in Rothrussland, і додав до перекладу статї Режабка збірку текстів грамот і виїмків з хронїк, що мала доповнити наведені ним тексти, з оглядом сих джерел, в російськім перекладї п. т. „Объяснительное введеніе къ грамотамъ и лѣтописнымъ сказаніямъ, касающимся исторіи Червонной Руси въ XIV в., съ приложеніемъ подлинныхъ текстовъ" (ст. 113—197). Крім того поручено було А. Линниченку дати свої замітки до статї Режабка, і сї замітки долучено теж до перекладу. Вийшла таким чином збірка, яка в тім часї, 1884—5 рр., при тодїшнїм станї розроблення історії Галичини XIV в. могла б бути дуже користною — ввела б у науковий оборот ряд нових матеріялів і інтересних гадок, але Кунїк знов знеохотив ся до сього видання, і потім як у рр. 1884—5 були вже видруковані перші части книги (переклад Режабка, замітки до нього Линниченка й ин.), свою частину Кунїк друкував, друкував тай не додрукував до самої смерти.

По смерти Кунїка в 1899 роцї академія наук задумала випустити сю книжку; А. Шахматов, С. Пташицкий, А. Линниченко доповнили її деякими новими замітками й матеріалами — Пташицкий подав новійшу бібліоґрафію до сього питання (в сїй справі звертав ся він і до мене та дістав від мене виказ сеї лїтератури), Линниченко подав свої реплїки на мої замітки, подані в III т. Історії. В сїй новій формі в р. 1901 збірник був уже знову готовий, та не вийшов і сим разом. Не знаю з чиєї ініціативи, академія задумала обновити зміст збірника, додавши до нього збірку факсіміле з грамот галицьких князїв і розвідку про них. Се не була зла гадка, бо зміст збірника в головних своїх частях однаково вже перестарів ся, а таке введеннє нового матеріалу давало йому нову вартість; може тільки лїпше було б випустити зараз старий збірник, пустивши нове в другім випуску і не спиняючи ним старого. Переведеннєм сього пляну зайняв ся акад. Лаппо-Данилевский, з великим стараннєм і совістністю, і дав нам цїнний і милий дарунок. Відшукано запропащений ориґінал грамоти 1320 р. Подано факсіміле грамот: Андрія і Льва з 1316 р., Андрія з 1320, Юрия-Болеслава з 1325, 1327, 1334, 1335 і 1339, отже всїх звісних в ориґіналї грамот галицьких князїв, і крім того грамоту Дмитра Дедька до громади м. Торуня (мб. 1341 р.). До них додано простору розвідку редактора, ак. Лаппо-Данилевского про печатки сих грамот (с. 211—308).

В нїй з великим накладом працї й матеріалу вияснюєть ся значіннє князївських печаток, а особливо великої печатки Юрия-Болеслава, докладнїйше кажучи — печатки привішеної до його грамоти — в світлї середновічної західноевропейської сфраґістики, в виразній залежности від якої вони стоять. Перед усім автор шукає для неї анальоґій і взірців в сфраґістицї польській, але цікаво, що сучасні

польські печатки не дають близьких анальоґій до сеї печатки й иньших галицьких печаток. Найблизшу анальоґію до маєстатичної печатки кн. Юрия (король на троні) дає печатка датського короля Ериха Менведа, з кінця XIII в., і зроблена на її взірець печатка Любека (с. 259—262). Се й не диво, бо з балтийським поморєм галицькі князї тих часів стояли в дуже тїсних зносинах. Комбінація печатки маєстатичної з кінною, як на грамотах Юрия-Болеслава, стрічаєть ся в грамотах чеських і угорських, особливо на грамотах Вацлава II, але грамоти польські не дають анальоґії до сього (с. 285). Для кінної печати підшукав автор досить подібну печатку Болеслава Конрадовича кн. мазовецького з р. 1229, але досить неправдоподібно, щоб як раз вона могла послужити взірцем, а серед сучасних печаток польських анальоґій нема, і кінна печатка батька Юрия, Тройдена, зовсїм відмінного типу (с. 281).

Автор взагалї непотрібно покладаєть ся занадто на польські культурні впливи, і тільки в дальшій лїнії звертаєть ся по иньші джерела таких впливів. Кінець кінцем його аналїза виясняє тїснїйшу, безпосередню залежність наших печаток від західноевропейських взірцїв, але се можна було б міркувати й a priori супроти тїсних звязків Галичини з західноевропейським світом і слабким тодїшнїм культурним станом Польщі і майстрів і взірцї галицькі князї, коли хотїли брати з Заходу, могли й мусїли брати з першого джерела, а не з польських закутків, де що йно давала свої слабонькі пароста польська культура.

Належить пожалувати, що автор, подаючи рисунки анальоґічних чужих печаток, не подумав подати рисунки наших печаток, відсилаючи до дуже невиразних фототипічних образків. Його описи деталїв все таки не заступлять рисунків, які можна було б дати на підставі докладнїйшого розгляду й студіовання печаток. Шкода також, що свої аналїтичні студії не розтягнув він також на печатку володимирської громади 1324 р., видану мною в Записках т. LXXII (се виданнє йому було звісне, і він користуєть ся сею статею); вона інтересна з ріжних поглядів — та й для повности се було б добре, щоб усї галицько-волинські печатки сього періоду були втягнені в сей перегляд. Незвісними, очевидно, зостали ся авторови печатки молотівського скарбу, описані й видані мною в XXV т. Записок — вони дають незвичайно близькі анальоґії до печаток Юриєвих бояр, а так автор зістав ся без анальоґій для них і дуже мало міг зробити для їх вияснення. Опись сиґнетової печатки Дєдька (на грамоті його) дає інтересну леґенду його імени в кириличній транскріпції: ДѦД[КО], що вимовляло ся, судячи по латинським транскріпціям, як Дєдько, отже *д* було мягке (сього не можна було з латинських транскрипцій зміркувати).

В оцінку історичних питань, порушених иньшими статями збірника не вхожу — я користував ся збірником (уділеним минї в аркушах) при першім виданню Історії України, й там оцінив їх критично, а в другім виданню III і IV тому відповів і на замітки проф. Линниченка, пороблені ним в збірнику додатково, з приводу поглядів моїх, висловлених в першім виданню III тому[1]). Кінець кінцем вага збірника, як на нинїшнї обставини, лежить не так у тих питаннях, як у виданих факсіміле і сфраґістичній студії д. Лаппо-Данилевского. *М. Грушевський.*

Д-р В. Щурат — Ґрунвальдська пісня (Bogvrodzicza dzewicza). П̶а̶м̶я̶т̶к̶а западно-руської літератури XIV в., Жовква, 1906, 1 табл.+52 ст.

— Дві статї про Ґрунвальдську пісню. Відповідь проф. Брікнерови, Жовква, 1906 р., 32 ст.

Цїль статї намічена вже в заголовку: „Памятка западно-руської літератури XIV в.“, але тільки намічена — не доказана, хоча автор і виставив на кінцї своєї студії 6 тез (ст. 50—51), які ніби-то реасумують його позитивні виводи. Заки приступимо до їх розбору згадаємо, що статя д-ра Щурата визвала дуже остру — з лайками — відповідь проф. Брікнера, а опісля дві прихильні рецензії проф. Карского. Відповіди проф. Брікнера передруковані або переказані автором в „Двох статях“; а всї замітки переказані д-ром Ю. А. Яворским в „Новой гипотезѣ о происхожденіи т. н. Грюнвальдской пѣсни“ (Чтенія въ Ист. О—вѣ Нестора лѣтописца XX). Докази д-ра Щурата в користь поставленого в заголовку твердженя, по нашому крайньому розуміню, дуже хиткі. І так, автор думає, що пісня „Bogarodzica“ не могла бути популярною в Польщі перед 1410 р., бо всї польські копії піснї походять з часів по Ґрунвальдській битві. Але автор не постарав ся доказати, що перед 1410 р. ніяк не могло бути тих копій. А се було доконче потрібне, коли дальша гіпотеза автора про граматичні прикмети памятки, що походять з XIII—XIV в., має бути стійна і має переконати читача про руське походжене піснї. Останнє твердженє має бути прямим наслїдком граматично-лексикальних дослїдів автора, дуже при-

---

[1]) Не мав я нагоди там занотувати його замітку з приводу моїх пояснень до печатки на володимирській грамоті 1324 р. Він вважає моє поясненнє мало правдоподібним і завважає: „печать могла быть и княжеской“ (с. 205). На голословний сумнїв не можна нїчого відповісти, але цїкаво б менї знати, якби д. Л. умотивув свою гадку, що печатка, прибита до грамоти володимирської міської громади, „могла бути княжа“? Могла вона взяти собі взірець з княжої, се можливо, але як могла бути „княжою“?

нагідних, в области церковної книги (23—36), та більше систематичних в „Матеріалахъ для Словаря И. И. Срезневскаго“ (дві статї 20—28 ст.). Але анї принагідний анї систематичний матеріал не може нас нїяк переконати про „западно-руський“ характер і походжене навіть в кирильській транскрипції західно-славянської (чи там старопольської) Марійської пісні. Коли взяти на увагу внутрішне спорідненє славянських мов, особливо перших часів письменства (IX—XIII вв.), та твердий консерватизм в области спеціяльно церковної письменности, то нам дуже легко було би — по приміру д-ра Щурата — позбавити Поляків їх півсотні релїґійних пісень XV в. а тим паче Біблії королеви Софії, Пулавскої псалтирі, та иньших церковних книг. Бо мова їх, кромі „польонїзмів — rz, dz, c — і других маловажних особливостей, дуже близька до південно-східньої славянщини. Не будемо голословні, покажемо се на прикладї:

Спочѧтъкꙋ свѣта пророци
Писали в'дьнѣ и в'ночи
Ꙗко бы то могло быти
бы та дѣва[1]) мѣла мѣти
(и)збавитєлѧ[2]) свѣта...
Отъ вѣковъ в'радѣ познанна
богъмь отьцємь благословєнна[3])
дѣва[1]) бѫдѫчи вєльми млада
ужь[4]) просила о то(мъ) бога
бы сєго сына маткѫ[5]) была
чтобы христа породила
и дѣвѫ[5]) остала.

Коли-б прийшлось доказувати східно-славянське походженє сього тексту способом, вказаним п. Щуратом, то в нас було би значно менше клопотів, як самого автора, бо тільки раз спинились би довше на наголосї „збави́тѐля“, а врештою говорили би собі спокійно про силябічний стих. Наконець і довели би, що в польськім Лисогірськім рукописї XV в. (Bobowski, Polskie pieśni katolickie, 55—6 ст.) не було польських пісень тільки „західно-руські“. Питанє про наголос було каменем преткновенія для д-ра Щурата; він і думав погодити музичний наголос зі сталим віршовим, а властиво музичний — в разах сумнїву (Bogurodzica) — нагнути до руського. По нашому, так не можна поступати. Бо

[1]) В польськім текстї може бути „panna“.
[2]) Гл. у д-ра Щурата виводи о „зволити—изволити“.
[3]) В польськім текстї може бути „przeżegnana“.
[4]) З йотованим придихом „южь“.
[5]) Гл. у д-ра Щурата виводи про форму „твего“.

по перше, пісня Bogurodzica, навіть в кирильській транскрипциї, виказує сталий польський наголос на 2-ім складі з кінця ві всіх 4-ьох 16-и складних віршах першої строфи. По друге — її наголос в західно-руській мові замінив би силябічний стих в чисту прозу з наголосами: богуро́дица, тве́го, сво́лена, снизи, спусти́ — а дальше: кртітеля, бо́жиче, услыш, напльнй, по́симы, его́ш, про́симы, животе́. Наконець і музичний наголос говорить ним більше в користь польського, як руського: правда, склад -го- стоїть ніби під наголосом, але дальший -dzi- тягнеть ся через пів (як попередній) та дві чверти хвилї. Отже природно, що співакови приходило ся ставити наголос і на -dzi-, тим більше, що сходив на тім складї чим раз низше в глубину скалї. Тут можна би вказати на анальоґії в латинській музицї XIV в., де напр. звичайне ave (радуй ся) в музицї дасть a-vé-ee; або на великоруські композиції, що заховували і своєрідний наголос, а тимчасом співані у нас в Галичиї дадуть для реґентів без слуху для мови такі неясні місця, як: а́-мінь (зам. а-мі́нь), і-мя́ (зам. і́-мя). По нашому музичний наголос Bogurо́dzica можна пояснити простою цезурою, зглядно розміром скансії. Що до „трійцї осіб“ (т. з. *Δεῆσις* — Моленіє), то їх ніяк не можна вважати східно-славянським продуктом; бо се поняте перейшло ще в передісторичні для Славян часи від Греків до римської церкви та її штуки. Не менше були вони в уживаню і в молитві, проповіди, піснї та апокрифі. А що вони нинї замінені трійцею „Jesus-Maria-Josephus“, се вже виплив новійшого культу. Для нас найцїннійше в статї д-ра Щурата, се вступ, в якім (4—19 ст.) він дає огляд робіт і студий над самою піснею, та виказує їх слабі сторони. Ті вказівки могуть послужити многим до нових дослїдів, але без натяганя в сторону східно-славянського походженя західно-славянської памятки. *І. Свєнціцкий.*

Hans Uebersberger — Österreich und Russland seit dem Ende des 15. Jahrhunderts, I B. 1488—1605, Віденя і Липськ, 1906, ст. IX+584.

Вдячну працю взяв на себе віденський доцент Іберсберґер — подати огляд політичних відносин між австрийськими Габсбурґами та Москвою-Росією. Питанне се майже зовсїм не оброблене, хоч єсть доволї виданого, а ще більше невиданого, а приступного матеріялу в тім напрямі. Відносини між обома державами з кінця XV по початок XVII ст. обертали ся головно коло ривалїзації Габсбурґів з Ягайловичами за Угорщину та Чехію, коло боротьби за Ливонїю, польських елекцій 1573—76 рр. та спадщини по Руриковичах. Українські справи входили дуже маленько в сей круг спільних інтересів обох держав, тому в сїм томі знаходимо тілько короткі згадки про українські землї. Инакше буде певно в дальших томах, які раді-б ми бачити як найскорше. *С. Т.*

Ludwik Boratyński — Studya nad nuncyaturą polską Bolognettego (1581—1585) (Rozprawy Akademii Umiejętności, Wydz. Historyczno-Filozoficzny, serya II, tom XXIV. Краків, 1907, стор. 53—106).

Нунцій Больонето прибув до Польщі в липні 1581 р. і пробував там мало не 4 роки. На той час припадає теж діяльність папського леґата Антонія Посевіна, що, як звістно, дістав від папи місію в справі прилучення московської церкви до римської. В сій справі, а також в справі унії з Римом православних Русинів польсько-литовської держави мав конференції з кн. Острозьким і його синами нунцій Больонето[1]). Як матеріял для характеристики обопільних відносин сих двох достойників римської церкви і як матеріял для пізнання тодішньої Польщі, можуть служити нові акти, знайдені д. Л. Боратинським, які він аналізує в своїй розвідці.

Головним джерелом для пізнання діяльности Больонето служили досі: реляція його секретаря Горація Spannocchi (видав Корженьовський в Analecta Romana 226 ssq.) і дипльоматична кореспонденція Больонето. Але обидва сі джерела в великій мірі доповнюють ся приватною перепискою та записками Больонето, які вдалось відшукати авторови. Акти сі тепер в архівах ватиканському та нонантоланському і в бібліотеці Chigi. Вони кидають сьвітло: 1) на відносини Больонето до кардинала Птоломея Galli (di Como), 2) па відносини Больонето до Посевіна і 3) дають богато історичного матеріялу для часів перебування нунція у Польщі. Автор, відповідно до сих трьох пунктів, ділить свою розвідку на три части. У першій частині, опираючись на приватній кореспонденції Больонето, він приходить до переконання, що між нунцієм та кардиналом-секретарем істнував певний антаґонізм; сей антаґонізм почав ся від часу відкликання Больонето з Венеції та перенесення його до Польщі і він відбив ся на цілій діяльности Больонето і на його кореспонденції писаній в Польщи. Антаґонізм сей богато пояснює відносини Больонето до Посевіна — ставленика кардинала і тому представника ворожої для Больонето партії.

В другій частині своєї розвідки автор пояснює відносини Больонето до Посевіна на підставі частини записок Больонето, т. зв. „Conti privati contro il P. Possevino", і на підставі приватних листів Больонето з 1583 р. (м. ин. лист третий є 8/VII 1583 р. присвячений відносинам Посевіна до переговорів Больонето з кн. Острожськими). Аналізуючи отсі листи, автор приходить до переконання, що здогади Больоньто „nie ostoją się wobec bezstronnej krytyki" (79) і що вся їх

[1]) М. Грушевський, Історія України-Руси, т. V, ст. 544.

історична вартість в „fotograficznem niemal przedstawieniu poszczególnych faktów" (ibidem). Про „Conti privati contro il P. Possevino" автор думає, що сей трактат мав бути чимсь в роді акту обвинувачення проти Посевіна і що плян його зародив ся в голові Бол. правдоподібно в лютім 1583 р. (82—83). Про історичну вартість сих записок автор каже те саме, що й про листи, тоб то, що поминаючи їх тенденцію та освітлення фактів, самі подані в них факти варті того, щоб їм вповні вірити (ст. 86). Врешті в третій частині автор аналїзує т. звані нонантолянські записки (в архіві нонантолянського опацтва біля Модени) що хронольоґічно беручи, являють ся першою частиною записок Больонето (77). Се, на думку автора, сировий матеріял, з якого мала повстати реляція (100), що готовив Бол. про свою діяльність у Польщі. Вилічивши (с. 92—93) тодїшнїх визначних людей, що давали Больонето інформації для його записок, автор в сих записках не бачить якихось нових загальних спостережень, натомість в подробицях, в представленню дрібних епізодів Бол., на думку автора, являєть ся неоціненим; він завдяки своїй вражливости та сумлїнности не проминає нїчого важного для себе (94—95). Через те сї записки служать важним причинком для характеристики тих часів, коли вони повстали — від липня 1581 р. до жовтня (октобра) 1582 р., як думає автор (90—91), — для збільшення відомостей про Польщу часів Ст. Баторія, але найбільшу ціну мають вони для характеристики самого нунція (с. 95). *В. Липинський.*

Fr. Rawita-Gawroński: Droga do niewoli. Ustęp z dziejów kozacko-polskich zatargów („Świat Słowiański", 1908, лютий, 121—142; марець, 248—258).

Власне, про такі праці, як отся д. Равіти-Ґавроньского, в поважній історичній часописї якось ніяково й говорити. Коли ми зазначаємо її тут, то хиба для комплету, щоб український бібліоґраф мав приємність довідатись про нову ласку д. Ґавроньского до нашої історії. Автор узяв на сей раз дуже цікавий момент української історії — пертрактації Хмельницького з Москвою і підданство їй. Розуміє ся, що для д. Ґавроньского цїлком вистарчило для його наукової праці однісїнького джерела — 4-тому „Актів Южн. и Зап. Россіи" (ще разів з пару бачимо Величка) — ніби то для доброго історика багато треба! Само собою, що усї ті історики, що хотїли бачити якісь там причини української революції в половинї XVII ст., тільки туман в очі людям пускають, бо-ж Хмельницький, як се напевне знає д. Ґавронський, „zahaczył się w wojnę z Rzpltą o lichy futor kresowy" (стр. 265); а що до підданства Москві — то аж сьмішно, як се досї нїхто не викрив справдїшнїх причин його (певно українські історики знали, та мовчали!) і бо-

рони Боже, як би був не поратував учений сьвіт Ґавроньский, то ще б може в півсотні літ так би й не впали люди настоящого секрета: „oślepiały ich (козаків, Хмельницького та Виговського) sobole i ruble, po które jawnie i tajemnie wyciągali chciwe ręce“ (стр. 141); „Strieszniow i Bredichin (р. 1653) zawieźli soboli i rubli dla Chmielnickiego, Wyhowskiego, starszyzny, całej rodziny Chmielnickiego i innych na sumę **2352** rubli, sumę w owe czasy olbrzymią, a mało nie drugie tyle w ciągu roku wysłano przez Fomina, Łodyżyńskiego i innych. Padyszach swemu domniemanemu wasalowi przysłał tylko konia i chałaty, Rzplta nic nie dawała — wybór przeto był łatwy“ (стр. 134). От де собака закопана! Хиба українські історики признали ся б коли, що Хмельницький з старшиною продали Москалеви Україну, як рябу кобилу, за стільки-то й стільки-то рублїв та соболїв. А як би хтось захотів знати, за скілько саме, то й се не трудно: д. Ґавронський перелїчив усе до послїдної копійки і до останнього соболячого хвоста, тілько, на жаль, по всїй працї своїй ті числа розкидав... Ставлю в вину авторови сей дефект, і висловлюю надію, що в новому виданню сеї епохальної працї шановний автор виправить сю єдину незручність і подасть читачам загальне число рублїв і соболїв... *В. Доманицький.*

И. О. Козловскій — Ѳ. М. Ртищевъ. Историко-біографическое изслѣдованіе (Київські Университетскія Извѣстія, 1906, I, с. 1—52, II, с. 53—100, VI, с. 101—132, XI, с. 133—152, XII, с. 153—200).

Автор доклав чимало труда, щоб подати в справжньому осьвітленню особу одного з найвизначнїйших діячів до реформенної Московщини, Федора Ртищева. Се була справдї світла голова, людина з значною осьвітою, гуманна, толерантна, а стоячи близько до царського двору („постельничий“, пізнїйш „окольничий“ і наставник „дядька“ царевича Олексія), він мав змогу впливати на хід політичних і громадянських справ у державі. Московська держава завдячує йому початки ширшої осьвіти, бо він перший виписав з Київа українських вчених (Епіфанія Славинецького, Полоцького та инших), завдячує йому церковную реформу, по части монетну реформу (кончила ся доволї нещасливо бунтом). Щож до українських справ, то він був „українофілом“, а бувши ним, де-чим нашкодив Українї.

Найвизначнїйшими епізодами серед українських справ, в яких брав участь Ртищев, були: дипльоматична місія його до Сопіги (р. 1655) та листуванне з відомим Максимом Филимоновичем, протопопом ніжинським (пізнїйш Мефодій, епископ мстиславський та оршанський). Власне, що до

першого епізоду, то тут Ртищев дешевим коштом здобув собі славу великого дипльомата, бо „у гетмана великого (Сопіги) нашу государеву короткую титлу съ новоприбылою титлою *всея Великія и Малыя и Бѣлыя Росіи*[1]) взялъ, за ихъ гетманскою и товарыщей ево сенаторскими и канцлеровою руками, и къ намъ, великому государю, привезъ“ (Додатки, стр. 172). А сього, як стоїть в царській грамоті Ртищеву, „и въ предкахъ не бывало“ (ibid).

Що-ж до „українофільства“ Ртищева, то почало ся воно в листування з українським духовенством, тим що тягло руку до Москви. Звертаєть ся до Ртищева архимандрит чернигівський Іосиф Мещеринов, бо йому хотіло ся митрополичої катедри у Київі, далї — оживлене листуваннє з протопопом Филимоновичем. Филимонович просить прислати в українські міста воєвод, доносить про всякі чутки на Вкраїні про Москву. Року 1658 в Москву приїхало кілька духовних осіб, а серед них ігумен мгарського лубенського монастиря Віктор Загоровський; був він і у Ртищева і обіцяв повідомляти про замисли Виговського. Коли се незабаром (28 червня 1659) Виговський зробив сюприз московському урядови: разом з кримським ханом побив Москалів під Конотопом. Цікаво, що велика кривда стала ся тодї „українофілови“ Ртищеву: чужі й свої пограбували його буди в Олешенському повіті. „Въ прошломъ (1659), государь, году, — пише Ртищев скаргу до царя, тѣ будные заводы отъ измѣнника Ивашка Выговского и отъ воровскихъ Черкасъ разорены многіе, а остался толко одинъ станъ на Олешне и тотъ розоряли воровскіе Черкасы многажды и убытки, государь, починили болшіе“ (Додатки, стр. 184). Після такої неприємности „українофільство“ Радищева трохи поменшало: коли в червнї р. 1660 приїхали посланцї нового гетьмана Юрася Хмельниченка (Павло Яненко з товаришами) і між иньшим били чолом, щоб українському духовенству жити по старих звичаях, а митрополитови київському бути під властю константинопольського патріарха, то за таке прохання дістали вони нагану. Коли-ж і Юрась Хмельниченко зрадив Москву (в жовтнї 1660), то треба було мати на Українї добре око, щоб воно усе добачило і Москву про усе повідомляло. З рекомендації Ртищева за доглядача настановлено Филимоновича, після того як весною 1661 висьвячено його в епископа (Мефодія), і Мефодій був „паговорщикъ добрый“, як атестували його на Москві. До Ртищева тепер залицяють ся кандидати-лївобережцї на гетьманську посаду: Самко і Брюховецький. Самко говорив, що добре було-б, як би цар звелїв „выдать“ Україну Ртищеву, а Брюховецький то таки прямо сказав: „намъ не о гетманствѣ надо заботиться, а о князѣ Малороссій-

[1]) Курсив наш. В. Д.

скомъ отъ его царскаго величества, на это княжество желаю Өедора Михайловича“ (тоб то Втлицева), (Эйнгорнъ, Очерки изъ истор. Малороссiи, I, 175). Заходами Мефодiя та Ртищева Брюховецький добрав ся таки до гетьманської булави. Але й з Брюховецьким та Мефодiєм не пощастило Ртищеву: і вони нарештї зрадили Москву, через що Брюховецький загинув, а Мефодiя замкнено в Москвi. Не поталанило Ртищеву з Українцями, через них i вiн попсував свою полїтичну карєру.

„Изучая политическую дѣятельность Ртищева, мы должны имѣть въ виду, что онъ занимался политическими дѣлами только потому, что желалъ оказывать, по возможности, услуги своимъ друзьямъ“, — так характеризує автор сю сторону дiяльности Ртищева. Тi приятелї, каже вiн, постачали йому книжки, свої працї, розмовляли з ним про науковi питання. I справдї, Ртищев не був звязаний з Українoю нїчим — нї iдейно, нї матерiяльно, i спецiяльного якогось впливу на українськi справи не мав, то не диво, що вiн був „українофiлом“, тоб то був добрий до тих одиниць Українцiв, що горнули ся до Москви. Що-ж до вiдносин до України, то бувши причетним до правлящих кругiв, вiн провадив ту саму полїтику обєднання та нївеляцiї, од якої московський уряд не одступав з самого дня прилучення до Москви України.

Праця д. Козловського має свою цїну для росiйської iсторiї, бо вiн не тiльки зiбрав до купи усе що досї було друковане про Ртищева та дав таке чи иньше осьвiтлення окремим фактам з житя Ртищева (переважно в напрямку регабiлiтацiйному), але й використав матерiяли з архивiв Мiнiстерства юстицiї у Москвi, Головного Архиву Минист. Загран. Справ та Державного Архиву. Для нас же нї в самiй працї, нї в додатках до неї (матерiялах) особливо нового нїчого нема, окрiм деяких дрiбниць, як от скарга на Ртищева iгуменї флоровського монастиря у Київi, Стахорської за те, що вiн нiби то не додав 300 рублїв, пожертвованих царем (стр. 66, прим. 1), або згадка про те, як полтавський полковник Пушкар поставив ся до монетної реформи у Москвi, яка привела до народнього вибуху: „Хотя бы великiй государь изволилъ нарѣзать бумажныхъ денегъ и прислать, а на нихъ будетъ великаго государя имя, то я радъ его государево жалованье принимать“ (стр. 57, прим. 1); нарештї — скарга Ртищева цареви на Виговського, що попалив його буди (про се згадано вище). *В. Доманицький.*

А. Ө. Музыченко — Исторiя поселенiя и фонетическiя особенности говора крымскихъ Болгаръ (Извѣстiя отдѣленiя русскаго языка и словесности Академiи Наукъ, 1907, кн. 2, ст. 72—134).

Статя д. Музиченка має вузший, льокальний iнтерес, нiж можна було сподiвати ся з заголовка. Мова iде не про кримських Болгарiв за-

галї, а лишень про людність, чи ще точнійше — про фонетичні прикмети мови Болгарів у одній кольонії Кишлав (35 верст од Феодосії). Провівши дитячі літа в тому селї і вміючи говорити по болгарськи, так як говорять в Кишлаві, автор присьвятив сїй мові отсю свою статю. Коли ся частина її (огляд фонетичних осібностей) має певну ціну для спеціялїстів-болгарознавців, то про першу частину — історія розселення Болгар і иньших Славян переважно на українській території, що власне нас цікавить — не можна того сказати: автор не подбав про те, щоб докладно обзнайомити ся з відповідною лїтературою про славянську кольонїзацію на Вкраїнї та в Криму (не використав навіть „Кіевскої Старини" та „Сборника Историч. Росс. Общ."), а подає лишень те, що попало ся йому на очі. Користував ся автор для своєї статї і деяким рукописним матеріялом (останками колишнього архива новоросийського та бесарабського ґенер.-ґубернаторства). Серед сього матеріялу є „дѣло", що має для нас близший інтерес — „дѣло жителей четырехъ Аянствъ Исакчинскаго, Мачинскаго, Тульчинскаго и Бабайскаго греко-росiйскаго исповѣданія Малороссійскаго, Молдованскаго и Бульгарскаго Сословія" („дѣло" почате р. 1837, кончене 1842). Жителї сї просять новоросийського і бесарабського ґубернатора Воронцова, щоб дозволено було прилучити ся до Азовського війська (оселеного між Бердянськом та Маріуполем р. 1830); усїх їх було: чоловіків 788, жінок 671 та з ними скотини 961, худоби усякої 33.506. З „дѣла" видно, як турецькі власти не хотїли пускати Українців, що „60 лѣтъ тому назадъ перешли въ предѣлы Турціи, и въ послѣднюю компанію (1829 р.) взяти в Россію, которые просили Государя своего о сношеніи съ Султаномъ Порты, что въ Турцію осталась у нихъ родня, то отпущена бъ была въ Россію къ нимъ". У відповідь на се султан звелїв оповістити їм про свою ласку — „льготу не платить податей и повинностей". Проте се не помогло: Українцї таки рвали ся до дому, до своїх людей, у рідний край. Тодї, як говорили переселенцї, задобрено духовенство і иньших людей, що мали вплив на них, і „говорено по улицамъ и лавкамъ о ложнословныхъ бумагахъ, будьто бы полученныхъ изъ Рень и Измаила во мѣсто присоединенія къ войску Азовскому назначено людей Малороссійской націи выдать помѣщикамъ, если окажутся принадлежащими, другихъ въ солдаты — буде годны, а неспособныхъ въ Сибирь". Після всїх сих заходів — „получено и отправлено въ войско изъ предѣловъ Турціи мужеск. 105, женск. 42 да укрывшихся отъ Турокъ на островѣ Георгіевскомъ муж. 45, жен. 5, прибыло въ карантинъ муж. 2, всего мужеск. 158, жен. 42. Люди сіи націи малороссійской" (стр. 85—89). В иньшому знов місцї автор згадує, з приводу тих же людей „націи малороссійской", що наказний отаман Азовського війська полковний Глад-

кий, просячи для кольоністів усяких полегкостей, робить „особенное ласкательное съ разными обѣщаніями выгодъ приглашенія“. На жаль, автор подає тілько цітату з документа, а не увесь документ.

В. Доманицький.

Sztripszky Hiador — Kossuth Lajos a rutén népköltészetben (Л. Кошут в руській народній поезії, відбитка з часоп. „Ethnographia“), Будапешт, 1907, ст. 31.

На вступі говорить д. Стрипський про дороги, якими імя мадярського героя стало популярним серед Русинів у Галичині: се були руські полки, що подавляли угорську революцію та постійний контакт із угорськими Русинами, чого доказом — мадярські елементи в галицько-руських діялектах. Дальше згадує автор про те, як у 1849 р. видано у Відни стежні листи за Кошутом і товаришами також у руській мові та розкинено серед руської людности. Опісля зводить автор всі відомі пісні про угорську війну 1849 р., з Головацького, Де-Волдана, Гнатюка, Врабля, Драгоманова, Купчанка, Житя і Слова, Зорі Галицької, Галичанина та з своєї власної збірки. Всі пісні з коментарями, деякі перекладені на мадярське. Руські тексти переписані латинкою, відповідно прикроєною (знак на мягчення ь), з наукового боку бездоганною. Ціла статя д. Стрипського написана гарно, а корисна не тілько Мадярам але й нам. *С. Т.*

Oskar Kolberg — Wołyń. Obrzędy, melodye, pieśni. Z brulionów pośmiertnych przy współudziale St. Fischera i F. Szopskiego wydał Józef Tretiak. Краків, 1907. Nakładem Akademii Umiejętności. Ст. XII+450.

Хоч О. Кольберґ повидавав іще за житя цілий ряд томів дуже ріжнородних етноґрафічних матеріялів, то полишив по собі немалу ще й посмертну спадщину, яку від часу до часу оголошує хтось друком (Копернїцкі „Przemyskie“ і II т. „Chełmskie“, Здзярский) і робить приступною фолькльористам. Як відомо, О. Кольберґ займав ся не лише польською, але й українською фолькльористикою і полишив в обох значні сліди. Доси не вчинено одначе подрібної оцінки його діяльности і се зробить хтось хиба аж у будуччині. Його діяльність у польській фолькльористиці має для нас хиба посередний інтерес, але в українській — дотикає нас безпосередно, тому варта того, щоб представити її білянс. Відкладаючи се до иншої нагоди, я хочу подати тут тілько кількома словами загальну його характеристику.

О. Кольберґ, як український етноґраф, має безперечно свої заслуги. Він брав ся до свого предмету з великим замилованем, навязував

зносини з ріжними людьми, при яких помочи міг збирати матеріяли в ріжних сторонах нашої етноґрафічної теріторії, звертав увагу на багато таких річий, на які перед ним або зовсім не зважано або дуже мало. Своїми виданями ширив зацікавлене до нашої етноґрафії, особливо в польських кругах, і полишив по собі довгий ряд наслїдувачів чи учеників, які також опублїкували немало українських матеріялів. На жаль, був він за мало підготований до фолькльорної праці, наслїдком чого виявляло ся в ній усе багато недостач. До найважнїйших належать: 1) Брак порівняної методи. 2) Брак стало виробленої систематики. 3) Зовсїм недокладне знане української мови. 4) За мале знане українського народа загалом. Ті недостачі ~~повторяють~~ ся у всїх працях його й його наслїдувачів. Те саме повтаряєть ся й в отсїм посмертнім виданю, до якого тепер переходжу.

Вже самий наголовок праці не відповідає цїлковито її змістови — в чім очевидно провинив ся не Кольберґ, але видавцї. Ніяких обрядів у книжцї нема поза дуже загальним і побіжним описом весїля; піснї подані разом із мельодіями, через що непотрібно стоять сї назви побіч себе, якби якісь дві окремі ґрупи; за те нема згадки про казки, яких надруковано при кінци книжки 25. Докладний наголовок книжки повинен би отже бути: Волинські піснї з мельодіями і казки.

Піснї поділені на 18 ґруп, але в них є такі неозначені, як: Brat i siostra (VIII); Niedola (sierota, wdowa, obczyzna, IX); Służba i pańszczyzna (IX; а сеї ґрупи не можна хиба підтягнути під попередну?); Pieśni zawodowe (czumackie, burłackie, zbójeckie, XI); Pieśni kozackie (XII, які можна би також підтягнути під попередну рубрику, а які врештою що до змісту дуже ріжнородні); Dumy obyczajowe (XV), під які можна підтягнути, що хто схоче; Pieśni nabożne dziadowskie (XVII), де також фіґурує всячина і в кінци: Pieśni różne (XVIII), хоч під сю рубрику можна підтягнути всї попередні.

Не знати чому фіґурують у збірцї також польські піснї і то чи не в більшости ненародного походженя. Бачимо їх під числами: 210—213; 243—248; 313—319; 439—442; 521—522; 575—579; 622—632. Видавцї поясняють, що вони хотїли „dać jak najpełniejszy obraz melodyi i pieśni rozbrzmiewającej po obszarach tej prowincyi, we wszystkich jej warstwach i z zaznaczeniem rozmaitych wpływów, j a k i m p i e ś ń l u d o w a u l e g a ł a“ (ст. IX), але хиба панські співи по дворах впливали на народню пісню? Коли так, то треба було той вплив показати, бо на самих піснях він невидний так, що при найлїпшій воли трудно його доглянути; колиж впливу не було, то по що в збірнику українських пісень друкувати польські дворацькі, для яких зовсїм деінде треба би шукати відповідного місця.

Але й між українськими піснями багато ненароднього походженя; їх можна би було надрукувати в збірці, як такі, які співає народ (хоч при тім не вадило би ніколи зазначити, як розповсюднена пісня, бо коли її співає лише одиниця або лише в однім місци, то при чім тут народ?), але в кождім разї в окремій ґрупі, як се зробив прим. Я. Головацький, назвавши відповідну ґрупу у своїй збірці: „Пѣсни образованнаго сословія". Тимчасом вони порозкидані тут по цілій книжці. Правда, щоби перевести такий вибір, треба добре знати українські пісні, чого бракувало і О. Кольберґови і видавцям, але хтож стояв на перешкоді краківській академії знайти такого чоловіка і поручити йому працю, через що книжка виграла би незвичайно на вартости. Я вкажу деякі такі пісні: ч. 62: Дайже Боже добрий час (фіґурує як весільна!); ч. 158: В милім закуточку хати; ч. 203: Хорошая дївчинонька до серця пристала; ч. 233: Пішов, пішов мій милейкий; ч. 236: Боже з неба високого, глянь на мене молодого; ч. 238: Чого плачеш, дївча гарне; ч. 242: Ой що кому не суджено; ч. 262: Ти дївчино молодая, ти мене не любиш; ч. 263: Ах, я нещасний, що маю діяти; ч. 272: Прийшла пора виїжджати; ч. 320: Коли б менї зранку горілочки чарку; ч. 472: Куда їдеш опентаний?; ч. 497: При камені єсть криниця (Там на горі крута вежа); ч. 525: Що ся в світї ізробило, трудно спогадати; ч. 526: Гей нуте, хлопцї, тай з хати, Вернигорі честь віддати; ч. 530: Прощай, мила Україно; ч. 531: Україна моя люба; ч. 555: Що ся стало на Волинї в обруськім повітї (про Кирика); ч. 574: Коли б минї зранку кави філїжанку.

Є й між піснями багато відривків, що одначе не зазначене; а се легко можна було зробити, коли б видавець був переглянув инші українські збірники пісень і порівнав із відривками; через таку нотку пісня набирає зовсїм иншого значіня, а фолькльорист інакше дивить ся на неї, коли в теперішнім станї може вона легко ввести його в помилку. Такі відривки надруковано між иншим під числами: 230, 325, 336, 373, 421, 471, 527, 560 і 588.

Між текстами пісень не зроблено порядної ревізії і не надруковано варіянтів або деяких відмін пісень, зближених із собою, зараз побіч себе, але на ріжних місцях, у ріжних ґрупах, чим виказано й несистематичний уклад збірки, про що згадано висше; бо коли одна пісня зачислена до ґрупи: Miłość; dobra chęć, życzliwość (ч. 151), а один її варіянт до ґрупи: Miłość; tęsknota, niepewność (ч. 240), другий до ґрупи: Miłość; zawód, niechęć, obojętność, żal (ч. 252) — то хиба збірник уложений систематично? А таких порозкиданих відмін є більше, прим. чч.: 149 і 288; 214 і 259; 232 і 305; 320 і 574; 359 і 378; 363 і 549; 364, 366 і 376; 465 і 467. Всї вони повинні в відповідних ґрупах стояти побіч себе.

Подибують ся в збірнику й такі пісні, які стоять під одним числом і представляють одну цілість, хоч у дійсности постягані з кількох пісень, прим. чч. 267, 331, 450, 452, 473, 479, 481. Видавець повинен був рішучо пороздїляти їх, щоби не заводити баламуцтва, яке зовсїм не потрібне.

Є й жарґонові пісні, прим. чч.: 132, 160, 237, 366, 507; та вони вказують лише на первісне походженє пісень, перебраних від другого народу, тому елїмінувати їх зі збірника не було б раціонально.

Найгірше представляєть ся збірка з огляду на мову. Се дійсно незрозуміла річ, що нї один Поляк, записуючи етноґрафічні матеріяли, не подав їх доси в поправнім видї. Виглядає, немов би Поляки мали якийсь орґанїчний блуд у собі, що перешкоджує їм виступіювати українську мову і то лише українську, бож инших вони виучують ся так, що володїють ними добре. Припускати тут легкодушність трудно, особливо коли маємо дїло із поважним чоловіком; щож отже се за прояв? О. Кольберґ у сїм напрямі зовсїм не лїпший від инших, а хоч його поправляли ще й видавцї, то все таки полишало ся в збірцї так багато і так разячих похибок, що нераз аж обридає читати тексти. Я зазначу бодай деякі грубші, або що найбільше повторяють ся, бо вичисляти всї було би занадто невдячною річею.

О. Кольберґ не уживає нїколи співзвука „й“ в першім відмінку прикметників муж. роду, а постійно польонїзує їх, пишучи: druhy, treti, starszy, pyłychaty, sołodki і т. д. Як відомо, в тих околицях, звідки походять матеріяли Кольберґа, не говорять так нїде, через що такі форми належить уважати чистою його видумкою.

Дуже трудно було йому також зорієнтувати ся, коли і де уживаєть ся наших звуків: і, и, е; через те він мішає їх раз-у-раз, пишучи: beryt sia (беріть ся), z dobremi lud'my, błahosławyte, detiaty, pochyliw sia, slozejkie, rydneńkij, czerwynec, szczeroje słowce, na hory (на горі), czotyry zołotei, hosty, z biłymi, z biłesejkim, wynoczok, beżyt, dytej, pokłyn (поклін); bo sia one potomyły, bo korowaj łepyły; woływ; u soboteńku rano łystońki rozesłano po swoi rodynońci, po ubohy, po bohaty; trejcia, wiły winoczok, wełynuw і т. д. Таких цитатів можна набрати на кождій сторонї і певно нема без них нї одної.

Уживає він також цїлий ряд форм, яких у нашій мові або нема зовсїм, або хоч і стрічають ся подекуди, то зовсїм не в тих околицях, звідки вібрані матеріяли. Знов наведу лиш деякі, не вичерпуючи й 1% їх богацтва: Mołody bojary (nom. plur.), świeczki, nareczony, zwinczony, kuracze nasienieczko, tychiajko chodyŭ, wesele pysznoje, szewskij roboty (gen. sing.), w Krakowie, we Lbowe (з редакційною увагою: sic, хоч ь тут очевидна помилка), hosty — szosty, czerwonaja

różo, osiedli (осїдлай) konyka, woźmomo, od matiuńki rydnioji, dla żynki, szołkom, siadaje, bo syl słynia, torhysz (?), kluczyków kupowaty, jej, podiekujmo swatia; za wynnyciuju, za browarnyciuju, tańcowaw kiszywar z kiszywarnyciuju; wyjdy maty sweji newistki wytaty; my twoje poddane; pływa czowen; try radości; czorny oczki zarumała; pan koni napawaw, nedilu, idź serce і т. д.

Дуже часто подає записувач такі баламутні форми, що аж дивуєш ся, звідки він міг їх узяти. По найбільшій части вони попорекручувані зі звичайних слів наслїдком нерозуміня мови, як прим.: Preczystaja zmoże (= maty, ч. 3); a ne szapoczkaj to, kofpaczok (9); wyłenuły łebedi horem (= горов) dołynoju łetiaczy (10); ne mnyszko wziau (10); w czystym łozi (= лузї); strahnyły (= здрігнули) sia śny; szczob ne upała (= опала, припала) kosojka rosoju (45); witer porywaje (= повіває); ej tupnu ja nożejkoju szczytno do pomostu; epaleťy, wity, skiety (? ч. 163); taj j-taj (= тай йде) do bohaczki; soneńko w hruzi (205); oj ty żywyj (= сивий) orłe (228); na horodi kałyna, na neji wsi wjut sia (261); szczo ne duże (= чи недужа) łeżała (369); idy, doniu, nechaj sia (= не гай ся, 419); werblatowe moji (= ви ребята мої; салдатська пісня, 511); maszerujut' narodowci (= новобранцї) і т. д.

Всїх мельодій у збірнику 632. Нових текстів між піснями нема; правда, вони збирані ще 1862 р. і коли б тодї були видані, може б були принесли дещо нового, але нинї, при такім числї пісень, як ми маємо надруковано, се навіть не можливо, особливо коли взяти на увагу число ледви пів тисячки до друкованих тисячок текстів по инших збірниках. І вартість збірки певно не лежить у текстах, а треба її шукати деінде, а то: в мельодіях. Дуже цїкаво було би почути фахову рецензію якого музика на сю збірку, а особливо повинен би він зазначити, чи і в записуваню мельодій наробив Кольберґ стільки похибок, що у текстах, чи може нї. Як немузикальний не можу вдавати ся більше в се питанє, висловлю хиба своє здивованє, як можна співати на одну мельодію такі пісні, як прим. ч. 157 або 191, в яких на початку піснї инший розмір, а на кінци инший; відомож, що мельодія вяжеть ся дуже стисло з розміром.

Про казки нема що багато говорити; вони належать до загально розповсюднених і були друковані нераз по ріжних збірниках; жаль тілько, що видавцї не зазначали сього нїде так само, як і при піснях, у чім пішли слїдом инших польських фолькльористів, що такими дрібницями не вяжуть ся і друкують сотки разів ті самі тексти, думаючи все, що вони нові. Належить тілько звернути увагу, що казки сї записані ще 1835 р. і по тодїшньому звичаю, який ще й доси не всюди викорінив ся, лише

в польській мові, без паралельного українського тексту, коли не самого українського, та не зі слів оповідача, а з памяти, пізнійше, через що в них лиш основа народня, а не ввесь текст. *В. Гнатюк.*

В. А. Бабенко, Этнографическій очеркъ народнаго быта Екатеринославскаго Края. Изданіе Екатеринославскаго Губернскаго Земства къ XIII Археологическому Съѣзду. Съ 75-ю фототипіями, рисунками и чертежами въ текстѣ. Катеринослав, 1905, ст. IV+144, 8°.

Отся книжечка вийшла вже подавненько, але на неї не звернено відповідної уваги в науці, мабуть чи не тому, що як провінціяльне видане не попала в ширший книгарський оборот і мало стала кому доступна. А тимчасом вона має свою ціну, особливо для нас, тим більше, що обговорювана в ній теріторія мало досліджена з етноґрафічного боку.

Книжечка складаєть ся з передмови автора, в якій він оповідає про свою екскурзію по Катеринославщині і її завдачі, та з отсих 11 розділів: 1) Народність Катеринославської ґубернії. 2) Села й їх розплянованє. 3) Типи хат і загород. 4) Загорода й будівлї. 5) Ноша й її прикраси. 6) Народнї занятя й промисли. 7) Техніка в народнім побутї. 8) Родинний народній побут. 9) Опис обряду українського весїля. 10) Народнї розривки, музика, пісні і дїточі забави. 11) Народня медицина і віруваня. Закінченє.

В тих розділах обговорює автор поочередно дуже ріжнородні справи. Вичисляє народности Катеринославщини, яких там не менше, як прим. у Буковині, хоч Українцї мають переважну більшість. Подає коротку характеристику людности і вказує, що вона підпадає дуже легко міжнародним культурним впливам, через що й виріжняєть ся різко від людности инших українських ґуберній. Тратить одначе при тім багато старого й доброго, за чим нераз можна дуже жалувати. Подаючи опис вигляду сїл, розріжняє в них два головні типи: села, розложені понад ріками (старші) і степові. В останнїх добачує три ґрупи: а) українську, з ріжними крутими уличками і майже без центра; б) німецьку, будовану по уложенім із гори плянї; в) грецьку, подібну пляном до німецької, але з иншим виглядом будинків. Міста майже всї новітні, тому про них не згадує нічого. Далї подає автор типи будинків усїх трьох повисших ґруп із плянами і відповідними поясненями. Описує також будівлї: хати, будовані дуже ріжнородно, бо стїни в них або з плетїнки, виправлені глиною і вибілені; або з непаленої глини; або муровані з каміня і облїплювані глиною; подибують ся й деревляні хати, але дуже рідко і вважають ся вже лиш останками старини. Описує хатню обстанову, а потім клуню (з стїнами) і половник (майже без стїн, або лише з дуже малими

стінами), які відповідають нашій стодолї, стайню, кармник, млини — водяні (нерухомі й рухомі на чайках) і вітрові, в яких знов розріжняє три типи: український, німецький і голяндський, і нарештї огорожу: плетені плоти і штахети (рідкі задля браку лїса), живі плоти, камінні, а в степових околицях із гною або соломи. Перейшовши до ноші, описує мужеську і жіночу одїж українську та зазначує що характеристичнїйше в одежі инших націй; не забуває також жіночих уборів голови, обувлї та хатних прикрас. Дальше переходить по черзї: рільництво, огородництво, годівлю худоби й овець, риболовлю, пасїчництво, шахтівництво (малі копальнї вугля селянські), боднарство, колодійство, камінярство, гончарство, ткацтво, килимкарство, димкарство, ковальство, шевство; родини, хрестини, весїлє, похорони, розривки, забави і музику, знахарство, народнє лїчництво і віруваня.

Як видно з сього, плян книжечки добрий, просторий і інтересний в огляду на порушувані теми. Належить одначе зазначити, що виконанє занадто загальне, а через те побіжне і недокладне так, що коли б хто з тамошнїх людий приймив сей плян за свій і виконав його на ново, подаючи докладні описи предмету й рисунки, зробив би працю, яка була би дуже цїнним вкладом у нашу етноґрафію. Також рисунки і фотоґрафії мусїли би бути докладнїйші й гарнїйші, як у д. Бабенка, бо вони дають найкрасше понятє про описуваний предмет, а сього про фотоґрафії д. Бабенка не можна сказати. *В. Гнатюк.*

Сборникъ матеріаловъ для описанія мѣстностей и племенъ Кавказа. Изданіе Управленія Кавказскаго Учебнаго Округа. Вып. XXXVI. Тифлїс, 1906.

Отсей збірник, який привіс уже неодну цїнну і солїдну статю до пізнаня народів ріжноплемінного Кавказу, а між тим і до пізнаня тамошнїх наших поселенців, містить в отсїм томі знов два причинки, які дотикають нас близько. Вони такі:

1) Свадебные обряды и пѣсни г. Ейска, М. А. Харламова (II, ст. 35—71). Сей автор відомий уже, бо й давнїйше друкував дещо в збірнику, а теперішна статя — се продовженє його давнїйшої працї. Подає він весїльний опис досить докладно і досить просторо, але не додає до нього потрібних пояснень і загальної характеристики місцевої людности, через що читач не спеціяліст не зрозуміє, що в Єйську живе українська людність, хоч уже сильно зденаціоналїзована. Здогадав би ся сього лиш хиба виключно по кількох мізерних відривках пісенних, що полишили ся між латканями, бо инші співають ся вже в велико-руській мові, та по деяких обрядах, що лишили ся спільні в усїх українських весїлях. Яка саме мова уживаєть ся в Єйську, трудно сконстатувати

(поза піснями, що можуть бути занесені); правдоподібно се українсько-великоруський жарґон, але щоби його оцінити, треба мати докладні фонетичні тексти, на що автор мабуть не годен здобути ся.

2) Народные обычаи казаковъ станицы Бекешевской, В. В. Василькова (II, ст. 80 - 148). Автор зложив свою статю на підставі матеріялів, присланих йому двома учениками кубанської учительсьої семінарії, Іваном Борисенком та Федором Кучеревим. В ній поданий короткий історичний нарис заложеня та розвою станиці (вона повстала доволї пізно, бо аж 1825—26 рр.), а опісля деякі народні обряди, звичаї і оповіданя. Наперед іде весільний обряд, який заховав ся вповні і не ріжнить ся нїчим від загального типу українського весїля. І сватане і заручини і саме весїле і латканя — майже зовсїм такі, як прим. у Київщині. Розумієть ся, що є деякі й відміни, але вони підрядні і зрозумілі хочби для самого простору, коли не для инших причин, як чужих впливів і ин. Далї описує автор святий вечер і різдво, наводить деякі звичаї (звичай взаїмного посиланя вечері) та кілька колядок, між якими інтереснїйша про Йосифа Прекрасного (ст. 122). Шкода тілько, що не поясняє, чи на тих колядках вичерпуеть ся увесь колядковий репертуар козаків, чи він тілько не вспів більше матеріялів роздобути. А таке поясненє зміняло би сильно погляд на річ. Згадує також про пущенє і про забави, звязані з ним. Дуже інтересна, особливо для нас Галичан, шалена їзда на кони з усякими штуками, так звана „джиґітовка“, не знана деінде на нашій етноґрафічній теріторії, крім козацької. Лежить вона в тім, що козак у шаленім бігу, не зскакуючи з коня, підносить із землї ріжні предмети — до чого треба немало вправи і зручности — або в бігу розстрілює на спілку з иншими шапку, здоймлену комунебудь із голови і кинену на землю, при чім пошкодований старaєть ся її як найшвидше вхопити. Бувають при тім що року якісь нещастя, але козаки не покидають звичаю, бо він свідчить про їх зручність. На Івана Купала буває там також забава, але пісень співаєть ся при тім уже дуже мало. Між иншими матеріялами наведені леґенди про сотворенє світа (досить велика) і про страшний суд (Соломон, Христос, Іля, Енох, Антихрист), повірки про те, від чого буває грім (Господь убиває так чортів), про домовика, про глухаря (якусь невідому птицю, що віщує щастє або лихо) та про курку, що піє. Можна сказати про статю, що вона загалом інтересна, хоч і не дає якоїсь заокругленої і уплянованої цїлости.

Збірник, як звичайно, поділений на чотири розділи (для історії, описової етноґрафії, фолькльору і мови). В першім дуже цікава статя: „Лаки. Ихъ прошлое и бытъ, Саида Габіева“ (ст. 1—110), в якій оповідаєть ся історія маленького народця, про якого у нас нїхто й не чув,

а яка має дуже багато симпатичних моментів. В третім розділї звертають на себе увагу: „Сартскія сказки, Н. И. Остроумова“ (ст. 157—230). Надруковано тут лише чотири казки, але з того дві великанські по просту, як то можна спостерегти з числа сторін (а: Джековой-палванъ, ст. 157—182; б: Рыбакъ, сдѣлавшійся царемъ, ст. 183—208). В четвертім відділї надрукований: „Краткій грамматическій очеркъ андійскаго языка, А. М. Дирра“ (ст. 1—200). *В. Гнатюк.*

E. K. Blumml — Germanische Totenlieder, mit besonderer Berücksichtigung Tirols (Archiv für Anthropologie, 1906, 149—181).

Статя написана з приводу оголошеня 42-ох похоронних пісень в Тиролю. Наперед обговорює автор досить докладно перші слїди істнованя похоронних пісень у Індийців, Греків і Римлян, згадує кількома реченями аналоґічні славянські пісні у Сербо-Хорватів і у Росіян, а вкінци переходить до ґерманських жерел і застановляєть ся над походженем, характером і розповсюдженем старонїмецької похоронної поезії. Автор противить ся поглядам Kögel'а і Müllenhof'а, немов би то похоронні поезії, про які згадуєть ся у всїляких жерелах як про „carmina diabolica“, розвинули ся з замовлювань, і доходить сам до таких висновків: нїмецькі похоронні пісні, звані sesu, siso, співали ся в часї, коли мерлець лежав в хатї, при похороннім походї або над гробом. Пісні співані в хатї описують будучу судьбу помершого (dadsisas) і звертають ся проти демонів, через що часто супроводять ся танцем (sesspilon). Пісні співані підчас похоронів були або епічного характеру, коли оплакували визначнїйшу особу, або визначали ся лїризмом, коли були призначені для простїйшого чоловіка. Їх зміст становили жалї над померший, вихвалюванє його прикмет і заслуг і проханя помилуваня, які прилучили ся доперва в християнських часах. По вступі друкує автор тирольські пісні похоронні і подає докладно їх зміст, поділивши їх на кілька ґруп. Розвідка автора богата лїтературою і як вступ до оголошеного матеріялу має чималу вартість. Славянська поезія авторови незнана.

З. Кузеля.

H. Bab — Geschlechtsleben, Geburt und Missgeburt in der asiatischen Mythologie (Zeitschrift für Ethnologie, 1906, 269—311).

В статї доказуєть ся на ріжних прикладах, що наші релїґійні погляди і віруваня дуже часто мають жерело в дійсности, хоч що правда в її патольоґічних обявах. Автор переходить всїлякі віруваня і погляди і підбирає до них дуже добрі приміри з звичайного житя. Показуєть ся,

що перекази про Полїфема, великанів, піґмеїв, людий з великими головами, з жабячою подобою, з кровавими, округлими, рухливими очима, з вистаючими або звисаючими зубами (Баба Яґа), з обвислим животом, про всїляких виродів, сирен, осіб з кількома головами, руками або ногами, про кентаврів, про духів без голови і взагалї про всїлякі найбільше фантастичні істоти, не мають в собі нїчого надприродного, мітольоґічного, можуть толкувати ся патольоґічними появами, з яких деякі не належать навіть до великих рідкостий. Усе рідке, хоробливе і незвичайне переносить ся зараз у примітивних людий в висші надприродні сфери і стаєть ся чудесним та дає предмет новим вірованям і поглядам. *З. Кузеля.*

A. Török — Versuch einer systematischen Charakteristik des Kephalindex (Archiv für Anthropologie, 1906).

Се продовжене студії з попереднього року: Untersuchungen über die Dolichokephalie, уміщеної в Z. f. Morphologie u. Anthropologie. Автор звертає увагу на хиби антропометричної методи Реція, що полягає на порівнаню вимірів довжини і ширини черепа, і на її проблематичність, особливо в означеню расової приналежности. Він бажав би взагалї знести поділ на довгоголові, середноголові і короткоголові раси, що істнують тільки в теорії, а передовсїм поручав би не робити з дотеперішнїх помірів нїяких висновків що до чистоти і мішаня рас. Сей погляд оправданий тим, що не кождий показчик черепа дає нам поняте про його форму: так приміром показчик 82 дає і череп з довжиною 197, а шириною 148, і череп з довжиною 147, а шириною 121, иньшими словами не кождий короткоголовий показчик вказує на короткість черепа, і противно не кождому довгоголовому показчикови відповідає довгий череп. З огляду на се пропонує автор приймити поділ на довгі (197—224 mm), середні (170—196) і короткі (143—169) черепи і зазначувати се при кождім показчику буквами g (gross), m (mittel) і k (klein), що в відносинах до ширини і висоти значили б ще широкі, середно-широкі, вузкі і високі, середні і низькі. Так череп довжини 197 і ширини 142 мав би показчик $\frac{162\times100}{197} = 82{\cdot}23$, себто $\frac{g}{g}$, бо 197 лежить в границях довгого черепа, а 162 в границях широкого черепа[1]), а череп довжини 147 і ширини 121 означував би ся при показчику 82·31 буквами $\frac{k}{k}$. До того обчислює автор усї комбінації довжини і ширини, знаходить їх 5986

[1]) При ширинї g (широкі) обіймає mm 150—173, m (середно широкі) 126—149, k (вузкі) 101—125; при висотї g обіймає mm 102—120, m 121—128, k 102—120.

і обчислює для усіх показчики, додаючи до того свої буквальні означеня. Варта замітити, що з тих 5986 комбінацій припадає 51% на довгоголових, 37% на короткоголових а 12% на середноголових. Виводи автора дуже раціональні і причинять ся значно до скріпленя вартости антропометричних помірів, не треба при тім одначе відкидати уживаних до тепер показчиків, якими дуже легко користувати ся, анї відмавляти їм всякої вартости. *З. Кузеля.*

Свѣдѣнія о рукописяхъ, печатныхъ изданіяхъ и другихъ предметахъ, поступившихъ въ рукописное отдѣленіе библіотеки Императорской Академіи Наукъ въ 1904 г., Спб. 1907, стор. 403.

Майже що року кустос рукописного відділу петербурської Академії Наук Всеволод Срезневський видає під наведеною назвою катальоґ нових набутків рукописного відділу. В отсім катальозї більшість набутих рукописий належить до російської лїтератури старої і нової, але дещо є тут цікаве і для історика української старинної лїтератури. Серед 183 описаних тут рукописий звертають на себе увагу: Писаня Єфрема Сирина N 8 (33.13.8) в редакції з початку XVII в., зробленій в 1622 р. на папері польського походженя по розпорядженю кн. Мишецького Ігнашкою Афанасєвим; на лл. 129—131 та рукопись новгор. походженя має цікаву записку: „сіѧ книга ѿ небощыцы кнегини крѹпское кнежны Ѡлшанское бабки моее мне дарована василисе сапежанце“, а якби поправкою до сеї записки являєть ся увага на лл. 206—211: „сиꙗ книга од кнегїнї крѹпкое кнежни голшанское бабки мое черници дарована преже мене бѹдѹщой їгумени неѧкои Тросничиної, а ѧ еи василиса дала три золотих в року ҂ах“. Описувач завважує, що по письмі останнї записки можуть бути зачислені до часу не швидше XVIII в., і тому мабуть замість ах треба читати ҂аѿ, — помилка зрозуміла в першім роцї з новим сотним знаком“ (ст. 10). Дальше зазначимо редакцію „Катехизиса великого“ Лаврентия Зизанія Тустановського з додатками в двох редакціях: N 12 (33.11.1) з останньої четвертини XVIII в. і N 13 (33.11.2) з початку XVIII в. Пять редакцій „Златоуста“, з яких остання N 24 (33.12.5) з доповненями, що належить до першої четвертини XVII в., на польськім папері і з признаками західно-руського походженя і в почерку і в мові (повченїе і т. п.); в сїй рукописи є „слово про правду та кривду“, розслїджена д-ром Іваном Франком; на другій сторінцї останньої картки є записка властителя з 1631 р., на жаль не подана в описї.

В збірній рукописи слів і поучень з останньої четвертини XVII в. N. 29 (33.11.4) — виписки з „Ключа разумѣнія“ І. Ґалятовського в пе-

рекладї на російську мову, пятьдесять девять слів з книги Л. Барановича „Трубы словесь“ з 1679 р., слово в неділю про блудного сина Симеона Полоцького з „Обѣда душевного“ і вкінцї „Наказаніе или устроеніе о составлепіи поученія“ себто ніщо инше, як российський переклад твору Ґалятовського „Наука албо способъ зложеня казаня“ з 1659 р., що свідчить про заінтересоване працею українського гомілєта в Москві в XVII в., хоч писар в тій же збірній рукописи (1676 р.) завважує: „а нынѣ и в велицем сем градѣ, Москвѣ мало сѣется слово“...

Рукопись N 122 (33.3.5) першої половини і кінця XVIII в., з українською правописю, з польонїзмами, містить псальми на Різдво Христове та инші сьвята в порядку Богогласника. Під N 127 (33.11.13) містять ся народні українські піснї записані в Волинській ґубернії Н. Коробкою в 1840-их роках. Златоуст особливого укладу з кінця XVI або початку XVII в. N 145 (33.11.12). В збірцї з XVIII в. N 162 (33.14.6) виписки з толкового (учительного) евангелия Кирила Тр. Ставровецького. В збірцї з останньої четвертини XVII в. N. 168 (33.11.14) виїмки з другої части книги „Отписъ на листъ въ бозѣ велебного отца Ипатія, володимерского и берестійского епископа“ (1548 р.).

Під N 51 (45.12.114 –107–107—106—117,– 115 –116) описаний ряд західно-руських грамот XVI–XVII вв., а саме: заставна грамота Стан. Мат. Якубовича з 1555 р.; розділький лист про землї Яна Войт. Забели з 1571 (?) р.; випись з ґродських книг слонїмського замку з 1614 р., видана жировицьким монахам; офіціяльна випись з книг земського суду Жомоїтської землї про договор між подружем Бушевичами і подружем Драмінськими з 1637 р.; копія привілею з 1649 р., даного королем Яном Казимиром Станїславови Конструктови 1664 р.; випись з головних виленських трибунальських книг в справі між панами Кесортом і Капинським з 1645 р.

Серед історично-лїтературного матеріялу в нових рукописях згадаємо твори Вас. Каразіна, А. Квітки. Інтересні, хоч і не значні дані подає опис архіву „вольнаго общества любителей россійской словесности“ за рр. 1816 –1823. Тут є звістки про богатьох письменників того часу, між иншими про Котляревського, В. Т. Нарожного, М. Н. Новикова (його записка про школи на Українї, з доданєм оголошеня про заложеннє інституту в Полтаві, при чім згадуєть ся про Котляревського) та инших, серед котрих чимало Українцїв, що писали по российськи.

Крім згаданих матеріялів, що безпосередно входять до українознавства, в новім виданю Срезневского є численні вказівки на ново включені до бібліотеки Академії Наук редакції памяток старо-руської апокріфічної і леґендарної, педаґоґічної і проповідницької лїтератури, повістей і сказаній, збірників сентенцій, житя святих (Бориса і Глїба, св.

Володимира, Теодозия Печерського та инших київських святих). Є рукописи датовані і з вказанєм на їх вартість в старині. *В. Перетц.*

Sprawozdanie z zarządu Muzeum Narodowego Polskiego w Rapperswilu za rok 1906 (Rok XXXVII). Париж, 1907, ст. 98, мал. 8°.

Раперсвільський музей, заснований після другого польського повстання на неутральному ґрунті, в Швайцарії, налічує вже собі 38 літ. За цей час він дійшов до такого стану: річевих памяток — 1090, нумізматичних — 5738, різьб — 557, образів олїйних — 339, акварель — 391, мініятюр — 109, рисунків — 1875, малюнків друкованих — 18918, фотоґрафій — 7975, нот — 1119, мап — 905, друків — 56.025, рукописів — 13.227, усячини (?) („rozmaitości") — 382.

Для нас особливу вагу мають друки і рукописи. Документи, дотичні історії України, можна знайти в відділах: 1) „Roczniki Polskie" — се 112 томів копій документів — скопіював Леонард Ходзько (в архиві є ще на кілька томів копій з документів, списаних з ориґіналів д. Ходзьком), 2) „Dokumenty do dziejów Polski ogólnych" — уложені хронольоґічно; 3) „Zbiory autografów i korespondencyj" — теж уложені хронольоґічно. Тут, між иншим, як відомо мінї приватно, є кілька листів Орлика; 4) Teki życiorysowe — документи про ріжних осіб, уложені в альфабетичному порядку; 5) Teki miejscowości — в порядку альфабетичному; 6) Opracowania — тоб то збірка рукописів усякого змісту, переважно кодексів, більших документів та обробок їх — є для них катольоґ; нарешті 7) збірка рукописів „Imienia Franciszka Rawity Gawrońskiego", — документи переважно до історії України з кінця XVIII ст. Матеріялу для історія України, певно, знайшло ся б чимало. Проте досї нога українського історика, здаєть ся, ще не переступала порога сеї сьвятинї польського націоналїзму. А не шкодило б!

В. Д.

Видання й статї обговорені в сїм томі:

Часописи за р. 1906.

Archiv für Anthropologie.

Correspondenzblatt der Deutschen Gesellschaft f. Antropologie, Ethnologie u. Urgeschichte.

Mitteilungen der anthropologischen Gesellschaft in Wien.

Sitzungsberichte der anthropologischen Gesellschaft in Wien.

Zeitschrift f. Morphologie u. Antropologie.

Zentralblatt für Anthropologie.

L' Antropologie.

Entente internationale pour l' unification des mesures craniometriques et céphalométriques.

Revue de l' école d' anthropologie de Paris.

Bulletins et Mémoires de la Société d' anthropologie de Paris.

Bulletin de la Société d' anthropologie de Lyon.

Bulletin de la société d' anthropol. de Bruxelles.

Atti della Societá romaná di antropologia.

Mitteilungen der antropologischen Vereins in Schleswig Holstein.

Jahreshefte-der Gesellschaft f. Antropologie und Urgeschichte der Oberlausitz.

R. Andree — Der Ursprung der amerikanischen Kulturen, 1906.

M. Much — Die Trugspiegelung orientalischer Kultur in den vorgeschichtlichen Zeitaltern Nordeuropas, 1906.

M. Verworn — Archäolithische und paläolithische Reisestudien in Frankreich und Portugal, 1906.

R. Kaindl — Prähistorisches aus der Bukowina, 1904.

M. Hoernes — Die neolithische Keramik in Österreich, 1905.

— Goldfunde aus der Hallstattperiode in Österreich-Ungarn, 1906.

А. Спицынъ — Майданы.

О. Стороженко — О существовавшихъ въ г. Кiевѣ римско-католичесихъ храмахъ, 1906.

Болеславъ-Юрiй II, князь всей Малой Руси, 1907.

В. Щурат — Ґрунвальдська пiсня (Bogvrodzicza dzewicza), 1906.

— Двi статї про Ґрунвальдську пiсню.

H. Uebersberger — Österreich und Russland seit dem Ende des 15 Jahrhunderts, I, 1906.

L. Boratyński — Studya nad nuncyaturą polską Bolognettego, 1907.

F. Rawita Gawroński — Droga do niewoli, 1908.

И. Козловскiй — Ѳ. М. Ртищевъ, 1906.

А. Музыченко — Исторiя поселенiя и фонетическiя особенности говора крымскихъ Болгаръ, 1907.

Sztripszky H. — Kossuth Lajos a rutén népköltészetben, 1907.

O. Kolberg — Wołyń, 1907.

В. Бабенко — Этнографическiй очеркъ народнаго быта Екатеринославскаго края, 1905.

Сборникъ матерiаловъ для описанiя мѣстностей и племенъ Кавказа, т. XXXVI, 1906.

E. Blümml — Germanische Totenlieder, mit besonderer Berücksichtigung Tirols, 1906.

H. Bab — Geschlechtsleben, Geburt und Missgeburt in der asiatischen Mythologie, 1906.

A. Török — Versuch einer systematischen Charakteristik des Kephalindex, 1906.

Свѣдѣнія о рукописяхъ, печатныхъ изданіяхъ и другихъ предметахъ, поступившихъ въ рукописное отдѣленіе библіотеки Императорской Академіи Наукъ въ 1904 г., 1907.

Sprawozdanie z zarządu Muzeum Narodowego Polskiego w Rapperswilu za rok 1906, 1907.

Похибка: Ст. 43, стрічка 16 з долу зам. Стрийський має бути: Стрипський.

КНИГАРНЯ НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА ІМ. ШЕВЧЕНКА

у Львові, ул. Театральна, ч. 1,

має на складї між иншими отсї книжки:

	Корон
Адріян. Аґрарний процес у Добростанах	1—
Антонович В. Польсько-українські відносини XVII ст.	0·40
„ Чари на Україні	0·45
Барвінський В. Досліди з поля статистики	0 20
Боднянський О. Українські казки, зі вступом і поясненнями	0 50
Боровиковський Л. Маруся, теж	0·26
Брайтенбах В. Біольоґія в XIX в.	0 26
Будзиновський В. Хлопська посїлість в Галичинї	2·—
О. Вайсмаєр. Про туберкульозу	0.90
Верн М.. Біблїя, студія	0·40
„ Євангеліє, студія	0·40
Верхратський Ів. — Начерк соматольоґії	3·—
„ Знадоби для пізнаня угро-руських говорів, т. 1—2 по	2·—
„ Про говор долівський	1·30
Візнер Ю. Житє ростин у морі	0·10
Гнатюк Вол. Словацький опришок Яношік в народнїй поезиї	0 50
„ Русини Пряшівської епархії і їх говори	0·70
„ Словаки чи Русини?	0·80
„ Hungarico Ruthenica	0·20
„ Пісенні новотвори в укр.-р. народ словесности	0·55
„ Угроруські духовні вірші	2·50
„ Зносини Українцїв із Сербами	0·80
„ Народна пожива на Бойківщинї	0·40
„ Як писати заіменник ся при дієсловах	0·40
Грушевський М. Історія України-Руси, т. І, ІІ, ІІІ і IV вид. 2, по	7·50
„ т. V—VI див. Збірник іст.-фіп. секції.	
„ Люстрації королївщин в руських землях XVI в., т. І—IV — див. Жерела.	
„ Виїмки з жерел до історії України-Руси: ч. І, до пол. XI в.	2·00
„ Розвідки й матеріяли до історії України-Руси, II—V	12·00
„ Останні романи Г. Сінкевича	0·40
„ Вступний виклад з історії давньої Руси	0·20
„ Хмельницький і Хмельнищина	0·20
„ Звенигород галицький	0·70
„ Похоронне поле в с. Чехах	0·60
„ Описи Ратенського староства	0·60
„ Хронольоґія подій Галицько-волинської лїтописи	1·00
„ Чи маємо автентичні грамоти кн. Льва?	0·50
„ Економічний стан селян в Львівській королївщинї XVI в.	0·50
„ Звичайна схема „русскої“ історії й справа раціонального укладу історії східнього словянства	0·20
„ Етноґрафічні катеґорії й культурно-археольоґічні типи в сучасних студиях східньої Европи	0·30
„ Спірні питання староруської етноґрафії	0·50
„ Справа українсько-руського унїверситету у Львові	0·50
„ Справа українських катедр і наукові потреби українства	0·45
„ Про давнї часи на Україні (коротка історія України з ілюстр.)	0 60
„ Матеріяли до історії суспільно-політичних і економічних відносин на Україні	3·00
З. Ґінтер. Історія ґеоґрафічних відкрить у XV—XVI ст.	2·20
Драгоманів М. — Листочки до вінка на могилу Шевченка	0·20
„ Рай і поступ 2 вид.	1·00
„ Микола Ів. Костомарів	0·16
„ Літературно-суспільні партії в Галичинї	1·80
„ Козаки	0·30
„ Листи до Ів. Франка і инших т. І.	3·40
„ Листи до Ів. Франка і инших, т. II.	4·40
„ Шевченко, українофіли й соціялїзм	2·00
Еґан Е. Економічне положенє руських селян на Угорщинї	0·26
Енґельс Ф. Людвік Фаєрбах	0·50
Енґельс Ф. Початки родини, приватної власности і держави	1·50

Корон

Етноїрафічний збірник т. I—IV, VII—X і XII по 3·— кор., т. V, VI XIII—XV XVIII—XIX по 4·00 кор., т. XVI і XXIII по 5 кор. т. XI, XXI—XXII по . . . . 6·00
Єфремов С. Національне питане в Норвеґії . . . . 0·30
Жерела до історії України-Руси, т. I. — Люстрації королівщин в землях Галицькій і Перемишльській . . . . 4·00
„ т. II: Люстрації королівщин в землях Перемишльській і Сяноцькій 4·00
„ т. III: теж — в землях Холмській, Львівській і Белзській . . 5·00
„ т. IV: Галицькі акти з р. 1648—9 . . . . 4·00
„ т. V: теж — з р. 1649—51 . . . . 4·00
„ т. VII: — Люстрація королівщин з р. 1570 . . . . . . 4·00
Житє і Слово, вістник літератури історії і фолькльору, рік 1 і 2 по 10, рік 3 по . . . . 5·00
Заклинський Ром. — Чи можна Федьковича Косованом звати? . . 0·40
Заневич — Знесене панщини в Галичині . . . . 1·00
Записки Наукового Товариства імени Шевченка т. I—XXII, XXV—XXX, XXXIII, XXXIV, XXXVII—LXXXII по 3·00, т. XXIII—IV, XXXI—II, XXXV—XXXVI по 5·00, комплєти I—XX по 48·00, I—L по . . 120·00
Збірник фільольоґічної секциї т. I: Т. Шевченко, хроніка його житя, т. I., нап. О. Кониський, 3·—, на ліпшім папері 4·00, в оправі . . 5·00
„ т. II: Розвідки М. Драгоманова, про українську народню словесність і письменство, т. I. 3·00, па ліпшім папері . . . . 4·00
„ т. III: Розвідки М. Драгоманова т. II. 3·00, на ліпшім папері . 4·00
„ т. IV: Т. Шевченко, хроніка його житя, т. II., нап. О. Кониський 4·00
„ т. V: Про говор галицьких Лемків, нап. I. Верхратський . . 5·00
„ т. VI: Посмертні праці М. Дикарева . . . . 4·00
„ т. VII: Розвідки М. Драгоманова про українську народню словесність і письменство, т. III. . . . . 4·00
„ т. VIII—IX: Кореспонденція Якова Головацького в лїтах 1850—1862 7·00
„ т. X: Розвідки М. Драгоманова про українську народню словесність і письменство . . . . 4·00
Збірник історично-фільософічної секції т. I—IV розійшли ся (Історія України-Руси, нап. М. Грушевський, вид. друге, див. М. Грушевський) т. V: Матеріяли до історії духового житя Галицької Руси XVIII—XIX віку . . . . 4·00
„ т. VI і VII: Історія України-Руси, нап. М. Грушевський, т. IV. 4·50, на ліпшім папері . . . . 5·50
„ т. VIII і IX: Історія України-Руси, нап. М. Грушевський, т. V . 7·50
„ т. X і XI: Історія України-Руси, нап. М. Грушевський, т. VI . 7·50
Збірник математично-природописно-лікарської секції, т. I, II, III і IX по 3·—, т. IV—VIII (кождий в двох окремих випусках) і IX—X по 2·00, т. XI . . . . 5·00
„Зоря“, письмо літературно-наукове, р. II і V по 6·00, р. VI і IX по 10·00
„ „ літерат.-наук. ілюстроване, річ. XIII, XV—XVIII по . 12·00
Зубрицький М. Село Мшанець, Старосамб. пов. . . . . . . 3·00
„ Велика родина в Мшанці, Старосамб. пов. . . . . . . 0·10
„ Пачкарство бакуну в горах у Галичині в XIX ст. . . . . 0·60
„ Причинки до історії рекруччини в Галичині . . . . . 0·20
„ Тісні роки. Причинки до історії Галичини 1846—1861 рр. . . 0·20
Історична бібліотека:
т. I. С. Качала — Коротка історія Руси . . . . 2·40
т. II. М. Костомаров — Дві рус. народности й ин. статї . . 4·00
т. III. і IV. Д. Іловайський — Княжий період України-Руси . 6·80
т. V. М. Смирнов, М. Дашкевич, I. Шараневич — Гал. Русь . 3·00
т. VI. Антонович Вол. і Іловайський Д. — Історня вел. кн. литовського . . . . 3·20
т. VII. Іван Линниченко: Суспільні верстви Галицької Руси XIV—XV в. . . . . 3·20
т. VIII. Розвідки про церковні відносини на Україні-Руси XVI—XVIII вв. . . . . 2·00
IX—XII. М. Костомаров — Богдан Хмельницький . . . . . 12·80
XIII. М. Костомаров — Гетьмановане Виговського і Ю. Хмельницького . . . . 3·20
XIV—XVI. М. Костомаров — Руїна . . . . 8·40
XVII—XVIII. М. Костомаров — Мазепа і Мазепинці, В. Антонович. Останні часи козаччини на Правобережі . . . 6·60